Maghakavya with Commentry
माघ काव्य टीका सहित
Sanskrit
Paper - Handwritten
N.A. but very old
106 Folio
12.5" x 6"
Complete

माघ काव्य टीका सहित

माघः
टीका
१

श्रीमते रामानुजाय नमः इंदीवरदलश्यामम् इंदिरानंदकंदलं वंदारुजनमंदारं वंदेहं यदुनंदनं १ दंतावलेन धरणीमतमुन्नमय्य पातालकेलिषु
धृतादिवराहलीलं उल्लंघ्य नोऽस्फरापकराघरगीयमानश्रीड्वदनमिभराजमुखं नमामः २ शारदाशारदांभोजवदनावदनांबुजे सर्वदा सर्व दा
दास्माकं सन्निधिं सन्निधिं क्रियात् ३ वाणीं काणभुजीमजीगणदवाशासीच्च वैयासकीमंतस्तंत्रमरंस्त पन्नगगवीगुंफेषु चाजागरीत् वाचामाच
कलद्रहस्यमखिलं यश्चाक्षपादस्फुरां लोकेभूद्यदुपज्ञमेव विदुषां सौजन्यजन्यं यशः ४ मल्लिनाथसुधीः सोयं महोपाध्यायशब्दभाक् विध
त्ते माघकाव्यस्य व्याख्यां सर्वंकषाभिधां ५ दोषाःकापि परीक्षकाप्रतापिनो ये वा गुणा नेतव्याद्दृशः कोनु किंनो विहर्तुमनसो ये च प्रमोध्व गाः
गाः दुर्व्याख्याविषमूर्छितस्य सुधासुरेमिमंतंति ये तेषामेव कृते करोमि विवृतिं माघस्य सर्वंकषां ६ नेतास्मिन् यदुनंदनः स भगवान् वी
रः प्रधानो रसः शृंगारादिभिरंगवान् विजयते पूर्णा पुनर्वर्णना इंद्रप्रस्थगमाद्युपायविषयश्चैद्यावसादः फलं धन्यो माघकविर्वयं तु कृतिन
स्तत्सूक्तिसंसेवनात् ७ इहान्वयमुखेनैव सर्वं व्याख्यायते मया नामूलं लिख्यते किंचिन्नानपेक्षितमुच्यते ८ अथ तत्रभवान् माघकवि
र्काव्यं यशसेऽर्थकृते व्यवहारविदे शिवेतरक्षतये सद्यः परनिर्वृतये कांतासंमिततयोपदेशयुजे इत्यालंकारिकवचनप्रामाण्यादने
ना क्रश्रेयःसाधनतां काव्यस्य पश्यन् शिशुपालवधाख्यं काव्यं चिकीर्षुश्चिकी
र्षितार्थाविघ्नपरिसमाप्तिसंप्रदायाविच्छेदलक्षणफलसाधनत्वात् आशीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखमित्याशीराद्यन्यतमस्य राम
प्रबंधमुखलक्षणत्वाच्च काव्य [illegible] व्यफलं शिशुपालवधबीजभूतं भगवतः कृष्णस्य नारददर्शनरूपं वस्त्वादौ श्रीशब्दप्रयोगपूर्वकं निर्दि ॥१॥

श्री

शनकपानुपातिपतिप्त्वयइति अत्राद्ये श्रीशब्दप्रयोगात् दुर्गंगणादित्सुधिरम्बुबुधः तदुक्तं देवतावाचकाः शब्दाः ये च भद्रादिवाचकाः ते
सर्वे नैव निंद्यास्युर्लिपितो गणतो पि वेति श्रियः लक्ष्म्याः पतिः अनेन रुक्मिणीरूपया श्रिया सहमेतत इति सूचितं राघवत्वे भवे सीता
रूक्मणी कृष्णजन्मनीति पुराणात् जगन्निवासो जनानामाधारः कुक्षिस्थत्वाद्धि वस्तुभुवनं यस्य भावः जगल्लोकं शास्ति दुष्टनिग्रहशि
ष्टानुग्रहाभ्यामिति वा तु श्रीमतिलक्ष्मीपुत्रोऽवसुदेवसम्बन्धि वसुदेवरूपिणः कश्यपस्य वेश्मनि वसनं सृष्ट्यरूपेणातिष्ठन् विष्णुरेव
रात् अवतारं तमिदं स्वंदेश कथनार्थमिति भावः हिरण्यस्य गर्भो हिरण्यगर्भो ब्रह्मा ब्रह्मांडप्रभवत्वात् तस्यांगभुवं तनूजं अथवा
ख्या तस्यांगादवयवाद् उत्संगाद्भवतीति हिरण्यगर्भांगभूः तं मुनिं नारदमित्यर्थः उत्संगान्नारदो जज्ञे दक्षोंगुष्ठात्स्वयंभुवः इति भागव
तात् ददर्श कदाचिदिति शेषः अथ अल्पीयसि वसुदेवसद्मनि सकलंजं दामप्यपतयाम हीयसो हरेराद्येयन्त्वकथनादधिक
प्रमेदो ऽर्थः तं कारः तदुक्तं आधाराधेययोरानुरूप्याभावो ऽधिकोमतं इति तत् गन्निवासस्य जगदेकदेशाधिवासित्वमिति विरोध
स्तस्यात कारसकारादेः केवलस्यासकृदावृत्त्या जगज्जगदिति सकृद्वा जनदयसंभयावत्त्यनुप्रासमभेदो शब्दालंकारो रथांत्व
न्योन्यमिति त्वेरौ कवतसमावेश्या तिलतंदुलवत्संसृष्टिः सर्गो ऽस्मिन् वंशस्थवृत्तं जतौ तु वंशस्थमुदीरितं जरौ इति लक्षणात् १ ति
तदानीं ज्ञनेर्विस्मयादीनिति तु प्रवृत्तमित्याह गतमिति अविद्यमानाकृरूपस्यसः अनुरूः सारूप्यं यस्य तस्य अनुसारयेः सृष्टस्य
गतंगतिः भावेक्तः तिरप्रश्चीनंतिपरामृतं विभाव्यां चेरदिक्प्रापामितिति पक्षे शब्दादं च तं तानमानिति यादिकात्वात् षेव प्रत्ययः

रि नि३

माघः टीका २ हविर्भुजोऽग्नेरूर्ध्वज्वलनं ऊर्ध्वस्फुरणं प्रसिद्धं इदं तु सर्वतो विसारि धाम अधः पतति किमेतदिति सूर्योऽग्निविलक्षणं तेजः अदृष्टपूर्वमिदं किमा
त्मकं स्यादित्याकुलं विस्मयापन्नं मानं यथा तथा जनैरीक्षितं मीदृशं तं सकर्मकाद् दृश्यप्रविक्षितं कर्मणि भावे क्तः प्रसिद्धेरर्थवशान्नः
कर्मणोऽकर्मिकाश्रियेति वचनात् केचित् कर्मणि क्तं तत्र त्वाईक्षितं मुनिं ददर्शेति पूर्वेणान्वयः अत्रोपमेयस्य मुख्याग्नेः स्पर्धिनाभा
मुपमानाभ्यां तदसंभविनाधःप्रसरणाद्यसंभवाधिकवर्णनात् व्यतिरेकः तदुक्तं काव्यप्रकाशे उपमानाद्यदन्यस्य व्यतिरेकः स एव स
इति २ अथ प्रभामालिरवैधीदित्याह चयइति विभुर्वस्तुतस्त्वाद्यव्यापारात्मा सर्वगः स हरिः पुराणपुरुषः मंलिबांचयइत्यवधारितं तेजः
पुंजभावेन निश्चितं ततः प्रत्यासन्नेर्विभाविताविस्पष्टाकृतिः संस्थानं यस्य तेन तथोक्तं मनतया शरीरीत्यवधारितं तथा विभक्ता
व्यवहिताअवयवा मुखादयो यस्य तं तथोक्तं अनंतरायं पुमानित्यवधारितम् अमुमागच्छन्तं व्यक्तिविशेषं नारदं वा तत्त्वाभिप्रायेणा
तिपुल्लिंगान्निर्वाहः क्रमात् पूर्वोक्तं सामान्यविशेषक्रमेणालोकक्षणावेदं पुरूहरिस्तु सर्वे वेदेवेति तत्त्वं नारद इत्यबोधि नारदं बु
द्ध्वाभिमत्यर्थः नारदस्य कर्मत्वेपि निपातेनेतिशब्देनाभिहितत्वात् न द्वितीयाभिपातात्युपः संख्यानस्योपलक्षणत्वात् यथाह
वामनः निपातेनाभिहिते कर्मणि न कर्मविभक्तिः परिगणनस्य प्रायिकत्वादिति बुध्यतेः कर्मणि लुङ् दीपजनेत्यादिनात्वि
णश्विणो लुगिति तस्य लुक अत्र विभाविताकृतिं विभक्तावयवं इत्यादिना कृताविभावनावयवविभावनयोः पदार्थयोर्वि
शेषणस्य शरीरत्वपुंस्त्वावधारणहेतुत्वेनोपन्यासात् पदार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः हेतोर्वाक्यपदार्थत्वे काव्यलिंगमु राम ॥२॥
रि

अथयसप्लिमिर्हुमिविशिनष्टि नवानि निकाद्दृशामम्मुं न गानूसघः हमतनज्ञलानू अनितीलानू इति प्राबलनहतो विपुलान् पयोधरान् मेघान् अधो
धः मेघानां समीपाधः प्रदेशो स्थितमिति शेषः उपर्यध्यधःसः सानौ प्यइति द्विर्भावः तद्योगे द्वितीया अभिसर्वतसोः कार्या धिगुपर्यादिषु त्रिषु
द्वितीयाम्रेडितान्तेषु ततो ऽन्यत्रापि दृश्यत इति वचनात् समुद्गतः पुञ्जितः समूढः पुञ्जितेऽसंहते इति विश्वः कर्परस्य पराग पट्टिस्तद्वत्पांडुरं अतरा
वद्भेरां मेघसमीपाद्वस्पान् तरोऽत्यन्तसंयोगे द्वितीया तत्रो ष्ठ नाटुवो स्वेषु नित्य पार स्थितो काल विशेषोस्वयोः तेराइत्युभयत्राप्यमरः उ
त्पिष्ठातुवरिष्ठार तागज्ञे दुस्यक तिष्ठमं येनतेन अजिनं चर्मकृत्तिस्त्री त्यमरः मृत्या मस्मनाशितेन मृति भस्मनि संपदीत्यमरः शं मुनास्फुटं उपमाता
दृष्टं यस्य तं स्फुटोपमं स्फुटं भूषमभित्यर्थः सापेक्षत्वेऽपि गमकत्वात्समासः साद्दृश्य पर्यायः स्व तुल्योपमाद्यत्पो रतुल्योपमाभ्यामिति
षेधा सादृश्यवाचित्वेत तीयाइस्याहुः केचिद्दिदं श्लोकं चपस्त्विशाभि त्यनश्चा कलिरित्वाव्याचक्षते तेषां पुस्त्वे वधारणात्प्राक् तेजः पिंडमाच
स्याशं भूषमेघोच्चित्यं चित्यं युद्धध्यानमिति पुनः अम्भोरुह केशरवत् नीपद्मकिंजल्कप्रभाः पिशङ्गीरित्यर्थः जटाः दधानं स्वयं तु शारङ्गद्रुमवाचिरिव
शोचियस्य तं चवल्लमित्यर्थः अनेनाग्रविपाकेन परिणामेन पिंगाः पिंगलाः तुहिनस्थलीरुहः तुहिनस्थल्या रोहन्तीति तथोक्ताः ब्रततीनतीः ल
न् ता सूहान्वल्ली तु ब्रततील्ते त्यमरः तांदधानं धारयन् धराधरेंद्रो हिमवांस्तुहिनस्थलीति लिंगात् अन्यथाधारदोषमानत्वासंभवं च्युतमिवस्थि
शं तं यपिशंगाइति पुनरुक्तमतस्सा विशेष स्तन्मधोमेरवलामौंजीपिशंगया मौंज्याप्रयुज्यत इति पिंगमौंजीयुक्तं सरूढिवेल्पादिनाक्किप् त्वीयाः ध्रुवादत्या
श्री दिनापिंगीश स्वस्पष्टं वन्दावः अशुंजनद्विंधवलकांतिवत्तौधवलोर्जुन इत्यमरः अंजनद्युतिं अंजनवर्णाम् राजिनं कृष्णमृगचर्म वसानमाच्छा
दयंतं वसआच्छादन इति धातोः शानच् सूत्र रीसूत्रेशा कनकमेखलया आकलितं बद्धं अधरांबरमंतरीयं यस्यास्तां शितिवाससो नीलांबरस्यराम
स्यतनुं विडंबयन्तं अनुकुर्वीतामित्यर्थः आधीयमुपमा इति विहंगेति पुनर्विहंगरा जांगरुहेरिवगरुन्मल्लोमतुल्यैः कुतन्नायनेत दीर्घैः। हिरण्यस्पविका
रोहिरण्मयी दाढिनाय नादिनाम यष्टिलौनिपातः तस्यामुक्ताः रूढाशलाका इति गुणपथत्त्वलेशाः कप्रत्ययः तासां वल्लीनां तंतुभिः तंतु कल्पैः सू
प

मालती: त्मा व च चैरूप्याद् नुगुणाभि रत्नमयैः कलोपवीतं शोभा यं कल्पितवती मन्ये स्वयं हिमकुं भं अन्तराव घनं तेषाम् यदि तदि तांगुणैः रूपल्लवितं उत्प्रेरे बीज्य केह
॥३॥ न्नतं घनं मेघमिव हिमवं १ मिश्रेणैति पुनर्निसर्गा त्वमानादेव विद्या गिरूम समारागि उज्ज्वलाति माल्यराणि स्तम्भात्माप तमाणि लोमानि प्रस्यतेन
त्म सर्वो विसद्धे दोम शाल्ल रूवइ तद्वत्सितेगे वपुषि संशि नासक्रेन वारूणामनो हरेणा वस्र रुच्यर्मशामशा त्व बाकुपेन पृष्ठास्तरशो मप्र वेशपस्त
रशांवशी: परित्नाम कुपोद्दघोरि त्पमर ः द् दशाह नं नागेंद्रमेरावणमिव इंद्रस्य वाहनं मिति स्वस्वामि भावनाश्चस्या विवक्षितत्वा न्नवाहनमाह
नमाहितादितिशत्वं व पावामनः नैद्रवाह नशद्धे शाल्वेमाहि तत्वस्या विवक्षितत्वान्मइति च कामतंदीप्यमानं चकाशते: शातरिमान्यता छतुरि
ति नुमभावः नक्षित्याद पद डि ति अभ्यस्त संज्ञा ८ अने चमिति पुनः नसंप्रा पुर्वे शाख्या लिनासाडि नासोड वपरीतां पं उज्ज्वलांगुष्ठेन तं श्रोता
डनं प्रक्षिद्धं तेषां वलकीगुणानां वीणानं वीणां ततेन संघर्षेणाज्जलैरंगुष्ठेन तंत्रां प्रभिः भिन्नयामि प्रयातद्रागर सपेत्यर्थ: अन्तरवपुरः पुरोभा
गेभ्रवाल्लेर्द्विद्रुमैः मुक्ताफलविद्रुमः पुष्पिवालं पुनपुंस कमित्यमरः पूरितांड् बेवस्थितया स्फटिका नामतमालेयाज्ञपमातये त्यर्थः त
थाप्रसिद्धः स्फटिकग्रहणात् एषुमें तार्थितं व्यस्यते स्फटिकोमोदः परमिति निनोत्तोर्थि तां स्फटिकमाला भिधाना दभिमांतं भासमानं भातेः कीर्ति
रिशत प्रत्ययः अन्नं नरवांप्रभि न्नयेति स्वसुरा पागेनान्य गुणास्वीकारलक्षणास्तद्गुणालंकारः उक्तः तद्गुणः स्वगुणत्यागाद न्योत्कृष्ट गुणाहृति
रितिलक्षणात् न तद्गुणाभिता चेयं पूर्वालंकारिताःद्वियो निन्द्रवस्या नसो रंगांगि भावेन संकरः ४ रसान्मिरितिपुनर्नीमस्तनोवापोरा ध्रुतया अ
पातेन परगासं कीर्णिरसाम्दिद्धे तद्भिः अन्तरशाना मकोप घमानेरित्यर्थः पृत्यरणमनूरसानस्वरइति लदर्शित्वं दुःखरत्वा करेषु त्यनं त
तस्मा वीपः स्निग्ध्ये न्योन्मूह शानात्मकः स्वतो रंजपतिप्सो नुः चित्तं समर इमने इति मानस्वरां मकाव यदशः जातर विशेषः तदुक्तं ७ पान प्राणकु ध्यस्त न
पतेहू स्वनात्रकः सा प्रभृतिं सपाद्दे पास्वरो वयवं लतसेति विभिन्नानि निपतानि प्रभृति निपतेसंरस्य पापय स्थितानि प्रभृतीनां मंड लानि सप्त राम
तपेक्षा तेर्विभिन्न प्रभृति मंडले: प्रभृति संख्या निपमेद्विविलचतु प्रस्नुप्र तुप्यैव षड्नस्वान पंचमाः द्वेद्वे निषादगांधारौ त्रितिस्त्रः ऋषभधैवतौ ॥३॥
मालि ३

दिति स्वराः षड्जादयस्ते प्रोक्ता न तयाः नाद इत्यनुनिष्पन्नाः स्वराः षड्जमध्यमगांधाराख्यग्रामाः पंचमो धैवतश्च धनिषाद इति सप्त ते ३ तेते तासां ग्रामासदिग
मप धनीस्वरा मकार इति ते स्वरेषु षड्जः ग्रामविशेषग्रामाः षड्जमध्यमग्रामकानां स्वराः धातवेषु नांशमाशानां मूर्छना स्वरा रोहावरोहक्रम
भेदा यस्यां तां मूर्छना तानि जनी शानि स्वराः स्वरास्तु स्वरूतानुवरोस्तु कल्पा वती महती नारदस्य स्वातंत्र्येण स्वरास्तु कल्पीतिवेगवती मूर्छना रवेनमाशांते
शोपेत नानाभेदस्य ग्रामा निगमा ग्रहस्य यत्न मत देशी वा विशेषादध्वन ती तिकीर्तु कादेस्य ध्यानमिति स्वर्णः षड्जमध्यमग्रामलक्षणानां पदाकुर्त्तुवि
नस्तेवीये कान्ताः भवेति हितया स्वरा शांसदो हो ग्रामइत्यभिधियते षड्जग्रामो भवेदादौ मध्यमग्राम एव च गांधारग्रामइत्येतद्ग्रामत्रयमुदाहृतोम
तित स्थानव्यवत्रीयमानो मूर्तः षड्जादिग्रामकात्षुपः षड्जमध्यमगांधाराख्या शांतं तत्सहितेव शतिमूर्छनानां तेषां क्रमात्स्वराः शांसप्तनामाशोधाव ६
रोहणं सा मूर्छना नेस्यु व्यनेया मस्यात्ता: सप्तसप्तच ग्रामत्रये पिपृ त्येकं सप्तसप्तमूर्छना इत्येकविंशतिर्मूर्छना भवंति तत्रेह नामानि नुना
प्र नापेक्षितमुच्यत इति हीनांगभयात् नलिख्यत इति सर्वमवदातं च्युतं तु पुष्यार संतरेश्च स्वराध्याविभीवो यत्र कोपि लोकातिक्रान्तो दाशितव्यसो
षवातिशयेन नीशापाः प्रतीयते तेन सह स्वन तसिद्ध तिशयस्या भेदेनाध्यवसितत्वात् तन्मूलातिशयोक्तिरलंकारः सा च महत्याः पुष्या
पारं विनामूर्छनाय संबंधे पि संबंधाभिधानात मूर्छना सम्बंधे संबंधरूपतया चपुष्यापारस्य रूपकारणं विनापि मूर्छनादिकार्योत्पत्तिपो
तनात् विभावनायस्य तइत्यालंकारेशालंकारध्वनिरिति संक्षेपः ९ कुलके निवर्त्य इति अतोदिध्याइदिपमात्रकोना देश कालस्वरूपा
दिप्रकृपाष्टीः अत्पादपः क्रांता पर्यवेद्विती येति समासः दिग्प्राप्त पाना लं पूर्वातिस मासे घरवलिंगतापत्ति वेतक इति विशेषलिं
गत्वे तेषां तानं तस्यनिधिः सर्वापदेशे स्पर्शः कलानतीनि कृत प्रशस्तमानं अन्तर्गुज तो अनुगच्छतः न भसि सीदंति गच्छंती ति नभसद
सुरान् समस्त द्विषो व्याधि नाष्टिप मनिवल्ती प्रतिविध्वसादिताः विनाशिताः दैत्यसंपदो येन तस्य चक्रिणो हरे मेहेंद्रस्यालयो भवनं ते

प्राप

ना॰ टी॰ स॰ ष्वाश्रयदं स्यानेसमासदर्शनात्सील्लेर्लुङ्पुषादित्वादङ् उपन्नमीननीय ८ पदमितिइ द्वयोर्व्यंजिनयुग्मयोरन्तरादावन्त्याच्छेकानुप्रासः अन्य

॥७॥ त्र वृत्यनुप्रासइति अत्र नयोः संसृष्टिः ११ पतदिति पन्न्यः पतंगसदृपैः सः श्रुतिमेघमानं पक्ष्यसः युतंगो पतितसदृपैर्व्येत्यमरः तपोनिधिः मुनिः अस्य तं

रेः पुरोभविपुरः प्रदेशो यावत् नव्यलीयतनातिष्ठत् तस्थिवान् ज्ञातवानिति धातोर्दैवादिकात् लुङि लिङ् तावदत्र नगरेः शैलात् तदिनोऽस्य संतो

निताऽत्वान् मेघइवमादद्य धायाप्य मनोर्वीप्रवादिभ्यः इति मतुपो मकारस्य वकारः तसोमत्वर्थीय इति भसंज्ञायिकारेणापदत्वान्नजस्त्वम्

न वीके रुन्नतान्धीष्ठतनजवेनोदतिष्ठत् मुनिवरनास्य मुस्यशीघ्रागेवस्वयमुत्थितवान् ऊर्ध्वप्राणा ह्युत्क्रामंति पुनः स्थविर आयतीप्रत्युत्थाना

ज्ञानधर्मविशेषात् मन भ्यां पुनस्तान् प्रतिपद्यते इतिशास्त्रमनुस्मरन्निति भावः उदीनूर्द्ध्वकर्मणोरिति मन्तरेण आत्मनेपदं पततेन पतंगः स्यात् पतंगस्य पत

नासंभवात् इयमभ्रेत्यपनेमा न्यापी दांडिप्रभृतयो वमरणुः स्वतरंवा प्रसिद्धस्थोपमानत्वायोग्या हुत्प्रेक्षैवेत्युत्प्रेक्षा न कारिकाः सर्वे यथो

पेति १२ अपेति अपयन्नप्रपुलासुत्थानार्थं तस्थानुः सुतेन नारदेन प्रयत्नोन्नमितस्तथापि मुनिपादन्यासमधात अरानंनतकरापेभो

नैः फलितां फलितोऽथ प्रदेशो कल्पविनह्वतेस्याप्रिते मुवं स्पृष्टलेन्मूयन्ते भूमि देवकीसुतेन्नतमोनाभिश्रीनाभिमध्यइत्यस्य

पीभावः नरसो अथापिया नां निहतोदशाते कर्मणि लुङ् स्याविच्युत इत्यादिनाचिरावाद् इतिपुक् अग्रकरणानां नमनेनन

नासंवध्येषितु विशेषाणां पतनसंबंधानादतिशयोक्तिभेदः १३ नमञ्चमिति आदिपूर्वः पुरुषः पुराणपुरुषः अमन्दपानमिति इत्यत इति

पं ३ दीर्घःसनत्कुमारः अत्र एनोप्रेषोतीत्यप्रथेषः दंडादिभ्यो यदिति प्रत्ययः तं नारदं अर्घ्यपाद्यं पूजापर्चं अमर्घ्यपादार्घ्यादीं माष्येति यः प्रत्ययः मूल्ये

पूजाविधावर्घ्यः पादतुच्चिघ्यमप्यार्थ्यमर्घ्यपाद्यइति चामरः अर्घ्यमादिपरिज्यामासा यासु पाद्यादिके पावोदावाद्विभाषेति कः स व पापूजापाद्यमाने नाम

मस्यापचितिसपर्याया वार्हणाः समाः इत्यमरः पर्य्यपूपुजत् परिपूजितवान् सतोवेदयतेकर्तस्तं पुरु रुचे तदितरपो नांऽन्यस्यति गहाति ॥७॥

जे ये

तिमनतः ईश्वरो मनीषिणः संतः प्रबोधादादि लोकस्य सुः स्वपुराप कृतां पुरायम कृत्व नां सु कर्म या पमंत्र पुरापेक्षुता सइति मृते क्षिप्रग्यहा न
पूरायादुर्येनं स्वभीमूलवः पापूर्निवृत्तः आप्नोते सतं नादपुत्र पय आपत्त पघामी दिनीकाद्वः तभवति किंतु पुराय कृतानेव स्वतरावकृत्यु
व ल्लभ्याः संतः परस्याद्य स्यर्थः १८ नयादिति दुस्थितो वैनो मुनिकृतैव जनः नुजा रांजनयोः पर्वताविवया वृत्रोदपश्यत्तो प्रेहतत वा न्
ताव नक्षिरं भवक्षिरं तनः पुरशोनुनिः कृत्स्नपुरा किल नका वानवदरिकारस्येनारायणाव तारेरा तपसिस्थित वान् इति पुरारातौ
स्तोपविरमित्यादिना पूर्व स्यपः नुरागमत्स्य स्वहस्तेन दत्तं आसनेमुनिं नारदं अभिप्रपद्यी विश्रांत स्वाभिमुख्ये नोपवेशितवान् विशतेः
शीघ्रः १८ महामहेति महत्त्वा महानील शिलायाः सिंहलद्वीपसंभवैर्दू नीलोपमंस्यक्तशिवरागपदस्य सुपमालंकारः सिंहलस्याकरो
द्भूतामहानीलास्तुतेस्मरनाइतिभागवतस्तुगस्त्वः कंसकृष्णः हरेः पुरोमेन्द्रयुद्धे केरुन्नते विषये आसंके नामनयोविषय इति षष्ठ्यांनिवेदि ने
वास्नगतिषु वान भावायांसदवस पत्रवइति सुः सम्मुनिरभिसायं कालेमिमुखं अपयीनावः सायंकालस्य कास्थ्यानत कृत्योपमानत्वं
न्याप्तवा स्मितइदयादि पूर्येन तस्य वं हंमसोः भिरामतांशोभाम स्वबुरत वोरितवो नित्यर्थः चुरस्ते योगितयोः स्यादि नाचः अन्वयः स्वस्या स्यपमि
सर्वव्याप्तभवाद्वेदमसोभिरामतामि वाभिरामतामित्यो पमस्य पर्यवसाना द्सं भवेदस्तुसंबंधरूपोनिदर्शनाभेदः सयोक्तोपमपात्यंगा
नो गिभावेनसंकीर्यते १९ विलोकेति पञ्चोविदिविवद्धिदेवेतः पञ्चात्तु विधिनेषु वानित्यमरः सुपजोइन्निपतेसां विश्योहरिः प्रसेदुरबवसन्न
स्य सदेः कृसुरस्मुखं तस्यानुनेरप चनिपूज्ञा नरजानमस्या पतिः निशिस्थनरः विधायपवकामतंश्रीयतवीतोनवतश्रीनोदेवं यादिकाल्कते
रितस्थ मुनिपूजायाः प्रीतिहेतुत्वेऽपि अपीतरं स्वस्मा तिमहानुभावामाहात्मानः अयाती परस्यान परि च यं यामहागिहान्तं वशीकृतेस्यहेति
दिदीर्घपश्यंनिनोतमर्थिनो ऽभिलाषवंनोहि अर्थनमर्योभिलाषस्य यामत्ती तिमत्वर्थीयः अतइनिठनावितिइनिप्रत्ययो नत्तुरिा

त्यंतम ३

मा॰ टी॰ निः॥ अत्र वृत्तस्नुक्षितवृत्तिवेलोपमोत्प्रेक्षा॥ १७॥ अशेषेति अशेषतीर्थेभ्यः उपहृताः नद्याः कमण्डलोपात्तौ निधाय कमण्डलोरुदकपात्रा
॥५॥ दुद्धृत्य पाणौ निधाय ततः पद्यैः अवस्तरणानन्तरं मिस्राद्दिवन्दिना ताभिरनात्तितत्वविक्षिपापेतेन कमण्डलोरपादानत्वं अस्त्री कमण्डलुः कुण्डी त्व
मावे। त्रिवाराः अभ्युदारिताः क्षिप्ताः अनन्तरावधौ पानीयं विष्वक्समीपे विनाशकारणो पदीपसीः समर्पितैः पटुशाब्दादीपस्ततनु
ज्ञिनवेन्निति॥ पदोपा अन्नानि हरिर्नले नमद्भ्रीः अभ्युदगृहीतस्वी कृतवान् गृहेशुः॥ १८॥ स काञ्चने यस्ति नवाम्बुदश्यामवपुः सहरिमुने
रनुज्ञया काञ्चने काञ्चनविकारे वैकारिकोऽणप्रत्ययः यत्रासने न्यविक्षत तत्रोपविष्टवान् तुङ्गि ने विंशाद्यात्मनेपदं शालङ्गुपधाद
निटः क्सः नवाम्बुदस्वेनवदुपवेशने समर्थे जम्बूनाम्नी नीलफलोपलविशेषः जम्बूः सुरभिपत्रा च राजजम्बूर्महाफलाद्यत्वमिधानान्तर
लेमालामात्रतया जिनिता श्रीपस्य तस्य तपोफलस्य भाषितपुञ्जः कर्मलेपुर्वम्दावा अनुमभावः सुमेरुः स्पर्धा गाम्भीर्यं तं जिगाय तद्वद्
भावितवपीः सनत्नितैर्जगतिरुक्वं उपमानानुप्रासयोः संसृष्टिः॥ १९॥ स तप्तेति तप्तं पुट पाकशोधितं कार्तस्वरं कनकं तत्कानिस्वं तं
जोत्तनमहापद्देऽग्निप्रामिन्यमरः तद्वन्मास्वरं दीप्यमानमम्बरं वस्त्रं यस्य सः कठोरताराधिपस्य पूर्णचन्द्रस्य छविरिवछ
विर्यस्य इत्युपमानपूर्वपदो बहुव्रीहिः तत्पदलोपस्च स हरिर्धीऽवज्ञातवेदसो वन्हेः शिखाभिः ज्वालाभिः आश्लिष्टः अंश
स्तो निधिरिव विदिद्युते बभासे॥ २०॥ रथाङ्गपाणेरिति रथाङ्गं चक्रं पाणौ यस्य तस्य हरेः प्रहरणादिभ्यः परे निष्ठा सप्तम्यौ भवत इति
ता पाणेः परनिपातः तेचिता कपटलेन संवलिता मिलिताः अपिशिविरोनक्रंसातौ सपक्षपरेपिशितरोपन्न लता पलाशानां पत्राणां वनरा
जिर्विवराणि जो व अपश्यतो प्रेक्षान्तेनुसारस्तेन विस्मयेन स्वदोरं शाव एवं विरेजिरे चकाशिरे॥ २१॥ प्रफुल्लेति प्रफुल्लानीति प्रफुल्लं फुल राम
विकसने इति धातोः पचाद्यजन्तं फलानि ष्ठा ज्ञाप्रमुपसर्गात्फुल्लशीवक्षशोल्ला वादइति निपातनात्प्रफुल्लमिभ्यो धेतितीरस्वामी तापिच्छ ॥५॥

हरि

पुष्पं नाभिकुमितमैः नित्यमसनातनाद्यव्ययवद्धिग्रहः श्रुतत्रयसुरनरवंद्यपितभवं कामपूर्तिकरं शोभमानं दशस्यमरः सप्तसप्तछदः परानि निपर्ववत् ...

स्यतेमालत्वं स्यैर्यंति विषये विषया ये वे सपूर्वगादिव दिव्यकुंभा शोभं तापित्तु वनस्यपुख्याति सपत्नछदालितेशं पांसुवक्षस्यां ऽऽमि
स्य स्वभ्रेरमिकृभिः स्वस्यो स्वर्धिमसिः श्रुभीषुपुग्रहेस्मिनाविति शाश्वतः पस्येरेणाक्रुपिते भूषिते श्रुनलेछवी श्वस्वोन्सकौ
व तीयपोसंतोद्धस्योरभीषुनामवयवाववयविभावान्दे दर्निर्देशः तौ हरिनारदौ तदारा कर्वर्णाविव भूवतुः ऽभयपूभामिल्लनाद
ल भवोरयिसर्वांगीशोगांगायमुनासंगमइवस्फुटिकेंद्रनीलमणिप्रभामेलनप्रायः कश्चिद्देवो वराः सुदुर्वभूव तन्निमित्तं चेयं श्रुन
पोरे कवरीत्वोस्येता २२ पुगांतेति पुगांतकाले पुनिसंहता श्रुतनुपसंहिता ... तत्स्वबंदे । भाविबोहुरेवस्यां ननो
ज्गंगतिमविकाशं सविस्तरं श्वासन श्वतिशत् श्वासत्रुपवेमनेत्वहः नच नमोदेहेतपोधनस्यागमेन सहमवनी तिसंभवाः संभूताः
पेनस्वतः सिद्ध पवापि वयुदःसंतोषनमसु श्रुस्वारिश्चेने स्पर्धः चतुर्दशभुवनभराया पत्नी ... बपुष्यं तन्नेमांतीति कवितोकुलिमिन्दाति
स्यानेदेनाध्यव शीघा ... स्यावेनुदानंतः सवत्ये ... २३ मिददातिनिमित्तवमुसे ध्यानयस्य तपो ... दाया
सितातिशय गोष्मकालेस्थानतुस्मे ... नोरघातिविपक्षः ... शिरभागः ... लशोकमे
प्रवचनोपपोगाद्दतौ घामुदाविकाणमुपेपुष्ठी उपगते ... स्यणां तो निपातः श्रुनतावपि ... तो
केइकोचिदिवु ... नामुस्तात्थ ... तिनुमामावसः ... रीकालइत्येवस्फुटोभवेंसूपंसं त
सं निधानेपवीविकाशभवाप्रेन पुंडरीक इव श्रुल्लिशी ... रिकालइतिव्य ... ममृदिस्यधंः वि
त्तनस्फुटोभवदितिपदार्थेहेतुः कस्माकाद्यलिंगास्यनिदाघधामानमिवे सुपमासापेते ... गांगी भावेनसंकरः २४ सि
तसितिश्रुपोभवोरूपवेशानंतरं श्रुच्युतोहेतुः कलौधिसारमिरभी ... बहुलभीमामी ... निशानिः ६ जाव
श्री धिसरगोपीनैदाः १
श्रीनिवासवेंपु ऽश्लोकसाधप्सीत्

प्रजानां . जनानां अनपत्यानां चक्षेमकृतां कुशलकारिणां प्रजास्यास्त्वं ततो जनन् समरः सुपाजेऽयोगपयुक्षेकदाहादिदढ भाजनेच निर्दिष्टेन १४

भा.टी. लिंदं तथा क्लिः देनविधृत्य जादिजाः स्वमरः सेवध्याने कर्ण८ यस्य सःलद्गुणः स्यर्थः सर्वासौ निशाचर प्रवृत्तस्यां मसिः किरणैः सितैस्वभाव

॥६॥ मंमुनेवंधुः सोऽधःप्रासादमिवमुनेरामस्येतं मृत्युपादात्स्व पः सिनिम्नाधा वल्येन पश्योऽस्य कश्चील्मेमपते यापारयनन्निधवलस्य

नित्यर्थः लभेरवग्रामुपसर्जनपुरुषस्य र्थ लेन्यागमस्यैत्वाद्गतिवुद्धी स्यादनात्मुणि कर्तृरकर्मकत्वेनयाहवामनः लभेर्गत्यर्थालद्गाच

रोगाकर्तृः कर्मत्वा कर्मत्वंइतिप्राक्न्पसर्जनाया माकर्मत्वे नगत्यर्थत्वेनुकर्मत्वमेवेतिरहस्यं लभेरफ्यानिनुमानः सुचिस्मितां वा

चमत्रो चदृक् वानस्मितपूर्वोक्तिभा षीचरणवः इतिन्यायादितिभावः बुद्धो वचिन्तुः व चउमइन्नु भाग्नेगुणाः सुद्ध

सौधमिवमुपमापासितिमृत्युलभ यन्तिस्य सं वेधरूपातिशयोक्तिः दिनावलि मानजनिशावरे निष्ठु लादिशब्दे रसस्य लक्षिति

पादनरूपायदूवस्यचामप्योनेरयेला लक्षहिः २४ हरतीतिभवृद्धीपदर्शीनं शरीरमोजोद्भूशानि स्यर्थः भुजोलिवः कान्त

विनये भुताद्विकाल विनयेपि योऽप लोपविने तो गमनक्रिगमपतिकुतं सं पुमिदर्शीकाले अपचायोपहरति रघुतो भाविनः न

मुभस्यपेन्नपसोहेतुतपापृद्यीवरितैः पारानुष्ठितैः मुमे मुकृतैः कृतेराचेष्टे कालेपिवत्स्वकार्यत्वेन करणत्वेन चपुर्निमुकृत

मनकायम वगमनमेदर्शनेन करस्य नना मनिति भावः अपचहरं तीत्यादिनाका चयापस्य शरीरे त्यादिनाकाहेतुत्वोक्त्वा काकां

धिहेतुकं कालिमालंकारः २६ जागनीति जगमपर्याप्ता अपरिच्छिन्नासहस्त्वभानयोऽशको यस्य तेनभानुनाकेराभानयोऽकिरहे

शावइत्यनु पवायिपेजपंतीपतनमोनिर्यनुनिवारयितुं नदमभाविनशोऽकः भावेन्नुः अविधमानमुत्तनेयस्मात् तदनुतमसंजोमि

कमतलमोमोहात्मकं ख्यसंरणां तां गतैसतांनोमिः पुरायवत्तानं त्यानुन्नं अ नः स्वाच्यदर्शनोऽभ्यानितिभावः अनुदविदेमादि राम

नामिकल्यानिदांभावः अचोपमाजायन्नोमुनेराखिवरपतिपादनानमनिरेकः २७ कतः स्त्रींयिधाने ननिराकुला स्नाना ॥६॥

नल्वाः

अक्षुण्ण

[illegible] चित्तेन च योऽनुभाजयेत्पात्रमित्यमरः प्रज्ञाश्च ज्ञानं श्रुतं प्रतिभा च त्वं धन्य संपदामिव श्रुतानां वेदानां सदोपयोगे दानभोगाभ्यां व्ययेऽपि अव्ययः रा
केन्द्राम्नानादन्यत्रानंत्या चेति भावः गुरुरूपदेष्टा संप्रदायप्रवर्त्तक इति यावत् अन्योन्यमहानिधीयते तेनेति निधिः निक्षेपः कृतः उपसर्गयोः किः श्रुति
संप्रदायप्रचाराधर्माधर्मव्यवस्थापकत्वयाऽजगत्वन्ति हे नूनं भवादृशां दर्शनं कस्य न श्लाघ्यमिति भावः अत्र शब्दमात्रसाधर्म्यान् श्लेषोपप्रकृत
विषय इत्याहुः २८ विलोकनेनेति हे मुने निवार्हितां हंसा अपकृतपाप्मना ऽतरावामुना तव विलोकनेनैव कृतार्थः कृतोऽस्मि तत्पाप्यहं गरीयसी
रथीं वत्तराः द्विवचनविभक्त्येई पसुन उजित श्लेषेति इवप्रिय स्थिरे त्यादिना गुरोर्गरादेशः गिरस्तव वाचोऽपि श्रुश्रुषुः श्रोतुमिच्छुरस्मि मन शोतेः
सनंतादुप्रत्ययः नचैतदुच्येत्याह अथवा नपाहीत्यर्थः अपवेति पलं तरप्रसिध्योरिति गरीयस्त्वानात् केव पसिविषये के न तथ्यन्ते नके
नापीत्यर्थः कृतार्थतया ऽप्रत्ताभावादिति भावः भा वेल्लट २९ रावंपिप मुकृतासंप्रत्याग मनेविन येन यच्छतिगतस्य होपीति गतस्पृहोवि
रक्तोऽपि त्वमागमनप्रयोजनं वदेति यया च्छ्रतया व्यवसीयते उच्यन्यस्यन्ते उदितमनुत्पन्नमुक्तं वा आत्मनो मम गौरवं येन सः गुरुः श्लाघ्यरा
घतवैवागमरवनोऽस्माकं तां प्रष्टुं तान्तनोतिभवतो निस्पृहत्वेऽपि प्रेक्षावत्प्रवृत्तेः प्रयोजनव्याप्यत्वादस्त्यवकाशः प्रश्नइति भावः ३ ददातीति इति
ब्रुवंतं हारंसवृत्ती मुनिरुवाच किमिति हे उरुषोत्तमः श्रेष्ठ न निध्योरसाइति बहुसमासनिषेधः त्वयाऽस्थंगतस्पृहोपीत्येवं न वाच्यं निस्पृह
वा स्यापन्न प्रयोजनसंभवादिति भावः तदेवाह योगिनामपि त्वमेव साक्षात्करणीयः प्रत्यक्षीकर्त्तव्य इत्यतोऽस्माद्न्यत्गुरुकार्यं किमस्ति न
व किंचिदित्यर्थः तस्मान्न प्रयोजनांतरप्रश्नावकाश इति भावः ३१ यद्रुक्तं योगिनामपि त्वमेव साक्षात्करणीय इति तदेव द्रढयति उदीर्णरागेति उ
दीर्णोद्रिक्तो रागो विषयाभिलाषः स राव प्रतिरोधकः प्रतिवंधकः पाट च रफत्र यस्मिन् तं प्रतिरोधपरास्कंदिपाट चरमलिम्लुचइत्यमरः अभीक्ष्णं
अनुन्नतया अनभ्यस्तत्वेन अप्रहृतत्वेन च जनैरतिदुर्गमं मोक्षमपवर्गमार्गं कांतारं चोपेयुषः प्राप्तवतः उपेयिवान् नाश्वानन् ।चा
ति

८

माघ:टी: नक्षत्रमिति ह्रस्वत्वं निपातः मनस्विनः सुमनसः धीरस्य च प्रशंसायां विनिः त्वमेव अनिरपायः पुनरावृत्तिरहितं संश्रयणं प्राप्यं यस्याः स तथोक्ता नैव पुनरा
॥१॥ वर्तत इति श्रुतेः अग्रमुमिप्राप्यस्थानं अग्रमालंबनमिति विश्वः सोऽहमित्यादि श्रुतेस्त्वमीश्वरेव मोक्षत्वादिति भावः तस्मान्मुमुक्षूणां मपि साक्षा
त्करणीय इति प्रसिद्धं तमेव विवादत्वात्तिमस्तुमेति नान्यः पंथा विद्यतेऽयनायेति श्रुतेः यथा कस्यचित् कुतश्चित्संकटान्निर्गत्य केन चित्कारणे
नावगतस्य किंचिन्निर्वाध्यस्थानप्राप्तिरभ्यापकल्प्यते तथा त्वमपि मुमुक्षोरिति ध्वनिः ३२ ननु प्रकृतिविकृतिपुरुषसाक्षात्कारान्मोक्षो नास्मा
त्साक्षात्कारादित्याशंक्य सोऽत्वमेवेत्याह उदासितारमिति पुराविदः पूर्वज्ञाः कपिलादयः त्वां निरीह तमानसे निर्वेध चित्तेर्योगिभिः अत्वमसि
अविद्धि इति अध्यालंबिनि न्यर्थे व्ययी भावः अनर्थेति समासांतोऽच् अध्यालं दक्षोत्तं तया अध्याख्यं ह्याप्रत्यक्षध्याकर्षेचनगृहीतं साक्षा
त्कृतं केन रूपेणागृहीतमित्यत आह उदासितारं उदासीनं पररूपं स्वार्थप्रवृत्तानामपि स्वयं अकर्तृत्वादस्यैवमित्यर्थः आसेते च विका
परि८ रेभ्यो वा हि र्वहि विकारं महदादिभ्यः पृथक्भूतमित्यर्थः अपवहिरंच वः पंचम्येत्यव्ययी भावः किंच प्रकृतेस्त्रिगुणात्मनो मूलकारणात्तपृथक्
भिन्नं प्रकृतिपंचमं तेष्वप्रधानेमूलकारणादिति यादवः पुराणं पुरातनं अनादिसांपंचिरमित्यादिना पुरुषः पुरुषं पुरुषपदवाच्यं विज्ञान ७
घनं विदुर्वेदंति विदोलटो वेति उर्जुसादेशः यथाहुः मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकश्च विकारो न प्रकृतिर्न
विकृतिः पुरुष इति अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णामित्यादिश्रुतेश्च सोऽपि त्वमेव तत्त्वमस्यादिवाक्यैरैक्यश्रवणात् तस्मात्त्वमेव साक्षात्क
रणीय इत्यर्थः भुक्तिमिति भावः ३३ एवं भगवतो निर्गुणं स्वरूपमुक्त्वा संप्रति प्रस्तुतोपयोगितया सगुणात्मापि त्वमेवेत्याह त्रिविष्टपमा
स्पदेति जगत्रयस्य राकस्य पतिरेकाधिपतिः राकशीत्यपि चस्य पतिराप्यपति नेतदिशा रहस्यतिस वि ... अपं ती ... त्वं हे तन्नयोध्व
तं वराहावतार इति भावः फणाभृतां मनोकसः आफणस्य सत्यजनपदः अग्रोकः सप्त्नि वा स्वपद इति विश्वः एकं छाद्य मावरणां भूतलं उच्चैके रु राम ॥१॥
तिः २

न्तेषु अहीष्वरः शेषः रावस्तेभ्यस्तस्य शिरःसु मूर्द्धसु अग्रेषु सहस्रे धीतिभावः निवेशयामास्थिच निहितवान् सं विशते रंधिता ल्लिटिप्पलिरूपंक
र्त चानुप्रयुज्यते लिटि इत्यस्ते रनुप्रयोगः अत्र ष्णिजर्थो हेतुहेतुमत्भाव त् ष्णिच परं चरितरूपकं ३४ अनन्येति न विद्यते अन्यो गुरु
र्यस्यास्तस्या अनन्यगुर्व्या इत्यनाकारांतः पाठः समासापवादी कारेन घृतपक्षेति कप्प्रसंगः यथा अनुपसर्जनात् नुपकारा ङ्गातोः गुराव च
नादितिन प्राप्नोते ङीति ह्रस्व पक्षेति वान दीत्वा दारान घाइत्यादागम के चित्तु समासांतो विधिरनित्य इति कं पंचारयंति तस्याः सर्वोत्त
मायास्तव गुराणाम् तैः केवलमसमानुपस्वरूपस्यैव केवलः कःस्मरकं स्मान् केवलपक्षावधार इति शाश्वतः महिमाके नावगम्यते न के ११
नापीत्यर्थः कुतः मनुष्याजन्मयस्यस मनुष्यजन्मापि भवान् अव्ययीहि बहुव्रीहिः व्याधिकरणो जन्मा अयुता यद इति वा जनः भ
वो छेदकरे संसारनिवर्तके गुरोः ज्ञानादिभिः सुरसुरान् सुरासुरविरोधास्य कार्यो पाधिकत्वेन शाश्वतिकत्वादेवात्वरोधः शाश्वति
क इतिनद्वंद्वैकवद्भाव इत्याहुः अध्यः करोति शेषे प्रथम इति प्रथमपुरुषः भवच्छब्दस्य युष्मदस्मदन्यत्वेन शेषत्वादिति महिमानुसरावते माहिमा श्मद
रवगाहः अमानुषस्तु किमिति तात्पर्यार्थः द्वितीयस्सकृ ब्यंजनप्रमादत्वाद्धे कानुप्रासः ३५ लघूकरिष्यन्तीति त्वमति भारेण दुर्जन
स्वरूपेण भंगुरां भज्यमानां भंजभासमिदो घुरच् भिदुरादयः कर्मकर्तरीति वामनः अस्मान् भुवमित्यर्थ लघुकरिष्यन् निर्भरां करिष्यन् किं
न अमृतद्रवैः इति द्विः द्यौ चेति दीर्घः तृतीया द्यौ स्त्री दिवः स्वर्गस्तस्मात् घयजर्थे क विधानं तिविष ये संख्याशब्दस्य पूरणार्थे त्वं नि
भागादिवत् अवातरः अवतीर्णोसि साम्प्रतं संप्रति उद्धृत लोकत्रितये नकुतापि तिशेषः त्वया धरित्री गुरुः पूज्या भारवती च क्रियते त
रां अतिशयेन क्रियते तिङश्चेति तरप किमेत्तिङ व्ययद्यामद्रव्यप्रकर्षे इत्याम् प्रत्ययः लघूकर्ता स गुरुः कर्तेति विरोधाभासो लंका
रः आभासत्वे विरोधस्याविरोधाभासः उच्यत इति लक्षणात् ३६ निर्जीजस इति निर्जौजसा स्वतेजसा जगत् दुःखं मितेजग दुःहः कंसादयः

ना: टी ससद्विषेत्यादिनाद्विषतेषांमुखास्पदितुं नाहंतुमित्यर्थः नासिनिप्रहारोत्यादिनाकर्णालिनोपश्रीजसुहंसायामिति चुरादिः महीतत्वेनोपा

॥८॥ जिहीर्षाः पदिनावनरवेतस्रीहाऽजतौ लुङ्‌ यासरूपंतत्तर्हि समाहितेः समाधिनिष्ठैरपिस्वकर्णकादष्यशिनादिवदविविनिते कमेरिशकतरि

ते: स्वपवासमाहितचित्तैः विमनष्ठनेषु विमलात्मानूतरइतिवदुनरपदलोकोद्दृष्टव्यः गम्यमानार्थस्याप्रयोगाखलोपइतिके या टःस्वनिरूपि

तोऽग्रहीतस्त्वमीशमादृशांचर्मचक्षुषामिति भावः विनयोक्तिरियं दृशोदृष्टेः पदंगोचरः कथंस्या नकथंचिदित्यर्थः तस्मात्त्वत्साक्षात्का

रशवणमनप्रयोजनमितिभावः ३७ ननुकोटिभिर्वोपन्नमेवायंद्रष्टुमितिकारइत्याशंक्यानन्यसाध्यत्वादित्याह इयत्तमितिविपक्षे

विमतीतिविपक्षंमरस्तनसंवुद्धे हेविपक्षंमरयिपक्षयातसंज्ञायांमतवृजिध्यारिष्ट्वा नारवहापपेमुमागमः मदोहृतैः कंसादिमिन्दपक्षुतं

यीदितंस्रतोविपक्षवातुंत्वमेवईषिवेशःकोसिविपक्षमारत्यादितिभावः ईशारेश्वर्येलटिथाँरूपंस्त्रचेध्यमैनलाद् तंत्रमाहत्सपातमः कांडे: सि

त्नमेघवर्तैः कांडेऽस्त्रीदंडवाणार्थवर्गावसरवारिषु इत्यमरः कत्काादिषुचेतिविसर्जनीयस्यसत्वंमलीमसंमलिनंकच्चरंमलदूषितमित्यमरः

उयोत्स्नातमिस्रेत्यादिनामत्वर्थीयोमिपातःतंमसःतालवितुरवैः नतेरश्मिविनाश्वत्यारादितरतंइतिवंचमोकःनमतंशकुपानननकोपी

त्यर्थः अत्रवाच्यद्वयेसमानधर्मस्यैकस्यैवशिबोक्तेतिशब्दद्वयेनवस्तुप्रतिवस्तुभावेननिर्देशात्तत्रापिव्यतिरेकमुखत्वाद्वैधर्म्येणाप्र

तिवस्तूपमालंकारः तदुक्तंसर्वस्ववाक्यार्थगतत्वेनसाम्यस्यवाक्यद्वयेपृथकनिर्देशेप्रतिवस्तूपमा ३८ कोनातीतिकिंवजनोमयाताम्रि

पद वकंसादिमहीमत्तांवधाद्वैतौ स्तवं स्तोत्रं स्तवस्तोत्रंनुतिस्तुतिरित्यमरः करोतीतिहेहरेकुस्मात्सिहैचाम्प्रयेस्तुतिकि याहिररक्याणतद्युरःस ति

सु स्तः हिरण्याक्षप्रमतयोपेऽसुराः तरावदिपोस्तेषांद्विषः हेतुरित्यर्थः तस्यतवञ्च तवैवपरोत्येनप्रत्युतेतनुकवैपरीत्यइतिगम्यात्वानेतिर

स्त्रियाऽवमानः पदिसाम्यत्वेनवृसकंचेतिविधेयलिंगताजवाभिनः स्निहस्तमजनहवर्णानामिवमाहासुरहंतुस्तवकंसादिलदूनप रामं

वयोहाटनंतिरस्कारावेत्यर्थः स्त्रज्ञासुरहिमानांहरिवधारितिप्रिहरूपरंपरितरूपकंममारागामिवेत्युपमयास्मृगांगिभावेनसंकी ॥८॥

तदम तः ५

र्यते ३ टरावंस्तुत्यादेवमभिमुखी कृत्यासमनप्रयोजनं वक्तुमुपोद्घातमाह प्रवृत्त इति । त्वं उत्क्षिप्त अमः त्यक्त अत्रम मलन्र कर्मेराभुवनाभिद्वि
षंतीति भुवनद्विषः दुष्टाः तेषां वेधुत्तान् हिंसितुमित्यर्थः नासिनिप्रहरणा नाटकाध्यपि येषां हिंसा या मिति कर्मणि षष्ठी स्वमेपरप्रेरितरावप्र
वृत्तोसि राव ताहि दिक्षु पिबरी ला मकारिइति चेत्तत्राह तथापि त्वत्तः प्रवृत्तोपि मिथो रहसि त्वदाभाषणे त्वं यासह संलापे लोलुपं लुब्धं
लुब्धो भिलाषुकस्तृष्ण कस्समौ लोलुप लोलुभौ वित्यमरः मनो वाचालयासह पुनः किं वाचालं करोति त्वयेत्यर्थः वाचो बहुलो ऽस्यसंती
तिवाचालः आलजाटचौ बहुभाषिणीत्यालच प्रत्ययः स्यकं स्तु वाचालो वाचाटो बहुगर्ह्यवाग्वित्यमरः ७ अपात्रवाक्यमवरोसहे
तुकं प्रार्थयते तदितितत्तस्मादिदमुपगतं उपेंद्रः इंद्रावरजः अतरावइंद्रसंदिष्टं फलितव्यमितिभावः किंचविपक्षस्येजनापहितंवि
पक्षजनीनं अतिं न विपक्षजनभोगोत्तरपदात्खः यद्वचः लशानतु चिरं मयो व्यते तदवचो ऽहितदिबा व तत्प्रः सर्वेभ्यो हितमिति वै
जयंती समस्तकार्येषु धुर्यतो ऽधुरं धुरत्वोतेन अन्तोपि मन्वतानिशाम्य तां प्रार्थनायां लोटधुरं वहतीति धुर्यं धुरोयढुकावितियत्प्र
त्ययः स्फुरंनत्रपदार्थेहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ८१ अपशिष्टपाल्लो कृतव्यइति वकुं तस्यावश्यपवध्यत्वे अनन्यवध्यत्वेनापनो
पयिकतयोक्तस्य प्रकटनार्थं नान्तरवत्तांततावदुद्घाटयति अमुदिति प्रतिपत्तौ इक्षेदनं नयासा तासां भिद्यामभूमिरविषयः
निर्भीकइत्यर्थः तपनद्युतिः सूर्यप्रतापो दितेस्तनजो दैत्यो भूत कोसावत आह हरेरिति दूस्पाद्दूशब्दार्थानिषूदनं दत्तीतिदूद्दिप
रमैप्रथ्वर्थे दूत्यादिनारप्रत्ययान्तो अ शालादिकौनिपातः तस्य दूशब्दस्य दूतिसंज्ञापदस्यार्थः परमैप्रथ्वर्थेन लयाः तस्यानिषूदनंनि
स्तर्थी वर्तंकं के तरिलुट हरेरै पलपीहत्तारमित्यर्थः यद्दे तेहिरण्यपूर्वकशिपुप्रवचनेतेहिरण्यकशिपुमाहुरित्यर्थः ३ चहिरण्यशब्दस्यपू
र्वकत्वं कशिपुशब्दस्यैव नत्तु संत्तिनः तदर्थस्येति शब्दस्य कशिपुशब्दस्यार्थगतत्वेनाप्रयो ऽयस्यप्रयोगाद्वाच्यमवचनार्थो ऽस्यदोष
माहुः पदवाच्यवचनमवाच्यवचनं हितदितिसमाधानेमेवंविध विषये शब्दपरेशार्थः अनतरोति कर्यचित्तत्पाथमि स्तकमस्मा

कल्याणैर्वा
सैनीन

शिषविरेमनो वारप्रिवाः स्थिप इति भावः ७

भाः २ भिदैवपूर्वंगीरं नदीति धनुरुपपदमस्मैवेदमभ्यादि देशो येन श्चारव्या नावसरे संजीवि न्यां पंचप वे च विशेषप ञ्राप दैत्यमुपादिश्यहि
॥२॥ रण्यपूर्वकशिपुप्रचंडो ते संज्ञात्वेन संयुज्यते ७२ समस्तैरोति समस्तैरेणा सवैरैणाः स्थिती समग्रः श्री … इति नाम्नापि
राप चिरकालेन चिराय चिररात्राय चिरस्य चिराय इत्यमरः प्रथमामिथे पताम्बु पेयुषा … नास्ति नावल्नव
त्ता तरस्वी बलात् हसीतिविश्वः येन हिरण्यकशिपुनादि विशीर्दं नोति पुसदं देवानां मनः सुभयस्यपूर्वीवतरः प्रथमप्रवेशः स्वहोरप्
स्यधीपतनिहितपासः कर्मशिल्पः अस्मादेव देवानां भयस्यास्पतिर मादस्यर्थः ७३ दिशामिति त्रिदशे … यदोयतो यदेत्यर्थः दिशा
मधीशानदिक्पतीनपि चतुरसुरान् इंद्रवरुणयमकुबेरानपास्य विहाय तैहिरण्यकशिपुरागाहता राज्ञा कृषाः स स्यः मनुवत्यादिति भा
वः ततः आरभ्य न तदाप्रभृति अपगाः करोतीत्ययपाणपस्करं दुःकौर्तिहि तुकामित्यर्थः कस्मो है तु ताकृतीत्यानुलोंक्षित … पुत्र … स्य
मित्यादिना विसर्जनीयस्यास त्वं … पुरं चाल्लाख्यितादिति प्रवादं … नादमयपुः दिगीशानामपि सर्वं स्वकारिणामिति नदी …
सुराणां स्यपराकाष्ठेति भावः ७४ पुराणीति किं न नाकिनां … हिरण्यकशिपुमाख्यम वाध्यकल्पे नोत्युत्पस कालः आर्येरेम्मिन् तत्तदादित दि
दाप्रभृति स्वरूपयोग्येवैकं फलंमुख्यप्रयोजनं येषां पुराहीनां नानितयो … गसाध्याशावो भावादिति भावः नपुंसकमन
पुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्यामिति नपुंसकैकशेषः पुराणि … प्रकारपरिवृत्ति गम्यानि चक्रिरे मृगरोरूपसंख्यानमिति …
पुष्यं निशान्ते च निशितं च … न् करशेध्यालोः … अन्यतरस्यामिति … त्वा … नाल … शो य
मी वंति चक्रिरे संपादितानि … न्नोहवंशी त्यर्थः … ॥ स्त्रीत्यमरः … कुर्वे … नस्त्रा … गतीत्यर्थः तान
७५ सहइति अन्ये कुसुमवने कुसुमवनांतरेषु सुरुपेतिस मासः संचरिष्णुः संचरणशीलः अलंकृतीत्यादिना चरे रिष्णुच् … पांसहरराप ॥२॥
आन्नप : १

२

कस्मिंश्चिद्दश्यास्वैरः स्याच्चपदकास्वैरवृत्तिरित्यमरः पादाग्रमशक्तिपत्रमप्रमेनेर्लुङ्शिष्यी इत्यादिनावाङ्द्विभावः पद्भ्यां दप्तुमनु
कुटपल्लवेषु मौलिरत्नकेषु स्ववलत कराप्येष्टाते शिरसिवन्द्यांजलिभिः रित्यर्थः उपलः प्रस्तरोरत्नं इतिविश्वः तिस्रोदशाः अवस्था
बाल्यकौमारयौवनानि जन्मसप्ततौ वा प्रदशविशेषेदयैः अपवर्गिदशा परिमाणमेषामिति बहुव्रीहौ संख्येयेडज्बहु
गणान्तमिति संख्यासमाहृताः त्रिसंध्यं तद्धितार्थेत्यादिना समाहारो द्विगुः द्विगुरेकवचनं वा यवंतं इति पक्षे नपुंसकत्वं अस्यां नसंयो
गेद्वितीयानवस्थादिशेनमः स्वतीत्यादिना चतुर्थी नमो नमस्कारो कारिकृतः कृञः कर्मणि ल्युट् चिरामा भावकर्मणोरितिवृद्धिः
५८ अयसोपित्वयैवंसंहत इत्याह सदृष्टेति हे नरसिंह नरसिंह इवेत्युपमितसमासः नाघासो सिंहपक्षेत्यपि प्रस्तावात् सिंह
स्यमासे हीनामनतनुमनन्त्यां तनुकाप्यविभूतानरसिंहावतारभाजेत्यर्थः अन्तरावसदृष्टाग्रैः केसरसमूहैर्भिन्नाः घनामेघा
येनाः भ्रंकषत्वादिति भावः सदृष्टाकेसरयोः तनुः कायेऽकापाकल्येचेतिविश्वः त्वयासदैत्यः मुञ्चोनवोमुग्धः सोस्येन
वेमत्तः इतिवैजयन्ती योकं तास्तेनोतयोः संज्ञोनातिभंगुरैर्नखैरुरसो विदार्यपुरविंदारपारिलिप्यमाने चेतिरामुलप्रत्ययः प्रतिच
स्करेकिरतेः कर्मणिल्युट् अस्त्रकृन्तनामिति गुणाः हिंसायां वा मेष्वेतिसुडागमः कठिनोपिनरैर्विदारितइत्यवाङ्गतनसगोचस
महिम्नस्तेकिमसध्यमितिभावः ५१ अपशस्थानं तरं चेष्टितान्यान्वेहे विनोदमिति अयसहिरण्यकशिपुः प्रज्ञर्भवेपिप्रदशेः
समस्तहस्तामस्तकं साङ्क्रममंसहे लामरः शोनदर्पादंतः सारोन्नमपस्याः तस्याः केडुगुरुकेतुते विनोदमयनोदास्थिन्
प्राग्भववर्त्तनेतेः सदर्पेनोदाभावादित्यर्थः दिवस्वर्गस्य कृतार्तरोरक्षायेननतक्रतरणादित्यर्थः सायेन्त्वेव

शिष्यविरेचनो वारप्रियाः स्वप इति भावः ॥

मा: टी भिदेव पूर्वं गिरिं तदादि धनुरूपपदमस्मैवेदमस्मादि देशोस्येति व्याख्यानावसरे संजीविन्यां चंद्रापीडचविशेषणत्रयं दैत्यमुपादिश्य हि
॥२॥ रण्यपूर्वकशिपुप्रचंदो ते संज्ञात्वेन संयुज्यते ८२ समस्तारेतोति समस्त रेणास्य वैरेणाः स्यातौ समुद्रः स्त्रं ते स्तन् स्त्रसुरः इतिनाम्नश्चि
रायचिरकालेन चिराय चिररात्राय चिरस्याश्चिराय का इत्यमरः प्रथमाभिधेयताम्नुपेयुषा न त्वधंत यामुख्यार्थता गतेनेन तरस्विनावलव
ता तरस्वी वलं रंहसौ तिविश्वः येन हिरण्यकशिपुनादि विसीदंतो तिष्ठुसदां देवानां मनःसु भयस्यप्रतीवतरः प्रथमप्रवेशःश्च होरप
स्यधीयत निहितवासः कर्म शिल्पः अस्मादेव देवानां भयस्यास्यातिरम्यादस्यर्थः ८३ दिशामिति प्रियसं यदेव तो यदेत्यर्थः दिशा
मधीशान्दिक्पतीनपि चतुरसुरान् इंद्रवरुणयमकुबेरान् यास्यविहायते हिरण्यकशिपुं राजहंसाः राजा कृष्णाः स्यः न तुवलादिति भा
वः तलः आरभ्य नतायनितिअयमः करोतीत्ययमयस्करं दुःकोहिहेतुकमित्यर्थः कस्मोहेतुतास्थील्यानुलोमित्वात्प्रत्यय अतकक स्य
मित्यादिनाविसर्जनीयस्यास त्वं उष्ट्रयुरं चालनीयराद्दिति प्रवादं न न वादनवायुः दिशौघ्नानाम विसर्वस्य हारिणामिति तदेव कृत्य
सुरसां स्यपराकाष्ठेति भावः ८५ पुराणीति कं च नाकिनां गरीलांहिरण्यकशिपुमाशंक्य वाधकत्वेनोत्प्रेत्यस कालः आपि स्मिन्तत्तदादित दि
दाप्रभृति स्वरूपशोभैवैकं फलं मुख्यप्रयोजनं येषां पुराणानां तानितथोक्तानि प्राणीदगसाध्याशाद्वयोभावादिति भावः नपुंसकमन
पुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्यामितिनपुंसके के शेषः प्राणिदुर्गाणि प्रकारपरित्वाति गम्यानिचक्रिरे मुमुरो रूपसंख्यानमितगमेर्दुःखा
पुत्रं निशातं च निशितं च कं शोतन् करराध्यातोः ते राधोर स्यतरस्यामि तौ त्वाविकत्यात्यदे श्चालं वल्मानिसेस्यानि प्रशासाशोय
मौ वेति वर्त्तिं संपादितानि कं चुकावरस्यालोहवाशीत्यर्थः कंचुको वारवाणोस्त्रीत्यमरः मनाकुमेदाम्यत्रिरे इत्यारिमसनद्वा जाग्रतीत्यर्थः तम
उपस इति अन्ये कुष्मवनेषु भुवनांतरेषु सुमुपेतिसमासः संचरिष्णुः संचरणशील्नः अलंकृतीत्यादिना चरेरिस्नुच् क्लिपां सहिरण्य ॥२॥
रे आश्वयः ९

कसिंग्रपं दृष्ट्वा स्थैरवस्याचपदृक्तास्थैरवृत्तिरित्यमरः पादिशमशक्तिपत स्वयमेवेत्युक्तुः गोपस्त्रीत्यादिनाचाङ्गिभावः धनुर्देशस्तम्भमु
कुदेपलेषु मौलिरत्नकैश्चुम्बलनतः करायेषां तैः शिरसिबद्धाञ्जलिभिः रिमर्थः कुपलः प्रस्तरोरत्नइतिविश्वः तिस्रोदशाः अवस्था
बाल्यकौमारयौवनानि ज्ञानस्तनाद्भवो वायेषां तैः त्रिदशैर्देवैः अपवाचि दशापरिमाणामेषामितिबहुव्रीहौ संख्येयेडज्बहु
गणात् इति समासे ध्वासमाहृताः त्रिसंध्यंतद्धितार्थेत्यादिनासमाहारोद्विगुः द्विगुरेकवचनं वायवंतइतिपक्षेनपुंसकत्वं अत्र्यंतसंयो
गेद्वितीयान्तस्यैदिशेनमः स्वस्तीत्यादिनाचतुर्थीनमोनमस्कारः ऽकारि कृतः क्रमः कर्मणिलुङ् चिणभाव कर्मणोरितिचिण् ॥
६८ अपसोपि त्वय्येव संहृतइत्याह सदाछटेतिहेनृसिंह नरसिंहइवेत्युपमितसमासः नाचासौसिंहश्चेत्यपि प्रस्तावात् सिंह
स्यमासेहीनामतनुमनत्यांतनुं कायविभूतानरसिंहाबतारभाजेत्यर्थः अत्रावसटाछटाभिः केसरसमूहैर्भिन्नाः घनामेघा
येनाऽभ्रंकषत्वादितिभावः सटाछटाकेसरयोः तनुःकायेत्वचिपाकल्येचेतिविश्वः त्वपासदेत्यःमुग्धोनवोमुग्धःसौन्दर्यन
वेप्स्कृइतिवैजयंतीयोकांतास्तनौतयोःसंजेनातिमंगुरैर्नखैरुरोविदार्यउर्विदारं पारिक्लिश्यमाने चेतिणमुलप्रत्ययः प्रतिच
स्करेकिरतेःकर्मणिलट्सुट् च नामिनिगुणाःहिंसायांप्रतेश्चेतिसुडागमः कठिनोपिनवैर्विदारितइत्यवाङ्मनसगोचरम
महिमास्तेकिमसाध्यमितिभावः ६९ भूपाख्यानंतराचेष्टितान्याचेष्टं विनोदमिति अपसहिरण्यकशिपुःउनर्भवेपि चिदशेः
समंसहसाकंसाद्वंसमंसहेत्यमरः रणोनदर्पाद्देनः सारसिजन्मपस्या तस्याः केङ्गुभुजंकेङ्कृतेविनोदमयनोदमिच्छन्
प्रागभवनखदंतैः स्तदर्पयेनोदाभावादित्यर्थः दिवस्वर्गस्य कृतारक्तरारक्षायेननतकृतारक्तराणित्यर्थः सापेक्षत्वेपि

मा॰टी॰ गमकत्वात्समासः अनेन देवस्य सर्वस्वापहारित्वमुक्तं भीषयत इति भीषणं नन्द्यादित्वात् ल्युप्रत्ययः त्रिलोकानां भीषणः सुप्सुपेति
॥१॥ समासः रावणो नाम रावणा इति प्रसिद्धः रतो वभूव राजा तस्यो जातः स्वर्गः विश्रवसोपत्यं पुमान् रावणः इति विग्रहः तस्यापत्य
मित्यण् शिवा विश्रवसो विश्रवणरवणा विति सूत्रेण रवणादेशः यो रावयति कास्तु रावयतीति ल्युत्पादयति रोदयतीति तान्प्रति
न्तु रावयंतं सो निपातनात्लिंगत्वात् विशेषणा विशेष्याभावेपि स्वलिंगता ८८ अथ स्यो दशकंठ दशग्रीवो दैत्यो वृद्धे प्रभुरि
ति यो रावणः भुवनत्रयस्य प्रभुः स्वामी बुभुक्षुः भोक्तुमिच्छुः भवतेः सनंतादुप्रत्ययः अनिराशाद स्युत्साहो न तु फलावि
लंबनं निर्वेदादि स्वर्गः दशानां शिरः चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुः छेत्तुमिच्छुः छिदिर् छेदन इति धातोः सनंतादुप्रत्ययः इत्युत्साहः तेन विप
साहसः अत्र तत्र वेद्या सदृशं स्वेच्छानुरूपं यपिनाकिनं प्रसादं वरं विघ्नमिव तर्कयन् उत्पलितवानिति परमसाहसिकत्वो
क्तिः अतःपरं अथ स्योक्षकमपि पदस्य सरावणो नाम रतो वभूवेति पूर्वेणान्वयः रंगराजस्तु न चमस्या क्रमतालि
कं धरतीति तु परिहारो दन्वयः इत्याह तद् सत्सगुणानां च परार्थत्वादिति न्याया दारुरायादिवप्रत्येकं प्रधानानामिपः
सं वध्यायोगादिस्य लेशा स्याच्च क्रमतो न प्रतापविलसरावणः कामो कर्मेति प्रजापतिप्रीयानापनवशिरांसि अग्नौ हुत्वाद
शमारंभेमंतु षा नमस्त्रैलोक्याधिपत्यं वव्रे इत्युत्तरकाण्डे कथानुबंधो यः ८८ अथ केला सोल्लेपव नीतनाह समुल्लि
पन्निति यो रावणः पद्मिवीभत्तां वरं के लाशं समुत्क्षिपन् दर्पादिति शेषः मूर्त्तिनो वरप्रदानस्य पर्वतो कस्य वसतः शैलचाल राम
नेन विभ्यासानुषाराद्भिसुतायाः पार्वत्याः संभ्रमो यः स्वयंग्रहः प्रियप्राप्तिं विना कंठग्रहणे सुप्सुपेति समासः तेनाश्लेष ॥१॥

तेन यत्सुखं तेन चैत्तो व्यापिपत्नत्सुखोदनं कष्टेन निभावः क्रियाप्रत्युपकार निर्गतं चकारान्निर्गतैः योगेस्यात् सामर्थ्यं निर्गतानपीति
वैजयंती प द्वाक्षेण व्यापारेण पाणौ देन्यदोषमार्जनं स्पष्टं अचतुरविचर प्रदानयोः विनिमयात् परिवर्तितलंकारः ५ ध्रुवीति व
ब शीवत्सेवानूपोरवरानमृच्चाद्भुताइ दूरागविसहवाक्रु ध्वपुरीमगमरोतीमवस्कंद अश्वैरौघ्यं नंदनेत ध्वनंतु [illegible] हिचिद्दंई रा
हल्यघोरितीकारः रत्नानि प्रेत्यवत्सूनिमत्तान्वारत्नम्रेक्षमत्तावपीतिविष्वः मुखारामुमो षमुषस्तेयेहलः पत्रः शानज्ञा वि
तिशानच्चादेशः अमसंगमाः हाजहारसर्वत्रयोनः वृत्ते स्पष्टः इत्यमनेन प्रकारेण अव्रह प्रद्दिवा चब्रह दिवं अव्रह स्पहनीय
यः अचतुरेत्यादिना सप्तम्यर्थवृत्तो द्वंद्वसमासांतनिपातः दिव स्तांस्यास्यास्याम्युपद्रवं च केअवावरस्कंदत्यादौ क्रिया
समासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोरित्यनुवृत्तौ समुच्चयेन्यतरस्यामितिविकल्पे कालसामान्ये मात्रादेशोल्लो
टस्य यथायोगं हत्संख्येतिदेशो हिस्वौ लप्रकरणादिना लर्थविशेषावसानं अतोहेरिति यथायोगं हिलुक् योनयोन्यं
नशार्थी वा क्रियासमभिहारः अवस्कंदनादिक्रियाविशेषाणां समुच्चयः क्रियासमभिहारः तत्सामान्यकोते समुच्चे स्य
३ ये सामान्यवचनस्येत्यं प्रयोगफलहरति अचतिदर्वेचित्र्यात् सौशब्द्यरत्नगुणाः सुपांतिङां चव्युत्पत्तिः सौशब्द्यमितिल
लगात समुच्चयप्रत्यलंकारः ५१ सत्नीलेति संयतिपुद्धे समुदायः स्त्रियां संयत समित्याजिसमित्युद्धमित्यमरः येनरा
वरोनानुद्रुतोऽनुधावितः वत्सस्य शत्रुरिंदुः अन्नमोर्भर्तुरैरावतस्य सत्नीलया तानिगंभीरगमनानि तत्प्रशंसत

प्र २५ कि

माघ: टी ध्याउँशैः स्ववसः स्त्रीपवस्य च नानाविधं चदृशं पदविक्षेपम् ईदृपुत्वायिनाद्गतिविशेषमित्यर्थः न प्रशशंस किं तु केवलं
॥११॥ श्रीघुतं सौगन्धित्वमेव प्रशशंस अत्र यथाशीघ्रं आस्कंधगृहं नीतिमपादितिभावः ५२ स्प्रयाकुवेनिति अधीरत्नो
चनोऽस्मिरदशिः कौशिकोमहेदुःउलूकपक्षमहे द्रोणगृहलूकव्याल्लगाहेषु कौशिकः इत्यमरः सहस्ररश्मेः सूर्यस्येव प
स्यरावशास्यविक्रमक्रमशो दर्शनं सोढुमशक्नुवन् हिमाद्रेगृहे वसन् तस्यान्तरं प्रविश्य विस्मयनपिवेपमानराववि भेतेः शा
तरि नास्य स्तात्छ नुरितिनुमाभावः दिवसानि वासरानि नि नाययान्नुत्क्षीवेदि वसवासरावित्यमरः कौशिक इत्यभिधा
पाः प्रस्तुतेकगोचरत्वेन प्रपश्चैचैविशेषणप्रशासेमवा नतु उलूकविषयशब्दशक्तिम् लोध्वनिसमनेसहस्ररश्मेरिवेत्यु
पमानिर्वाहकत्वाद्वाच्यलिंगं ५३ बृहच्छिलेति बृहतीशिलेव निष्ठुरेकंठघट्टनादभिघातात् विकीर्णाविक्षिप्तालोला
श्चाग्निकणाः स्फुलिंगा यस्य तत् अप्रसहिष्णुरनभिभावुकं धरतां अधि अधिकंधरं अधिग्रीवं विभक्त्यर्थे
व्ययीभावः अव्ययीभावश्चेति नपुंसकत्वात् ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्येति ह्रस्वत्वं कंठोगलोऽथग्रीवायां शिरोधि
कंधरेत्यमरः नाक्रमत नाप्रतिहतं नक्रमतेनप्रवर्तितेस्म किं तु प्रतिहतमेवेत्यर्थः प्रतिसंगतापनेक्रमइति वृत्तावात्मनेपदं व
त्तिरप्रतिबंधः ५४ विभिन्नेति सदा वशो मदेन दर्पेण दानेन च मदो दर्प मदानयोः रितिविश्वः दंती गज इव विभिन्नो विघटि राम
तः शंखो निधि भेदः कंबु अपर्पेन सः स नः शंखो निध्यंतरे कंबुल्ललाटास्थिनखेष्विति विश्वः अकलुषं कलुषं तु अं अवि ॥११॥
अप्रसहनमभिभवं ईर्ष्याकारः अलं लं नीत्यादिनाइस्व च व्यैस्व च नं सुदर्शनं न गम्भीरः मनुष्यलोके कर्त्तामि नः अमरद्विषोरावणस्य कं ५
५ यति

त्वं चाभवन्न निरस्तं गांभीर्यं सविकारित्वम गाधत्वं च यस्य तत् अपास्तानि पुष्यकानि पुष्याणि पुष्पकं विमानं च यस्मात्तत् पुष्प
पक्षे वैभाषिकः कः प्रत्ययः मनुष्ये वधर्मः समप्रतुलत्वादिर्यस्यास्ति स्वामी तस्य मनुधर्मशास्त्रज्ञानदस्य धर्मादिनिचकेवलात्तमा
न संचितं तदीयं सरः पद्ममानसं सरसि स्थानं इति विग्रहः मुहुर्निप्रकंपयामास नन्दतो भयाभासेति ना किंतु प्रकंपयामासैवेत्य
र्थः कुबेरस्य महामहिमत्वपाऽसंभाव्यतापकंपत्वं निवारणाय नन्दपनिषेध निवर्तने द्वौ नञ् प्रतिशेधावितिवामरः अ
र्थदेति रावणायोपकृतता प्रकृतयोः श्लोकयोः ५५ रणोस्थिति किंचरणो भुपचेतसा वरुणेन प्रहिताः प्रयुक्ताः उरगराजो महास
र्पोऽस्तीति रज्जवः नागपाशा इत्यर्थः तस्य रावणस्य रणेषु हुंकारेण परास्तुविलिकृताः व्यावर्तिताः अलसावसभयाः सत्यःजंदेन
प्रहर्तुः प्रयोक्तुः प्रचेतस राघवकंठं प्रपेदिरे अत्र परा हिंसा प्रयुक्तस्या पुनरस्य वैपरीत्येन स्वकंठग्रहणादनाथौचित्यमिति विष रूपो
मालंकारः विरुद्धकारः विरुद्धकार्यस्योत्पत्तिर्यत्रानर्थस्य वा न वेदितिलक्षणात् ५६ परेतभर्तुरिति अत्तुनारावणेन
धनुः शार्ङ्गं विधातुं निर्मातुं उन्नतमुत्पादितं विषाणयोः श्रृंगयोर्मंडलं वलयं यस्य परेतभर्तुः परेतराजस्य महिषः
वाहनभूत इति भावः भारे विषाणकूपे हते पिच्चम हन्तल्लूपेव भर तस्मात्तेऽपि दुर्भराद् इति भावः गजकैपादिका वृदोरवि
सप्तस्यपः सदा नतशिरो द्वः देवनद्वीहेवहतिस्म अत्र संयोगालिङ्गकिला दृचिस्वपिइत्यादिना संप्रसारणं हतोपि भारे
न तत् इति विरोधस्तदनुप्राणितान्येयं अपकनतिहेतुत्वसाधर्म्यात् उपमाभारस्योत्प्रेक्षा ५७ स्फुरत्नितिअहःकरोतीति
अहस्करः सूर्यः दिवाविभेत्यादिना टस्य प्रत्ययः कस्कादित्वात् सत्वं प्रचो समयेग्रीष्मकाले अनुपहताचारेव स्थितो

मा॰टी॰ विमुचि भुङ्क्ते नुपहते भंगारा षाढपोरा क्रोशी कहुत व हेपि स्यादिति विपच्चः समपाः शपथाचारकान्त्यसिद्धांत संविद इत्य
॥१२॥ मरः अपूर्वसमग्रपातिभिः संकुचित वृत्तिभिरित्यर्थः करारात्मिमंमूर्नोहस्तानां चाग्रेः वल्मिहस्ता शाव कराइत्यमरः स
शंकस्पशन अविश्वासभयादिति भावः अपघर्मो अनुस्मोः घर्मोदकविंदवः स्वेदो विंदवः मंघो दने स्यादिनाविकल्पा
दुदकस्योदादेशाभावः नैरेवमौक्तिकैः स्ववधूरत्नंचकारग्रीक्तोपितमृदपानासह्यंतपती त्यर्थः अत्र प्रस्तुतमूर्व
२ विशेषमात्रसाम्यादप्रस्तुतप्रसाधकप्रतीतेः संक्षेपोक्तिरलंकारः ५८ कलानमग्रेरोति कलाभिः षोडशांशेः शिल्प
विद्याभिश्च समग्रेरासंपूर्णोनकालेशिवश्च वक्रेचंद्रेशकलने कलाइतिवैजयंतीग्रहानंमुचेनासदानतगृहे
ष्वेव वसतानपदं त्यसेवाच्यमत्वात्वेति भावः मनस्विनीमानि नोरुक्लाः उत्सुकाः कर्तुं उक्तोयितुं उक्तं तुम्नाइति
निपाताद्उक्तेशव्दानल्करोतीतिरांपनात्क्वप्रत्ययः यद्वेपसामानभेदचतुरेशोत्यर्थः कुतोरतिविश्रितन्वतापिरच्चप
ता चन्द्रिकाभिश्चरागंवर्द्धयताइंदुनावि [illegible] लासिनोविलसनशीलस्यकषललघकस्यफ्रूंमइतिषिनुणप्रत्य
यः तस्यरावणस्यनर्मसाचिव्यंक्रीडासवेघ्याधिकारित्वं चेष्टवंक्रीडालीलाचनर्मचेत्यमरः आकारीतिनकिंत्व
कार्येवेत्यर्थः अनौचित्यप्रापत्वनर्मसाचिव्यनिषेध्यनिवारणार्थेनञ्प्रयोगसंभाव्यनिषेध्यनिवर्तनेनञ् द्वय राम
मितिवामनः अत्रैवोः प्रकृतस्यायकृतेननर्मसाचिव्येनघ्येषः ५९ विदग्धेतिमानिना अहंकारादिराणेनेनरावणो १२

अनयता भामावेदिवाधिता राजपुत्रहंसे शितिशेषः सुरा अनुचकं पिरे स्वपम्पुपायेनातः प्रविश्य नपराध्य वाधानिवेदनेन मोचयता नापुना ११
१४
नविदाघ्य लीलावतुराविलासि मइत्यर्थः तासामुचिता विलासिनी विभ्रमदंतपत्रिकेति साधीयान् ॥ ८ ॥ अपाविकर्ण
प्रतीतत्वेन प्रियाणां ताड्यो दोषापनेतिस्त्वत्पदं याव गतादूराध्वनो भवेदिति नदराणां विलासिनीनां पादं तपत्रिका
विभ्रमार्थानि पानि दंतमयपत्राणि विभ्रमदंतशब्दयोः षष्ठीसमासपर्यवसाना नादर्यालाभः तासां विधित्सया विध्या
नुमिच्छया विपूर्वाद्धातेः सनिमीमेत्यादिना इकारः अभ्यासलोपो अभ्यासस्येत्यादिना अभ्यासलोपः तमः स्त्रियामप्रत्यया
दित्यकारप्रत्यये टाप् ननं जानुकदाचिदपि कश्चिज्जानुत्वमित्यमरः उद्धृतमुत्पाटितं विनायकस्य दैवैनायकं करकं विषाणा
दंतः विषाणां पमुपयोगस्पात् कोऽद्विरदंतयोरिति विश्वः अपायापि पुनर्न प्ररोहतीति किमन्यदकार्यमस्येति भावः रातस्वाम्य
याकर्णगजाननस्यैकदंतत्वमुत्पन्नं तेनैकदंतं नमिति ९ निशांतेति निशांतं गृहं निशांतं गृहं शांतयोरिति विश्वः तत्र नार्यः प्रमदा
नस्त्रियपइत्यर्थः तासां परिधानानि अंतरीयाणि अंतरीयोपसंव्यानपरिधानान्यधोंशुक इत्यमरः तेषां धूननं चालनं
धूनोरायं तालुट् अपिनीनो नुग्वक्तव्य इति नुक् तेन स्फुटागमस्यां परालज्ञे नापि अंतःपुरद्रोहस्य महापराधित्वादिति
भावः ऊरुषु तासां सक्थिषु लोलं चलं नुषासतं दृष्टं सक्थिदलि वपुमान् ऊरूः लोलत्स्वस्तस्मदोरिति चामरः अतरावत
स्वपियेण प्रमोदास्पदमतेन अंगीकृतम्लानि निर्दोषापेतिपादिति भावः प्रकंपनेना बापुना अनुकंपिता इत्यर्थः रातस्य
वैदग्ध्यादहवीत्रीवेतीति भाव ॥ १० ॥ तिरस्कृत इति किं च तस्या रावणस्य जनाभिभाविनालोकतिरस्कारिणा महीयसा मतिम
हतां महसां तेजसां पापं प्राम हत्वेन पश्चादभ्यइमनिज्वालामुहुस्तिरस्कृतः अतरावतनूः कृशः तनूनपात्तपतिजाठररूपेण शा
रीरं धारतीति तनूनपात् अग्निरिति स्वामिनम्राजि सूत्रेनिपातनान्नभोनलोपाभावश्चाविशेषैकदुःखो मार्ष्येतिरस्कृतासौ

मा: टी: भ्रमिः वाच्यो नेत्रजनो भ्रमो वाच्यो स्याद्धिमीनसो ध्ययेतिविक्वा मतेदेवो सुरत्नाव तीर्थसद्भिगुणाः ततश्चिद्गुणी कृतंद्विरावृते
१३ गुणास्त्रावर्तिद्विजेन्द्रियामुख्यतं तु विनिवेजपंती भ्रमवितानं भ्रमयं लेवमार श्रुनिरपितं तं नि योनि स्तेजस्कः भ्रमायमा
नश्रास्ते त्यर्थः भ्रमदेगुणपात्तं वधे सं वंध्या मिध्या नादतिशयो कि: द्व परस्वेति किं चयद्दीपनुगमित्यर्थः इंधीदीप्तौ
कर्तरि क्तः तेरावरामाराधयितुं सेवितुं पर स्वस्वैत्तरस्य मर्मेणि हृदयादिजीवस्थानानि कुलाचालवृत्तानि च विध्यतीति
मिनत्तीति मर्मवित परप्राणापहंतेति यावत विध्यतेर्क्विप्‌ ग्रहीज्येति संप्रसारणं नहि वृतीत्यादिना पूर्वस्य दीर्घत्वं मर्म
विध्यंमिजं त्वी यं द्विजिव्हतायास र्पत्वेपि दोषो द्विविविधत्वादि: तं श्रुत्यत्र द्विजिव्हुतापि पतुतो द्विजिह्वो सर्पसूच्यकावित्यमरः सेवदो
षत्वमुपतो त्यत्र तां कदाचिनां संबंधिमिर जिव्हागामिभिः कर्णवरणादि मतविगुणादित्वात कृतुगतिभिः स्वकपटचारिभिस्त
तया करणीभ्यां सह वर्तत इति सकर्णिका तेषां ब्रवगात्वे विहतयाविः कृत कर्णोरित्यर्थः तेन सहेति तुल्ययोगे बहुव्रीहिः शे
षाद्विभाषेतिकप्‌ ग्रन्यत्र कर्णायतिसर्पं तोना नीति कर्णीकौनिवंताकर्णायते पुलु ततः पूर्ववत्समासे सकर्णिकैः सन्निपान
केरित्यर्थः कुले भुजंगता सर्पता विट त्वंच भुजंगो विट सर्पयोरिति हलायुधः न भेजे त्यक्ता भुजंगान्‌ द्वेतीति भुजंगाः गमेः
सुपिसेरिति खच् तत्किमिति पतरि खलैः खल त्वमपि सर्पैः सर्पत्वमपि विहाय वेब माना किं यामि: सोम्य त्वं प्रियत इत्यर्थः भ्रूत
पनुत सर्वविशेषणा सामान्य पसुतखल व्यवहार प्रतीतेः समासोक्तिः १३ तदी पे तृनदी पमातं गानां घटाभिर्यूहैर्विघ
टितैः समिहतेः गजानां घटना घटा इत्यमरः श्रुतरा व कटस्थले भ्यः पोषिता न्य हंतो मिदानवीरि पिपेवांतेः गहितावला राम
सविन्नतादिशो येस्तैः गहिता दवेशेषादि भावे तिकप्‌ ग्रन्युनर्मिवार्ति मिः भपौद्विगजैः चिरावपापा यम्मदं तुस्थितो ॥१३॥

तवैव स्थितेः १

उम्मगोलग्नचरे गम्हदविंभनः हरि २

ति स्था

गजादिगजाङ्कत्वनुगतार्थनाम कृत्वं अन्वमित्य ध्वंन्नमेरापितान्न ।लिन्नुङ विभाषापि म्लेरितिविकल्पान्नुमागमः ६४ अभीदास्मि
ति सहेप्य गाम समारजरेहाँ सेम्प्र गान्नस्पनवगन्पनवपुरभीलो मशमुन्येरपिक्षाकादितिभावः सुरैदूत्यबंध: बंदीकृतासु पस्ता
सांत्ववमितानिलैर्मन्वासमाहतैः पथानिर्वं बैमिर्वीरानिवीराणां निर्वृतोमे तद्दतिषेजपंती तथा संबंद नामः कलाः बंदनोकं विंदुसहि ६
ताः तेच तेच तेकोमलम दुलाप्रतेर्जन्ना दूषयांजल्पाहितत्वात्मल्लाना पवनेनं निर्वंबौ थ्यवित्रं तान्लबुतस्याद् दैपे थ्वजेनेवतेत
जत्वार्द्धस्याजत्वेनार्द्रमितिवैजयंती अत्रसंनत्वस्योपचारनिबंधनमिति कारणविरुद्धकार्योत्पत्तिरूपोविषमालंकारः ६५
तपनेतिसदानित्यंनतु अपाकालेषु सूनऋद्धिपुष्पसंपातिपसतोषारयंतः सन्तवः वर्षायूरु तपेनग्रीष्मेन उस्मउष्णगमस्तपः
शिशिरवारदशिशिरांभस्मिषु वर्षाअपपशारदशिशिरान्नित्यमरः तथाहि मागमोहेमंतः शारदातथापिशिशिरोवसंतलक्ष्याचसर्वेत्वमिपुनि
भावेनमिलित्वाअस्य राजवरणस्यपुरेवसतीति वाक्यार्थः विस्तारः वामेसत्यंकर्तरितथान्यथात्वविपक्ष्यतेचपेकुटंविनमकृतताय्पपु:
समेत्यपपुरिति समुदायसमुदापिजोरभेदविवक्षया समानकर्तृकत्वं अत्रपुरेषु पतस्वं नु संबंधाभिधानात्‌ अस
बंधेसं बंधरूपातिशयोक्तिः ६६ सयायमासन्नविनाशकस्तुभ्यम पिदुग्धापुनस्त्वपेवहत इतिपुमेनाह अमानवमि
तिमनोरपंमानवः तस्येदमित्यणाव्रत्यपेयपदेवशानाजातीवेकवचनं अन्यथामनोजातावित्येवस्यात्‌ अमानवं अमानुष दूत्यर्थः
नजायतइत्यजं अन्येष्वपिदृश्यतइतिडप्रत्ययः तथापिमनोः कुलेजातरामस्वरूपेरामोत्पन्नमितिविरोधः तत्राभास
त्वादलंकारइत्याह प्रभाविनमितिमहानुभावेतस्मिनकश्चिद्विरोधइतिभावः अभीतिनिरतिनिर्भीमत्वंष्टीयःमंवं
नमितिशेषः आत्मस्वस्याः तपत्यंतकरोतीतितन्नमंतं अत्रतशाब्दात्‌ तत्वरोतीतितापतात्पचाद्यच्भाविनंभविष्यतं भविष्यति
नः

मा॰टी॰ गम्यादपः जानन्नपि योरावणः जनस्थानस्थां जानकीं सीतां न मुमोच अमुमित्युत्तरश्लोकेनान्वयः जानतो प्यमोचने मानि
२७ त्वं कारणमाह मानिनः सदा प्रत्ययेपि अभिमानरावणं मुख्यं धनं येषां ते प्राणात्ययेपि न मानं मुंचंतीत्यर्थः कारणेन कार्यस्य
समर्थनरूपो र्थांतरन्यासः ६७ स्मरतीति भातीति भवान् भाते ईं वन्तुः दशरथस्यापत्यं पुमान् दाशरथिः अतइञ् भवान् रा
मः सन्नित्यर्थः भवतेर्लट् शत्रादेशः वनांतादेरकारलोपः तत्र वनितापहारिणं सीतापहर्तारं अमुं रावणं अविक्रमात्मसेतुबंधो
द्यमितमिहतानि अंतरावबलं निजलानि यस्य सः अतराव अथ्राविल्न स्वतंय पयोधिं विल्नेषु लंकांनिकषा लंकासमीपे समपा
निकषाशब्दो सामीप्ये त्यव्ययेन नावितिहल्लाघ्व अभितः परितः समयानिकषाहांप्रतियोगेपि इत्युपतद्रनितिद्वितीयाहनि
ष्यति अवधीन अभिज्ञावचनेलृडितिभूते लृट् अद्योहननं भवान्न स्मरतीति काकुः प्रत्यभिज्ञा नास्मि किमित्यर्थः शेषप्रथमः
६८ अथेति अथ अनंतरमसदेहत्यागानंतरं संप्रति छलेनापरः परप्रतापरः राघवा वराः शैलूषोनटः भूमिकां रूपांतरमिव शैलूषो
नटभिन्नवेषः भूमिकारचनायां स्यान्मन्त्रयंतरपरिग्रहइत्यमरः अपरामुपपत्तिं भवांतरमित्यर्थः अथाप्य शिशुपालत्वं
नयातिरोहितात्मातिरोहितरूपः सन्नसौपिरावणः राचसः अपिपदेः स्वेन भवतीर्व नं कस्मात् अनराचनजितिनञ् समासः रातन [illegible]
लो दोसु पारनञ समासेहलोतिनञ समासेसुपाभावः प्रतीपते प्रतिनापते प्रतिपूर्वादिणः कर्मणि लट् पयेकशरवशैलूषः
स्थांतरमास्थायतनदेवभावादिभिः अन्यइवभातिनद्वदयमपिमानुषदेहपरिग्रहादन्यइवभातीतिदेवेजन्मतदेवेति अ
पये॰ वतुंयमहार्थइतिभावः ६९ अथेतदेवेर्जन्मत्रिभिरविशेषयति सबालइति शिशुपालो बालः सन्नपुनाचलं भुजो भुजचतुष्ट सः
राम
यवानासीत बिलसुरिति ध्वनितत्यानुखेनपूर्वांदुनिमस्त तुल्यस्त्रिलोचनोलोचनत्रयवानत्रासीतः एवंवक इति ध्वनिःवा २७

सर्वत्रः दृष्टः

लविशेषणात् संप्रति तस्य सर्वमंतर्हितमिति भावः संप्रति तु पुरा मन्वंतरे न बलिना अक्रांतमहीमदहिच्छितराजकः सन् अप्र
त्याप्रमत्तकौशलेनः बलिं हस्तात्संगावञ्चरात् इत्यमरः उच्चकैस्तेजसा रविरसंशयो नास्तीत्यर्थः अर्थाभावे अव्ययीभावः वपुषा प्रसवे
न चेतिपेनांगविकार इति तनोति कानि वदाधिकार्यस्यापि विकारत्वात्तथाह वामनः हरविदम्भिमन्यनांगविकार इति नि
तेजसेति प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानमिति तृतीया करतकं तेत्यादिनाकेन बाहुल्यात् तेन पुनः प्रकारविरसंशयमितिनयः
पूर्वो दुनिमद्भुतप्रत्यासंसक्तिः हरिकृतादितुल्यमहिमत्वादतिदुर्बोधं इति भावः ७ स्वयमितिस्वयं दृष्टपास्त्वेच्छपास्त्वयं
सामर्थ्येन तु देवतावत्प्रसादवत्वादिति भावः सुरदैत्यप्रकृत्याः देवदानवयोः तु भानां अनुग्रहावग्रहयोः प्रसादनिग्र
वम्प हयोर्विधाता कर्तासौ शिशुपालः अभिराभिरिराभिर्देवताभिरीश्वरादिभिर्विनीतोसौ दतोवीर्यातिशयः प्रभातिश
वलो८ योपेक्षातान्दर्शनादीनाकृतिः अनन्य प्रसादलक्षेत्यर्थमपि कंप्याचकेत्तुल्यमेतिगर्वीकृतत्वात्तदर्थः ११ बलेति
जिगीषुराणानित्योत्साहवतेत्यर्थः तेन शिशुपालेन बलावलेपात् बलगर्वाद्धनापि पूर्वेनपूर्वेजन्मनी बहुशः प्रलीयते
ति तथा हि सतो पतिव्रतायोषिदिव मनुनिप्रतास्थिरा प्रकृतिस्वभावो भवांतरेप्यनुसरति पुंसा समभ्येति पतिं जातिं चरति
मनोवाक्कायसंयता सा भर्तुर्लोकमाप्नोति सद्भिः साध्वीति चोच्यत इति मनुः उपमेयमेघपुरकृतो तोर्थीनरन्यासः १२ तदेन
कालाः मिति तत्सात्त्विकोर्विधातुराधिमुक्तेर्दिनशासनेनस्वपविधाने त्याधुत्करीत्यातिक्रांतदेवाज्ञमित्यर्थः कीनाशकर्षकेदु
देकृतांतो यम्युपाति नो हितविपक्षः न चेन त्याघुलिकहस्तेन सर्पमारणमिवाश्शामवश्यकर्तव्यन्वादित्यर्थः हप्रभेत
राचारेणाद्वारागारेणाविपक्षैः मा परिपाकेन निवृताः कालपरिपाके न प्राप्ताः स्वापदोपेक्षातेन तत्पो नाः क्लिष्टाच्चरितिम

तेन शिशुपाल ... क्लिष्टानि कर्मस्य ... कातानि ऋतिपिपि ... प्रेक्षिमस्येल्प ... सदर्शनस्य २

चेः क्लि प्रत्यय स्ते मंमनि त्यामिति तद्धितो नमू प्रत्ययः अप्रसाधवो दुष्टाः सन्तो भवादृशां जगति येन् तां ग्निपात नीयाः बध्याः हि नच्चैने
दं एष दोष सर्वदोषेरोव तेषां विनाशो नि मित्त मात्रत्वात् स्मात् भि त्या प्राये न प्तुमे नरा चारे त्यादि वि प्रोपेरोगक्तिः सामान्येन वि
शेषरा समर्थ्यते नक्तं योर्थां तरन्यासः १३ किं चेवं दुष्ट निग्रहे शिष्टानुग्रहः स्यादित्याह ह दयमिति अयि वत्सो दयादि पुनाशात्मा मा
त उद्धृत दुः हिमे नै पिक्ष्र त्यात घ्नत दार्ढ्यस्व स्यामिति या वत्प्रप्यादित्यादृष्ट शब्दो दि मनि च प्रत्ययः अरनो हसादेर्ले
यो इति अकारस्य रेफादेशः पुरः शत्रुपुराणि दारयती ति पुरं दरः पुः सर्व यो र्दारि सहो रिति खच् प्रत्ययः खचि ह्रस्व इति
पथा ह्रस्वः वाचंयम पुरंदरौ चेति निपातनादंत त्वमुमा गमश्च तस्य ह्रद यं पुनर्भू योपि पूर्व व दोषेति भावः पतत्रलक पोः
सां द्रोमां च योः पुलो मः जाता पुलोमजा शची तस्याः कुचाग्र योः कुंकुमं अग्रे स्तुत्या त्रजीन्त लिंगा नंत त्वचल्लि यो न
लृ॰४ तस्यलम त्वं सह त्वं दध तु प्राकृ चित द्धि लेपा नत्वम्क्रमो ऽसेन शक्रेरा सेव्र तिष्वे अप्रसर्गा न्लि वृक् दके रात्स्व भज्यमान मिति च पिः अप्र
च दार्व्धी पंचस्योदृष्ट रूढ मेतिव विशेषण त्वा नि पी ऽन तम त्वं प्रति हे तुत्वो नया पदार्थ हेतु कं का व्य लिंगं हृदय मिति पी ऽतमत्व न
संवं धेप्य संवंधो त्मा संवंधे संवंधा तिशयोक्ति रस्या लंकार शे वृत्त मनुष्टुप् सञ्ज्ञ स च स्या तु प्युपिता ग्रा वृत्तं अयुजि न यु
रेफ तो तकारो गुरु जिच नजौ जरगाश्च पुष्पि ताग्रेति ल क्षणात् १४ अनिति तास्मिन् सुर मुनो नारदे इत्थंम् त्तां वा चं व्याहृत्य स्मिन्
न भुतम्याति तेर व स्मृ द्धते पुरोगम्ये द्देशः स्त्विंद्र विभ्रन्ति सति अय मुनि वाक्या नं तरं मो मित्य मत वत ः स्त पास्वि त्यं गी कृत वतः अत्रि
पश्च्नेंगी कृ तो रोष इति विषय चेदी नां जन पदा नां राजा चैद्य शिशुपा लः वधे इत्यो सत्ता ज्ञा दान्यद इति ग्व्यड प्रत्ययः तेप्रति कुद्ध
स्पशार्द्धि शो वदने व्योम्नी वा नि शं सर्व दाऽ व्यभिचारे शोत्यर्थः शत्रु संविनाशाय पिशुनः सूचनः चंद्रे नभस्यिते केतुः हीती
सर्गो नत्वाद्विन्न ऽ तं४

शात्रवविनाशकादित्यर्थः । केतुरुत्पातविशेषः । केतुर्धूमकेतौ पताकायां ग्रहोत्पातादिलक्ष्मविस्मयः भ्रकुटिच्छलेन भ्रूभङ्गव्या
जेनास्पदं वकारः आस्पदं प्रतिष्ठायामिति निपातनात्सुडागमः । अनेन वाक्यार्थीभूतवीररसे ऽहंकारे रौद्ररसस्यापि औग्यः
स्यानुभावेन भ्रुकुट्याकारणम् । अतोनुमेयस्तु कं तपातं विनाभूतस्यास्य नो वीरस्यापि स्थायीत्वपतनोपनायक उत्साहोप्युन्न
न्नेराव्येत्यनुसंधेयं । इदं द्रोपद्यं विभ्रतीत्यमुनेदिदुफ्रीयोगात्सदृशीमितिसादृश्यापेतदसंभवद्वस्तुसंबंधरूपो निदर्शना
लंकारः वदने व्योम्नीवेत्युपमा । भ्रकुटीच्छलेनकेतुरिति च्छलादिशब्देनासत्वप्रतिपादनरूपोपह्नवः । तत्र शात्रुविनाशसू
क चकत्वपेक्षितेंदुसान्निध्यव्योमावस्थानसंपादकत्वेन निदर्शनोपमयोरपह्नवोपकारकत्वादंगांगिभावेन संकरः चमत्कारा
कारित्वयामंगलाचरणरूपकतया सर्गान्त्यश्लोके श्रुफ्रीशब्दप्रयोगः । यथाह भगवान्भाष्यकारः मंगलादीनि मंगल
मध्यानि मंगलांतानि हि शास्त्राणि प्रथंते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणि च भवंति अध्येतारश्च प्रवक्तारो भवंती
ति शार्दूलविक्रीडितं वृत्तं सूर्याश्वैर्मसजस्तताः सगुरवः शार्दूलविक्रीडितमिति लक्षणात् सर्गांते वृत्तभेदः यथाह दंडी
सर्गैरनतिविस्तीर्णैः श्रव्यवृत्तैः सुसंधिभिः सर्वत्र भिन्नसर्गान्तैरुपेतं लोकरंजकमिति ॥ ४५ ॥ अथ कविः .... काव्यवर्णन
माख्यानपूर्वकं सर्गसमाप्तिं कथयति इतीति इति शब्दः परिसमाप्तौ माघकालिदासादिकविनामकथनं महाकाव्यइति श्रु
दे नलनलशंसं पातिः सचिता शिक्षुपालवधइति काव्यवत् सर्गाकथनं प्रथमः सर्गः समाप्तः इति शेषः । रावमुनर्त्रोपि
द्व यंइति पदवासप्रणाशपरावणीराजो ... कोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचिते माघव्याख्याने सर्वंकषाख्ये प्रथमः सर्गः २

अस्मिन्सर्गे मंत्रवर्णानां च बीजमावपतति पिपतन्मारोनेति अग्रे दूपन्नवरागं नंतरं पिपतन्मारोन पक्ष्यमिद्धतापजते सनंताल्लटः शानच्चा
देशः पार्येन पप्या पुत्रे रापुष्विष्टिरेता तस्येदमिति रा अन्तापाष्ठीमोठक स्यात् आहृतं आकारितः हृ पतने कर्मणि क्त संप्रसारणादी
र्घो तया अभिचैद्यं शिशुपालं प्रतिलक्षी रोनाभिमुखी अभिमुखं इत्यव्ययीभावः अभिरभागे इति कर्मप्रवचनीयत्वेन योगे द्वितीया
वा प्रतिषासुः प्रस्थातुमिच्छुः तिष्ठतेः सनंतादुप्रत्ययः मुरद्विषन् मुरारिः द्विषोमित्रे इति शतृप्रत्ययेन लोके अव्ययद्विषः अशतृवीव
चनमिति वैकल्पिकः षष्ठी प्रतिषेधः कार्यद्वयेन सुरकार्यं सुहृत्कार्यं रूपेण आकुलो विप्रतिषेधादावश्यकत्वाच्च द्वयोः संदिहान
आसीत् अन्ततो मंत्रस्यापमवसर इति भावः १ तावं मंत्रबीजं संदेहमुपन्यस्य मध्ये चितं गमनं देशमाह गुरुकाव्येति अथ संदेहा
नंतरं असौ हरिरमि नमः पूर्वपद अव्ययीभावः कर्मप्रवचनीयत्वे द्वितीया गुरुकाव्यो रहस्यतिस्त्रौ नुगावनुपायिनौ यस्यांतां
गौष्ठीमिति पीषतो गुरुः इत्यमरः शुक्रो दैत्यगुरुः काव्य इत्यमरः चंद्रस्येमा चांद्री कि पविभक्त अत्र च्यौ तुल्यां पिप्रियमिति निद
र्शनामेद उद्धवसीरिभ्यां साह्वं उद्धवरामाभ्यां सह सदः सभा सभासदत अग्रामत्त राजसदस इत्यमाद्भुवादिति भावः सदेत्यहि
पूर्वादित्वाद्द्वेरपदेशः अव च मनं सिरिषवं समारूढ प्रासादं वारको गतः अत्र शोप निःशाला कवामंत्र पेन्द्राव भाविनाविति २
जाज्वल्यमाने तिजगतं शांतपेऽनुपद्बोधा समुपेयुषी मिलित्राजाज्वल्यमाना मशुंज्वलंती ध्यातोरे कायोहत्यादेः कि पासम
मिहारे यङ्न्तोत्लटः शानच्चादेशः टाप् असौ नराः पुरुषा यवचिति त्रिनो यस्तेषां नदी द्विभ्यांत पस्याप्याद्देशेदिष्ट
रात्रिस्थादीनाडी पूसभा आस्थानी सैव वेदिः वेदिः परिष्कृता भूमि इत्यमरः तस्यां व्याप्तोति षदीप्यते स्म घुम्धो लुङ् । तैः
मि न

प्रति
रत्नेति रत्नानां स्तंभाः इति षष्ठीसमासः विशेषे पर्यवसानात् विकारार्थत्वं तेषु संक्रान्तप्रतिमाः क्रान्तबिंबाः प्रतिमानं प्रतिबिंबं प्रतिमेत्यमरः
तेत्र पराकाकिनोऽसहायाः पिराकाकिनिस्त्रासहायइति आकिनिच्प्रत्ययः परितोभितः सर्वतः पर्यभिभ्यां चेति तसिप्रत्ययः स च सर्वोभया
र्थवर्तिनामात्मानमिच्छन्ते पौरुषेयेशाप्रतिबिंबभूयस्त्वात् पुरुषसमूहेन वृताइवेत्युत्प्रेक्षा नाचकास्त्रिरेपुरुषाद्वध्विकारसमूहः तेन कृते
ष्वितिवञ्प्रत्ययमितिठञ्प्रत्ययः एतेन विजनत्वमुक्तं यद्यपि निस्तंभे निर्गवाते च निमित्तंतरसंपन्नयोग्यालादद्ग्रोत्वरसपेवामंत्रयेन्द्रावभावि
भावितिकामंदकीयेमंत्रभूमेस्तंभप्राचुर्यनिषेधो दृश्यते तथापि तस्यापि विजनोपलक्षकत्वाददोषइतिभावः ७ अध्यासामासुरिति
अमीत्रयोयाम्बुत्तुंगहेमयीद्वानिआसनानि अध्यासामासुरधितस्थुपेषु उपविष्टाइत्यर्थः अधिशीङ्स्थासां कर्मेति कर्मत्वं आस
८ उपवेशनेलिट्दयायासश्चेत्यामप्रत्ययः कृञ्चानुप्रयुज्यतेलिटीत्यस्तेरनुप्रयोगः आमप्रत्ययवत्कृञोनुप्रयोगस्येति कृञ्ग्रहणाव
तिनियमात् अस्तेनात्मनेपदं तैः पीठैः केसरीभिः सिंहैः कान्ताः अंघ्रिकूटस्य कूटाद्रेः शिखराणामुपमासादृश्यमूहे उष्ठवहे कर्मणि
लिट् संप्रसारणं वीणि कूटानि अस्येति अन्वर्थः संज्ञाकूटोऽस्त्री शिखरं शृंगमित्यमरः उपमालंकारः ५ गुर्विति अथोपवेशनानंतरं
विचक्षणैतिविचक्षणाः वक्राकृतीरिलुट् तिन्यासकारः अनयोः प्रतिषेधो वक्तव्य इति चक्षिङः ख्याञादेशाभावः गुर्वीः उद्भवरामयोः
पितव्यजेष्ठभ्रात्रोः दयापद्मभ्यामित्यर्थः गुरुणोर्महतोरुभयोः कार्ययोः पूर्वोक्तयोः तं विप्रतिषेधं विरोधमाचचक्षे आख्यातवा
ननतुल्यबलविरोधोविप्रतिषेधः ६ योतितेतिकुंदमाघभवः पुष्पविशेषः माघ्यंकुंदमित्यमरः कुंदकुड्मलाग्राणीव दंतायस्य कुं
वष ८ कुड्मलाग्रदतः अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्चेति अग्रान्तपूर्वपदं बहुव्रीहिः समासांतो वैभाषिकोदन्तादेशः तस्य हरेः सरस्वती अंतःप्र
ध्यानासभाभ्यंतरमित्यर्थः साध्योतितमात्प्रकाशितार्थैस्तैः स्मितैः स्नपितेव तालितेव स्मातेत्यैंनाल्के आर्तिह्रीत्यादिना पुगागमः स्मितो
भ्य

मा॰टी॰ हस्वः स्फुद्धवशीस्फुटातरत्वात्स्वच्छकांतिपन्नाभवतस्वाभाविकवर्णा स्पृष्टेः स्नानेहि तु कल्पमुत्प्रेक्षते स्मितपूर्वाभिभाषी हरिरिति भावः

१७ १ कार्यविघ्नंनिषेधं निवेदयतः स्वमतमावेदयिष्यन् यदि तमपि तं तावत्परिहरति भवद्भिरामिति भवद्भिरंशपुरुषद्वा चामवसरप्रदा

नाय प्रसंजनायेत्यर्थः नो ऽस्माकं वचांसि सिद्धांतो स्यापनायमुच्यते न तु सिद्धांतत्वेनेत्यर्थः तथाहि पूर्वरंगस्य तेऽस्मिन्निति पूर्वरंगाना

शीलात स्वर्के ऽपि पूर्वरंगः इति दशरूपके अत्र पूर्वरंगो नामरंगप्रधाना रसो रंगविघ्नशांतिकारी रंगनांदीपाठगीतवादित्राद्यने

कांगविशेषो नाट्यादौ कर्तव्यः कर्मविशेषः तदुक्तं वसंतराजीये यन्नाट्यवस्तुनः पूर्वरंगविघ्नोपशांतये कुशीलवाः प्रकुर्वंति पू

स र्वरंगः प्रकीर्तितः इति पूर्वरंगः नाटके भवं नाटकीयं तत्र वर्णपि मित्यर्थः वृत्ताद्धः तस्य वस्तुनः इति प्रसिद्धस्य प्रसंगाय प्रसंजनाय प्र

वर्तनायेति यावत अतः प्रथमप्रवादे न दोषायेति भावः पूर्वरंगः प्रस्तावनेति रंगराजः तद्विःस्पष्ट पूर्वरंगं विधायादौ सूत्रधारे

विनिर्गते प्रविश्य तद्वदपरः काव्यमास्थापयेन्नरः प्रथमं पूर्वरंगश्च ततः प्रस्तावनेति च आरंभे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमि

ष्यते इति दशरूपकायुक्तमेतदविरोधादिति अत्र हरिवाक्य पूर्वरंगयोः प्रसंजकत्वस्वरूपसामान्यवाक्यद्वयेशब्दांतरेणापृथक्

निर्देशात् प्रतिवस्तूपमालंकारः लक्षणं तु ... संप्रतिस्वमतमाह करदीकृतेति दिग्विजित्वरैर्जयनशीलैः इशानसाज्ञसर्ति म्य करं

हेतुभिः प्रकल्पयोगात्कर्मस्तोभवान्मात्मिमौर्दिभिः करदां कृष भागप्रदाः भागधेयो बलिः कर इत्यमरः ततश्चिप्रउर्जादिविज्ञाचक्रेतिगतिसंघ ३

ज्ञापांरुगतिप्रादयइतिनित्यसमासः अकरदाः करदाः संपद्यमानाः कृताः करदीकृताः भूपालाः यस्य सवशीकृतराजमंडलः तपसः स् राम

नुर्धर्मप्रचः तपफलोपयोगोदोष्याधर्मे ल्लो कांतरे ... ति विपक्षः अस्मद्विनास्मास्वामिर्विनापीत्यर्थः पथ्यविनेत्यादिना तृतीया विकल्पात् १७

दूं मा

पंचमीइत्यादेर्यागाय व्रजपञ्जो मीवेक्यपूर्वविस्त्वपिपजादीनां संप्रसारणं नमः स्वस्तीत्यादिना चतुर्थी अलं समर्थो भूस्नुर्भवनशीलः भूस्न
भविष्णुर्भवितेत्यमरः ग्लाजिस्थश्च क्स्नुरिति चकाराद्भुवश्च क्स्नुप्रत्ययः कित्वाद्गुणाभावः अतोजैत्रस्तैव कार्यं न यज्ञपाचेति भावः
८ ननु यज्ञतो जैत्रपात्रापामुभयानुसरणं स्यात् तत्राह उत्तिष्ठमान इति उतिष्ठमानो वर्द्धमानः उदोनूर्द्ध्वकर्मणीत्यात्मनेपदं परः शत्रुः
पथ्यो नयेतं पथ्यं हितमारोग्यं वेद्धतायुं सेतिरोषः नोपेक्ष्योनोदासीन्येन द्रष्टव्यः कुतः हि यस्मात् द्वत्योतोवर्द्धिष्यमाणो लटः स
देतिसदादेशः वृध्यः स्यसनोरिति विभाषा परस्मैपदं न वृद्भ्यश्चतुर्भ्य इतिइडागमाभावः आमयो व्याधिः रोगव्याधिगदामयाइत्य
मरः सशत्रुश्च शिष्टैः नीतिज्ञैः समौ तुल्यवृत्ती आम्नाताः वारव्यातौ अल्पीयसोप्यरेर्द्धिर्महानर्थो परोगवत् अत्रत्तस्यानुपेक्ष्यत्वादु
भयानुसृतिः कुतः इतिभावः उपमालंकारः ९ नन्वेवं स्वापेयपरत्वदोषो लोकानुग्रहार्थत्वादस्याप्रवृत्तेरित्याशयवान्नाह नेतिस
त्वतो ऽपत्यं स्त्री सात्वती नाम हरेः पितृष्वसा उत्सादिभ्योऽञ् तस्याः सूनुः पैतृष्वस्रेयः बंधुः शिशुपालः नमष्यते इति चैद्यः मपराध्यति
ति द्रुह्यतीर्ष्यावत् क्रुधद्रुहेत्यादिना चतुर्थी ततइतिशेषः यत्तदोर्नित्यसंबंधात् नद्रूयेनपरितप्यते ऽसौ दैवादिकात्कर्तरि लुङ् त
मपुरुषैकवचनं किं तु लोके दंदह्यते गर्हितं दहतीति यङ् लुपसदचरजपजभदह
दशगृभ्यो भावगर्हायामिति यङ् जपजभदह
दशभंजपशांचेत्यभ्यासस्यनुमागमः अद्रोल्लोकदहनं मां दुरन्ताकरोतीति दुःखमनुभावयतीत्यर्थः दुःखान्तात्कर्तरि इति
डाचप्रत्ययः अत्र मैत्रेयतरएवाभिधातव्यः पाप्यस्तु पार्थेनपापिपक्षा स्नात्मन्यपि इत्यर्थः ११ स्वमतं निगमयन्नपरं मतं मुपक्षिपति
ग मयेतितावर्द्भेव अतपश्चवशायपर्यन्तं इत्यर्थः ममैतं इदं अंगेत्यामंत्रणे अस्विंवोधं कास्तुः कटपटगाहैहे भोइत्यमरः बापुवयोरपि
पुस्मत्स्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावाविति वामादेशः मतं फलपतांविधौ लोट् तदपि मयाप्नोतव्यमन्यथासंदेहानिवृत्तिरितिभावः
त्यथ्यं पञ्चर २ नार्थ २

मा॰टि॰ विदुषस्ते कुतस्संदेहस्तत्राह ज्ञातसारस्यातत्त्वार्थविराकः कार्यवस्तुनिकर्तव्यार्थे संदिग्धे संप्राप्ते अतोमयापि संदिह्यते इत्यर्थः दिहउपचये कर्त्त
१८ त्वे रिलाट् यत्वे सामान्येन विशेषसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः १२ यावदिति माधवो हरिर्यावान् यावत् यदर्थं यावत् वधारणे इत्यव्ययी भावः या
वदर्थं पदानि यस्यास्तां अभिधेयसंमितां नराणां मित्यर्थः वाचमादाय गृहीत्वा उक्तेत्यर्थः विरराम तूष्णीमास व्याङ्परिभ्योरमइति परस्मैपदं त
थाहि महीयांसः उत्तमाः प्रकृत्या मितभाषिणः स्वल्पालापकारिणो भवंतीति भावः पूर्ववदलंकारः १३ अथेति अथ कुलकेन रामं वर्णयति स्तनद्वयमव
तारयति ततइति ततोरामो जगाद इत्युत्तरेणान्वयः सपत्नोरिपुः रिपुर्वैरीसपत्नइत्यमरः तस्यापनयः अपकारः तस्य स्मरणेन योऽनुशयः पश्चात्तापः
भवेदनुशयो द्वेषे पश्चात्तापानुबंधयोरिति विश्वः तेनस्फुरतीत्यनुशयस्फुः तेनस्फुरन् ओष्ठो बिंबमिवेत्युपमितसमासः रामायाः ओष्ठबिंबस्य चुं
चंचु॰ बनेनाविनोदितो मोषः बिंबचुंबनचंचुः तेनवित्तश्चुंचुप्चणपाविति चुंचुपप्रत्ययः ओत्वोष्ठयोः समासेवा पररूपं वक्तव्यं तेनैष्ठेनोपलक्षितः समर
सुरतयोः सरसः इति भावः उपमानुप्रासयोः संसृष्टिः १४ विवक्षितामिति विवक्षितां वक्तुमिष्टां मानादभ्रंश्रवक्रभिष्टां वचे वृंजो वासनं जातकर्मेत्या
१८ क्तः तन्नरेणो विवक्षालक्षणोराग इत्यविलंबेनोक्तिः प्रतिसंदधानां रामानुरोधानिरुद्धां अर्थविदः कार्यज्ञस्य अतएवपवनव्याघ्रेरुद्धवस्य गिरं उत्त
रपक्षतां सिद्धांतपक्षतां प्रापयन् स्वयमसत्यत्वावलंबित्वादिति भावः अनेनरामस्य व्यग्रतोक्ता १५ स्फुरितेति पुनः मदिरास्वादेन मद्यपाने
नयोमदस्तेन पाटली तारकीकृता घुतिर्ययोस्ते रेवत्या देव्याः वदनेय दुच्छिष्टं मद्यलेपनं वृन्दादिः प्रतिचुंबनसंक्रांतमिति भावः तेन परिपूते
पुष्टे पृष्टे ययोस्ते दृष्टोष्ठ उत्तरीयेन भ्रामयन् इतिमद्यविकारोक्तिः उपमालंकारोक्तिः उच्छिष्ट परिपूते इत्यत्र रतिकालेषु रवस्त्रीतांपुष्पमारवेट केपु
नाभितिस्मरणात् १६ आप्लेवेति पुनः आप्लेवलोलुपायाः आलिंगनलुब्धायाः वध्वाः स्तनयोः कार्कश्यंकाठिन्यस्य साक्षिणी उपद्रष्ट्री शि श्री
त्यपीडमानतयेति भावः साक्षाद्द्रष्टरिसंज्ञायामिति साक्षाच्छब्दादिनिप्रत्ययः वनमाला अभिमानो अहंकारस्तस्य मुखानिलेनिश्वास राम
मारुतैः म्लापयन् म्लायतेर्ण्यंतात्लट् शत्रादेशः आदेशश्च इत्यात्वे पुगागमः म्लानेम्लानसंयोगेप्रपयमित्यात्वनादतिशयोक्तिः ११ दध्याद १८
अथ्दिइपानस्यविरोधस्य नासत्वात् विरोधाभासलोरविरोधाभासोलंकारः अभासत्वे विरोधस्य विरोधाभासः अतेर्गतिज्ञ ज्ञानतेऽलंकारस्मृतिः २

तिपुनः संध्यायां स्फुरतो ऽग्निस्फुरंतीताराः अनुकुर्वती तित घोलाः कृतद्विजशाखोः देवेशारोषेशोपरतो अंगेषु बिसंगिनीः समाः स्वेद विप्रुषः स्वेद
विंदून् वर्षति विंदुपयती पुमांसो विप्रुषः स्त्रियामित्यमरः दधद् दधानः नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमभावः उपमालंकारः १८ प्रोल्लसदिति पुनः प्रकर्षेणो
स ल्लसंतौ कुंडलयोः प्रोतानां स्यूतानां मौक्तिकशकलानां त्विषा कांत्या प्रोतेति अपूर्वादेशः कर्मधारये पत्नमादित्वात् संप्रसारणं हंसो नरासंगो नीलो
तरीयं द्वौ प्रवारोत्तरासंगौ समौ बृहतिका तथा स ... त्यमरः तस्य रुचं चूतपल्लवस्येमां चौतपल्लवी दधत् लोहितमिश्ररागात्
चूतपल्लववर्णं सूत्रा कुर्वन्निति यथा धूम्रधूम्रमलोहितमलोहिताविति अमरवचनात् अत्राप्यरुचोन्यदीयत्वायोगात् सादृश्याक्षेपो निदर्शनालं ८
कारः १९ ककुब्लीति ककुब्भिः कन्याभिः रेवत्याः वक्त्रस्यांतः अभ्यंतरं वासेन स्थित्या लब्धो ऽधिवासो वासना यया सा तया तन्मुख
वासितयेत्यर्थः संस्कारो गंधमाल्याद्यैर्यः स्यात्तदधिवासनमुच्यते मदिरया सुतानुध्यायंतं संसर्गं प्रियांगंधिनमित्यर्थः व्यघ्रेरनु
पसर्गादित्यनुपसर्गाद्यप्रत्ययविधानपक्षे घञ् ल्यपः मुखामोदं स्वमुखगंधविशेषं आमोदः सोतिनिर्हारीत्यमरः उद्वम
रा न उद्गिरन् अत्र मदिरामुखयोः स्वगंधतिरोधानेन रामामुखं तद्गंधमयगंधस्वीकारात् गुणो तत्रोत्तरस्याः मविशेषत्वेन पू
र्वसादृश्येत्वात् तद्गुणाभावेन संकरः द्वयोः स्वगुणत्यागात् अन्योत्कृष्टगुणग्रहणात् तद्गुण इति रिति २० जगादेति वदनमिति ... कपदं यस्य तस्य
प्रति संवदनमेवपद्ममित्यर्थः ... दिशाबदनाः स्युः ... यादृनरूपा यद्वन्तस्य पर्यंत पातिनः प्रांतचारिणः मधुलिहंतीति मधुलिहः मधुपा तत्कि
प पूर्ववदौ ... देशनाप्रभृतिः ... नयन ... लंकारः तस्य मधुसंनिधायकोपह्नवसोपेक्षत्वात् तेन संकरः २१ रामोजगादेत्युक्ते ना
किं तावदित्याकांक्षायामाह पदिदिति वासुदेवेन नदीनमित्यब्धीनं अकारं नादीनवोऽस्य यद्दीनां चानदीनां आदीनवो दोषाः इत्यमरः पद्मचई रि
न तं उत्तिष्ठमात्सु परः इत्यादिना पानमामित्यपदुक्तमित्यर्थः तस्य वचसः सपदि क्रियाके बलं सद्योनुष्ठानमेवोत्तरं सिद्धमित्येवोक्तत्वादिति भा
वः २२ अपत देवप्रतिपादयिष्यत्ननयातिशयं तयोपस्करोतीति नेतादिति लघुसंदिग्ध ... तद्वचो ... यस्याः बहुतरया विस्तरया पीत्यर्थः द्विव

तथाहि २ न

मा: टी: स: चन विभज्येत्यादि नाइयस वक्तो लौपोमूच्च वचोऽप्रम शब्दादेशः वाचा नातिप्यते नातिरिच्यते गुरुत्वादिति भावः शीघ्रकर्मशालि ट पक्व अपाङ्क्तिर्

।।१८।। तिवर्जादेशाः इंध नैर्भ्याच्च दहतीति इंध नोधकाशरादिदाहको मूयानयो वर्षः किंपिधत्व मधुभावः अग्नि स्तिथा धूमपा पूषरास तं पिपरुत्यी

पसमर्प ति भावः नात्येति नाक्रामति तेजसः प्रभावत्वमिव वचसो यं तत्त्वमवल्लं प्यहेतु रित्यर्थः असमाधर्मवितर्यो दृष्टान्तालंकारः २३ विधि

पादफरेव वचसो नातिशाप्यते अलंतरहितवापि वचारं भैरत आह संक्षिप्तस्येति अतो हरिवचसो नातिबाधनीयत्वादेव सविस्तरतरापर्यं वतराः

प्रप नेवाव शब्द इति यत् प्रतिषेधो सदोरप्र इत्यपमेवाचः संक्षिप्तस्याल्पाक्षरस्याप्यर्थे नगरीयसः सूत्रकल्पस्येत्यर्थः अल्पाक्षरमसंदिग्धं

सारवद्विश्वतोमुखं अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदुरिति लक्षणात् अस्यैव नाम्नस्य भाष्यभूताः भाष्यैः समाः नित्यसमासः पादो

जंतो च भूतं ल्लीवं समातीतान्विरेश्चितिवेजपंती व्याख्यानरूपा भवंती त्यर्थः सूत्रव्याख्यानविशेषो भाष्यं सूत्रस्थपदनादाय वाक्यैः सूत्रा

नुकारिभिः स्वपदानि च वर्ण्यंते भाष्यं भाष्यविदो विदुरिति मयातु तदेव विशेषप्रकाशनाय व्याख्यायते नत्वतिशयाय प्रत्याख्या

यत इत्यर्थः उपमालंकारः २४ इत्थंयानंसिद्धांतयित्वा तत्रोद्भवप्रतिरोधं हृदि निधाय विभिः प्रत्याचष्टे विरोधीति प्रकृतीनां कुशली

नां गिरः कर्त्रीः विरोधि वचसः प्रतिकूलवादिनो वागीशान् वृक्तन पिवदो वदावदो वक्ता वागीशो वाक्पतिसम इत्यमरः मूकान्नि वीचः कु

र्वते अभजंतीत्यर्थः अनुलोमोऽनुकूलोऽर्थाभिधेयं येषां तेऽनुलोमार्थाः अनुकूलवादिनः तानजडान्मंदानपि प्रवाचः प्रागल्भ्यवाचः

कुर्वते अतो नास्माद्विरः प्रतिवाच्याः इत्यर्थः अत्र वागीशानां मूकीकरणाज्जडानां प्रवाचकरणाच्च सक्यवस्तुकरणरूपो विषमालंकारः

रूपभेदे संबंधरूपातिशयोक्ति प्रतिभोत्थापित इति संकरः २५ तनत्वो ल्पनि ने नस्यामि नाबुद्धेः फलमनाग्रह इत्यादेन यासूत्र

वचनप्रतिकूलमपि ग्राह्यमित्येतत्साधयन्नाह षड्भिः तिदुष्टापेध्यायेषांते दर्भेषु सोमंदवुद्धयो पिनित्यमसिश्वजानेध्यायो रितिसमासांतोऽपि राम

अत्यपः ग्रंथानाशनशादीनध्यीत्य पठित्वा गुणाः संधिविग्रहपानासनद्वैधीभावसमाश्रयाख्याः षट्शाक्ल्यः प्रभुमंत्रोत्साहाख्या १८

लिपिसिद्धयः तद्बीजं शक्तिरूपसाध्याः पुरुषार्थलाभात्मकाः तान्प्रतिस्वः प्रभुसिद्धिमंत्रसिद्धिरूपा सा हि सिद्धिरित्येवेति उदयात् रुद्धितदयस्थाना
निरुद्धत्रित्यायेनोदयाः उच्यंते तत्र वृद्धितयो स्वशक्तिसिध्योः पूर्वीव स्यात् उपचयापचयो स्थानौ तेत्र त्रयइति व्याकर्तुं व्याख्यानुम पर
त्वं समर्थः पर्यायत्रिवचनेनास्मत्समर्थ्येच्छिति नुमन प्रत्ययः पंचांगनिर्णयशक्तिविकलानां संख्यादिमात्रपाठकानां अप्रशास्त्रज्ञत्वादुद्ध
वादयो नग्राह्यवचना इति अभिसंधिः अमरः संधिर्नाविग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रय षड्गुणाः शक्तयस्तिस्रः प्रभावोत्साहमंत्रजाः
तु यस्थानं वृद्धिक्षत्रिवर्गो नीतिवेदिनामिति तत्रारिविजिगीषोर्वस्याकरणमेव संधिर्विरोधिग्रहः विजिगीषोरारिप्रतिपात्रा
ती यानं तयोर्मिथः प्रतिबुद्धघातयोः कालप्रतीक्षायां तूष्णीमस्थानमासनं दुर्बलस्य प्रबलयोर्द्विधीभावो वाचिकमात्मसमर्पणं द्वैधीभावः
अरिशाप्रीडयमानस्य बलवदाश्रयणं संश्रयः कोशादंडोत्थं तेजः प्रभावः कर्तव्यार्थेषु स्थैर्यात् प्रयत्नः उत्साहः षड्गुणाश्चिंतनं मं
त्रः गतमन्यदिति संतेयः २८ ननु माशास्त्रो कार्यप्रार्थ्यानेच शास्त्रोक्तः सरावग्रासवचनं च्यौह अनिलोडितेति अनिलोडितलोकि त्यक्तेत्या
पि तं कार्यपेन तस्य कार्याकौमनीति इत्यर्थः वचोऽस्यसंतीति वाग्मी वावदूकः वाचोयुक्तिपटुर्वाग्मी वावदूकश्च वक्तरि इत्यमरः वाचोग्मिनिरि
ति ग्मिनि प्रत्ययः तस्य वाग्जालं वर्गाडंबरो निमित्तात्क्षत्यात् तवध्यं लत्वं निमित्तं च शास्त्रं च शास्त्रं विदुरिति वैजयंती अपराद्धो स्खलितवाग्
स्यधनुष्मुहरणास्येति धानुष्कोऽधन्वीप्रहरणामिति ठक्कूद् सुकांतात्कः अपराद्धृषत्को सौलत्याद्यक्ष्युतसायका धन्वी धनुष्मान्
धानुष्क इत्यमरः न स्खलितमिव वर्षानिष्फलं कार्यज्ञस्य वचोग्राह्यं ननु वाचालस्येति भावः २९ इत्यर्थ दुर्गादिपाठमात्रं नमंत्रं इ
ति सिद्धेः स्वयमंत्रस्वरूपमाह सर्वेति कार्याणि संख्यादीनि तानि शरीराणीवेत्युपमितसमासः व्यासैः सोगतानामिति लिंगात् तेषु स
र्वेषु शरीरेष्विव सर्वकार्येष्वित्यर्थः अंगानि स्कंधाइवेतिपूर्ववत्समासः तेषां पंचकमुक्तं स्कंधपंचकमिवांगपंचकं हित्वेत्यर्थः पंच
कार्यशरीरेषु सर्वेषु १ न

मा॰ टी॰ परिमारामस्येति पंचकः संघः संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु इति कप्रत्ययः सुगतो भक्तिर्भजनीयो येषां सौगताः बौद्धाः भक्तिरित्यत्र प्रत्य
॥२॥ यः तेषां अन्यत्रात्मैव महीभृत्ताम न्यो मंत्रो नास्ति कर्मणामारंभोपायः पुरुषद्रव्यसंपत्तिः देशकालविभागविनीपातप्रतीकारः कार्यसिद्धिः
पंचांगानि यथाह कामंदकः सहायाः साधनोपायाः विभागो देशकालयोः विपत्तेश्च प्रतीकारः सिद्धिः पंचांगमिष्यते इति रूपवेदनाविज्ञानसं
ज्ञासंस्काराः पंचस्कंधास्तत्र विषयप्रपंचो रूपस्कंधः तत्प्रपंचो वेदनास्कंधः आलयविज्ञानस्कंधः आलयसंतानं नामप्रपंचः संज्ञास्कं
धः वासनाप्रपंचः संस्कारस्कंधः अन्तरावंपंचविधाः परिवर्तमानो ज्ञानसंतानं आत्मेति बौद्धाः एवं यथा बौद्धानां सर्वेषु शरीरेषु स्कंध
पंचकातिरिक्तः आत्मा नास्ति तथा राज्ञामुक्तांगपंचकातिरिक्तो मंत्रो नास्तीत्युपमालंकारः तच्चास्माकं समग्रमेवेत्ययमेव यात्राका
ल इति भावः २८ अथ मंत्रितार्थक्रियाविलंबे दोषमाह मंत्र इति संवृतैर्गुप्तैः सर्वांगैः पूर्वोक्तैः पंचाद्यादिभिरस्पष्टतादिभिश्च उपलक्षितो
पि सर्वांगसंवृतोपीत्यर्थः मंत्रो विचारः अधीरो भीरुः वुध्यते योध्यो भटः इव पचायच् परेभ्यो अन्येभ्यो रिभिश्च परं दूरान्यत्र ..षु परोऽरिपर ल्पे
मात्मानो दिविवे वंतीभेदो विदारणं तेली यन्मिश्र्वेव तस्य शंकया चिरं स्थातुं विलंबितुमित्यर्थः न सहते न क्षमः शक्नोति इत्यादिना तुमुन्
प्रत्ययः अज्ञानविलंबेन अस्य मंत्रभेदो कार्यहानिः स्यादिति भावः २९ किं च नीतिः सर्वस्वरूपं यस्याः तेषां वचनया विविलंबं कार्यं इत्यभिप्रायेणा
ह आत्मोदय इति आत्मनः उदयो वृद्धिः परस्य शत्रोः ज्यानिर्हानिः नीत्याह ज्यावीभ्यो निरिति औणादिको निप्रत्ययः इतिद्वयं इदं परिमाणाम
स्याः इतीतीति कूपः कृतीरा तावती किमिदं वक्ष्यावो वद इति वतुप् घपश्च उगितश्चेति ङीप् नीतिः नीतिसंग्रहः रागद्वयातिरिक्तो न कश्चिन्नीति
पदार्थोऽस्तीत्यर्थः यदन्यत् वाक्पारुष्यादिवर्णनं सर्वोप्यपमस्यैव प्रपंचः इत्याह तदिति तत् यदमुरीकृत्य अंगीकृत्य उररीकृतमुररीकृत
मंगीकृतमित्यमरः ऊर्यादिच्चिडाच श्चेति संज्ञायां कुगतिप्रादय इति समासे ल्यो वाक्यवादे शकृतिभिः कुशलैः वाचस्पत्यं वाग्मित्वं कस्मा राम
दित्वादलुक् सत्वेषष्ठ्याः पतिपुत्रे त्यादिना सत्वमिति स्वामी तन्नंछंदो विषयत्वात् ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् प्रत्ययः प्रतीयते विस्तीर्यते ॥२॥

कर्मशीलत्व तल्लोतेर्थः किंरूपात्वं तस्मादालोदयार्थिभिरलंबाद्धा नुतरूद्धं तस्य तत्रांतरीयत्वात् नस्येति भावः ३० न वलब्धोदयस्य किंपरोद्धि
त्येत्यत्राह तद्विप्रयोग इति महीपसां महात्मनां परैः शाद्विप्रभृते नापि महिम्नाशेषवैराग्यात् विप्रयोगः संलोभलाभो न अत्र तस्याभावे पूर्णः सन्
चंद्रोदयाकांक्षी तु अर्थमिति भावः महती वो दृष्टांतो निष्कृष्टपो यस्मिन् दृष्टांतः निदर्शनं उपमानमिति यावत् नराज्ञो वृद्धावलं बुद्धिः का
पी असंतुष्टा द्विजानष्टाः संतुष्टा च महीभुजः सलज्जा गणिकानष्टा निर्लज्जा च कुलांगनेति न्यायादिति भावः नायं दृष्टांतालंकारः विं
बप्रतिबिंबाभावेनौपम्यस्यागमत्वे तस्योपस्थानात् किंतु दृष्टांतशब्देन तस्याभिधानादुपमालंकारः अतएव दृष्टांतोदाहरणनिदर्शनरूपाः
शब्दानप्रयोक्तव्याः पौनरुक्त्यापत्तेरित्येकावलीलंकारः ३१ तथापि संतोषे दोषमाह संपदेति यः स्वल्पयापि संपदा सुस्थिरमात्मानं म
ल्प न्यत इति सुस्थिरंमन्यः स्वस्य मानी भवति अमानमानेव क्रांत एव शापत्यये मुमागमः तस्यां संतुष्टस्य तां संपदं कृतकृत्यस्यात्मानं व कृतार्थो व
विधिर्दैवमपि न वर्द्धयति पौरुषहीनादैवमपि जुगुप्सते नस्वहते परार्थ्या इति भावः ३३ किंच यत्कमलस्य रायोदयो नान्य इत्याह समूले
ति मानिनोऽभिमानवंतः परान् शत्रून् समूलं हत्वा समूलघातं अघ्नंतः अहत्वा तमनुन्मूल्य यतः इत्यर्थः समूलाकृतजीवेषु हनकृञ्ग्रहः हेति
णमूल् अप्रत्ययः कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोग इति हंतेरनुप्रयोगः नोदयंति किंतु हत्वैवोदयंतीत्यर्थः तर्हि हत्वैवोदये अथयंतीत्यंधंगाढ
तुतमोऽधतमसं ध्वांते गाढेऽधतमसमित्यमरः अवसमंधेभ्यस्तमस इति अच्प्रत्ययः प्रध्वंसितमंधतमसं येन सः उदयात् प्रागिति भावः
रविरुदाहरणं दृष्टांतः अत्रापि दृष्टांतो महार्णव इति वदुपमालंकारो न तु दृष्टांत इति द्रष्टव्यं ३४ किंचानुच्छिन्नशत्रोः प्रतिष्ठेव दुर्ल
ति देत्याह विपदामिति विपदां शत्रुमखिलीकृत्य अखिलीकृत्य विलमुत्सन्नमकृत्वा अनुन्मूल्येत्यर्थः प्रतिष्ठा दुर्लभा खलु तथाहि उदकं
कर्दमं धूलिं दुःखपरिभाविनीमिति भावः पंकमनीत्वा अधःकृत्वेत्यर्थः नावतिष्ठते किंतु नीत्वैव तिष्ठतीत्यर्थः समवप्रविभ्यःस्थ इत्यात्म
नेपदं वाक्यभेदेन प्रतिबिंबभावेदादृष्टांतालंकारः ३५ न त्वपथ्विनृपालराका कीनोऽस्मान् किंकरिष्यतीत्याशंक्याह भ्रियत इति राको

अ१

मा॰टी॰ रपुर्वावत् ध्रियते प्रवर्तिष्यते च सर्वस्थानमिति धातोस्तौदादिका त्कर्तरि लट् रिपुः शत्रुर्गलं ह्वितिरिपुर्देशः यावत् तावदवसिसुखं कुतः

२१ यावत्तावच्च साकल्येऽवधारणे इत्यमरः तथाहि सिंहिकायाः अपत्यं पुमान् सैंहिकेयो राहुः तमस्तु राहुः स्वर्भानुः सैंहिकेयो विधुंतुदः इत्यमरः स्त्री

भ्यो ढक् असुरद्रुहां देवानां पुरः अग्रे सोमं हन्ति ग्रस्यते प्राचुर्यात् सोमग्रहणाभ्यसनेति भावः तस्मादेकोऽपि शत्रुः छेत्तव्य इति भावः

अग्रेः शेषम् ऋणाः शेषं शत्रोः शेषं न शेषयेदिति तात्पर्यं विशेषणं सामान्यसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ३५ ननु तद्रूपं चैद्यः किं करिष्यति तीमा

ग शंक्य तस्य बलवत्त्वात् कृत्रिमाः मित्रबलाबलविवेकं तावत्करोतीत्याह कृतेति क्रियया उपकारापकारान्यतररूपया निर्वृत्तः कृत्रिमः ड्वितः क्त्रिः मम्नित्ये

त्यम सखा सुहृत् नगरीयान् बलवान् राजवंशानुग्रहं कृत्रिमो नगरीयान् कुतः हि यस्मात् तौ कृत्रिममित्रशत्रू यतः उपकारापकाररूपकार्यवशान्नि

म वृत्तौ इति शेषः उक्तं कार्यपर्यवसायी जीवनेन यायादनयोर्मित्रामित्रभावो यावत्कार्यं तावदिति गरीयस्त्वमिति भावः सहज इत्युक्तो ननु नैवमित्याह सहस्यान्ता

मिति सह जातः सहजः एकशरीरावयवान् तत्र सहजं मित्रं मातृष्वस्रेयपैतृष्वस्रेयादि सहजशत्रुः पितृव्यस्तत्पुत्रादि प्राकृतस्य सिद्धः प्राकृतः पूर्वो

६ क्तसंज्ञकृत्रिमलक्षणरहितः इत्यर्थः तत्र विषयानन्तरः प्राकृतशत्रुः तदनन्तरः प्राकृतं मित्रं अपि स्वयं तौ सहजप्राकृतौ तु शत्रुमित्रे वा अमित्रौ

मित्रे च स्वाभाविकत्वात् अपि यस्मे तो भवरूपतामापद्येते न कृत्रिमशत्रुमित्रे कृत्रिमशत्रुरेव मित्रं च मित्रे विनिकृत्रिमावेव मित्रा

के मित्रौ गरीयांसौ न तु सहजौ नापि प्राकृताविति अर्थः अनेन कृत्रिमत्वं समर्थितमिति सिद्धं ३६ एवं चेदस्माकं चैद्यस्य शिशुपालः सहजमित्र

त्वात् संध्यात् व्यो न तु यातव्य इत्यत आह उपकर्त्रेति उपकर्त्रा उपकारिणा अरिणापि सहजेन प्राकृतेन वेति शेषः संधिः कार्यः अरित्वापवा

देन कृत्रिमतापादनेन यस्य यावज्जीवभावित्वात् तत्त्वोपलब्ध्वादिति भावः एवमपकारिणा मित्रेणापि सहजेन प्राकृतेन वेति शेषः संधिर्न कृत्रि न

शत्रुतापादनेन यस्य यावज्जीवभावित्वात्तत्त्वोपपन्नत्वादिति भावः ननु सान्त्वादरिणा संदध्यात् मित्रेण वा कथं विरुध्यादित्याशंक्य कि राम

यथा तयोर्वैपरीत्यादवोचदित्याह हि यस्मादुपकारापकारौ एवार्थमित्रयोर्लक्षणं स्वरूपं लक्ष्यते दृश्यं उपकर्तैव मित्रं अपकर्तैव शत्रु २१

त्म वेवत१ कार्यं मित्रत्वापवादेन ३

मूल ३

रित्यर्थः तस्मात्सहजन्मित्वेपि वैधः क्रियया शत्रुत्वाद्योतस्यरावेति भावः ३७ अथ वैधस्य कृत्रिमशत्रुत्वं च दुर्भिराह त्वयेति हे हरे त्वत्तिगोहरता वै

धुभिः समस्तैः प्रदत्तोरातसच्चर्मेरोद्वहतेत्यर्थः रा हे सोपुद्रहरणादितिपाज्ञेवल्क्यः गांधर्वीरात्तसप्तैवधर्म्यादितस्यनोक्तताविति मनुः त्वया चैवो

विप्रकृतः तथाहि वद्धस्यरूक्मलस्यवैरतरोस्त्रियोमहत्वप्रधानमूलं हि रूपकसंसर्गोऽयमर्थांतरन्यासः सामान्येनविशेषसमर्थनरूपोर्थांत

रन्यासः ३८ अथ तेनापि त्वं विप्रकृतइत्याह त्वयीति त्वायमुमेरपत्यंपुमान्संभौमेनरकासुरं जेतुं गतेसतिसचैद्यः मांपुरींद्वारकां प्रोषितोऽर्थनासू

र्यीयस्यांतामेरोस्तटीमानुसंधकारइवारोत्सीतरुद्धवानविरूढरात्रिदोल्लुंठितसिद्धिबुद्धिः ३८ अपकारांतरमाह आलप्येति सचैद्यो वभ्रोर्यादवमेद

स्यदारानभार्याः भार्याजायापायंभूम्निदाराः स्यात्तु कुटुंबिनीत्यमरः अपाहरतइति यदिदं दारापहरणं आलप्यापि आलंनालपनीयमित्यर्थः अ

लंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचांक्तेति त्वाप्रत्यये समासेल्यवादेशः यतः पापानां पापात्मनां कथाकथनमप्युच्चारणमपि चितिप्रत्नि रूपिकुटिचर्चकेक

तिअलम्प्रत्ययः अप्रकेवसेअनर्थाय अलंसमर्थोनमः स्वस्ती त्यादिना चतुर्थी अत्रनिषिध्यमानालपनक्रियाजनसमर्थनाकार्यरणकारणसमर्थकोऽ

र्थांतरन्यासः ४० फलितमाह विराद्धइति एवंभवत्ताविराद्धः विप्रकृतः राधेरनिटकर्मणिक्तः वहुधानोस्माकं च विराद्धा विप्रकृता स्तुत्यत्रवानेन

हरेः पितृष्वसातस्याः सुतः पैतृष्वसेयत्वात्सहजन्मित्वमपीतिभावः सचैद्यः क्रियया पूर्वोक्तान्योन्यापकृतिययाअशिर्वितर्यिते कृत्रिमः शत्रुरित्यतइत्य

र्थः अतोवलीस्त्वादनुपेक्ष्यइतिभावः ४१ अथाप्युपेक्षादोषमाह विधायेति येनरः पुमांसः स्युः पुमांसः पंचजनाः पुरुषानरइत्यमरः सम

ते बंप्रागेवसरोषअतोवैरंविधायस्वयं चापकृतेत्यर्थः उदासतेउपेक्षंतेनरः कक्षेगुल्मेकक्षस्तुगुल्मेमहिषेजरावर्गास्पदेतृणाइतिवैजयं

तीउदर्चिषअग्निप्रक्षिप्याभिमारुतंअभिमुखं व्ययीभावः शेरते स्वपंतितद्वन्नाशहेतुरित्यर्थः शीङोरुडितिरुडागमः अत्रयेउदासते

शेरतइति विशिष्टोदासीनशयनयोविवयार्थयोर्निर्दि ष्टैकत्वसंभवात्सादृश्यलक्षणा यो असंभवद्वस्तुसंवंधोवाक्यार्थनिवृत्तिरितिशैला नि

न भेदः चायंदृष्टांतः वाक्यभेदेनप्रतिविंवकरणाद्दृष्टांतस्योत्थानात् अत्रानुवाक्यार्थयसमारोपाद्वाक्येऽकर्थे वाक्यतापादभावइति अलंकार

रः ४२ तथापिवांधवान्सोढव्यइत्याशंक्याह मनागितिपः क्षमीसहनः शमित्यष्टाभ्योघिनुणितिघिनुणप्रत्ययः समौ हामनागल्य

कारसर्वस्व २

श्री

भा॰ टी॰ ना अभ्यावर्तामवशीति भावः अनभ्यावर्त्यासक्तं वा अनल्पं त्वयीति भावः विरुध्यन्ते अपकुर्वाणां मशं नाम्नतां संभावनापालोऽशमामघाना
२२ दीर्घः श्यनीति दीर्घैः क्रियासमभिहारेणाम शंयो नः पुन्येन वेत्यर्थः न च पुंवा केचन कार्यं त्वं दोषाय विरुध्यन्ते कः नमेन सोढुं शक्तः इति भाव
त् न कोपीत्यर्थः शक्तिलिङ्डिति वयार्थे लिङ् तमूषसहने देवादिकौ भौवादिकश्चेति ६३ ननु सर्वदा तमेव पुंसो मूर्धानं अतो अपराद्धेऽपि
उ तं न व्यमतेत्याह अन्यदेति अन्यदा सुरत व्यतिरिक्ते काले योषितोऽपि वपुंसो ऽन्यदा अपरिभवे शालो मूर्धानं परिभवेतु योषितः सुरतेषु
वैयात्यं धार्ष्ट्यमिव धृष्टे धृष्णुर्वियातः स्यादित्यमरः पराक्रमः पौरुषं मूर्ध्यते नेनेति मूर्धानां भासमरसारां वं वक्रियावचं त्वान्निवनलिंगत्वा न
द्विरोधं वल्लभोक्तं प्रयुक्तं ६४ अपरिभवेष्वपराक्रमेऽपि निंदामाह नाजीवन्निति यः परस्यापकर्तुः अवज्ञयाऽवमानेन पदुःखं तेन
दग्धः न प्रोऽन्तरा च माजीवन् गार्हितजीविसन् माऽस्मा क्रोशः इत्यत्र शब्दादेशः जीवति प्राणान् धारयति जनन्याः क्लेशकारिणः गर्भधारण
प्रसवादि वेदनाकारिणः न च त्वितिरिक्तार्थक्रियाहीनस्येत्यर्थः तस्य जननमजननिरनुत्पत्तिरेवास्तु जननीक्लेशनिवृत्त्यर्थमिति भावः आ
क्रोशेन जः जनिरिति नञ्पूर्वाज्जनी इति धातोरनि प्रत्ययः ६५ पादेति यद्वत्जः पादेनाहतं सन्मूर्धानमाहन्तुरेव शिरोऽधिरोहति तद्वज्जः अ
चेतनमपीति भावः अवमानेऽसह्यापि स्वस्मात् संतुष्टा देव देहिनः श्रेष्ठतनादरं श्रेष्ठं व्यतिरेकालंकारः ६६ असंपादयतः इति जातिश्चाक्ष्नणा
दिः क्रियाइत्यध्यापनादिः तैःसाधनैः कारणैः तृतीया कंचिदर्थमुत्कृष्टं कीर्त्यादि पुरुषार्थं अन्यत्र गोत्वजातिशौक्ल्यादिभिः स्वाभिधेयमर्थैः क
रणैः कंचिदर्थं संज्ञादि व्यवहाररूपं प्रयोजनम संपादयतः उभयत्र नादः ज्ञात्वासंभवादिति भावः पुंसो जन्मसत्ता लाभः यदृच्छाशब्दवत्
इच्छापरिकल्पितस्य ऽत्वादि प्रवृत्तिनिमित्तमन्यस्य स्यांडित्यादि शब्दस्येव न तत्र स्थैवेति वर्तिप्रत्ययः स्वेच्छा यदृच्छा स्वच्छंदस्वैरतावेरिताः
समासाइति केशवः संज्ञायै केवलं संज्ञार्थमेवाकल्पपारिभाषिकं किंचिन्नाम सनागमनुभवितुं अन्यत्राद्रूमभवितुमित्यर्थः ६७ रावम
पौरुषं दर्शयित्वा पौरुषं मूर्धपति तेजस्विनमिति अद्वेतुंगत्वमौन्नत्यं अस्तीति शेषः अस्तिर्भवतिपरो प्रयुज्यमानोऽप्यस्तीति भाष्यात भवतिपूर्वोचा राम
दीर्घांल्लटः संज्ञाइतरः अन्यत्रागाढतो नास्ति सिंधौ समुद्रे अगाढता गंभीरत्वाइत्यादि तुंगत्वे नास्ति मनस्विनिधीरे तु अलंघनीयताहेतु अलंघ्य २२

वादिनामौपम्यवाचकेव्वभिधानात् तस्मिन्नुपेक्षिताप्रेसति त्वयं प्रागमते त्वयमेव ग्राह्यो भवति कमेव ल्कामतात् तुल्य १

त्वकारणांतदुभयं तेन गत्वं गर्भितत्वं च तस्मात् द्वि सिंधुभ्यामनस्वीइति व्यतिरेकालंकारः ५८ संप्रति शाश्रौमार्द्दवमनन्यो येत्याह तुल्यइति स्वर्भानुः रा
हुरपराध्ये अपकारे तुल्येपि भानुमंतं सूर्यं चिरेणाग्रसते हिमांशुमाशु ग्रसते ग्रिलतिइति पतत्ग्रसतेगोगौ वित्यभिधानात् तन्मदिम्नः मार्दवस्य
फलंस्फुटं तद्दियते तीक्ष्णेन भवितव्यं अन्यथा मृदुः सर्वत्र बाध्यतइति भावः एतच्च प्रस्तुतमप्रस्तुतार्केंदुकथनेन सारूप्यात्प्रतीयतइत्यप्रस्तुत
प्रशंसाभेदोयं अप्रस्तुतस्य कथनात् प्रस्तुतं यद्गम्यते अप्रस्तुतप्रशंसेयं सारूप्याविनियंत्रितेति लक्षणात् ५९ एतदपि भंग्यंतरेणा प्याह
स्वपमिति अससाराणां दुर्वलानां निदर्शनं दृष्टांतः अनतरावेव दशामपूलतराणां बहुतराणां तरणां कल्पइत्यर्थः विभाषा सुपोबहुच् पुरस्तादितिबहुच्प्रत्ययः प्र
कृतेः पूर्वं भवतिस्यादीयदसमाप्तौ बहुच् प्रत्ययः प्रकृतिलिंगतेति वचनात् प्रकृतिलिंगता लघुनिः पौरुषेनल्पेरोपि परो वापकारे वेसुपमितसमा
सः बहुतराणामितिस्पष्टोपमासाहचर्यात्कल्पदेश्यदेशीयादीनि दानाकल्पोक्तिः पइति कर्मवाचीय प्याह कामंदकः यदाह मस्तंप्रसभं निहंतुप
राक्रमादूर्जितमप्यमित्रं तदाभिपापाद हितानिकुर्वन्नरूपांभसः कर्शनपीडितानिइति भावकर्मरोगोरित्यात्मनेपदं नक्रुहस्तु नमांयकिराणांबितिप
कृप्रतिषेधः तापुनातत्राणमिवाल्पीयसापिरिपुणा लघुक्लेशेन परिभूयतइत्यर्थः उपमालंकारः ५० पुनः पौरुषगुणमाह तेजस्वीति दवीयान
पिदूरस्थोपिस्थूलदूरेत्यादिनापूर्वगुणायणादयरलोपो तेजस्वी तेजस्वी मध्येगणपते संख्यापते तथाहि पंचाग्निसाध्ये तपो पस्यतस्यपंचत
पसः पंचाग्निसाध्येतपस्यतः तपनोर्कः जातवेदसां अग्नीनां पंचमः पंचानां पूरणः पंचमो जातवेदा भवतीत्यर्थः विशेषणसामान्यसमर्थन
विद्विषां रूपोयं र्थांतरन्यासः ५१ गुणांतरं च व्यतिरेकेणाह अकृत्वेति उद्वेष्टून्नतेषुमूर्द्धसु हेलया पादमकृत्वा अनिधाय अनस्यूर्वेइति निषेधात्समा
सेपिनल्पवादेशः कीर्तिकथंकारं कथमित्यर्थः अन्यथैवं कथमित्थं सुसिद्धप्रयोग इत्यादिति अनर्थकादेवकरोतिकथं पूर्वा कथं दवीयसा
मुल् अनालंबानिराधारा कीर्तिः द्यां दिवं कथमधिरोहति नकथंचिदित्यर्थः किंचिन्निपतत्परायाघादिकमनाक्रम्यालंबस्य सोधस्य दुरारोह
त्वादिति भावः तस्मात्कीर्तिमिच्छतापौरुषमेवाश्रयणीयं इति श्लोकतात्पर्यं कीर्तितद्वतोरभेदोपचारात्समानकर्तृकतानिर्वाहः अत्राप्रस्तुता
याः कीर्तेर्विषयमहिम्ना अप्रस्तुतप्रसादारोहकस्त्रीव्यवहारप्रतीतेः समासोक्तिः ५२ पौरुषमेवाप्रेयमित्यत्रान्वयव्यतिरेकदृष्टांतमाचष्टे

भेदेन:

मा: टी: अतिवैतिश्च कमत्संगमविरोधितेमयोयेनस चंद्रमा मृगांको मृगलांछनः त्रिपुरं यथा तथा लिप्तो हमस्य पुष्यो मसंतमूहो येन सः केसरी सिंहो मृगाधि
२३ पः उभयत्रापि व्योमनइतिशेषः तस्मात् सोमाद्दैवदुःकीर्तिये यो नत्वनुकीर्तये इति भावः अत्राप्यप्रस्तुतकथनाद् प्रस्तुताधिप्रतीतेर प्रस्तुतप्रशंसापरु
मा ननु सोदि सुकरोपायमुपेक्ष्य किं वालिक सिद्ध्यनादरेन यथाह मनुः साम्ना दानेन भेदेन समस्तै रथवा पृथक् विजेतुं प्रयतेतारीन्न युद्धेन कदाचनेति तस्मा
सांत्वमेव प्रकृत मित्याशंक्य ताभ्यामिति चेदेच चतुर्ष्वपायेति चतुर्ष्वपायसाध्येद्यमुखे रिपौ सांत्वे साम सामसांत्वमुभे समइत्यमरः अपक्रियापका
रः तथा हि स्वेदं स्वेदयोः स्वेद कार्यमित्यर्थः स्वेदस्तु स्वेदने श्रमे इति विश्वः आमज्वरे अपक्वज्वरे प्राप्य आमो रोगे रोगभेदे आमो ऽपक्वे तु ना च वादि
विश्वः कः ... भसापार पिंचति न कोपीत्यर्थः ... तस्यां मंहे ऽत्र केवले ... स्यात् अतो दंड एवेति भावः ... भेदे न ... क
वा रणापेक्षा दर्षंतालंकारः ५४ सामेति सकोपस्य ... वैरस्य तस्यैव यस्य सामदानः ... प्रतप्तस्य ... ततो ... इव
प वप्रस्तुत वैरस्य नदीपकाः प्रज्वलनकारिणः ननु शांतिकराइत्यर्थः तस्मादिदमेवमनुवचनं त्वपौष्टुवैरिविषये ५५ एवं स्थिते केचिदुद्धतादयः
प्रत्यवतीरन् तान् प्रत्याह गुणानामिति गुणानां संध्यादीनां आपयातव्यानां तथात्वमनतिक्रम्य वर्तते इति यथातथं यथा योग्यमिति भावः
यथार्थं तु यथातथमित्यव्ययेष्वित्यमरः यथार्थमनतीभावः नपुंसकेमिति नपुंसकत्वं ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य ह्रस्वत्वं ततो नत्समासेऽप
यातथं तस्य भावः आयथातथ्यं ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ्प्रत्ययः तथायथापुरयोः पर्यायेणेति विकल्पात् पूर्वपदवृद्धिः तस्मादायथातथ्यादप
याद्योगाद्न कालेऽप्यप्रयोगादित्यर्थः अव्ययीभाव बहुव्रीहि व्यधिकरणोऽनन्यस्तु तरपद इति वामनः वस्तुतस्तु शत्रुरिति संध्यानामभावः
संज्ञिताः शत्रवः एव कुर्मः विरोधिनः राजां दृष्टिमर्हाः ख्याः अग्राह्यास्त्या इति यावत् तस्मान्नो कर्तरि षष्ठी अतः स्तोकमपूतिमुख्यमिति
पि भावः ५६ ननु यातव्योऽकालेऽयातव्यः इत्याशंक्याप्येय काले इत्याह स्वपक्षेति केचिदुद्धताः स्वस्पर्शात्मपुरावये सामर्थ्याति रेके माने पात्राम राम
दुः यथाहकामंदकः प्रायेयाततोऽव्यसने विहितं प्रायतव्यमित्येवमादिशंति तदैवपतोऽव्यसने त्रतितिष्ठेत् समस्तुसन्नमुदितः पुनी यादिति प २३
रे वस्त्राः पास्यशत्रोर्व्यसने व्यपदि व्यसने व्यपदिभ्रंशइत्यमरः यानमाकुः अत्र मनुः तदपः यादिगृहे व व्यसने वोपस्थितो रिपौ रितितत् द्वयं

उक्तमेतद्यच्च कर्तृ इदासीनमनुपजानन्तं दासइतिस्थाने उकारस्य अकारादेशः त्वामुस्थापयति प्रेरयति तद्रूपत्वमादीद्धात्वोनक दापितस्य
तइत्यर्थः ५१ तन्वन्नित्रास्ये चवंतौ वल्लभमयति लिलंघयिषत इति लोकान्लंघयितुमिच्छतो लिलंघयिषतः अलंघ्यात् स्वपं दुर्लंघ्यात्
कुतः अलघीयसः अतिगुरून् अनतरावपादवो अभ्रमो नित्यपदवेत्युपमितसमासः लंघयतेः सन्नंतात् उः शत्रशित्रा स्याद्यासेवेतिलि
गात् तान् पादयो भोजिव्यौन भवतः नमामि इति तावेलेव कूलमिव वेलाकूलेपिवारिधेरिति विष्यवहृध्ये ब्रूतिवध्याति अन्यथा प्राजेवस
वेसंहरेपुरिति भावः ५८ अभ्युद्यपत्नां अपरोपदपलैर्यो नैव नेविजयलाभइत्याह विजयइति सेनायाः कर्मी विजयः साक्षिमान्वेइ
दीसीनरावकलमात्निवपिसमीप्योके सांख्यो के आत्मनि बुद्धेः महतत्वस्य मूलप्रकृतेः प्रविकारस्य कर्मी भोगः सुखदुःखानुभवइ न
वापादिश्चपतात्यवाहृयतान लजयपराजयपयोः स्वामिगत्वादिति भावः सांख्या अप्याहुः कर्तेभवतु दासीनइतिसर्वं प्रत्युपभोगयस्मात्पु
रुषस्य साधयति बुद्धिरिति च ५९ अघपरस्य व्यसनमाहहतइति हिडंबरिपुणा भीमसेनेन च द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमातुरः मातुरत्वं स्यात्संभ पुमान्
२१ द्रपूर्वीयाइति अणप्रत्यय उकारान्तमप्तादेशौ परः तस्मिन्हतिरत्नसंख्ये सहितामन्यां सपत्नीभ्यांमन्ये द्वैमाः प्रस्तुतोजरयानामपिशाख्या
संहितमप्रातिकथयति युधिष्ठिरस्य तिचिरस्य चिरकालेन चिरायचिरराशाय चिरस्याद्याश्चिरार्थकाइत्यमरः मित्रव्यसनीमित्रभ्रंश
वान्व्यसने विपदिभ्रंशइत्यमरः दमघोषात्मजातो दमघोषनन्दनः प्रयत्नेनरेवनद्वयतइतिसुदमः राकाकितावान्सुसाध्यइत्यर्थः ६० अ
व्यक्तापंपलोभ्युदेत्यवादेनो व्यवस्तुतस्तुसुराणां अग्निमपलरवेष्टःशास्तुसंवादीमदाहकामदवाः पदाहमस्तप्रसभं विहंतुपराक्रमा
दुर्जितमप्यमित्रं नदामियावादृहि नाम्निकुर्वन्तुपांततः कर्णीपीडनादित्यभिप्रेत्याह नीतिरितिपरःशत्रुःआपादिगम्यइतिनीतिरिति
प पतन्नद्दांदिगमनंमानिनः शोर्यभिमानवतोपियेतन्नुतो कारमित्यर्थः किंनुपरोपचितगात्रः सशत्रुस्तस्यमानिनोविधुपद्गन्दुःविधु
हि न्दति नसोतिविधुंतुदोराहुः विध्यरुदोस्तुदइतिखशप्रत्ययेमुमागमः तस्योत्सवायकीर्तयेइत्यर्थः अतएववलिनाकृतयानेव

मालटी: पातव्यः बलिन पक्षवधमिति भावः ६१ तर्हि पूर्वोदात् तमन्वादिशास्त्रविरोधः स्यादित्याशंक्याह अन्यदिति अन्यदुष्कृत्वेऽत्वं अनर्गलं प्रस
२५ क्षयीः न त्वमिति यावत् सत्वं बलमन्यत् शास्त्रोक्तोदाहृतमन्वादिशास्त्रलानिर्वचितं परत्वसने काले निर्मितं सत्वमन्यत् उत्कटानुत्क
ट त्वं तत्तावैलक्षण्यमन्यशब्दार्थः तयोः सापेक्षत्वनिरपेक्षत्वाभ्यामविरोधान्नैकशास्त्रार्थत्वं संभवतीत्यर्थः अत्र हेतुमाह तेज
स्विनि रयोः समानमधिकरणं यथोस्ति तयोर्भावः समानाधिकरणत्वं तत्कापक्षयत्वं कुतः न कुतश्चित् तयोः सहनवस्थादिति भावः तत नविरोधात्
स्मादुभयोरुदितानुदितहोमवत् भिन्नशास्त्रत्वादितरेतरशास्त्रविरोधो न बाधक इति भावः ६२ तर्हि नः किमिदानीं कार्यम
त आह इदं प्रस्तोत्तीति इदं प्रस्तुतस्य पार्श्वनगरस्य गमनं न गृहन्त्वेति प्रियगमनेन स्मि अत्र स्थपुः माकारि तावन्निक्षिपतामेवेत्यर्थः
पावनावत्परिच्छेदकात् स्थैर्यमानावधारणा इति विषयः संकल्पितोल्लुङ् माङि स्याशीर्योगेमाड्योग इत्यड् प्रतिषेधः किंतु देयं वे वे
दिदेशाः अथकमिमन्तस्माकः पुष्पदस्मदोरन्यतरस्यामिवसेवेति विकल्पादस्मदुपपदः तस्मिन्नरिणि च पुष्माकादिः पास्माकादेशः
सन्निधिरेव सानिध्यं स्यात् ष्यञ् प्रत्ययः अस्माकानां सान्निध्याद्वामजीमूतास्तारकाभंगात् मूकाहो वेदान्तेन तत्वोक्तः संतु चेदिदं तेव
क्रियतामित्यर्थः सा च प्रस्तुता प्रस्तुते नैव स्वकार्येण गम्यत इति पर्यायोक्तालंकारः कारणाङ्गम्यते अप्रस्तुतात् कार्यवर्णनात् प्रस्तुतत्वे
न संबंधमात्रस्य पर्यायोक्त्यते इति लक्षणात् ६३ निरुद्धेति किंच दशाहिपादवाचीव घोख्यादिपाप्त्यासारोस्तु दृढत्वे प्रसारस्तराक
पादैः प्रवेशः अन्यादेवीव धप्राप्तिरासारस्तु सुहृद्बलं प्रसारस्तराकपादैः प्रवेशः इति वैजयन्ती तेनिरुद्धापेस्तेत्युक्ताः अन्यत्रापि निरु
द्धो वीवधासारः प्रत्याहारापहारनाम्ना स्कंधे नाहलूर्ध्वाससाहरणमाधन भारविशेषाणां भ्राता प्रवेशनिर्गमोपायेस्तेत्युक्ताः वीविधो
विवधो भारप्रत्याहारफलकथ्यत इति हलायुधः व्रजे गोष्ठे व्रजः स्याद्गोकुलं गोष्ठमिति वैजयन्ती गाइवमाहीमन्तं पुरीत्विषोऽरीन् रात्र
उपरुन्धन्तु व्रजे गाइवमाहीम्मन्याममरीनानृशंवस्त्विलर्थः दुहिताचिरगमिता हिकर्मकत्वंतत्र पुरीव्राजावक्षितं कर्म अन्यदीत्सितंकर्म ६४ २५

तर्हिपादप्रवृत्तिनादेकागामिरित्याशंक्याह देवैवगतिरित्याह वजन्नामिति कोऽयोगाद्विरित्यजनानां यागं करोतु दूरोगमवतुरत्वदिनोऽकेत्तपनु
प्रकल्पयतां बघ्नंह्वि यतः श्रीनृहनाम मारयाम श्रीकृष्णस्यभिन्नेऽस्यागमः सर्वयज्ञप्रकाल्ले लोट तथाहि जनं स्वार्थं स्वयोजनं समीहते ऽनुसंध्य प्र
तेइद्वादिसमानयोगक्षेमो नः प्राप्यइत्यर्थः अर्थान्तरं न्यासः ६५ प्राप्यतामिति किंचाद्विमतो शिरः येदेनकोष्ठे तो शोशिते नोदिते: सेकैः प्रासैः
रकैरोचिषां संपर्कात्तविद्युतां संपतत्त्वमीः प्राप्यताइति निदर्शना लंकारः ६६ द्रवीति इति इत्यसरं भिरावित्त स्यवत्तभद्रस्य याशीचि त्वभितस्य ८
त्राले रक्तदेवतानिचित्रलिखितदेवताः सभायाः सदोगृहस्य भीतीनां प्रतिध्वानैः प्रतिध्वनिव्याजेनेत्यर्थः भयादन्वयवदन्त्वमोदंतेवेत्युत्प्रे
क्षा ६७ निशम्येति श्रथः कृतमन्नजाम्बिदृयज्ञानेयेनसोऽयोऽनजो हरिः तां शोषस्य शोषावतारस्य वलभद्रस्य गांवाचः शोभनाबी गोरतद्धितलुकिङ्
भ तिटकाटित्वात्ङीप् निशाम्य श्रुत्वा निशाम्यतीति स्रवणे तथा निशामयत्यपिङ्नि इति महः तत्रशाम्यतेरिदं रूपं अन्यथा निशामयेति स्यात् अतएव
वामनः निशाम्यनिशामयशब्दौ प्रकृतिभेदादिति वृहतां वाचां पत्युः वृहस्पतेः तस्यापि शिष्याः योद्धवाय अभिधानुं वक्तुं इच्छोटकांक्षया प्रस्तावमवस
रमद्विशत् अतिसृष्टवान् प्रस्ताव स्यादवसरोऽित्यमरः ६८ भारतीति अथक्रमेणानुज्ञेन तरं उद्धवः आह इतः भरोर्थगौरवं यस्यांसा तां तथायथाथी
ह भारतीं वाचं अनुद्धतमगर्वितंयथातथाहदस्याग्रजेन कृष्णेन अग्रेष्वरात इति प्राग्भ्योतिः उत्तथ्यस्य महर्षेरनुजो रस्यतिः उत्तथ्यावरजो जीवइत्यम
श्रा रः तद्वत्तेन तुल्यं जगाद तेन तुल्यं क्रियाचेद्वतिरितितद्धितजोपमुपमा ६९ किंजगादेत्यतआह संप्रतीतिसंप्रतिसुशल्ये पारिणावलभद्रेणाकेवल
गप्रसं म्भरेराविति ध्वनिः उक्तेसतिकर्त्तव्यंसंप्रतमधुनैकंसाध्यमस्तीत्याह अभ्यासमसमानयोगादिति ध्वनिः सा प्रतं शब्दस्याहीर्थत्वात्कोयोगे शकथर
त्यादिनातुमन् तथाहिरतेश्लेनपत्रेशात् यैवाच्ये निर्गौरितेनिर्तीते सति वाचिकं व्याहतापीवा चेस देशवचनमित्यर्थः संदेशवागवाचि
यी कंस्यादित्यमरः वाचोव्याहतोपामितितिठकउत्कारवन्तुरवन्तुनवा अंरवल्विल्यर्थः खलुराघप्रतिषेधे अन्योवाक्यालंकारे निषेधवाक्यालंका
सा रत्ति स्वानुनयेखलुइत्युभयत्राप्यमरः अन्नेरखल्वो प्रतिषेधयोः प्राचांक्तेति क्त्वा प्रत्ययः इहनपदादोरखत्वादपइति निषेधस्यादेजकामि
प्रापत्वात नन्यथा खलुशब्दस्यानुजयैकत्वान्नेमवदेवपदादौप्रयोगेनदुष्यतीत्यर्थः अन्न संक्षेपं निर्वितापीवाचि कमिव वलोकेमङ्कु

व ते अनंतताः ६

क्षिरनुवकाशेति वाक्यप्रतिबिंबकारणात् तोऽदूरांतःस्तुतिव्याजेन निंदाकामा व्याजस्तुतिरुक्तलक्षणा लक्ष्मेव द्रष्टव्याः ९ तर्हि किं तल्लक्ष्मी भूतेनेत्यत्रा
ह तदापीति तथापि वल्लेन निर्गुणी तेषि तेन त्वमप्यपि वल्लभ एव वदे वेत्यपि शब्दार्थः गुरुरित्येव मद्गौरवं आदरः तद्गौरवं जल्पतो जल्पनेन व
योऽस्य कर्मणि प्रयोजककर्तृत्वं वेदरत्वं तु ये तिष्ठतो वच्यामी त्यर्थः नहि पंडिते सादरं पदस्याविशेषणत्वंतत् लक्ष्मीभावो युक्त इति भावः ११ ननुरा
मेणैव सर्वं प्रपंचेनोक्तं सप्रतिविंबितेवाच्यमस्तीत्याशंक्य यथा प्रपंचो वमिति हृदि निधाय स्तुवन्नाह वर्णैरित्यादि अपेरात्कृति पर्यैः परिमि
तैः वर्णैः पंचाशतेरेव मातृकांतरैः कृति पर्यैः सप्तभिरेव स्वरैर्नि षादादिभिः ग्रथितस्य गुंफितस्य वाङ्मयस्य शब्दजालस्य राकारोऽनित्यं
अपटमिष्ठं तिइ निस्वार्थमपट गीयत इति गेयं तस्योपयानस्येव विचित्रता अनंतभेदत्वं नाभेदादयारमिता मवंतीत्यर्थः अहो तस्ते
नसाधु नेपि विशेषानंत्यात्त्वमपि वक्तुमशक्त्यत्वेको भावः तस्य दुरुक्तत्वात्स्मै नास्तीत्यर्थः प्रत्यवयवमिवो पादानादेके वे वमनुपमा १२
वहीति स्वेच्छया स्वप्रतिभानुसारेणाप्रकीर्णमसंगतं यद्भुपिकामं यथेष्टमभिधीयते किं तु अनुद्वितो यो संबंधः पदार्थसंगतिर्यस्मि
न्संबंधः संदर्भः दुरुदाहरो प्रदुर्वचः हरतेः खश्प्रत्ययः रामेणानु संगतमेवोक्तं इति स्तुतिः असंगतमेवोक्तमिति निंदा व्यज्यते १३ नृदीय
सीमिति कृशलावकांगेन दीयसीमतिसुकुमारां तरांफलंलातनां तथापि धनामर्थयगुर्वीः अन्यच्चसारां दृढां कदलीदलवत्कोमलामित्यर्थः अन्नत्वे
वे हुभिर्ड्रे णैः प्रज्ञादिभिस्तुभिक्तकल्पितां रचितां निर्मितां चित्रां शरवादिचित्रां चित्रकृपां च वासत्पटीशाटीमिव प्रसारयतिरामता गयेवं
विधेति स्तुतिः रमवाक्त न्नैव विधानिं दावगम्यते अवक्तेव स्यस्य कुद्रवि वर्षे संभवेवत्सर्वालंकार बाधक त्वादुपमाप्रतिमोत्थापितप्रकृता
पूर्वस्वकारः प्रकृतश्लेषोऽयमिस्य अलंकारः एवं चपूर्णोपमायामिर्विषयत्वापुसंगात श्लेषः प्रतिमोत्थापिते यमुपमैवेत्यन्ये १४ अपोह्य ममसिद्धां तव
गीपिव्यवस्तुस्माग्रं परिहरन्नकारमभिमुखीकरोति विशेषेति विशेषं विदानं तस्य विशेषा विदुषः विशेषज्ञस्यागतिगम्याहि वांत द्वितीया ७।
समासः तवपुरोग्रेशाद्बुंनीति शास्त्रमुद्राऌतेऽप अस्पनइतिपदउद्धाहितमुपअसंदृहति वैजयंती सातदुंग्रहणामित्यर्थः विद्ये यप्राधान्या राम
स्त्रीलिंगत्वं वक्रं उद्धा हेतुःपरिचयस्यैवेदं अवधारणा दीत्यहेतुर्गेहिनिकास्मात्नेऽितमामन्नातमेवे नियावत्ननुवेदृष्यप्रकटनमिति भावः १ २५

षि दृ२

रा आम्रेडने चौरादिकः न्यासमन्त्रयोऽप्युचिततः संज्ञापाकेन पूर्वयदस्येकारः १५ संप्रतिस्वमतमुपन्यस्यति पद इति अथोऽस्मात्कारणात्स्व
मस्मीहीतिस्वामीप्रभुः स्वामिन्नैश्वर्य इति निपातः प्रज्ञोत्साहौ मन्त्रोत्साहः शक्तीः आत्मनि स्वस्मिन्नाधातुं संपादयितुं यतते स्वयमुभयश
क्तिमान्भवेदित्यर्थः हि यस्मात्तौ प्रज्ञोत्साहौ तु देवं त्याव स्यैव विजिगीषोराज्ञः संपदः प्रभुशक्तेर्मूलं निदानं अथो उत्साहग्रहणाद्दृष्टा
न्तार्थपद्योत्साहस्तथामन्त्रोपिग्राह्यो न तु केवलोत्साह इति बलभद्रस्यापवादः १६ उत्साहवन्त्रज्ञापिग्राह्येत्युक्तं तस्याप्रयोजनमाह सोप
धानामिति येधीरधीमतः सोपधानां सविशेषां प्रकृतिमित्यर्थः अन्यत्र सोऽदृकांसोपवर्हमित्यर्थः उपधानं विशेषस्यांगेदुके प्रणा
येपि चेति विश्वः स्थिरतरां अचपलां दृढीयसीं वा स्थिरशब्दादीयसुरितिप्रियस्थिरेत्यादिना स्थादेशः धियं रवद्धयतिरवद्ध पर्य
ङ्कं कुर्वन्ती त्यापादयन्ती त्यर्थः शयनं मंचपल्यङ्कपर्यङ्का खट्वया सममाद इत्यमरः तत्करोतीति तदाचष्ट इति णिच् धीरास्तत्र धीः वद्धयां अनिशंनि
न: वसाः विपन्नाः संतोऽजातु कदापि श्रमखेदं न जानन्ति न विदन्ति पर्यङ्कविदोरित्यादेरितिल तराधीः पूर्वको त्साहः सत्त्वो न तु केवल इति सवीया
धीरापपरायेत्यर्थः तत्रविपा आरोप्यमाणायाः प्रकृत अमापनोदनो दरूपोपकारः पर्यन्ततया परिणामालंकारः आरोप्यमाणस्य
प्रकृतोपयोगित्वे परिणामइत्यलक्षणात् १७ अथ पञ्चभिर्व्योर्भ्यां वैशम्पमाह स्पर्शेतीति तीक्ष्णाः निशिताः प्रज्ञाः शारवद्धरेखास्तुल्यं
लोकं स्वल्पमेवस्यशांतिश्रान्तकार्यस्य चान्तरं विशति च स्वल्पायासेन वक्रकार्यं साधयन्तीत्यर्थः वक्रस्पर्शात्प्रापिनात्स्थूलेनम देववृहता
चाश्मना पंचोपलेन तुल्यमश्मवत् तेन तुल्यं क्रियाचेद्वतिः वहिरेवका र्यस्यापि कार्यस्य चेति भावः स्थौल्यात्स्थितिः क्रिपतेस्त्रठोह्यल्प
स्पहेतोर्वक्रप्रत्यपस्यनम्बकग्रहणायशिखरिवनने पारिहासास्यदं भवतीति भावः तद्धितगते यमुपमा १८ आरंभतइतिकिंचअज्ञाः अ
धीमा न्यं तुक्रमे चारंभंते प्रक्रमंते कामं मत्यंतं व्यग्रास्त्वरितो भवन्ति न च पारं गच्छन्तीति भावः कृतविधिः शिक्षितस्तु प्रयस्तु मनारंभान
होद्योगी भवतिनिराकुलो भवति पारं गच्छतीति भावः १९ अथ प्रज्ञावानपि न प्रमाद्यदित्याह उपायमिति उपायमास्थितस्य
म्न

प

मा: टी आपृस्यापि उपायेनैव कार्यसाधनेतो धैर्यर्थः किमुत व्यसनेति भावः प्रमादवतो ऽनवधानस्य प्रमादो ऽनवधानता इत्यमरः अर्थो वृथोजनानि नश्यंति
२६ तथाहि शयालुर्निद्रालुः आलुच् शीङोग्रहणादालुच् मृगानन्वाति निमृगयुः व्याधः मृगव्याधश्च क्लेशयोगादिकोपयुप्रत्ययान्तो निपातः व्याधो मृ
गवधाजीवो मृगयुर्लुब्धकः इत्यमरः उपघ्नेति निस्त्रिंशिति उपघाते मार्गस्थापिनो व्याधस्य मृगप्रिस्थानं गर्तविशेषः राज्ञि त्वं च प्रत्य
यः तत्र निपतन्ती सुपशापस्थापि मृगा नंह्रंति विशेषेण सामान्यसमर्थनरूपो ऽर्थान्तरन्यासः ॥ एवं प्रज्ञापाः आचरणं व्यमुक्तं तयोत्साहस्या
प्याह उद्देतुमिति जेतुमिच्छुः विजिगीषुः एकादशेत्वपि राजसु मध्ये दशसाम्यादिश्लेषुदिनकृतयो दिनकरतो व्यापियमाना ऽऽदित्यः सह
प्यो वैहामुत्साहमत्यजन्न प्रयुंजीत एवं नतु निरुद्योग इति भावः उद्देतुं कल्पते उद्यायप्रभवति उत्साहशक्तिरेव प्रभुशक्तेरपि मूलमित्यर्थः नानो
लिंगत्वाद्वितु नानानासूर्यत्वमितित्सुतेः श्रुतिमासमादित्यभेदात् द्वादशत्वे तस्यैकस्यैव द्वादशात्मा दिवाकर इत्यभिधानात् ते चार्यमाद
मरेमित्रं यः द्वादशांकाः द्वादश्याः राजानस्तु अरिर्मित्रं मित्रमित्रमतः परं तथारिमित्रमित्रं च विजिगीषोः पुरः स्थिताः पंचेति शेषः पार्ष्णिग्राहस्ततः पश्चादा
क्रंदस्तदनंतरं आसारावनयोश्चैव विजिगीषोस्तु पृष्ठतः पार्ष्णिग्राहासार आक्रंदासारौ त्वित्यर्थः अत्र चत्वार इति शेषः एवं तं भवंति विजिगीषुः वि
देशमः अपरेभ्यश्च विजिगीषोश्च मध्यमो भूम्यनंतरः अनुग्रहे संहतयोः समर्थो व्यस्तयोर्वधे द्वौ मंडलाद्बहिरेतेषां उदासीनो बलाधिक इति म
ध्यमोदासीनाभ्यां सह द्वादश वेदितव्याः पूर्णोपमा ॥ ८१ ॥ उपायमास्थितस्यापि एवं राजा न प्रमाद्येदित्युक्तं अप्रमादप्रकारमाह बुद्धिशस्त्र इति
बुद्धिरेव शस्त्रं यस्य स बुद्धिशस्त्रः अमोघपातित्वात्तस्याः इति भावः प्रकृतयः स्वाम्यादि राज्यांगानि राज्यांगानि प्रकृतय इत्यमरः तान्यंगानि यस्य सः
मंत्र प्रकृत्यंगः तथैकल्पे चराश्चैवैकल्पेस्यादिति भावः घनाद् भेद्यसंवृतिर्गूढे वक्रं चुकः कवचो यस्य स तथोक्तः मंत्रभेदेऽन्यभेदस्यादिति भावः चरती
ति चरः पचाद्यच् स एव चाश्चुषः पुरुषः प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकोऽण् प्रणिधयः चारश्चाराः पुरुष इत्यमरः स एव नेत्रं चक्षुर्यस्य स चारेक्षणः अन्य पार्थिव
रक्षार्थं नवतां तदर्शीनादध्यस्यैव पदेपदे विनिपातादिति भावः स्यात्संदेशहरो दूत इत्यमरः दूत एव वक्त्रं वाक् यस्य सो दूतमुखः अन्यथा मूकस्येव वचा राम
व्यवहारासिद्धेस्तस्माध्यासाधकायेप्रतिबंधः स्यादिति भावः एवंभूत पार्थिवः कोपि पुरुषः अन्यराजायत्त लोकविलक्षणः गुणा नित्यर्थः अतो राज्ञा २६

ख२

व

बुध्यादिसंपन्नेन भवितव्यं तदेवा प्रमत्तं स्व स्वन्यथा त्वनवहानिः स्यादिति भावः अत्र कोपि विशेषो लोकसंवेद्यो न संवेद्यो नयानं द्रष्टव्या तिशयोक्तिः सा च बुद्धि
शालूर इत्यादि रूपकाणि स्पष्टानि तेन महांगाणि भावेन संकरः ८२ चतुर्थपादमात्रं अद्य इत्यादिना पदेन तावेमेवकं तं अप्रमुक्तं तत्वेतरमाह तेजइति कालेनाना
तीति कालज्ञः तस्याथं कालइति विग्रहः इत्यर्थः आतो नुपसर्गे कः न शिशु पद्ये त्यादिना कः विधेः समासे कर्मोपपदं तस्य च बलं तेन भावराना तस्य महीपतेः तेजः
दोषमेवेति तमैवेति वारः कोनोनियमो नास्ति किंतु यथाकालमभ्युभवयमप्यान्यपरापि नित्यर्थः तथाहि शृंगारादीन् भावानविर्वेदादीष्वदेति पत्त
स्य रसभावविदः भावग्रहणं संपातता मानतो कवेः कवितुरेकं केवलमोजः प्रोक्तं बोध्यतुवाराकः प्रसादः सुकुमारवंध्यत्वेवानांकं तु न च हिरसानुगुणत्वनय
या वोप्यनुभवयमुवादेयं दर्श तालंकारः ८३ यङ्गं त्रिपास समिति हारेणाविराध्यं तेन देनेन कइति तत्रोत्तरमाह रूतापचार इति परैः शत्रुभिः कृतः अपचारोऽ
स पकारोऽपर्ध्यवपस्यैव प्राप्ति अनाविष्कृत विक्रियः अंतर्गूढ विकारः अतस्तवासाध्योऽप्रतिसमाधेयः स नगदोपयोग ... इव वदाय पाशा इ
ति दंडी काले बलवता वसरे प्राप्ते सति कोपं कुरुते प्रकुप्यती त्यर्थः तद्वत् वहेद मित्र स्कंधेन याव त्कालविपर्ययः तमेव वागते काले भिंद्यात् घटमिवाश्म
ह नेति ८४ इतम्तद्वत्तं तथ्यमिर्दिनीइत्यास्त्रितिमद्दुनामदवस्तुना व्यवहितं तत्र हितं तेजोऽर्थामभोनुप्रकल्प्यते प्रभवतीति तथाहि प्रदीपोऽप्यंतर स्यपानस्य
मेव स्य पादशपावर्त्यातैलं स्नेहादिकमादते अन्यथा त्वचयेनि जीवादिति ततः क्षांति पूर्वं दोषं फलतीति सर्व पावप्रमतः तैत व्यमिति भावः दशावृत्ती वस्या व
पोत्सेहतैलादिकेरस इति विग्रहः विशेषण सामान्य समर्थनार्थो नरन्यासः ८५ तर्हि यो रुषं समारब्ध... त्वं नमनारा स्वदैवमेव स्त्रेयो विघास्यतीत्यैशंक्याह
नालंवत इति विद्वान् नित्रः दिशगति रस्येति दैष्टिकः दैवः प्रमाणकइत्यर्थः दैवं दिष्टं भागधेयं भाग्यं स्त्री नीयतिर्विधिः अस्ति नास्ति दिष्टं मतिः इति ठक् तस्मा
स्यं वं दैष्टिकतामेव ना लंवते सर्वं व्यापयन्त्र विध्वस्तविनाशादिति भावः तथापौरुषे केवल पुरुषकारे विषयवादि न्यादराः यपः न निषीदति न ति शति दैव प्राप्ति
न तिष्ठति दैव प्राप्तिकूलेन तस्यैव केवल्यादिति भावः किंतु सत्क विसम्यकाव्या पिता शब्दार्थौ विवतयोः काव्य शरीरत्वादिति भावः यथाह वामनः अदोषौ
सगुणौ सारौ अलंकारेण शब्दार्थौ काव्यमिति द्वयं यो रूपं देवं वा नेयं तो अतः यो ह्युभयमप्यावश्यकमेवं किंतु कालेकर्तव्यमितिशेषः ८६ अलंतेपकल्
माह स्थायिनइति रस्यते स्वाद्यते इति रसः शृंगारादिः रसनैः स्वादनार्थत्वात रस्यत इति नेरसाः इति निर्वचनात् तस्यारसस्य रसांतरतः स्थायिनः स्थायि
भावस्य रत्यादेः रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधो त्साह भयानि च जुगुप्सा विस्मयश्चाष्टौ स्थायि भावाः प्रकीर्तिताः इत्युक्तत्वात् तस्य वार्थस्य रसादुभावरूपं प्रमो
न

सप१ रनुभावैर१

मा:टी जनभूयांसः संचारिणो व्यभिचारिणो भावा निर्वेदादयः विभावादीनां लक्षणमेतत यथावसरं तेनदुक्तं विभावैरनुभावैश्च सात्विकैर्व्यभिचारिभिः आनीयमानः स्वादु
२१ त्वं स्थायिभावो रसस्मृत इति यथा स्थायिनः स्थिरस्य तांस्तान् कालं प्रतीक्षमाणस्येत्यर्थः तस्यैकस्य तेन तत्र जिगीषोर्नायकः स्वार्थप्रयोजने भूयांसो महीभृतो
राजानः प्रवर्तन्ते स्वयमेव तस्य कार्यं साधयंतीत्यर्थः ततः देशं व्यभिचारिणि भावः केचित्तु भावपदस्यापि रसपरत्वमाश्रित्य यथा संचारिणः प्रसंगादागंतुकाः
अन्येऽरसाः स्थायिनः स्थिरस्यैकस्य मुख्यस्यार्थे प्रवर्तन्ते यथाश्मिन्नेव काव्ये वीरशृंगारादयः इति व्याचक्षते उपमालंकारः ८१ क्षांतिपदेति वसुरांतरमाह तेन
ति तेजावायोस्य पराशुचिते अन्यत्र तेजावायशाद्रो यथा प्रयोगं चवेति पक्ते न तेजावायविदा तेजस्वरा कूर्चिस्यायाम यायपरचित नंशाद्रो वधानमुत्स्येषु तेजे
मिति वैजयंती योगः सामाद्युपायैः अन्यत्र देवताध्यानैकाग्र्य योगः संनहनोपायध्यानसंगतियुक्तिषित्यमरः अंगुलानि स्वराछुलानि माहेंद्रायतनानि च श्रुति
तिश्रुति अतिक्रमता नरेंद्रेणारात्ताविवेकेन च नरेंद्रो वार्तिके राजनि विषवैद्ये च कथ्यते इति विश्वः प्रभवः फली द्रुइव स्तुत्यिग्रहाः सुखेन निग्राह्याः राजं च प्र
कृता प्रकृत विषयः स्वभवः उपचमेवेति केचित ८८ प्रयोत्साहवतः स्वामीत्यनेनावेव प्रभुशक्तेर्मूलमित्युक्तं तदेव व्यनक्ति करेति उतुंगो महोन्नतः प्रत्ता
बल्लमंत्रशक्तिरेव च हल्लनं वृस्तमूलं यस्य स उत्साहरव पादपः करेणावलिना प्रचेयं वर्द्धनी या हस्तग्राह्यं च बलिः हस्तो शुंडः कराइत्यमरः पृथ्वी यशी पथुतरां रद
तोह्लादेरितिरेकादेशः प्रभुशक्तिं तेजो विशेषा संप्रतापः प्रभावश्च यत्तेजः कोशदंडजमित्यमरः फलानि प्रसूतइत्यर्थः फलनिष्पत्तौ मंत्रपूर्वक राधोत्सा
व हः स्वतंत्रविपरीतस्तद्धि न मूलोद्गत इवद्युत्यतीति भावः रूपकालंकारः ८९ विमस्यकार्यैस्तु विस्त्रमयिविधेयेत्यादि तत्राह ——— अनल्पत्वादिति अन रा
न्यत्वात् प्रज्ञोत्साहादिकत्वादन्नाव प्रधानत्वात संख्यानियतत्वात अन्यत्र अनल्पत्वादुच्चैस्त्वात् प्रधानत्वान्नायकस्वरत्वाच्च वंशस्य वंशवायस्वरस्य इतरेल
प तर्वीणागानादिशब्द इव अथवास्त्राप्रत्वाद्दशइव वंशस्तत्कालविहितः स्वर उच्यते तस्य स्वेतराः प्रद्युद्यइव विजिगीषोरन्ये यतयः अन्ये अनुलपरिवर्तिनो राजा
नः परिवारत्वं योव्यतां प्रयांति तत्कार्यमेव साधयंतीत्यर्थः तस्माद्विस्तश्रम कर्तव्यमित्यर्थः ६० अवधीत्यादि किंच अनारंभमाणस्य स्वयमक्षिप्य वीराश्चापि
विभोः व्यापकस्य चपरैरस्पै नैपतिभिः शंखभेर्यादिभिश्च उत्पादिताः संपादिताः जनितोऽस्यार्थीः प्रयोजनानि विहायसः आकाशस्य शब्दादवगुणतां कोशा
देन गुणत्वं व्रजंति शक्तो हि सन्नास्वयमुदासीनराया काशवत्स्वतंहि स्वैवकार्यदेशं व्याप्नुवन्न शब्दाभिव सर्वार्थानयिस्वकीयतां नयतीत्यर्थः गुणात्वा प्र रान
निशब्दादिजैर्द्विपामुख्यातं तुष्विति वैजयंती ६१ यातव्येति किंच राका यंशवप्रयोजनं सरावनेतुः सूत्रं तत्र प्रोताया गणारा कोऽस्मीष्यामिन्नाभिरयामित्यर्थः प्र २१

पृथ्वीदेशः कर्मशीलः वचित्स्वपीत्यादिना संप्रसारणाभावश्चाऽभिधेयाभिनव्यम्। अरिः पार्ष्णिग्रहः पश्चादनुधावी कर्मेरापराणां तौ आदिदैवतान्पूर्वो नाः पंक्तिशाः
स्थिताः तरावमाल्लार त्नमालिका तस्यामभिकुप्तिमिहातेनाः नायकः शान्तिसंपन्नोऽजिगीषुर्नायकायते माध्यमलिरिवाचरति स्वयमेव सर्वो त्वकैशा
वर्ततइत्यर्थः तस्माद्विमर्शपकर्तव्यमितिभावः नायकोनेतारपेक्षेऽहारमध्यमध्यमशाविवितिविग्रहः उपनेतादाचारइतिक्यङ् अत्र स्वार्थे धातुकपोदीर्घः नाय
कायतइत्युपमा अन्यथा शास्त्रविरोधात् एकार्थेतत्स्विन्नरूपकत्वेऽस्य विद्वानविरोधात्त्वेनाशेष्यमाणात्तं नु त्वस्यैवोदाहृत्य त्वात्त्रैतत्त्वसिद्धेस्तदेवधु
क्तं तद्वत्वा पार्ष्णिग्रहादिमालायामित्यत्रापिरूपकमेव तदनुप्राणितात्वेनमुपमेयांगिभावेनसंकरः २२ अथ विमृश्यकरणप्रकारमाह षाड्गुण्य
मिति षाड्गुण्यप्रभावादित्रयं बलं चापेततइतिशास्त्रयपेतः सन्न पचाप्यत्र शक्तिवैलेप्रभावादावितिविग्रहः एवं सत्यस्य प्रयोक्तुरंगानि स्वाम्यादीनिगाग्राणि
च स्यास्तूनि स्थिराणि षड्गुणाः एवा षाड्गुण्यसंधिविग्रहादिकं षड्कं चानुवर्तयादित्वा त्वार्थसुत्त तदेव रसायनमौषधमुपयुंजीत से वेत रसायनं
विहंगे पिजरा व्याधिभिदौषधइतिविग्रहः एवं सति अस्य प्रयोक्तुरंगानि स्वाम्यादीनि गात्राणि च स्यास्तूनि स्थिराणि कालांतर नासारी त्यर्थः त्वाज्ञि
स्यपक्षः वलवंतिच परपीडाक्षमाणि च भवंतिर्लिप्तमपरं परितरूपकं २३ स्थानइतिकिंचस्थानेशास्त्रविषये शमवतां न भावतां अंगिनां सप्तांगि
नां राज्ञां शरीरिणां च शास्त्रप्रभावाद्यनुसारेणाबलानुसारेण च व्यापामे व्यापारे षाड्गुण्यप्रयोगे गमनादौ च सतीत्यर्थः वह्निरूपचयोरत्स्य च
शरीरस्येतिभावः विपक्षे बाधकसाधकमाह अयथाबलं शक्त्यनतिक्रमेणायथायासादृश्य इत्यव्ययीभावेन समासः आरंभो व्यापारः तयसंपदोऽत्यं
तहानेर्निदानत्वादिकारणं अंगानामितिभावः तस्मादस्माकमकस्मान्नै ध्यास्कंदनमपूर्वमपस्करमितिभावः अत्र विशेषास्यापिपक्षे षत्वी त्वयशक्ति
मूलो वस्तुना वस्तुध्वनिः अनेोदयानामंगानांश्रीपगम्यवेगम्यतइतिसंक्षेपः २४ फलितमाह तदितितस्मात् दशस्यास्य कार्येत्वाश्चेदीनामीशात्
रं तंशिशुपालं भवान् मावमंस्त नावमन्यस्व मन्यतेर्माङि लुङ् अनद्यतनत्वादिरागमाभावः कुतः यः श्रेयः उदात्तस्वरा निवसतिशिशोदानानि
चारीनेकपदेनैकस्मिन् पदन्यासे सुप्तिङ् तपदलत्तरोचनिहंतिहिनस्ति नोच्चैः करोति च अतिसूरत्वात् अनदात्तैमेकवर्णमितिपरिभाषा
बलाच्चेतिभावः २५ नचापरोकाकिकिंनकरिष्यतीतिमंतव्यमित्याह मावेदीति असौ चेदिराडेकणकाकी ततोजेतव्यः सृजयःइतिमावेदिमाज्ञा

बहुरोगपुरोगमः राजयक्ष्मा लयः शोषो रोगराडिति च स्मृतः नक्षत्राणां द्विजानां च राज्ञो भूद्यद्यं पुरा यच्च राजा च यद्राजयक्ष्मा रोगाणां च तनोऽ२

मा॰टी॰ पिबतेः कर्मणि मणिन् लुङ्प यस्मात् स चेष्टिराट् राज्ञश्चन्द्रस्य यक्ष्मा राजत्वात्सोयक्ष्मेति वा राजयक्ष्मा तद्वेरोगाणामीश्वरमहामूर्तिं समूहं समधिरूढः पर्यायावा
२८ भट्टः अनेकरोगानुगतो बहुतमइति स्मृतोऽस्य तं दुर्जयइति भावः तेन च विरस्य भियग्व्यसनी सुहृत्तो दमघोषजइ ति निरस्त ८६ अतोऽस्य सर्वराजसमष्टि लाभ
चवा भार्मि यद्दे संपादितेति संपादितेय फलं लाभः शारीरं च यस्य सः फलं लाभशारीरो यो रिति विग्रहः सपक्षः ससुहृत्कं कादि पत्रपुत्रक्रमपर्यवांभेदनः श २६
त्रुविदारणः वारणो वारणासुरः शारङ्गगुणेन शौर्यादिगुणवता अधिष्ठेयेन च तेन चैद्येन कर्मणा प्रभवतीति का मुख्यं कर्मणा मुख्यजनेनैव संख्यानसंबंधि
मेष्यति अतो नैकाकिइति भावः अन्याप्युपमा पूर्वोपमतमेदान ८१ येनेति किं च ये अन्ये च कालयवन शाल्वरुक्मि द्रुमादयो राजानः तमः स्वभा
वात मेगुणात्मका अन्तरावनते पित्रदोषं तामसमेनं चैद्यमनुयायिनः अनुयास्यन्तः सादृश्यादिति भावः भविष्यन्तिगम्यादयइति शिनि र्भविष्यदर्थे अकेनोर्भ
विष्यदाध्मर्ण्ययोरिति षष्ठी प्रतिषेधात् द्वितीया यथाध्वांतरजनी मुखमनुयातितद्वदिति अस्तु नालं कारःध्वनिः राहोर्ध्वांतेगुणोतमइत्यमरः प्रदोषे दुष्ट
स्यंशा विनिवेजयंती ८८ ननु वारणादयोऽस्माभिर्दिजानीकृतं संधानानविरोधं अतीत्य तत्राह उपजापइति तेन चैद्येन कृतोऽन्यो प्युपजापो भेदः भेदोपजापा विन्यम
रः लयि अन्योप्यवतः प्रकोपवतस्ता-वारणादीन् भिलः सोऽनीनेधाविंध्यानीवइंधनं तेयद्वत्सम्मे धरसमिरह्रिया मित्यमरः अग्निर्द्वा यय ताप्रज्वलयिष्यति दीपयिष्यति
तांस्वुद अन्तर्वैरा संहिताः सन्निरं ध्वंसमवेधि क्षिप्यंतीतिभावः ८९ ततः किमत आह बहुदितिबहुत्साहयो महासहायवान् द्वितीयपि स्थूलदूरं स्यादिनापरमाद्यप
रत्नेपः पूर्वगुणाप्नया नादि स्यात्तं कारं गच्छतीति तत्पाति अपाततमहः आपेन तस्य समहइत्यत्रा तेनागच्छतीति आपगानगापगामि रिन्ह्टी महानद्या गंगादी क्रपा संभूय
मिलित्वा अंभोधिमम्येति नु दोष्येवं नादे कुमहावीरक्षेप सुकिमुत्तक्रव्यइत्यादिप्राप्तार्थः विशेषेणास्तांना अन्य समर्थनरूपो र्थांतरन्यासः ९० न चबेर्वलं श
त्रो रसाध्य तंमितिविरोधसाधि कोऽनवधे कर्तुं इत्याह तस्येत्यादिना दयेन येवतस्य चैद्यस्य निग्रहो सिन्नयाः पेन तेनवयं अभिसुरयाततत्त्वं भयेलवया अपि पतमपि
पातमे तं चैद्यं गंतारो गमिष्यति गमेः कर्तरि लुट् अन्तः परे उक्तो मय्यतिरिक्तस्य क्लेविनिग्रहिता तस्याभिज्ञा पेक्षास्यर्थः गंतारः ९१ ततः किमत आह मद्वेतिइत्थं च नेन
नप्रकारेण इदमस्य मदुरितिस्यमुक्तव्ययः मत्वस्य विघ्नायविधानाय समकलंगजसमहं गो मी तेत्यादिना हुच उत्याप्यतोमपि त्वाहं तन्मुजानारेरजातेशत्रोर्ध
विध्वरस्यत्वया मृष्यमेतावि रेणाजातं शत्रुजनि नपुंसके भावे क्तः ९२ अस्तु सोपि सानुकोदोमदसराह संपाद्येति तं धुरेव वांधव सधर्मराजः अभिभारस्य तन्त्रः राम
संक्षेपयस्यसः तेसहमानसंक्षमित्यर्थः तत्र महोदयं संभाव्य भि संधाय अध्वरस्य धुरं अध्वरधुरां ऋक्पूर्व्यध्वइत्यादिना समासांतो त्प्रत्ययः समासां २८

नानो ग्रहीतिलिंगत्वान्नपुंसकत्वे प्राप्तेऽपि तल्लिंगत्वे तदा प्रविवक्षितेवोक्तमिति बोध्यं तेः स्वरितः स्वनं तावे १२ तथापि विरहे शिल्पि विश्वासघातो बंधुद्रोह पक्षस्योतामिति भावः विशे
षतासाम्याद् ग्रहस्तु तथा बंधुरप्रतीतेः समासेऽक्लि: १३ ननु प्रति पक्ष्यपाकरणे दोषः प्रगो वपरिहारे कोदोषस्तत्राह माहात्मानइति महात्मानो भजमानान्
शरणागतान् रिपून् नेनुगृह्णंतीति किमुत बंधुमिति भावः अत्राधीनतरे अस्मिति शिष्यवो महानघः समानराकः पतिता सांताः सपत्नीः किमिति सपत्नादिष्वितिङ्
पुनर्वीर प्रजननं केष्वागाजि रिनिर्कुरित्रीरक्लिंचापणितिवसो भार्यता अयः प्रप द्वितीयत्वर्थः अतः परिहारोऽप्यनर्हइति भावः १४ नर्हि सपत्नीष्वोपिमेन
प्सास्ताधीनपापार्थमावर्जयेमेत्यत्राह स्विदपीति पत्नि नः स्वप्रप्रवत्स्यापि अरिष्ठविजयेवलाकारोऽदंडप्रिरा चिरकाले नाविसयोना भूदिति भावः
सिद्धयेवशात्वसिद्धयेभवतीतिशेषः। अविमनसोविनीनसः संपाद्यमानाः कृताः विमनीकृताः येन नस्य प्राविताइत्यर्थः अर्थः अनुमंडनस्य तुस्य नो
रहोऽरजसां लोपश्चेति च्चि प्रत्ययेसलोपः अस्य चा विती कारः शोभनमानंहदयेयेषां ते सुहृदः मित्रामित्रसुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोरिति पातःः धृदस्यामित्रा रिति
यस्यानुप्रत्यात्विजातुरोषनापि दुःसाध्याः अजीवितुमशक्याइत्यर्थः अभिप्रायपद्धेद्भाशयइत्यमरः शनैशनुद्दे नापि वशगो भवतिमित्रंतु
वैमनस्येनसाम्राज्यादित्यर्थः १५ ननु सुहृत्कार्यविमुखकार्यवलीयः इत्यत्राह मन्यसइति नाधिनादेवानापीनतयेऽरिवधः क्षेत्राणां प्रशास्य इत्यादेशः
इतिमन्यसे तर्हि पुरोगा प्रजाहविर्भोजनानांमतराजनाकिनामिषभाक्षितकर्तुं इत्येः कर्मणि तः इष्टमिमिष्ठिर्भागइतिमावत् पजे भाविक्तः वचिस्वपीत्यादिना
संप्रसारणं अन्नतराभेतिपर्याम्नेश्वप्यनादाम् प्रयस्य पः शत्रुवधादपि विप्रियं कोपानरावनाकिनां मनुजापिशत्रुवधस्य सुकरत्वादितिभावः १६ तथा
प्यमनाश्रिनांतेषां किमेभिः पिशुमनस्तावल्लोभवेरतत्राह अमतमिति अमनं नाम संतो विद्वांसः मंत्रारावजिह्वायेषांतेषु मंत्रजिह्वेषु अग्निमुखमंत्रजि
ह्वः सप्तजिह्वः इत्यमरः नइतिवैजयंतीपुरोगावादिकं जुहुतितदेवेतिशेषः पत्तदोर्भिः परसंवेष्यात् मंदरावमंथदंडः तेभ्यस्तेत्यादिनामिन्नर्थ
निपातवादसिद्धांतेन तुमितस्मनपितस्यास्वार्थे संडैव अंभो अर्णवोनाश्रो भवालंकारः एवमानंयनेनाम तमुत्पादितमितियतः कीर्तिमावेक्षतोतम
वोरतमितिवाक्यार्थं पोहेतुहेतुमद्भावावाक्यार्थहेतुकेकाव्यलिंगमलंकारः १७ पापापाकेप्यिगृतिं बंधोपिंडस्तरस्तवास्तीत्याह प्रतीव्यमिति प्रतीव्या
पैत्रन्यः प्रतीत्यइत्यमरः पितरप्येषापि तथापि विभाज्यासवसपत्योरितिविकल्पादलुग्भावः मातृपितृभ्यां स्वसेषत्वं तेनतवसूनोः शतमार्गास्यपराधान्
अगोपराधेमंतुपुंस्त्यमरः सहिष्य मोक्षाहे इतितथापापहतिस्तुतं प्रतिज्ञातनत्वतीं प्रतिपालनीयं अत्रापादोषस्मरणादिभावः १८ ५५५५ ५५

द्यं १

मा: टी० सत्यमस्ति शक्तिश्च तत् किं त्वस्योन्मत्तकादेरित्याह तदपि निहासितमेवेत्यत आह तीक्ष्णेति। सतः सत्पुरुषस्य बुद्धिस्तीक्ष्णा निशिता स्यादिति विध्यध्याहारः। रा
२८ वमुक्तोऽपि तथाप्यरं तुदतीत्यरुंतुदा शत्रुवन्मर्मच्छेदिनी न भवेत् अहिंसयैव परं पीडयेदित्यर्थः। कर्मव्यापारः प्रतापवत् तेजस्वि भयदं स्यात् तथापि
शान्तः स्यात् न तु हिंसावद्धिंस्रसम्भवेदित्यर्थः। मनश्चित्ते सोष्म अभिमानोऽस्य स्यात् तथाप्युपतापयतीत्युपतापि अन्यादिवत्परसन्तापि न स्यात् वाग्मिनो
वक्तुः सतो वागेकाराककूपा स्यात् वाग्मी वा सत्यमेव वदेदित्यर्थः। अतः सत्यसंधस्य प्रतिष्ठा पहानिरतिरनर्हेति भावः। अत्र प्रकृतापावाचः अप्रकृ
तानां बुद्धिकर्ममनसां च तुल्यधर्मादीपकोपमादीपकालंकारः प्रकृताप्रकृतानां तु सामस्त्ये तुल्यधर्मतः। औपम्यं गम्यते प्रदीपकं तल्लिङ्गमत इ
ति लक्षणात् वृध्यादीनां शास्त्रादिव्यतिरेकप्रयुज्यते १८ अशक्यं कालेनैव वशं इत्याह स्वपतिति किं च अहो भानुमालिव स्वपं प्रकृतः प्रसादेनु
गृह प्रकाशकस्य पस्य तस्यैव तस्य अंतापसर्पामेव भिन्नं तत्कालोऽवसानमप्राप्य भवानपि नाप्नोति नराः तथाच वचात्रमापकोऽत्यैरेवा भास्वां अप्र
न्नकिंचित्फलमिति भावः ११ तर्हि किमित्यतो वैतेषां नेत्याह कृत्येति किंतु कृत्यविदः कार्यज्ञा विधिज्ञाः प्रवृत्तिधीयन्त इति प्रतीयापोगृढ्याधिराः
प्रताप्युग्रवेरूप इति हलायुधः तरं सेमिरितितीर्षा निमं ताव पद्दशस्यानानि जलाव ताराकाको नौ जलावतारे वर्मचव्याह दश त्वं विपुलपते
र्वे तेपापाचेतीर्थं स्यादिति हलायुधः तेभ्यः पदे स्थानं पादप्रक्षेपे च कृत्वा महतो दुःखगाहस्य कृत्यस्य च विद्विषन्प्रारं हो लोभः तस्य तत्वं स्वरूपं प्र
माणाप्रमिति यावत् अथः स्वरूपयोः स्त्रीत्वलमित्यमरः विदांकुर्वन्तु विदं तु विदन्तो ने लोदविदांकुर्वन्त्वित्यन्यतरस्यामिति कृत्यादाम् प्रत्ययान्तो
निपातः अर्भम इव शात्रोः कृततीर्थस्य सुप्रवेशत्वोपगन्तः प्रतिष्ठिपरीत्येत्यर्थः। श्लिष्टपरं परितरूपकालंकारः ११२ अथ मधकत्वे तदित्याह अ
नुत्सेकेति उत्सेकउद्रेको गर्वः नीतिशास्त्रविरुद्धः पदन्याय यदपि स्वात्म्यव्यवहारोपीति यावत् सनास्ति यस्यातात्मन अनुत्सुवे पदन्यासा नीति
त्र पूर्वकसर्वव्यवहारेत्यर्थः अन्यत्र अनुत्संपदीनाम अनुत्सन्ध्यादरइव ध्रुपलंख्योनदेरवेदुपरागसूनोन्तरे रेवस्वर्थीपप्रतिपादकोसौरत्निव्या
ख्यानग्रंपविशेषो यस्यांसा तथोक्ता सती यथा पेक्ल्यन जाघोमना यतिर्भजामास्यादिनामाजीविकायस्यांसा सद्वृत्तिः अन्यत्र सती वृत्तिः राम
काशिकाख्यवृत्तिव्याख्यानग्रंथविशेषो यस्यांसा हृतिर्ग्रंथांतजीवनपोरिति वेजयंतीसे निनिबंधनान्यनुगीत्यादीनां क्रियावशानेमुदत्तानिगोरी २८
रव्या १

चौरे
तु

परमादि शाम्यति कपारिलोषि कदा नानि यस्मात्कारणात् दण्डसामभेदेषु स्येन दण्डेन स्था स्थाने मिताहरणाद्दंडस्यैवस्यन्यत्रस्तन्निवेध्यने माध्यगृ चो यस्मा
सारवंभृता पितनजनीतिः राजवृत्तिर्यतः स्पशो हि रोचस्याः सा अप्रयस्पशा चेत् यथाय्यैव तोमिं अङ्कः स्पशो हेरकक्षमंते इति हलायुधः स्वांवर्यमानः यस्य सः
शास्त्रारंभस्समर्थकरयो क्षत्रतगेष्वसंदर्भो यस्याः सा अप्रयस्पशा शब्दविद्या व्याकरणविद्येव नो भाति न शोभते तस्माच्चार प्रेषणाभाव इय के न दूहितस्य
राज्ञो व्याप्रावत्वादिति भावः अन्या यस्पशाविजनुकाष्ठवच्छूद्रवो रेव स्लिष्टत्वादुव्लेषः सवृत्तिः सन्निवेध्यने त्यैक तावेविफलेदपवद्दयोरेव
स्लिष्टत्वादर्थश्लेषः अनुत्सूत्रपदन्यासेत्यत्र नुठ भयसंभवादर्थश्लेषः शब्दविद्येवेति पूर्णोपमेव्यक्तैव नयोसापेक्षत्वात्संकरः ११२ नकेवलंचा
रमुखेन परवृत्तांतज्ञानमपितु प्रजापयुक्तं कर्तव्यमित्याह अज्ञातेति किंच अज्ञातदोषैः पौरैर्जनैः तमर्मभिः दोषज्ञैः स्वपरमर्मज्ञैरपि व्यक्ताभिभेयस्या
ग्रेचकपटामिश्यासन्नामि तदमात्यायनो त्यासचकराति कपटं लिखितानि येषां तैः भयवेतने र भयत्र मेयेस्यामिनि चवेतनं वृत्तिर्येषां तैर्भयत्र जीवि
तग्राहिभिर्भेदनगारवास्तव्यैर्स्मरै स्पर्शः भततयोनमर्मवेतनमित्यमरः शाखाः संबन्धिनः समवायेसंमेवयंतीति समवायिकाः संघमुख्यासचिवादयः
समवायासमवेतीति ठक् उद्दधा द्विषामेते दूतहस्ताः अस्माभिरेवा लिखितान्येतानि गृहीतानां लुब्धैर्द्विषद्भिः लामेवाविघट्टनीयाः ११३ उपेयिवांसमिति
किंच उपायज्ञैः कार्यसाधनकुशलैः नयचरैः नीतिचरैर्नीतिभिः प्रजाघ्यच तकार्यानिलयपाः सहे कपद्योजनानि राजन्यानां समृद्ध्वा राजन्यकानि जोत्रीदि ध्येन
त्यादिनावुञ् अज्ञातशत्रोरिमान् जातशत्रवीपुरीइदं प्रसूपत उपेयिवांसिमापूर्वं वनि उपेयिवास्वान् चानप्रेति बुसुप्रत्ययो नो निपातः कर्तारः करिष्य
ति भ्रमकर्मतालुट इदं प्रसवः स्माकं महद्वीजं कार्यं भविष्यतीति तद्ध्वरपाणिराजेन संनद्धे राजं इति गूढं संदिष्टं तत्रसर्वं मेलयितव्यमित्यर्थः ११४
ननुतत्राध्वरकर्मणिको पुण्ड्रकाश्चः इत्याशंक्याह तत्रेवमहत्कलहवीजं संभावयति सविशेषमिति यांडोः सुते युधिष्ठिरे भवति पूज्यत्वादिसविशेषं पं
सति यातप्पाभक्तिं वितन्वति तरलासफलाभसारीतोद्धवेतः परे शात्रवः स्वपं वपरासितारः वैरं कर्तारः शाखवैरकलहाभवकहवमेघेभ्यः करणादितिक
प् ततः कर्तरिल्युट ११५ किं तसैवं वैरं पिच्छते नेत्याह पइति इह विपक्षेमध्ये सहस्य रद्धिमुजोयिचेद्येन सहेश्च यंगताअपिसत्सूद्विवेष्यादिना
द्विषये भृत्सु जोराजानः अमानविदः स्वाभिजनं वेदि नस्वतैः भुजिभिर्वलिपुष्टः कुलात्का कंतुकरदादिष्टवलिपुष्टसकृत्प्रजाइत्यमरः अन्यपुष्टःपरभ
तैर्वाचिरेणासद्यः अस्मादिपक्षमध्यात अन्याराद् इत्यजां पञ्चमी दार्थैः परत्वात्यप्यन्याधियोगे पंचमी पयगाभावितापयक्ते भविष्यतीभावेनुद्रविराव

कोकिलैर्विव्यवस्वरहणमिदाः भीत ज्ञाननः स्वर्पः स्तुः २ स्या काककुलात २ स्मा के

स न ह

मा॰ टी॰ ॥३॥ हिंद्रवृद्धिः तेष्वपि केचिदस्माभिः सगच्छन्त इत्यर्थः आख्यदसिकं वृत्तं ११६ अपफलितं निगमयन्नाशिषं प्रयुंक्ते सजेति सहजं स्वाभाविकं चापलं दुर्विनी
तत्वमनवस्थितत्वं वा चपलं पारदेशीयं दुर्विनीतेऽनवस्थितइतीवैजयंती तेनैव दोषेण सम्पृक्तो संपृक्तः पत्रः सहयोगस्य पत्रः पार्श्वगरस्तावत्स्थितेव हा
त्तभी स्निग्धिति वैजयंती चलिता अस्थिरा दुर्बलपक्षपरिगृहीत यस्य अस्मद्रुहः शत्रुवर्गः तेंदुरसद् विधेर्विभावसो दुःसहतेजाः भवितुं पृथ्वी मुक्ते प्रभातेव
तेजः सामर्थ्ये परिपूर्णं वह्नौ विभावसु इति विश्वामरः शलभ नांपतंगत्वं समीपतंगशलभावित्यमरः लभतांगच्छतु रूपकालंकारः दुतविलंबितं ११७
इतीति स हरिरिति स्पर्शविशकलितार्थी विवेचितार्थामनुगतनयमार्गानीतिमार्गानुसारीणी दुर्जयस्य बलमद्राप्नुवस्यपीति भावः अर्गलां निवारयित्रीं इति वे
धर्म्ये गाढरूपकालंकारः तद्विषंभोर्गलं तने त्यमरः अपूजयत् जनितमुद्धरे रूढं तानं दांगुष्ठिनेऽञ्चतेऽरस्थाने नियतमिषस्यशाविन्नाविमंत्रितप्रापय्य प्रयुक्ता
नान्यपेतमं चगुप्तवृत्तिः उद्धवस्यैतमो मोक्षमोद्धवी तनां वाचंप्रयुक्तवान् भाषायां सदवसन्नुवइतिकः प्रत्युवच उद्धवे रेवो चैकेरन्ते ततः सन्न अव्ययपसर्वनाम्ना
मकच प्राक्टेरित्यकच प्रत्ययः उद्धस्या दासना दुष्यितवानुद्धतनृद्ध कर्मणीति अस्य प्रयुदाहरणं तावद्रूपकानुप्रासावलंकारौ मालिनीवृत्तं ११८
इतिश्रीपदवाक्यप्रमाणपारावारीणश्रीमहोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचिते माघव्याख्याने सर्वंकषाख्ये द्वितीयसर्गः ॥२॥ कौबेरेति
अथोद्धववाक्यश्रवणानंतरं अपेतो युद्धे अभिनिवेशो आग्रहो यस्य सः शांतक्रोध इत्यर्थः अत एवः सौम्यः प्रसन्नः अत एव कौबेरीः दिग्भागं उत्तराप
रामित्यर्थः स्त्रियां पुंवदित्यादिना पुंवद्भाव तन्मयास्यागस्त्यस्यमां आगस्त्यं तस्य मार्गमवती तीं दक्षिणापलगत इत्यर्थः उष्णांशुरिव स्थितः अने
नहरेः क्रोधः कार्यवशादकालेनं तत्रमितो गत्वैकांततो भिरत इतिश्रवितः हरिः हसस्तारित्रस्यं इदृत्तस्यप्रतस्य इंद्रो दुष्कारवतो हरिरिति हत्याप
धः समवप्रविभ्यस्य इत्यात्मनेपदं देशकालोऽध्यमेनव्याः कर्मसंज्ञा सकर्मणोमितिगंन अकर्मकत्वं उपमालंकारः सर्गेस्मिन्निंद्रवे दूवज्यामि
श्रगाणदूपजीविवृत्तं अनंतरा दीरितलक्षणभाजोपादौ यदीयावुपजानयस्ता इत्थंजातीयस्तात् १ अथास्य प्रस्थानसन्नाहं वर्णयन्नादौ भारतमा
ह जगदिति अन्वे जगत्स्य वंतंहरिं अनुरागवशात् समयवैरपिपादैः किरणैः करैरप्तस्य भूर्नापुष्यतनाहितत्प्रत्युद्ग्दैयाद्धिकालकृतरित्ववकुन्त अस्यहरेः
वहद्विपुलंपावेताचंदूयारूपरोंकुंदंद इत्युपमालंकारः अनपायोपतइस्तास्य वंश्वसंपत्तियोगविभागात्तः विभ्रतवमूवे भक्तः कर्मणितलि
२ भीष्महंम हतां पल्लव ब्रह्मविकल्पादान् प्रत्ययः आतपत्रं हिनस्वच्छेरपि पादैः स्पर्शमशस्य त्वादित्यर्थः जगत्स्यजस्य हरेः पादेन स्पर्शानिषेधादि

९ ति ९ राम ३

अथ चामरधारणमाह सर्वांगेति सर्वांगेषु चामरत्वविशिष्टेनुविशदं इत्युपमा चलनवीजनादिति भावः चामरयोर्द्वयं श्रुतेरेशाः स्थितः द्वयस्य मध्ये स्थि
तइत्यर्थः अंतरांतःसरेशापुष्प इति द्वितीयासह रिरमितः धातुका उभयतः पार्श्वनी सिद्धसिंधुराकाशगंगा तस्य सर्वविभ्यावेति तसिद्धस्य
सर्वोभयार्थे वर्तमानात्यसिद्धतइत्युभयार्थे व सुप्सुपेति समासः धातुके भिवयतेत्यादिनात्रुक स्य सर्वतस्यां वृषो अन्तत पूर्वी सुप्सुपेतिस
मासः तोषिद्रं पभेजेनाद्दशी शोभां भेजइत्यर्थः अतरायनिद्शीनासावं तुराशेः संभावनामात्रेण प्रमितः धातुक सिद्ध सिंधुसंबंध मूलपा
अवबंधसंबंधरूणातिशयो यथा त्वापजीवकसंयोगनसंकीर्त्यत इति संक्षेपः ३ अथास्य प्रसाधनाविधिं वर्णयन्मुकुटधारणमाह चित्रेति अ
सि ६ स्य हरेरस्य परिरुद्ध देशे मौलिभागे मौलिभानां मुकुटगतानां अनतीव सीमिर्निर्दलितै विरागाभिरनेकवर्णाभिर्भाभिः स्युः प्रभा रुग्रुचि त्विड् भासश्च
विद्युतिरिति प्रयइत्यमरः सांतपत्ते भोगो त्यादिनारोर्य कारे तस्य हल्लि सर्वैषामिति लोपः अनेकैर्वीतुभिर्गैरिकादिभिः छुरितानां भूषितानां ल
शतनां मरकतीनां रश्मयो यस्य तस्य शोवर्द्धनस्याकृतिर न्वकारि अनुकृता तत्सादृश्यमभाजीत्यर्थः पूर्णोपमेयं ७ कुंडलेत्युतेत्याह तस्येति त
स्य हरेः स्वतस्या कांचनकुंडले योः प्रस्तुप्रानां स्ववितानां गारुत्मतरत्नानां मरकतमयीनां मासादीप्त्या उरःस्थित्सरस्येति भावः पिच्छं वर्हं नपुंसक
इत्यमरः तदेवाववचूडामालिका तस्याः कलानां श्यामो च अभ्यो च नं वा अवापेत्युत्प्रेक्षा पञ्चम अन्ययमेसंवंधादन्यदेवापत्तर्कितं प्रकृते हि सर्वैप्राप्ता २
सामुपेतोपन्नवदतइति ५ तमंगेति तेहरिंमंदरकूटकोटिव्यापदनामंप्यावलशिखराग्रसंघर्षशांसेवोतेजनाशाणोल्लेखनात याव्रही
पसावकुतरेशाधिपस्थिरे साधितावकुलुशास्यवस्तुनिर्विकृत्यदेशः प्रपवस्थिरस्थिरोरुवकुलगुरुत्वत्रयदीर्घवृद्धारकारांगवस्यस्य १६ वैहिग
वंशिवव्यूद्दप्ती संदाः दीप्तिविताने के न प्रभापटलेन उल्लसंतीदीप्यमाने श्राद्धे न यो नेति निनुमागमः अंगदे के यूरे केयूरमंगदेतुल्ये इत्य
मरः चक्रायामासतनुशोभयां चक्रे तुः अंगदेष्वतवानि त्यसर्थः चक्रासेरापि तास्मिडिष्मात्प्रन्यायो श्तेरनुप्रयोगः अत्रांगदयोः प्राभावीयां गदे
भेदोक्तिमये लतयोः मंदरकूटकोट्यसंबंधेपि संबंधोक्त्याद्वयोरतिशयोक्त्योः संकरः ६ निसर्गेति असौ हरिर्निसर्गरक्तैः स्वभावलोहितैः किं
चकः केवलयेकर्त कंबलयोस्त्रियामि त्यमरः नयोरवनद्धै नायप्रत्युप्तानां ताम्राश्मनां पद्मरागाणां रश्मिच्छुरितैः रत्ना वा पि सुरारेः हिराप

वगत:प्रतिवि

रिवे सु स्वेद्या स्यान्तेरपिताल्क:१

मा:टी: कशिकेवं दत्तसोर्विंदो भेरोपि विदारतोन जातं तपोक्तं तेनास्जा स्वपितैः सिक्तैरिव स्थितैः [illegible] स्फूर्तिर्भूरि .... त्यादिनामुग्धागमःसि
३१ तोद्भवः नखाग्रैर्यैदोत तकटकैर्वध्यत त्वानिस्पर्धः १३ भातीति तमालवन्नीलमामुक्तेः स्वसंततिमुक्तील के मौक्तिकसरोपस्थित तत स्व
स्पहरेवं तोस्राकाधागंगाजाः पयसः उभौ प्रवाहो योग्निरपयक्व पतेतो यदि प्रवहेतां चेत संभावनायांलोट तेन ययोस्ताउपमीयते समीक्षि
येतनास्योपमानं किंचित् पयपानइतिभावः मुक्ताहारं यस्त तत्वानिस्पर्धः स्वत्र योक्तोगंगा प्रवाहहयासंबंधेः विसंभावनया संबंधकथ
नादतिशयोक्तिः तदेतत्सुख्याप्रवाल्लोपहितं मृदि स्यादित्यादुदाहतात्वंकार: सर्वस्वकारस्याशीचकार ट तेनेति तेन हरिणा नं दीधि
तिभिदीपिता: स्राशयेन मन: प्रीतवपि पक्कात तेनाइत्यर्थः वृपोधेरं भसा सारस्य विकारः सारमयो मणिः समुद्रमथनोत्थः कौस्तुभाख्य
इत्यर्थः दधे घृतः यत्र भ्रारतो कर्मणिलिट् यत्र मणौ लिंबितो बालोकः तदंतरावनेर्भल्या वहि: प्रतिप्रलिता कुञ्चित स्थल्लो कडूवाल
म्यतेमु स्वेदा ट पत्केति अस्यहरेः दामक तं मुक्तामयं मुक्ताप्रचुरं तत्प्रकृतवचनेमयट सारसेकटि सूत्रेः वलयतद्ध तिसारसनावल्लंधी
ली वैसारसनं चायं पुष्कलद्यापरं वलं प्रक्षिप्त मनः स्वापदं प्राप्नोती स्वापपदीनं पाताल्लंवि दामक तं स्वगुणनिवद्धतं स्वगुणेद्योत्यि स्फूर्ति
सुंदरम यथादंष्ट्रीनिवद्धतो द्वीतीनो वातादितोगयति य्यथा स्वर्पं स्वीतिसुंदरम पद्मरागच्छक दोविनाहतइतिरूढं रूढिप्रवाहादवेरन्नतेत्रि
म स्रोतसोमंदाकिन्याः संततधारैविच्छित्रसंपातत मेमइत्यातीनीपुन्स्वेदा ८ तदतिइन्द्रनीलस्थलमिवनीलमूर्तिः श्यामांगाः सहितांपरोरि
निरेफलोपः ढलोपेपूर्वस्यदीर्घः इतिदीर्घः कर्पूरं हरितालं इवपिशंगं वालो यस्य सःपीतांवरः हरितालं कर्पूरं निलिंपैजं पतीसहरितं वि
रैविसम ८ मल्यैरेः द्रुतरातिसर्वेणिन्यः इतिक्षेरंपर्वमनायाः उदकस्यभारः दरउदभारस्य ईवरराजमंगधेनोदनेत्यादिनाविकल्पत्वादुदकस्योदादेशः ११ प्रसाधितस्य
तिपसाधितस्याले न तस्यास्यमधुधिक्कः हरेरस्येव मदशोविभिन्नावस्त्राबिमिनासदृशाविति वेजयंतीत्वदमीरोमापद्मा च शोभासंपादितप्रसाद
लक्ष्मीः पद्मीरिवगम्यतइतिविपद्मः स्वभुद्दिनं तपुक्तं कुतः हियस्मात्प्रसाधनलक्ष्मीरशोभेव प्रथितवसनी निशेषः स्वरविललोकं तानधियाइत्यरा स्व
निस्तातस्व स्वस्पक्तांतादिप्रया न नवनी निश्चनन्य कांतानिंतु तस्येवेत्सर्थः किंवउरस्येव वसतीत्यर्थः स्वयंहरेः प्रसाध्य नादसाधारणशोभासमजा तन
श्रीर्जो अवसरं आत्मनोहरेर्द्धिपद्रजोभिः पदजीचित्र वित्रनमैर्ता: पथमधुरु ५ ३१

यतेति पारमार्थिको वाक्यार्थः अचलन्ती मृदन्दन पदेन महिम्ना व्याप्ताः शोभाः पृथ्वी समान व्याप्ती देव्या सह दाम्पत्य वसादि प्रमन्येव लक्ष्मी रिव
भेदाभेदरूपातिशयोक्तिः १२ अथ पैनमेवार्थं भंग्यंतरेणाह कपाटेति कपाटवद्वि स्तीर्णे मनोरमे चोरस्थले स्थिता प्रीतिरिति लग्नेनांकानां पदस्य तस्य
हरेरानंदिता प्रेयसी नाम सर्वांगसंगिनी अतएवापरैव असाधारण्येव प्रीदेव्या अन्येव लक्ष्मीः शोभा रमा च वभूव सर्वांगसंगिनी अतएवापरैव असा
धारणालंकारः प्राये सोकार्थमप्यनेकं श्लोकद्वयं श्लोकमुक्ति विशेषत्वाभावात्प्रिवेति क्वचित्पाठः प्रपाह नैवपे आदावेवेति पाये त्यादि श्लोकद्वयं तथा
स्वकेलिलेशेत्यादि श्लोकद्वयं चेत्यादि १३ अथ पदेवी सहचारस्येवा पात्रेति स्तपन प्रसाद्य न विधेः फलमाह देत्येति भवतां तामुपेपुष्मान तु ग्रहरता
मिति भावः दैत्याधिपस्य हिरण्यकशिपोः प्रतापमुखाग्रा राहारितां कृत्वादपि कठोरां शामिल्यपि नरवानां ततेन ब्रह्मोनव काशोत्यर्थः कार्यमेव गुरुता यथो
स्तोमुत्तनौ ल्लनाविस्मर्यः जाता ते कवचनेन प्राप्तेति भूपत्ला स्तनादिषु जाते दृष्टिं त्वावेशितत्वादिवचनं पष्पाह वामनस्तनादीनांदित्वाविषा जातिः प्रा
येणाति दध्यानाः शक्ल रतिप्रवतपः वदसि प्रेम मह इतिरुतिप्रियतं हारं पारवधूः अत्र हरिनरवानां हारिनरवभेदस्य भेदो तथास्तवबद्धनाद काठिन्या
सर्वथैपि संवंधो तथा चातिशयोक्तिः सापेक्षत्वात् संकरः १४ अवकर्षेति अस्पृष्टत्वाद्धतौ उर्द्ध्वकर्षितेव नमनवंतमध्यमं उन्नमयतेव स्थितैः स्तुसैरा ने
अतिगुरुत्वमतिभारत्वमतिप्रवद्धत्वं च भजन्तीति भावः भजेति शिवः तेनांगनानां कुचमंडलेनातिकृशीयानः स्तनकृशतरः तनीयान् तीराक्रम
मतो हसादेलं घोरेतिरेफादेशः मध्योपि तो तमाक्रांतः पीडितद्वत्वनाम ननतः प्रताप्तस्य अत्र मध्यकुचयोर्विशेषणसामान्यादरिविजिगीषुराज
पृतीतेः समासोक्तिः तथा च वाच्ययोः पृतीयमानानां भेदेनी कमलाक्रिया कर्मकर्तृभावं स्यानुप्राणितेयं नमस्याक्रमणाहेतुत्वोत्प्रेक्षा तयोः संकरः उत्प्रे
क्षोत्सुनैरपेक्षात् संसृष्टिरेवेति विवेकः १५ पायादिति प्रियो हरिर्दीयमंगनानां निस्त्वदीप्तयोरिति बीजपादिभावः एकपदे चैतत् पेलेन सासा
पृथं वदि भावः एकपदे चैततत् कातराती साध्वसाच्च किंतत्लोचना सती हिया नम्रमुखी वभूव अनेन कार्यद्वारात्लज्जा साध्वसभावोदयत्यः अन्या
सामीप्याभावोदयमाह अन्यापेदितांगनाः अहितेर्ष्याः रूताहेतमासस्यः परोक्षविलासेर्ष्यास्या दितिलल सांत न्नात्तरेणस्मिन्नवीनितावसरे श्रीवे
लुमध्येयाकाशेनस्त्येवसरे वधादिति वेजयंतीनिःशंकं तदवसरादेव विस्मयं संपुनापलकटादेरमुहरिर्जगत्सतोपमदान्तेः १६ अथ पंचभिर
त्यादिभ्यास्त्रु सन्निध्यानमाह तस्येति अतसीसुनेन तमाक्रसुमेन समानाभासः तुल्यकांतेः स्निग्धश्यामस्य स्पर्धः अतसीस्याद्दुमा लुमेत्यमरः तस्या

भा. टी. रैरेकबाहुः भ्राम्यदावर्तमानमयूखावलिमंडले चक्रजालं यस्य तेन चक्रेण सुदर्शनेन स्फुरन्महानावर्तो भ्रमो यस्य मत्स्यादावर्तो भ्रमो भ्रमरः भ्रमरः यमुना
३२ जलनामोघः प्राङ् वरे जैवक्रं दध्याविति सर्वः ११ विरोधिनामिति विरोधिनां वैरिणां विग्रह भेदो शरीरविदारणोदलाशरीरं वक्षोविग्रह इत्यमरः हृद्वि
त्ताधि स्खलवलनं सर्वत्राप्रतिहतवृत्तिः त्यर्थः नित्यं सन्निहिता अनपायिनी अन्तरायमूर्तौ मूर्तिमती पुष्टिः सामर्थ्यमिव स्थिता इत्युत्प्रेक्षा कोमो
दकीत्यहरे गदयेतो निकामं मोदयति स्म स्वसन्निधानेनेति भावः १२ नेति अन्यस्य साधारणाः समस्ता न साधारणो न भवति त्यन्यसा
धारणाः तस्यैवासाधारणाः तस्य भावस्तत्ता तां दधानः तथापि योनंदकः स्वतपाकेवलं गजत्वादयत्साधारणतत्त्वेनैव मुरारे मुरारिसंबंधीन
किंतु परेषां शत्रूणां अत्यंतमुद्वेजयिता भीषयिता सन्नतरां नाम्नापि चेद्धादिवज्ञं दयतीति नंदयित नाप्रीतिपावन तस्यैव नंदी परावान
असाधारणत्वात्तस्यैव स्वरोद्वेजकत्वात्तस्यैव नंदकोनंदयिता वेत्यर्थः सनंदको नंदकाख्यखड्गो भृतसन्निहितो भूदित्यर्थः सर्वधानुयादेन
त सन्निधानमेवाचयिध्येयं पूर्वकरतोऽग्न्याऽनन्यसाधारणत्ववरोद्वेजकत्वपदार्थो व्याविशेषणत्यानंदकस्य तद्धेतु समर्थना सदर्थहेतुकं काव्य प
लिंगमलंकारः १९ नेति अन्येन पुरुषांतरेण नतिमात्र कर्षितं किं च भेदेन स्वानुकूल्येन नीतं न प्रापितं धियात्सु कर्मसु हितान् मेषु कर्तीति के हिन
कर्णगोचरं प्राप्तो यो धीमाप्रतापूर्णपक्षपस्य ततविधेयं क्रियासु वसंगतं दृढो योदृढतरेषीड सहनमितिपावन पंगस्य विकारपार्ष्णुनामधनुः नि
म त्रिविवा स्यहरे रंतिकस्य सन्निहितं भवत २० प्रबुद्धेति धियं दंतानितिधीरो मनोहरः मंद्रो गंभीरो गुदस्येव धीरस्य नादप्रबुद्धो येनसः पूर्वद्वंद्वं दृढबुदव
धीरनाद इत्युपमा कस्य शंखराजस्य सख्याः अरीचरोंतिकचारी पुष्पकं ठंतिकाः अर्त्ती इत्यमरः सचासावेक हंसपक्षेति क्लिष्टपदं परितस्तत्पक्षमंद
निलस्यापूरः आपूरणं तेन कृतं जनितं निध्यानं दधानः अप्यातोपिमंदमारुतप्रवेशो दैवध्वनन्निति पाठो वा शातिशयोक्तिः रिति व्यवस्थसंबंधे
पिसंबंधकथनात पांचजनो नाम कस्चिदसुरस्तस्य तनभवः पांचजन्यो इत्यपांगरवः वाहिद्वे नवंचजनो अयक्षेति वक्ष्यामिति त्वप्रत्ययः अपकृपते
भूपनेस्य पांचजन्यो पिसन्निहितो भूदित्यर्थः गीराः भूपंते पुष्याराप्याप्यावत इत्यादिवज्रुमेध्यमितिरो गजे देपचारत पांचजन्यप्रबलो निः
२१ रत्नेति महानरथोयस्य समहारथो रथिकविशेषः आत्मानं रथिंवाप्यानरहतन युध्येत योनरः समहारथसंज्ञः स्यादित्याह भीतिको रा.म
विदः इतिरथांगं चक्रमस्यास्तीतिरथांगी हरिः इयसिद्धं संयादवंलनेपतिराय वाम्युख्यस वर्णपीसाधकरइ तिशाघ्रादेवेतिभावः सर्वोसुदत्व ३२

प्रतिषिद्धमार्गं अनिषिद्धमार्गमित्यर्थः अथवा अप्रतिहतगतित्वान्निरंकुशत्वात्पुण्योह लोके प्रमाणमित्यनेन चच त्वाद्यर्थः सर्वं दिहारकातीति शास्त्रादिति भा
वः लिङ्गत्रिपुराभिन्नं अन्यत्र लिङ्गं त्रिपुरकाराणां लिङ्गं वा मित्र्य दिने पुण्यमिति शास्त्रात् पुण्यरूपं श्रीशंकरस्वरूपं पुण्यरूपं श्रीशंभोः स्थानं समरायप
दि स्वरः अयि स्वतन्त्र पुण्यौरवइ वनं पुण्यर्थमयि स्वतः पुण्यं न लङ्घयतः तथा न पयक्न दूरराज २२ ध्यानेति अपरयारोहणानंतरं शौरेः
कृष्णस्य ध्यानाग्रधामस्थानं परस्य समष्टि मेदिनी वृक्षकुक्षि मेघसंकोत मूर्तिः प्रतिविंबितांगः सन् प्रत्यगात्मा ऋतमानकलावतः सर्वान्नास
पितुं भीषयितुं रसा या तल्लेपातालं विवरं नयेत् बृंप्रवेच्छमिच्छ त्रिवेत्युत्पेक्षा विशतेः सनेनातिहृष्टः शार्योदेशस्य ददृशेसोपि सन्निहितोऽभूदित्यर्थः
२३ पिपासतः इति पातुमिच्छतोपि पासतः पातेः सनंतात् ह्रष्टः शत्रादेशः तस्य हरेः संबंधी महीधरं नीति महीध्रः पर्वताः मूलविभुजादि त्यात्
कः प्रत्ययः इत्याह वामनः महीदूदयो मूलविभुजादिदर्शनादिति तेनाभिदानेदेन धिगिदादिन्यो कृप्रिदानापदीयान् समर्पितरः पदहेत्र
णादेति स्मरणाघोषः महान् सस्यो यः प्रवाहः अन्यानि जलानि जलानतराणीव सुपत्यपेति समासः अन्यापशब्दान् प्रवर्तंतरागिताप्र्वविस
मासः अंतराणि पमहिं तानि चकार अंतरयां चकारादाद्वादयामासेत्यर्थः अंतरशब्दादंतर्भावितणिजंतात्करोतीति णिच्लोप्तृदन्ते अंतरामवकाशावधि
परिधानां तद्भिभेदतादर्थ्यादिस्तुभयत्राप्यमरः २४ पतइति जगतीमंती धारयिता कुक्षिस्थाखिललोकः कर्तृ कर्मणोः कृतीति कर्मणि षष्ठीस
हरिर्वनोयेन भूमार्गेणानतः तस्मिन्भूमार्गे अधः पाताले धरित्र्याः धरित्र्याः चक्रीवापिनापूर्वं वलक्षीफणिनाशेषेण महतामारैस्समंतात् ग
प भुग्नस्य कुब्जीभूतस्य शिरः सहस्रस्य सा हाय के सहकं कर्णिकायोपधा कुरुयोत्तमाद्भुत अधमग्रास्त्वरमाणाः भुजाधिमिन् पयानया प्रसह्यग्रस
तं भावेलितहरिपद्मचालइत्यर्थः अचशेषस्य विशिष्टप्रमरणासंबंधे विसंबंधोक्तेरतिशयोक्तिः २५ अपेति अपहरिचलनानंतरं उच्चैरु
न्नतनीरलोकह्रदारुणिमंगेनभंगस्तस्मान्ध्ययेनावनद्रीकृतानि केतनानि येस्तानि सैन्यानि सोमस्यान्वयः संतानस्तसोमान्वयं तंहरिं
स्तुनीतिभाजं सुष्ठुनीतिमंतं क्रियाः सामाद्युपायाः सांतायफलानिहिरयपभूमिपाश्रादिलाभाइ वान्वयः अन्याछन्न पातेल्लट् २६ श्या
मेति श्यामानि चलानपरुणोंचनेः श्यामारुणोः कृष्णलोहितैः वर्णेर्वर्णेनेतिसमासः वारणादानतोयैर्गजमदोदकैरालोडिताः संमिलिताः
नि

क

ना:टी: अनल्पशिखिकण्ठपिच्छनोदाः मयूरवर्हचूडाः इव योनिनः इति योनाः क्षितिपुष्पमाल्ये कारः कांचनस्य कांचनीवाभूतास्याः परागाः पांसवः आने
33 मिश्रधितसहितं चैधाराशुद्धिनैर्मिरित्यमरः आस्यां यदा मिविध्योरित्यमिधाविध्यसी भावः ममैरयो यैः च तुहिरे विलाइत्यर्थः परागारतां
विशिष्टसंबंधेपि संबंधो नैरतिशयोक्तिः तथा च महती गजरथसंमित्यै अनेन इत्यलंकारेण वस्तुध्वनिः २७ नेति अष्टमुलो हे प्रपदं प्रतिष्ठा
ऽस्येति अष्टापदं सुवर्णं तत्कांकार्तस्वरं जांबूनदं मष्टपदो स्त्रियामित्यमरः तस्य भू नि: तस्यारेणुः कांचनभूरजः पादहतोरथाद्विचरता स्मा
ताऽस्तोपि समन्वितस्यर्थः महाजनानां बहुजनानां पूज्यानां च धिरां सितलं यथा मासनाजामति स्मकिं बहुनारुद्धतिमुत्पन्नं तदर्थं च ने
वाजगामकुतः यथस्मान गरिमा तो गुरुत्वगुणस्य महत्वस्य च प्रियस्थिरेत्यादिनागुरोर्गरादेशः सदृशः सदृशमनुरूपं यथा तथा
अवेक्षत अवलतामवहारागुरुत्वस्योद्रत्यप्रतिबंधकत्वादिति भावः अयानौद्रत्यादि प्रस्तुतमुवर्णपरागविशेषणसाम्याद
प्रस्तुतसुजनप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः २८ मिरुध्येति तुरगाः पटुभिः रूढैरिति भावः कथंचिदतिप्रयत्नेन निरुध्यमानावला
न कर्षतोनवार्थमातात्गुपिदयस्मादग्रात्मिचनैपादप्रतानग्रपादोहस्ताग्रादग्रहस्तादयःगुल्मागुल्मिनोविदयोगादितिवामनसूत्रा
दि त्समासाधिकरणसमासः मुहुर्मुहुर्नपुरःक्षिप्रवंतः तत्तस्मान्मार्गं रथ्यं तौ तिमार्गरथ्यः मंदगामनेनमार्गरोधिनः क्षिप्रगुरुत्वमहतः पुरस्था
त्स्नानेष्यानवीतिभावः करीद्रा तुरुत्वंथ्य्यजंतुमीषुरिक्षे तिस्माध्रुवमुख्येनागुरवोपिसन्मार्गप्रतिरोधिकाः परैरुल्लंघ्यंतइत्यन्ने कारेरणा
वस्तुध्वनिः २९ अवेति तामिति आपतता आक्रष्टावल्गानुरवरज्जुर्यस्मिन्कर्मणि तथा तथा प्रयत्नेन दुर्वीरवेगत्वात् अति
ना प्रयत्नेनिरुद्धावाहावाजिनोयेनेवाजिवाहार्वा ऽर्ध्यर्वहवसेध्यवसप्तयइत्यमरः तुरंगिभिरश्वसादिभिरग्रे पुरोदेशे अवेक्षितानालो
दि कितानरेभिः पुनः सीडंतिइतिप्रक्रीडंनायासुक्रीडाकरानरकरतीति कर्मणिक्तः पटुकानरंशियन्त्पोतः पाकोवर्भकोऽर्भकःपृथुकःशावकःशि राम: 33
शुरित्यमरः जनन्यस्तन्यं तां मध्योपयधिरयोनिन्मः अपसारयोनवर्त्तुः प्रतिस्वभावोक्तिः ३०० दृदतेति अनवमकल्मघमुरारिदिदृक्षमाणाः
दृक्षुतिरुक्तेः दृशोः सनंतात्क्लीर्डैः यानवादेशाः तापस्मिरदृशा सनदृत्यातमनेपदं तनोपाः रथ्यायां रथ्यायांपतिप्रतिरथ्यं यथा पार्श्व यपी

त

भावः अपारात्समीपं अपारद्वूरसमीपयोरित्यमरः ईषदपारमसुदुस्तोलिटदोर्घ इतः क्षितौ त्यभ्यासस्य दीर्घं तत्रानुनिस्यपारि चितेकादिद
तेस्याह अनेकशाइति बहूनामित्यर्थः बहूनामर्थानां कार्य काठान्यतरस्यामिति शास्त्रस्यार्थः संस्तु तं पाटेश्चितमपि वस्तु जनं वा
इति शेषः संस्तवस्यात्परिचय इत्यमरः अनन्या अद्विका प्रीतिः प्रेमकं तीनवतं स्वामी लोपनं नवं करोति नित्यर्थोऽप्रयोऽतिनित्यार्थे दि
भावः अहोशब्दः प्रशंसायां नूतनत्वमित्यर्थे पुरस्मिन्नयमात्मीयं वस्तुनित्यक्षेमपि अदृष्टचरमिव प्रतिभातीत्यादि तत्वतः इत्यर्थः भागवा
नापि तथैवेति सामान्येन विशेषस्य समर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ३२ अयेयुवइति विद्वानभितः अतरावतस्पापुरनगर्या दत्तचक्षुः निस
ष्टछिरसो हरिर्निरंतराभिर्नीरंध्राभिरनीकिनीभिर्निरुद्धा समन्ततसंकटं वर्त्मीयुपे पथः प्राप्नुवत् प्राप्तसैन्यत्वात् संबाधेन मंदा रथस्य
मनेनविदातमासनाविवेदत्ऽषविदज्ञानेभ्योऽन्यतरस्यामित्याम्प्रत्ययः आसंगाद संवेदनेन तत्त्वज्ञानादिति भावः आसंगस्य पदार्थ त्वात्पदार्थ
हेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ३२ अथ एकत्रिंशत् श्लोकैर्द्वारकां वर्णयति मध्य इति मध्ये समुद्रस्य मध्येसमुद्रं पारेमध्येषष्ठ्या वेति वि
कल्पादव्ययीभावः मध्येशब्दस्य तत्संनियोगादेकारांतत्वं कोपनं वप्रभासा हेमप्राकारप्रभया अकुलोदिशः पिशंगीः पिशंगवर्णा
गौरादित्वान्ङीप् कुर्वती या पूः जलं समुद्रोदकं भित्वा उत्थितेति शेषः तुरंगकांतामुखव्यवायात् मुखे हव्यं वहतीति हव्यवाहोऽग्निः वड
वाग्निरयमर्थः तस्य बडवाग्नेर्ज्वालेवोल्ललास उद्बभासे अत्र समुद्रांतर्नीतावडवानलज्वालानां कदाचित्संभाव्यमानस्य मध्येज्वा
लनस्य पुरि दर्शनाभेदाध्यवसायेनास्या ज्वालात्वमुत्प्रेक्ष्यते इवशब्दोऽप्युत्प्रेक्षाव्यंजकः एवं नोपमानोपमानं दग्ज्वालात्वाप्रतीतिसिद्धत्वे
नोपमानत्वयोगात् मन्ये शंके ध्रुवं नूनं प्रायः इवेवमादिभिः उत्प्रेक्षा व्यज्यते शब्दैरिवशब्दोऽपि तादृशः इत्याचार्यदंडी ३३ कृतास
देति भूमिभृतां राज्ञां गिरीणां च सहस्रैः कृतास्पदा कृताधिष्ठाना आस्पदं प्रतिष्ठायामिति निपातः उदकमस्यास्तीति उदन्वानुदधिः
उदन्वानुदधौ चेति निपातनात्साधुः तस्यांभसा परिवीता परिवेष्टिता मूर्तिः स्वरूपं यस्याः सा पृथ्वी पृथुः वोतोगुणवचनादिति
ङीप् एवंभूता या पूः न निर्विशेषते न विशेषेन अन्यपाशिल्पसौष्ठवासिद्धेरिति भावः विधात्रा प्रथमं तइति पृथ्वी भूः परिवेष्टेव चक्रवर्तिराज्ञां दिकाप्य ओ
ति

मा॰ टी॰ ऽपि तस्याः प्रतिघातं नाप्रतिहतं रिपुविद्वेषोविहितोप्रतिघातनाप्रतिहतं यावद्गतिरित्यमरः भूमे ख्यातिरन्वितो वेदपायपुरो वैचित्र्यवित्ता
३५ रादिवस्तु व्यज्यते ३५ लघु इति लघुर्विश्वकर्मशः समस्तान्येनगहीनो लघ्वीयः शिल्पविद्याप्राणसंपदः प्रसरः प्रकर्षः तस्य सीमाऽस्य
वधिप्रतिमति यावत् पादरादर्शोनत्वात्मत्वे प्रदर्शनाय लघुदेशप्रदर्शितोऽनुकुर्वद्गुणाधिरित्यमरः जललघेः जलेषु प्रस्तुतः स्वर्गस्य स्वरपवर्गनाक
इत्यमरः छायाप्रतिबिंबितं मिलितं दृश्यते तस्मिन् तां छायात्वमानतये सांतो प्रतिबिंबार्कजायघोरसिविजयंती ३५ रथांगेति अंबुधिः पिते
वंवरायं जामात्रेवरी जामातुरिव गतो ष्वेहेत्यवदितो विमुखः रथांगमत्रं चक्रं धरायहस्ये अभिनवं यथातथा प्रतिपादितायाः अंकः समी
पउत्संकश्च तत्राजः अंकः समीपउत्संगो चिह्ने स्यान्नापराध्ययोरिति केशवः यस्याः पुरः उपकंठं मंतिके अत्यंतसंयोगेऽदितीयाः अन्य
त्र कंठे विभक्त्यर्थे व्ययीभावः मुहुः प्रेरणार्थत्वात् लीलावर्षं धमृम्रोचवप्नृधानुप्राणितेयमुयमेतिसंकरः ३६ यस्याइति चलंती नौ नाशिवि
वारिवीचिनां छटा नु पांपराम् उन्नत्वमिष्यस्यतमिदः शंरवानां कुलेराकुले न संकीर्णेन यस्याः पुरोयप्रेराप्राकारेण वर्धते चरोडुव
कः समीपवर्तिन तत्र मंडले यत्स्वसः सुमेरोर्वप्रस्तानुप्राकारो वोर्वप्रमिति उभयत्रापीतिसज्जनः अहन्यंन्वहं अनुवपंवीभक्तीत्यादिना य हन्य
पार्श्वे व्ययीभावः अनपक्ष नवं सदा दृश्यतारस्याभिति समासांतः अन्वकारित्वनुलतः तत्साम्यं प्राप्तं तत्त्वर्थः मेरूपमानादयस्या तत्
त्यमौ नत्वं व्यज्यते ३७ वलिकच इति यत्र यस्यां पुरि वलितोपरिवलिकया घोष्णपरोऽपगाः कृताः इंद्रयत्नाज्ञाभिकृता निपूगकृता
निर्पुंजीकृतानि प्रेरणादिविषयः कृतादिभिरिति समासः प्रेरणादिषु अर्थ इति अर्थता अलोल घुर्तिभां जिह्वियस्वभावेतिरत्नानि लोले
हृले: अनतवत्नाग्नागतैः जलनिर्गमेनागमितैः अमापक्ष जलनिर्गमा इत्यमरः अंबुनिम्नुत्सन् अपहरन् अंबुराशिरर्णवः जलमात्र
सारोपीतिभावः रत्नाकरतामवापन्न प्राजितेभावेः अंबुराशेः प्राकारत्वसंबंधेपि असंबंधोक्तेरतिशयोक्तिः यथा चपुपौ समुद्रति राम
शशिनीरत्नसमृद्धिवेलुव्यज्यते ३८ अंभंसि यत्र पुरि अन्वानिधिः समुद्रः अंभांसि तनोति वोरंतीताभवन्तु तोजलत्वा बिलाः अनताव ३७
केनयिनकुभासः अयिपूर्वीणुत्यतेः कर्मणि कः वक्षिमागुरिह्लोपमजाप्यवरुपसर्गयोरित्ययरे कारलोपः कोमलानुत्तमानरत्न

रात्रीन्नानपेदानुशोषरात्स्यं निधानुमिवेतिपत्नो। अत्रसानन्त्येच्छदेशः अथितत्त्वं नत्त्वं शब्दाद्ददोरोषित्यमरः। विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः। हरं गौरे
वहन्तीर्विसारयामास प्रसारितवान् अत्रापये दानस्वतरंगहस्तसाध्यत्वेनोत्प्रेक्षा रूपकयोः संकरः॥ ७५॥ कृत्वा इति सागरस्य महोर्मिभिः
कृतेभिर्पच्छटोत्तरवस्याः प्राकारं प्राकारे बरणः शालवप्रः इत्यमरः। उत्तुंगनतया सौधानां स्यगुरोर्नक्षत्रनुमितवे त्युर्फ्यः कल्लोलेत्येतेपं व्यंजक प्रयोगा
दुम्यते दूरादत्युत्क्षिप्ततत्स्थितं भावेल्युः अभ्राशगतैः समीपगतैः समीपनिकटासन्नसंनिकृष्टसनीडवदित्यमरः। व्याहतो योद्धि लार्यो
शालविजयप्रत्येशोपेवांतेर्विजपातलैरित्यर्थः। अत्रतावद्वीडादिवेतिहेतूत्प्रेक्षा नोभिभिर्विलिल्पेथिलीनं लीयतेभीवेलि अत्रशक्त्याप्यवि
जिगीषोर्व्रीडादपत्वा सापेतत्वे नोत्प्रेक्षतयोः संकरः॥ ७६॥ कुतूहलेति अत्रबुवहतो मे बुवाहोमेघः क्रमेरपण्णं कुतूहलेनांतः प्रवेशकौतुके
नेवइतिहेतूत्प्रेक्षा नवादुपेत्यपस्याः प्राकारभित्तासहसाविघोषितो विदितः अंतराववहिरेवरसन्गर्जनं दुःखोत्कं दत्तेति श्लेषः अ
नुवर्षव्याजेनमशपरोदीत् अत्रफ्रोमुत्कोवान् रुद्रः अप्रतिमोवनेत्ये रुदक्कपंचम्यइतिडागमः। अत्रांनुवर्षव्याजेनोत्यादकस्यो
त्कर्षश्लेषो त्प्रेक्षा सापेतत्वात्संकरः॥ ७१॥ पदंगेति पस्याप्रर्थो मंजनानारूपसौंदर्यमाकारोवारूपंत्वभावः सौंदर्यमाकारश्लेषपोर
थीतिविषयः नस्यस्वरूपतायाः साहृप्यान्तेभेदकव्यावर्तकं किंचिदुगं धर्मनिधितीमिरपेतमाणामि अथ्याद्व नयो नुमितिविकल्पान्नु
मृभावः अत्रस्मरोमिरमतिथिमोवाधितोमनुमोनुषस्पष्टिकृती स्वाः स्वकीयाः प्रजाः निमेषः पलपानरावचिह्नं व्यावर्तकेतेनसह वर्त
तः इतिसनिमेषचिह्नाः तेनसहेतितुल्ययोगइतिवहुब्रीहिः चक्रे अत्रातत्वामित्युत्प्रेक्षा नवेत्वर्कजसाहृदयोरित्यमरः अत्रत्वभावो
कानिमेषस्थापरः प्राघेनाहेतुकत्वोत्प्रेक्षा प्रत्यगारकांगनानांनिमेषतात्रभिन्नमानानुषंसौंदर्यवस्तुव्यज्यते॥ ८२॥ स्फुरदिति पस्यापु
रितराह्नस्फुरात्रिषुनार्यः स्फुरन्दिनस्त्रात्रांशोपद्मस्य महीविजात्येत्यदिकाभिर्विनिहताः अपहृताः तदेकरूपतापतेरगस्वम
ताइत्यर्थः अत्रतावसामान्यालंकारः सामान्यंगुणसाम्येन पत्र वस्त्वंतरैकतेत्यलंकारः स्फटिकानां स्फटिकाकाराराणां

स

ज

मा.टी. सौधानांपंक्तीरहरुनभोगतादेशोदेवानांगननाइवदेवशदस्यवत्रादिपुदेवदृतिका दोलाष्ठ दुरेणाग्नि स्यादि नाडीप्रव्रातंन् सौधानामग्रहणा
३५ दमकंपत्वाचुनत्रलन्नमाणाः क्षिपः तेचर्यइवरेनुरित्यर्थः अत्रनभोगतं ओस्त्रैणावाः पर्वीरुत्तामा नलापेत्वाः संकेदः ७३ कोलेद्विति
पत्रपुरितवाणंनिभृत्पूनिलपंविमकष्ठेच्चपीमावः कोलानिरल्यागृहेइद्रक्षोलोपल्लानांवंद्रकांतमणीनांकुट्टिमानिवद्धभूमयोदे
श्रुतेषुकुट्टिमंवद्धभूमिःस्यादित्तिहलायुधःकुट्टिमेः स्त्रीबद्धभूमिरित्यमरः पर्यन्तलेषुउत्तेद्रन्नानाःप्रणात्योजलमार्गाः द्रवोःप्रणा
लीपयसःपदव्यामित्यमरः अघःपातितोः धारायंत्रपयोमुचोमेघायंत्रपातासानाःअधःकृतमेघमंदलत्वात्स्नानवध्वयिपानीअपीत
र्यःविरोधालंकारःपयसांसमूहंपयपूरमुद्रःवहंतिस्मवंद्रकांतस्त्रिबंधेदेरितिभावः वहेर्लिटवचिस्वपीत्यादिनासंप्रसारणं अत्रसौ
धानांप्रणालीनांचलाइगौनत्वपयःपूरसंवंधेविसंबंधोक्तेयातिशयोक्तिः ७४ रत्नाविति पत्रपुरीगृहेषुभिप्निहं विमकपर्येप्रदीमा
वःगृहिणापकुलांगनाः अनत्परत्नोत्तिकालेहिप्रादीपाननिर्वाप्यनिर्वाणशामेमिताम्राद्गुणादेशाभाववतिरूपनाल्यागलामोगवद्भिमा
गेप्रविश्वास्वजालंगवानेअग्रानाप इतिविक्षः विट्गूरास्प्रभवंतीति वैडूर्यमित्वे रोलवालवायजंमित्यमरः विट्गूरमअप्रइतिस्वरूपपद्यःअपविट्गूम
लवाप ध्दोवोसादेशाः पर्यायोक्तोनवीपवापत्रोरातेनवालवायादितिसोप्रभवतिनविदूरात्रगराल् नचतुसंक्षिपतद्मातेपद्मपुक्तःतद्रुक्ता
लघोटूसंचप्रक्षंतंतासेवकानवैनप्रतितिविकपाजित्वरीचद्गुणावरेदितितेवाकृ उपकृमितिपुलेक्तांतान्यद्तिशेषः अतारावतक्षोपपातपैरा
त्यानविद्यालेनदावतभीपयेनद्विभीवलात्कोमतंकरात्पृःनेवादित्वात्कर्तरिल्युटद्प्रलयेप्रपशशिपुनिभ्योविभ्युःभीतामोनवाहि
तिमावः लिट्सुत्रेलञाविरणोपदीपनिलोगौनदेवलंतदसिद्धैः प्रत्यनमयेयोग्यनमितिस्वनयोत्पत्तिः प्रोविषमप्रमेदः विर्ट्टका
दंस्योप्रतिपेन्नानपस्सवाभवेनयिरूपपटन्यास्यादिचिप्रमालेक्षतिर्मतेतिलनलगात् ७५ वस्त्रामिति वस्त्रोपुरागहेषु अत्रतिल
न्नानपारत्नभित्तीनामतिस्निग्धतयाःप्रतिमिलेच्छे सिन्नेदिवानुनिर्मानुमशाङ्कुवेनोपदानःप्रतिविंवितांगाः स्वपंतानुसंक्रांतमूर्तयः रामः
संतोरत्नभित्तीःसजीवचित्राःसवेतनचित्रवतीरिवचकुरित्युत्प्रेक्षा ७६ सावर्षोपीति वस्त्रोपरिफलत्रधौतधामसत्सेषुफलधौतरूप्य ३५

तद्वनश्यामैस्तत्रोरमितमाणिहरितस्तरगमयानीत्यर्थः तैः नीध्रैः पटलांतैरिवदेहुः वलीकनीध्रे पटलप्रांते पटलं छदिरित्यमरः ११

हेम्नो रचितेति विग्रहः वितिमानता नानावर्णाभिर्भाजनैस्तद्वर्णादन्यहीनभेदानामित्यर्थः अत्रतायसामान्यालंकारः सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वं
तरैकतेतिलक्षणात् अंगनानांस्मरापांडुतया लक्ष्यैर्हिभिन्नवर्णत्वाभेदेनगृह्यमाणैरित्यर्थः कपोलैर्मणिदर्पणानांस्फुटिकमुकुराणां
म्रीरिवम्रीभेंजेप्राप्नोइतिनिदर्शनासाचोक्तसामान्यप्रसादलक्ष्येतितेनास्फः संकरः ७१ मुक्तजालेतिपद्यस्यापुरस्मुग्धांगनाः मुक्ताजाल
ग्रीलाः रुपलामरकतानीत्यर्थः रुपलप्रस्तरेममरकताबितिविग्रहः तैर्निर्मिताजालकानांदेहल्योगृहद्वारशाखाधारदारू णि सरला विग्रहदेहलीत्य
मरः तासांभासालिप्तैर्यालिंदेषु द्वारबहिर्भागेषु प्रघाणप्रघणालिंदावबहिर्द्वारप्रकोष्ठकमित्यमरः गोपुरीगोमयंगोभ्यपुरीषमितिमपद्
तस्यागोमुखाविविलेपनानिगोमुखंकुटीलाकारेवाद्यभांडेविलेपनमितिविग्रहः नचकुरेरमरकतप्रभयाविलेपनभ्रांतेतितिभावः अत्रतदव
तिमदलंकारः कविसमतादृश्यावदवतारीतिर्यत्रसत्यानिमानितिसर्वस्वकारलक्षणात् ७२ गोपानेतिपद्यपुरिस्थाणिगोपानसीषुवल
भीषुच्छादनाधारेषुवंशपंजरेष्वित्यर्थः अत्रगोपानसीतुवलभीच्छादनेवक्रदारुणीत्यपटलाधारवंशपंजरइत्याहस्वामीतरामीषत्कोलस्थितसंयोगादितीतात्रास्थितानामासीना
नांचंद्रकामेचकाः समौचंद्रकमेचकावित्यमरः तद्वतांचंद्रकिणांमयूराणांअत्लंविविधैःलयमानैः कलापैर्बर्हैः कलापोभूषणेबर्हे
त्यमरः हरिन्मणायोमरकतानिर्मितहस्तमकतेमरकतमश्मगर्भहरिन्मणिरित्यमरः छादनपर्यायोपटलच्छदीतदंचलवाचीनीवलीकनीध्रे
छदेरधारोवंशपंजरेगोपानसीतिविवेकः अत्रतावहरितत्वलंवनादिगुणक्रियानिमित्तानीध्रेरिवेतिजातिस्वरूपोत्प्रेक्षा ७३ वृह
दितिपद्यं वृहत्यस्तुल्या उपरिस्थाश्चदारुभागाभूतानिस्तंभाग्रवीठानिवेषुतैर्वृहत्तुल्यैः तथाप्यतुल्यैः तदुक्ते रित्यातिविरोधः अत्रपरिहा
तु तिपरिहारः लासामप्येस्तंभपीठइतियेयापिवैजयंतीविताना नानामुक्तोचनानांमालाभिःपिनद्धैराढ्यादिकैस्त्याविताने तदुक्ते रित्यातिवि
रोधः समस्तवस्तुसमृद्धेरित्यर्थः अस्त्रीवितानमुल्लोचोवितानंचित्रकस्थकमित्युभयत्राप्यमरः विचित्रैरालेख्यराहतैरपिसविचित्रैस्तत्स

मा॰टी॰ हितैरिति विरोधः। विचित्रैरद्भुतैरिति परिहारः। आपणमालेख्यं पोत्क्षिप्तमित्युभयत्राप्यमरः। विपणाः शालाभंजिका येषु तानि विशालानि शाला
३६ गृहे तरुस्कंधे शाखागारैकदेशे शाखापोरीति च। तैर्विशालैरपि भूरिशालैर्बहुभिर्दुरितेति विरोधः। विशालैः पृथुभिरित्यविरोधः। विशालं पृथु
लं महदित्यमरः। वेः शालच्छंकटचौ विति शालच्प्रत्ययः। गृहैः रेजे अपि रवंमवेच विरोधे विरोध्वदाभासालंकारः। विरोधः सोनिरोधे
पि विरुद्धत्वेन यद्वचः इति काव्यप्रकाशे। लतालांतः। विटंकमयेतिपद्यस्यापवादाविति दैतेनानां वेश्मनां वेश्म सद्म निकेतनमित्यमरः। कपोता
न्यातिराः। पालयंतीति कपोतपाल्यो विटंकापरनामानः स्तंभागृप्रसारितः। दारुविशेषाः कपोतपालिकायां तु विटंकं पुंनपुंसकमि
त्यमरः। कर्मण्यण्। ङीप्। ताभ्यः स्खलितमपतितो रस्पपद्धतिते तौ पंक्तेः कर्मतीव शोचितं मयाक्रमितुमिच्छया जिघत्सयेत्यर्थः। कमेः स
नंतात् प्रत्ययाच्चित्य का प्रत्यये टाप्। सुकर्मोरनात्मनेपदनिमित्तइ डीद्रागमो न भवति। अकर्मकेवृत्त्यादि व्यतिरिक्ताप्येषु अनुपसर्गाद्वे
ति वैकल्पिकस्यात्मनेपदनिमित्तस्यानुपसर्गात्वेस्य वैक्रतिकस्य संभवात् आपततेति प्रत्यक्षमंगस्य तमार्जोरं विडालमपि आतुर्वि
डालमार्जार इत्यमरः। जनकृत्रिमं कृपयाणित्रं तमेनेन तु वास्तवमित्यर्थः। द्विते कृत्रिमे नैवं मेनित्यमितिनिम प्रत्ययः। अनेनकृत्रिमाकृत्रिम
मेदो दुर्ग्रह इति शिल्प्यत्तानातिशयोक्तिः। अयं कविकल्पितशार्दूलस्थानां जातरजनमभोः कृत्रिमानकृत्रिमेषु विपरीतमतिवर्तनानान्यांति
मदलंकारः। पर्तितीति पद्यस्यापुरि पञ्चनत्वतिनो प्रतिषाप्यस्यस्य भूमिपतिमीनौ च दृष्टिः स्थिनमितिमावः। तत्रापि मुखैरेवारविंदैरप्रक
कारेति शेषः। स्वलावण्यमहिम्नान्यश्चीकरेति परितापाद्विरोधालंकारः। अतीतानि तव्यपथमतीतनरत्नत्वपयानि अत्यादयः क्तान्ताद
र्थे द्वितीययेति समासः। द्विगुप्राप्तापन्नेत्यादिना परवल्लिंगतापतिषेधः। प्रासादसंगासिरद्यापाध्यरुतानि अधिरोहतिस्म अनधिरहो ब्राधःक
रणादिति भावः। रोहतेर्लङ् शलइगुपधादनिटः क्स इति च्लेः क्सादेशः। अत्राधःकरणाबाधकार्यस्यकरणविरोधाद्रुपजीव्यवेधपेक्षेहेतुत्वात्स राम॰
कीर्णः काव्यलिंगभेदः। पररम्याद्युतिपद्यस्यापुरि पुरा नारम्या रमणीया इति हेतोः। पताकाः आप्नुवती उत्क्षिप्तध्वजा इत्यर्थः। अन्यत्र रम्या इ ३६

स्येपताकाश्रावलीः कृसिद्धिंगताइत्यर्थः पताकावैजयंत्यौ चसौभाग्येर्कैध्वजेपिचेतिहेलौप्रकरणेप्रकौदिसमाप्तिप्रिस्तुमपत्रापि विस्म्यः विविक्ता
विजनविमलाचेतिहेलौः रागंवद्ध्यंतीविविक्तौ पूतविजनाविसुभमरप्राप्यमरः नमहल्लीकानव्रनीध्राः वल्लीकवीध्रुरित्यमरः अन्यत्रनमंत्रो
वल्याद्वित्वल्याद्यमध्यरेखायासांतानमहल्लीकाः नच्छतस्त्रितिकपृष्ठलयः वलिमध्यरेखोनिर्नोशोंहदारुणुइतिवैजयंतीवल्लभीः कूटागा त्व
राशिकूटागारंतुवलभीत्यमरः वधूभिः समम सेवंतवधूसहिताश्रासेवंतेत्यर्थः अत्रवधूनांवल्लभीनांचधूकृतानामेवधर्मसाधर्म्यसौप
म्यावगम्या केवलप्रकृतगोचरातुल्ययोगितानामलंकारः तत्र के वलप्रभेदे विशेषस्याविश्लिष्टत्वमित्यपमात्प्रथक्‌ः प्रकृताप्रकृतेनोभयमुक्तं
चैकं वक्ष्मात्रसाधर्म्यप्रबोधेश्लिष्टत्वं सर्वत्रास्यैनौत्यं इतिप्रत्युतानांचतप्यान्येषांकेवलंतुल्यधर्मतः औपम्यंगम्यतेयत्रसामतातु
ल्ययोगिता ५३ सुगंधितामितिपत्रपुरिनप्रतिपत्तेः संस्कारः पूर्वोपस्थास्ताम प्रतिपत्तिपूर्वामकाचिमास्वाभाविकीमित्यर्थः प्रतिप
त्तेवस्तुसंस्कारइतिवैजयंतीशोभनोगंधोयेषांभावस्ततांतांसुगंधितांसौरभंगंधस्यत्वेतत्स्वमत्ययः विभ्रंतिविभ्राणानिवानवुंसकस्येति
नुमागमः मधूनिमद्यानिकामिनीनांवक्त्राणिवधूनांप्रमदापत्रीत्येऽप्रमोदकमिरोवामनजानस्यव्यतिहारपरस्यकराणमीयः अन्योन्यं
धेनान्योन्यंवासयामासुरित्यर्थः इतोलिट अत्रापिमधूनांवक्त्राणांचप्रस्तुतत्वानपूर्ववत्तुल्ययोगिताभेदः तेनपानंमधुवासितवपु
पानंवदनं वदनैर्वासितो दूषयन्निववस्तुध्यज्यते एतेनानिरांतकंभोगाः योरा इतिगम्यते ५७ तोतरइतियत्रपुरिणांतरेषुवितर्दयोविहारवेदिकाःस्या
द्वितर्दिस्तुवेदिकेत्यमरः तासांनिर्यूहाम तवारणाख्याउपाश्रयाः निर्यूहोमत्तवारणमितिवैजयंतीतेषांविटंकाः उपरितन्यः कपोतपा
लिकाः तराबनीडाः कुलायानिपक्ष्यमः कुलायोनीडमस्त्रियामित्यमरः वपसांशुकसारिकादिपक्षीणांगणाः वपःपतिशिवाल्यादवित
विष्वः अगानानांवितर्दिषुरमणानामितिभावः रतानिरतिकूजितौपरावन् अंतेसमीपेवसतइतिअंतेवासिनःशिष्याः छात्रांतेवासिनौ
शिष्येइत्यमरः शापवासिच्छकालातुइत्यलुकतेषांभावेतत्वअप्रायसमीपेप्रतिशब्दंयथाश्रुतमुच्चारणादेवउत्प्रेक्षतेमतएवस्फुटमितिव्यंजक

रचि १

मा: टी: प्रयोगः ५५ छन्नेति पत्रपुटिका नेपथ्यवासतेन्यादिनावैकल्पिकोनिपातः स्पष्टतरेभ्यस्फुटतरं लक्ष्यमाणेत्यर्थः नारीकुचमंडलेषु
39 स्वच्छानि स्फटिकानि यदतिरोधकानि अंबराणि वस्त्राणि केवलं नाम तांबरमिति नाम्नैवाकाशसाम्यं दधुः अंबरं वाससि व्योम्नीति वि
श्वः किंतु अर्थेनापि अर्थक्रिययापि तत्साम्यं दधुः स्वपमतिसूक्ष्मत्वादव्यवधायकत्वेच्छयापि न तैर्नरागत्यपिधीयते लिपिरित्यादिनासाम्यं दधु
रित्यर्थः उपमालंकारः ५६ यस्यामिति यस्यां पुरि अजिरस्य अवकाशस्य न्यग्रोधयतरोदंभादिरहिताइत्यर्थः आचारेत्सदशीथतिमजिरस्य मश
टांतपेति स्मरशास्त्रादिति भावः [illegible] [illegible] इति विश्वः महतीसीमानं राजकल्पितदेवमानं मर्यादांकुलागतानुष्ठानस्थितिं वा त्यजं
तः अपंकं अकर्दमानिः पापापंकः कर्दमपापयोरिति विश्वः द्वये द्विरूपा अपि प्रथमचरमेन पत्यादिना जसि विभाषा सर्वनामसंज्ञा
विनीतमार्गाः सु [illegible] मार्गाः पुरवीथयः सुशिक्षिताचारपद्धतयश्च अजातस्वलनं पाद्यारणादि वृत्तिर्याते विरुद्धाचरणं च येषां तेजी
नु कदाचिदपि नामुञ्चंतन त्यजंति न कदाचित् स्खलिताइत्यर्थः अत्रमार्गशब्दस्य साधर्म्यादेकनालावलंबिफलद्वयवदेकशब्देन
पंचपप्रतीते द्वयानामपि मार्गाणां प्रकृतत्वात् केवलप्रकृतविषयत्वेऽपि श्लेषः विशेषस्यापि क्लिष्टत्वात् तुल्ययोगिता ५१ परस्प
रेति पत्रपुटि परस्परस्पर्धि अहमहमिकया अन्योन्यसंघर्षेण परार्ध्यानि श्रेष्ठानि रूपाणि सौंदर्याणि यासां ताः रूपं स्वरूपे सौंदर्ये शब्दे
विश्वः पुरे भवाः पौरास्ताः स्त्रियः स्त्रियाः पुंवदित्यादिना पुंवद्भावः विधाय निर्माय वेधाः स्रष्टा स्त्रियोलक्ष्मीदेव्यो निर्मित्या निर्माणेन तस्या
न प्रपंचं त्रैलोक्यसौंदर्यं तस्याः लक्ष्म्याः उपमया लाभेन वाच्यमपवादं मलमन्यं तं तदेव मलमिति केचित् समार्जं पुरा तारवत याढ्यं श्रेष्ठं दं
श्रीदेवतासौंदर्यं मिन्नेन कौशलमिति पदः तालिंगनित्यर्थः अन्यपाश्रा तिशयो तस्या पौरस्त्रीणां रमासमानसौंदर्यमुत्पन्नं ५८ तुरामि
ति पदं ततः करणेन तु नमनत्यत्तमभेदम् यादिना योनेपः सैकत्यामित्यर्थः कल्पयंतिसंकल्पायोनितिकल्पाः कल्पाइत्युच्च पदं व्या राम: 39
वर्तकं येषां ते कल्पोपपदाः वृक्षाः कल्पवृक्षास्ते देवकल्पितनिष्पादयंतिफलनिष्पत्ता विंधानेतेः कुतः यां पुरं अभ्युपुषः पयस्यां पुषि
त ति

जैत्राख्ये जैत्राजयनश्रीला: अनंगात् मज्जाद्विवोदराः सख्याः मारायस्येते न मकरध्वजेह्नू कामेन प्रद्युम्नरूपेणै [illegible] तिभावः ८ उठि

नवतः उवान्वय्याङ्कुसइतिकर्मेत्वंभावावो: सदेवस्य सुवइति कः सुवस्यपः जनस्य वाः संपदो‍ऽस्मवनताः मनसोप्यभूमि: वाच्या मभूमितिति
किमुवक्तव्यमितिभावः ग्रहे ग्रहे कल्पवृक्षसंबंधाति शयो नृणां पौराणां देवैर्दूभोगोप्यन्यते इह कल्पद्रुमपय दंत्वसंज्ञैकदेशो येषामि
ति व्याख्याने हिरण्यपूर्वं कशिपुमित्यादिवदव्यपवदनदोषावकाशः ५८ कलेति सकलाः समग्राः कलाश्च तुःषष्टिविद्याः षोडशभागा
श्चदधानः कला शिल्पे कलाभेदे कलानुभोऽशो भाग इति चामरः मुख्यपालिषु सौधेन दृत्तेनाभिः कलाभिः स्वभाभिराशादिशः शुभ्रा
सयन् रेवती कक्कुलिके न्यापृथकं नक्षत्रं च नायायस्य सरेवतीजातिः जायाजानिरिति समासो नाभिन्यादेशः लोपो व्योर्वलीति यलोपः
रोहिण्याः यत्वं पुमानरो हि रोधः बलभद्रः स्त्री योषा कन्यापुरी हातुं न्यक्कुं न इयेषनेच्छति स्मलिट् सो रोहिणीशश्चन्द्रः हातुं न इयेषपरो
क्षे त्वेन द्वयोः प्रकृतत्वाद्विशेषस्यापि कृत्स्नत्वाच्चके वलप्रकृतविषयातुल्ययोगितानागतमन्यत ६० वारेति पत्रपुरवाराहवेदारा
सुरयुद्धव्याहताशंभुशक्तिर्येन तस्यहरविजयिनो जनार्दनस्य कृतस्यासत्तिरुत्यासत्तिमासाद्य पुत्रत्वं प्राप्य अर्थ्यः शारिरिणा विग्रहवता कृ
न त्वनंगेनेति भावः निःशंकेनि भीकं दृष्टे उषितं वसनिवासे भावे लिट् वचिस्वपि त्यादिना संप्रसारणं शंका विनर्क भयपोरितिविश्व: स्त्र
तु ते शंभुशक्तिव्याघातवदावस्यविशेषणाग त्यानिःशंकं निवासहेतौ नके कामरूपलिंगभेदः पुराकिलभागाभैरवस्वेनलोधर्जविद्यणाप्र
मणावाणाभिद्योगिनं हरिमभिद्धुस्यनिर्जितइतिपौराणिकाः कथयन्ति ६१ निरेति अमाराणां नेति शिवे मेरुभिन्दर्मदमारुहे रन्त्रशिवैरदेः
मेरुदुशौपच्छविशेष्यमासोन हरिणापत्री कृतेनेन शक्रेणावाध्यास्यमानाः धिष्ठीयमानात्उदस्मीनारत्नोकुराशंधाम्नियानेराकश्वरता
करत्वाद न्यत्र रत्नसानुत्वाच्चेतिभावः सिंधोस्य्य्यतेमिश्रेशबः पापूर्मेरुस्थितानः प्रमराश्रयस्यांसतीति अमरावतीइंद्रनगरी मत्वौक्हु वोन
जिरादीनामितिदीर्घः मादुपधायाश्चेति संज्ञायामिति वत्वं अश्राद्यास्तस्यद्वयाश्रयाहृतवतीमनुचकारेऽप्यर्थः कृपतेल्टृट् स्पर्द्धायाम
ङः इस्यात्मनेपदं लिपिसिचिहृश्चस्माअनेपदेष्व न्यतरस्यामिति ल्लेरङ्गभावपक्षेयः आद्यश्चेति सादृश्यप्रतिपादकाः शब्दः स्पर्द्धः

सिवादेराः श्रवनपमार्थ श्लोकाचिकिंसौमेरोस्थितेति श्रुतिविबभावे न साधम्यों क्तेः श्लोकानुप्रासि ते

कृष्णशिखरावलंबिताकाराः

श्री   द्वि

सा॰टी॰ तेहुपालिदे श्रीनुशानादिति ६२ स्तिग्धेति स्निग्धं पदं जनं तद्वतेन वश्यामारुचिः सुवृत्तः सद्वृत्तिः सुष्ठु वर्तुल स्वश्चयाप्तो लोकानां समाहारस्त्रिलो
३८ कीतद्विताद्यर्थात्तादिना समासः संख्यापूर्वो द्विगुरिति द्विगुसंज्ञा अकारांतोत्तरपदो द्विगुस्त्रियां भाष्यत इति स्त्री लोकाद्विगोरिति ङीप् तस्यां त्रिलोकीभूव
वि॰३ प॰३ लाभूतः सारीरे वैशेषिकाः द्वितीय चतुर्थ पंचस्त्रियामित्यमरः अध्वंसितावर्णानां ब्राह्मणादीनां कांतिरेव तस्यां प्रस्यात्तस्यां गुरःअध्वंसितो वर्णो
गौरादिकांतिर्लावण्यं च यस्यास्तस्याः वर्णा द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु वाक्षरे इत्यमरः वध्वा इव स्त्रियां विशिष्टेषु विशेषितेन अनेकेव शब्दे यम् ते
यमेत्यकेशब्दमात्रमाद्दप्यान्तरप्रवृत्त्यवे धेनोपमेत्याह दंडी ६३ तामिति अनुलपनायसहरिः नां पूर्वोक्तां पुरीमोहमाताः पुरस्तान्निवेश्या
दिशि सम्प्रत्यर्पेत्तातिप्रत्ययः प्रनोलीर प्यारण्यप्रतोलीविशिखे त्यमरः प्रापत्प्राप्तवान् लुङ् पुषादिनाङ्गदेशः वज्रानांतोरणाग्रत्यादि
पु साद्दादद्धितत होरकादिमणीनांप्रभाभिःरन्द्रासिनीसुरांचमपीर्यं दूतापल्लन्मीयंत्यां ताइवन्मगृहरां महितमाज्ञो पलतरां अन्यथ्येद्वाकुथ ह
सांम्यासंभवादिति अन्यच्चव न्नस्यकुलिशान्यप्रभाभिरन्द्रासिनीसुरापुधानामितरदेवतापुधानांमध्ये तस्याः सावज्ञो ह्वीदीरकोपवानित्य
मरः यापतोलिदेवतेनासुरवम् रिवपदैः शत्रुभिरलंघ्या ३ प्रधर्षा ६४ प्रजाइति अरविंदनाभेर्विष्णोरंगात्प्रजाइवापतोवाङ्मानम् तामि
ते जांयंइति मनुतेरिति भावः शंभोर्जटाजूटंतटादापइवगंगाजल्लानीवविधातुर्मुखात्मनुतयइवमुरारितो हरेर्ध्वजिन्यसेनाश्रुतानिरोधूर्नि
र्गतामालोपमेयं ६५ क्लिष्टामिदिरिति अन्योन्येषांमुखाग्रेषु संगेन स्खलंतः स्खलीनाः कविकायाम्लेच्छ्रतिपथ्या नृपाश्वविकानु
स्वलीन्याहो इत्यमरः क्लिष्टामिद्विंतःसंवच्यमिदिर्विलोलैर्मुकमंत्लामिदिदिरिमित्सुरंगैः तारेः अश्वत्थार यंतिते अश्ववाराः अश्वारोहाः पर्भस्थ
रेणो त्यीडितजानुभागाः हंतो हुवेन विपक्षेन्मुनिजम्मुरिमत्र सवभावो तयालंकारः ६६ निरंतरा इति नमसा तिमिरे तो व प्राणवतांगतान प्राति
वर्तितार कं न्योनिरंतराले विपवैस्तेने नालिशाकरे पथि संप्रति दूरं दूरतरावबिम्ब अवमानेन सतिन कन्य प्रदीपमयाद न्यद्वीपमयाद्विन्यर्थः तेजो
महाग्निर्वलाग्निकैः प्रभासंयतैः स्फातेजोबलं प्रभातेजःइति विश्वः हिपैर्द्वीपैर्वासनाधे अथ संकीर्णिःअधुनावमवे त्यर्थः जगेन त्वयेवरिव रघु॰
क्षादिति भावः अपारानो भावेत्सिर दशायास पक्षेत्यान् प्रत्ययः स्वतेजसैवदूरे त्सारितत मदे दीपइव नद्योत्सारित प्राणिके पथिनिरर्गलोदि ३८

नावपुंपरीत्यपिः तमसीति सप्तम्यंत पाठे तु तमसः पयस्तु पमानत्वे द्विधा । गमनात्पयट्टवत्तमसो दीपाणमनत्वा प्राकृतप्राणिवर्गे शायिरेंत
रानत्वे वक्तव्यात्सु अमानत्वं चवरसंभवतीत्युपमानोपमेययोर्वैरूप्यं स्यात् ततीयांतपाठे तमसः प्राणिवर्गोपमानत्वे तत्साम्यरूप्य
साकल्यात्सरवसाधीयात्त्वात्वं कारिकायां वेद्याः ६१ पानैरिति रथ्यात्यनंतो धावंतो रथ्याः सपत्नैः सूतैः सीरिथिभिः सूतैः सत्ता वसार
थिरिसमरः प्रापनाः प्रालक्षापेरश्रमयः प्रग्रहा किरणाप्रग्रहौ रश्मीत्यमरः तैर्भुग्नेष्ववक्रहुपृग्रीवा गामनेषु सुसंभ्रमा उपगाप्याः स्कंधवा
ह्या दारुविशेषापेक्षा तेस्तैरावारोवैदैर व्यमैस्तुरंगैः हस्तिनवोत हस्तिनरावप दीरि कूटं कूटंम् दीरिपद्मस्तिनरवस्तस्मिन्नित्यमरः तस्माद्
नैः स्तिमितमनोपेतैः नीताः इतिस्वभावोक्तिः पयाव[illegible]स्तु वर्णनात् ६८ वनोर्मिभिरिति वलान्यमंपः इव ते वेलोर्मिभिः वलयैः कंकणैः रि
वतत्वाहरिणः कमलालये वहीयमाना पारतम्यमानेवरथ्याभुजेवरथ्याभुजाय त्वात्तस्याः अन्तरायास्याः पुरो द्वारावत्याः कपाटो
कस्मिन्निः क्रामति निर्गच्छति सति प्रापेण भुक्त्वा द्वारावतीत्वे द्वारकात्वं स्वस्वरूपमितिपावत् नादित इच्छे नासीत् हरिविरहे तद्वैकल्यादिति
भावः द्वारावतीशब्दस्य संज्ञत्वात् त्वेन लोगुणाव चनस्येति नपुंवद्भावः अपुनश्चद्वारावतीत्वं द्वारत्वं नेच्छतस्य हरिनिः क्रमणे हेतुत्वादित्युभय
थाप्युपमितः भुज वलयगलनहेतुत्वादुपमासंकीर्णयमनिच्छत्वी स्वेला प्रायेणात्यनेन व्यस्यते ६९ अथ सगीत्यमांप्ते समुद्रव लीयति पारइ
ति मुरारेः नीरनिधेः समुद्रस्य जलानां पारे परतीरे जलं पारावारे परतीवीचीत्यमरः पारे मध्ये षष्ठ्यावत्स्यव्ययीभावः तत्संयोगाद्वैकारांतत्वं च ४
पारेशब्दस्य असमंताच्चीलाः पलाशानां पत्राणां राशयो यासां ताः हरितवर्णा धरणी इत्यर्थः पत्रं पलाशं छदनामित्यमरः अन्तरा वीचिकलिकाद्भि
पः उदग्रिरहलकलिकोत्क्षेलकल्लोलोत्तह रिस्तपेतिहलायुधः तासां सहस्रैः प्रतिहतामुत्कूलिताः कूलमुद्गताः कृताः कूलं प्रापिताः इत्यर्थः उ
कूलशब्दात्तत्करोतीति णिपत्ता कर्मणि क्तः ते वंशा वल्लानांशाभेवाभापासां ताः तत्सदृशी रित्यर्थः वनावलीरपश्यत् अत्रोत्कलिशैवलयस्याव
तः सिद्धसंदेहाद्युपमोत्प्रेक्षयोः संदेहसंकरः ७० लक्ष्मीभर्ता इति असौ हरिलक्ष्मीशो भांपश्चादेवी चविभ्रतीति लक्ष्मीभर्तः नान्यसंभोचित
टे अधिवासो येषां तान् नीरदवन्नीलभासः नीलवर्णान् नतविध्व इवेत्यु पमित समासः अन्यत्र लता इव ध्वज इति शाकपार्थिवत्वान्म

मा॰ टी॰ ध्यमपदलोपी समासः ताभिः संप्रफुल्यंते इति संप्रफुल्लजाः सतां जगत् कृि प्र अभ्युदये लं वेत्ताया विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः द्रुमान् वहत्कूलानने कीर्क
३८ तीरस्थानस्य कीर्पविग्रहानिवेत्यर्थः एवं च पुल्लिंगतानिर्वाहः आत्मपरत्वे नपुंसकत्वपातात् स्वोन्ता तावावा अस्मिन्नित्यस्मिन्निरा मौ पेस्वाह्निर्याय
नइत्यमरः पश्यपत्निस्नं क्लेषसंकीर्णपमुक्त्वा ११ आश्लिष्येति आश्लिष्य मत्तिमालिजितमन् तत्त्वे उद्वेलतरं रसितारं स्वादितारं लोलं तां च पत्नतो
इतस्ततः पततो भुजानामाकारइवाकारो येषां ते वृहत्तरं गापस्य सत्पो न्कफेनापमानं फेनमुद्गतं फेनाद्वेति वक्ष्यमिति वपुः यावप वइ
त्या तने पदं प्रथतं समूह आपतस्य समूहइत्यल प्रत्ययः तेन गंछं तीत्यापगाः तासां पतिं समुद्रं अभ्युदये हरिपस्मारिपस्मालिनपस्मारं रो
गितामाशशंके तत्कर्मकानयोल्लेनाधेक इत्यर्थः यथाहुर्नैदानिकाः उद्वेधी नृमिरपहतेस्वनना प्रधारी मनः संदिशन् दंता न्वा दति केन मुद्दि
रतिदोः पादौ क्षिपन्मत्ता प्त्वीः पश्यन्नरूपमसन्नदितैर्विपततिप्रायः कृते निकि पा विभ्यन्त्वास्व पमेवशाम्यनिगतेवेगेत्वपस्मारक १२ पीतेति
जलानां निधिर्नाम समुद्रस्तां गङ्गां एवगाङ्गं स्रोपम्यादिवद्भा तु वृत्वादित्वात् स्वार्थे ष्यञ् प्रत्ययः तदहि मि भ्रमति गाङ्गे तस्मात्स्वामरादित्यर्थः गाङ्गो
पुनरोगुणाः वांतो अपि प्रसवः इतिगाथ्य अपमितिस्यात् पीत्वा ते परागिप्यापेतयापूर्वकालतां अपवाङ्गतेः आत्मदेहे चांद्रोदये समुद्र
वद्धिरित्यागमः नैव मातरिमो तौ अत्रतिदिव्यमानाइत्यर्थः मातेशतरिङ्ग प आच्छीनयोर्नु मउत्तिष्ठाउदीरणी आतिरश्पो कंठ पीत्वा वृत्ताना
नाद् हिरुद्धा तद् अर्थः इंदो रुचो मरीचिरिवे स्तुल्येत्तामहारिरश्मितीरमध्वतेत्तां वेत्तां कुलविकारयो रतिविप्स्वः मुक्ता वल्ली रावकत्वचा च कारस्या
कल्पामास कल्पतिः कामधेनुः १३ साटोपमिति अमी मेघाः साटोपं ससंभ्रमं ससंभ्रमाटोपसंभ्रमाइतियादवः अभिषेकं रतो गजे तो ये तो पेरं
भोभिः उर्वीसमं ततः प्लावयिष्यन्ति तानि अर्मोसि पयो व्हेरेकदेशादेककोणा न्निभ तेनिष्कलं च पातापावित्तो मितारहरि दर्शीराते नसम्र
दुस्पृपारष्टि न हृपत्वे प्रसपते १४ उद्रूस्येति मुनीन्द्र सत्तो वेदतरवेदार्थमित्ये स्तत्तं सुरासुरेवतोपमुक्त्य संप्रतीतां ताः संता अवुशीर्ष
ततीः प्रविशतीर्नदीः वेदपतितीः स्मृतीः र्थं आदि संहिताद्वहरित्तालोक पामासमभूतिमत्त्वेन प्रमाणा स्मृती तांतस्त्ववादवत रामः ३८
संपूर्वेश अनेके वेयमुपमा १५ विक्षीपेति दिहु भवानादिष्टानि दिशं नरातीत्यर्थः दिगादिभ्यो यत् उरुभिमहोत्रिभ नानिना नादू न्यासिविक्षी

इति अभ्यासलोपः फणीन्द्रा भस्त्या गरुडध्वजस्य हरेर्ध्वजा जनीवरीयसा लिमाहितीति अश्विसिता नितम्बेन पर्यासि उर्ध्वे सुश्लिष्टिपिटे ५ ऊ॥

यम् त्येन दत्वा उत्तमलाभं दैगुण्यादिकं भजेतीतानुत्तमलाभभाजः तन्नत्यं दैपामित्यर्थः अप्रत्यये त्यप् अफल्गुसारवत् फल्गुतुच्छमसारं वेतिपाद्म
वः भांड्मूलधनं पराष मित्यमरः वणिग्भूलधने पात्रे भांड्भूषाश्वभूषयोरितिवैजयंती नरोष्मो बुद्धिपानो स्तारणि स्तरिरित्यमरः अविरल तते
श्रीरसौराणादिकोर प्रत्ययः आवपतः आदध्यतः वपतेश्लेप्रत्ययः द्वैप्याः समुद्रद्वीपवासिनः द्वीपादनुसमुद्रं यञित्यञ्प्रत्ययः सपात्राः
संभृतपात्रा सापुर्योजनं राष्ट्रांतान सांयात्रिकान् पोतवणिजः सांयात्रिकः पोतवणिगित्यमरः प्रयोजनमितिठक् असौ हरिस्पन्दते १६ उत्सित्स
स्यंदत बहतिनदभर्तुः समुद्रस्यांतरांतरं उत्सित्सवः उत्पतितुमिच्छवः तरंगाः सनंतादुप्रत्ययः सनिमीमेत्यादिनाइसादेशः अत्रलोपोभ्यासस्यो इतिपूर्व
तः उत्प्रेक्षा स्वपिति तत्वादत्सनेपदं ११ तलितिअंकुरा पिपुशीतवेपुमापद्य पुत्रित्यर्थः उत्संगस्य वशष्या तस्याशेते इति तच्यो तंअ घिकरणे
शेतइत्यच्प्रत्ययः आगतमभ्यागतं हरिदीत्यगुरुणा प्रमोदेन प्रसारिता उतुंगानि तरंगाणि एवबाहवो यस्य सन्प्रत्युज्जगामेवेति किंपात्व
रूपो त्प्रेक्षा १८ उत्संगेति उत्संगिनः संसर्गिणः कृतः उत्संगिनाः तत्करोतीतितत्पनाणि तो कः उत्संगिनो भंकराये नेतिशेषादिभावे
तिकप्रत्ययः राल्ला तलानामास्फालनेन संपर्कितेन लब्धगंधः रावं शिशिरसुरभिरुदन्वतो नभरूपसमुद्रवायुः अधिवेलायां विभक्त्यर्थे वेलायां
यथाभावः बजतत्तस्य हरेः स्वेदलवान्नुवेलप्रतिहतां पयार्थेव्ययीभावः समाजेजहार वेला कालेचजलधेर्वेलातीरविकारयोरिति
विष्वः काव्यलिंगं १९ उत्तालेति चर्मचरेतीति चर्मचराः सेनिकाचरेष्ट इतिटप्रत्ययः तैरुत्तालेषु उन्नतेषु तालीवनेषु संप्ररत्तेन समी
रणेन प्रहतेनमारुतेन सीमंतिताः सीमंतवत्यः कृताः सीमंतशब्दान्मत्वेनान्तत्करोतीतितत्पनाणिकर्मणि क्तः रणाविष्वब्दोविन्नतोले
कृतालुक् ताः केतक्यो येषु तेनपोताः नतुनवचेति कपन्लवण्णसिंधोरिमालावण्णसैंधवाः तस्येदमित्यण्प्रत्ययः रूप्यणासिद्धेतेपूर्वं
पदस्यतइत्युभयपदवृद्धिः तासांकच्छभुवामनूपभूमीनां जलप्रायमनूपंस्यात्पुंसिकच्छस्तथाविधइत्यमरः प्रदेशादेशाः आसे
दिरे प्राप्ताः सीदतेः कर्मणिलिद् अवे त्ववासतोऽभ्योशिरनुप्रासस्थाले काशेअजन्नेषसेोपाद्य सौकुमार्यापवनेकगुणासंपत्तिस्पष्टा ८० लवंगेति
वे

नस्यहरेर्वल्लभस्य सैन्यस्य बलं सैन्ये वल्लो रामः स्वभवत्रापिशाप्यतः स्वप्रपरं केवलमेकस्येव तुरगस्य जन्मजन्ममात्रं १

मा: टी:
॥८३॥
लवंगमालाभिः लवंगकुसुममाल्यैः कल्पिता वर्तसाः कृतभूषणाः नालिकेरांतरिस्थपयं नामिकेराभ्यंतरद्रव्यपेयं स्वपद्रुतिपयसः पदं समनासे
ठकपरित्यादिनासमासांतप्रसंगात पिबंतः स्वास्वादितामृतिताम्रार्द्रक्रमुकाः स्वार्द्रपूगीफलानि येस्ते योधानुपूगः क्रमुकः स्यमरः ते
चम्बवरासमुद्रदन्तानस्यानियेः प्रतिपत्तिर्गौरवं सत्कारमापुः प्रतिपत्तिः पदप्राप्तौ प्रवृत्तौ गौरवेपि चेति विश्वः स्वत्राभ्यागतप्रतिपत्ति प्रा
प्तेर्विशेषणात् सावतंसकलमादपदर्प्यहे नृत्वा स्वाध्वलिंगमलंकारः तेनसमुद्रवम्बवरागांगहस्याभ्यागतोपवृत्तौ नेरलंकारेरा
लंकारध्वनिः ८१ तुरगेतिपारेतः तुरंगशालेराकुलस्य स्वपरिमितास्वस्येसर्पः प्रतिपथं प्रतिमार्गं पथार्थेत्यव्ययीभावे समासांतः प्रमति
ताः भ्रमतो राजानो सिरपरस्य येनतस्य नतु स्वयं केनापि प्रमथितस्येति भावः सततं ७२ ताम्री: शो मारमाचयेनतस्य च तम्त्रीपः पुरो गृहना
५ राद्वांदि चलतः परितोगच्छतः वल्लोरामस्तादनुं पस्यतस्ये कतुरगजन्मनः एकोपि तातो न त्वस्तीति भावः महीमलानां दराद्गुणा तोचे
मथितस्य न तु स्वयं कस्यापि मथितासततं विज्ञातम्बिपः तुरगस्यनेनरमेवा स्याहारेस्तीकरणादिति भावः जलधेमत्रतदप्रस्यानसमये
महदेतरं दूरगमनादि व्यवधाने तुरंगी त्वामहता रतम्बे वा भवतन्त्रचोपमेयस्य हरिवल्लस्य उपमानाज्जलधे रा धिक्यवर्तिनाम
व्येति रेकालंकारः पंचकावल्ली वृत्तं नजभजजातपैरीहरयति कथिता भुविपंचकावलीति लक्षणात ७५ तन्त्री वृत्तमिति केचित नज
भपुरस्तात्तजजरारचिता भुवि रुद्रदिक्यतिरिति लक्षणात ७३ तन्त्री वृत्तमिति छांदसाः ७५ तन्त्री जो स्नो जो ये स्वराः इतिलक्षणात
८२ इति श्रीपद्मवाक्यप्रमाणपारावारपारीण श्रीनरहरिपाध्यायको लचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां माघव्याख्यायां सर्वंकषा
ख्यायां तृतीयः सर्गः समाप्तिमगमत् ॥ निष्क्रामेति नीलोपलैरिंद्रनीलमणिभिः स्पृताः प्रोताः विचित्रा नानावर्ण्यातवोरिकाद
धोपस्यतत्र स्वतरावरत्नमाभिर्मेतिप्रभाभिः सहमन्त्रिभिःस्त्राद्धिः त्रं उहंनिर्गतं पुरगातांनिष्क्रामस्य सप्तमंपरत्वारवो स्यातिवस्थिततं रैवु
तकं रैवतारव्यगिरिं स्वसौ हरिर्ददर्श स्पृतेतिसी च्लेतकर्मणिक्तः ॥ द्वो: मधुरनासिकेवेस्ताटदेशप्रज्ञाऽरैरिवरविं शिवत्तमानीचते राम: ॥८३॥

पं

पद्मनिवद्यासंभवन्नेयमकलततरां त्वीचार्यदद्दिनो ते स्थयपेन क्षपेतालमापाद निर्वर्णसंहितैः समर्केद्ध १. त

नविशिष्टभूमो त्तेनगाङ्कुरानिमित्तं जातरूपोत्वेता सर्गैस्तिनावतानितवा हावषद्धोपजातपः तस्के तरां तू तं भ्रतीतानंतरसर्गादी

अत्र सर्गः समाप्ते सर्गेदिवरतानमेव १ गिरिंद्र इत्येते मुक्ताकीदयोनित्याकांतायामेर्कच्चयेनार्थमिति विशिनष्टि गुर्वीरिति गुर्वी महती द्य

दः शिलाः तटीरित्यर्थः पाषाणप्रस्तरयावोपला इत्यमानः शिलाइत्यदित्यमरः उपर्युपरि इत्यदांसमीपोपरिप्रदेशे इत्यर्थः उपर्युपर्यधसा मं

मीप्य इति द्विर्भावेन योगात् द्वितीये निप्रयाह वामनः उपर्यादिषुसामीप्ये द्विरुक्तौ द्वितीयेति मवंतादजस्तमुनमभिः इदेशकालाव

च्छेदे नोत्पत्तिरित्यर्थः अतरावर्तेरंबुमुचां विताने मेघवृंदे दर्शितेन द्विवसस्य भर्तुः सूर्यस्य मार्गेण रोद्धुं विच्छायमानमिव

विच्छवदाचरंतं तद्वर्धमानमिव स्थितमित्यर्थः अवारकाइंता हृदिः शानवादेशः अत्रावद्धि नेमेघो नमनेनावच्छायमानो प्रे

क्षाक्रियानिमित्तक्रियास्वरूपोत्प्रेक्षा २ कांतेति पुनर्नवानि प्रभाजालानि विभ्रतीति नवप्रभाजालभृतः तेषां मतीसंबंधिन्या नां

इंद्रनीलानां काचनवप्रभाजालस्वर्णाभानुप्रसृतयानचादीप्या कांतेन व्याप्ताः पुनः शिलानां मेचकोपलानां वाश्यामलतयाश्यामलिमा अभिरा

मिः मंतया आमंत्रितवद् पदेमकरंदपूरितत्वाद्धुतंगाभिर्लताभिः व्याप्ता इतंपरंघतरमेकंयमकवर्त्मीति तत्र तदेवालंकारः अर्थालं

कारस्त्वस्मृर्थे पादानामादिमध्यांतगोचरत्वाद्विविचत्तुः पादयमकानां प्रकल्पना आदिमध्यांतमध्यांतमध्याद्यांतसर्वतः अत्र तु वह वसे

वांमेदाः संभेदयोनयः सुकराडुःकराश्चैव दर्शितत्वेन वेचनेति ३ सहस्रेति सहस्राणि संख्या येषां तैः सहस्रसंख्यैः शिरोभिः शिखरैः शीर्षैश्च

गगनं तथा ततं संख्यैः पादैः प्रत्यंतपर्वतैश्च रसोश्च भुवं व्याप्य वितिष्ठमानं समवप्रविम्यस्य इत्यत्मनेपदं विलोचनयोर्दत्त्वान्तयो

देशत दुंवु द्रुरश्मिनिशाकरो यस्य तं अत्र प्यनेत्रे कृतार्केंदुमित्यर्थः अतत्साधुसत्यं हिरण्यगर्भेवृत्तानानुत्तेता सहस्रशीर्षत्यादिप्र

तेति भावः हिरण्यगर्भेहिप्तिमर्भेश्च ४ क्वचिदिति पुनः क्वचिदेकदेशे जलानामपायेनापगमेन विपांडुराणि अस्माणि अनवद्यो तंल

लितंपकुनेरीयं तस्मृतिमात्समादृविर्येयौनि अभ्राणि विभ्राणं दधानं नजत शानव अतवोपमापाः पार्वत्याऽगसंगेनार्द्धभागेन

तो

अवतिष्ठमानं ४ कर्तरि १

भा॰टी॰ विभक्तमेकभाग स्थापितं भस्मवत्स्थितं स्मरारिं हरमिव स्थितं इत्युपमालंकारः ५ छायाभिरिति पुनः स्त्रीणां वदनप्रतिबिम्बवचनैर्बहुलालसालो
४१ लुपाः लोलुपा लोलुभा लोलो लोलं पटो लालसो पिबेतिपादः तेषां स्त्रीणां चटुलालसानां मदेन क्लिविदीर्घं चटुलोत्पलास्तेच ते अल
सापत्न्यविशेषणातयोः मिश्रिताः विशेषणाविशेष्यभावविवक्षा बहुव्रीहिसमासः तेषां च चटुलालसानां विहंगमानां हंसादीनां उत्पिंजल
निजातानि उत्पिंजलजातानि पूर्वसमासः तानि पत्राणि तेषां तैः उत्पिंजलजातपत्रैः नतारव श्रुतिपिंजरीभूतदलैरित्यर्थः तलपोरमेदजे
लेजेरे वासरे नै स्तुत्यां कुवीरां तेन महती कमला कारसमृद्धिर्यस्य तेयमकरूपकतोलंकारः ६ स्कंधेति पुनः स्कंधं प्रकांडं अधिरूढा
उच्चलनीलकंठानपुराः येषां तान् अत्र स्कंधाधिरूढाः अत्र स्थिता नीलाः कंठा येषां तान् अत्र सप्रकांडप्रो स्कंध इति विश्वः अहो दूः
ष्कृतनकुलव्याप्तदेहान् एकत्र तदा वासत्वात् अन्यत्र तन्मूषणा लावेति भावः प्रवर्तिता अनेकलतानामेव भुजानां लतानामिव च भुजानाम
ग्राति येषां तान् अत्र तावानं तानसंख्यान् रुद्रानिव स्थितान् इत्युत्प्रेक्षा उर्वीरुहः वृक्षान् धारयंतं उद्वहंतं ७ विलंबेति विलं विनोनीलो
त्पलान्यवकर्णपूराः कर्णावतंसा यासां ता लोध्रराली धूरजसा गौरीरदनाः शिखोराद्विभ्रमाद्ध उपकपोलभित्तीः स्त्रीणां गंडस्थ
ली इव स्थिताः उपमांतरमाह उत्पलाः वल्लयजस्तरणि उत्पलावल्लजा इति वेष्टयंती नवैस्तैरलंकृतानां तानां स्तेकतानांभंभे
वाभा यासां ताः कृतस्मुचीः स्मृद्धिशैवलीनीः शैवलवतीः अपोदधानं अस्य चित्त्वशीवलत्वात् अंबिंब प्रतिबिंबभावेनोपमाद्वयं ८ राजी
वेति पुनः राजीव राजीनां पद्मपंक्तीनां वशाः अधीनाः लोलाः चंचलाः भृंगा यस्मिन् तं राजीवराजीवशलोलभृंगं तटस्थांतिमिभिः
संघैः उत्सम्भानवमुक्तं तरहरंतं कांतारभ्याः अत्र लकोतांकूटाः कुंतलाग्रा शिखा यासां ताः कोतालकोलाः अलकाभ्यूटाः कुंतला इत्युपम
रःसुतरां ललनाः स्त्रियो धीरो सारसोरतोभिः रातसैरतोभितमन भिमृतं यथा तथा उद्वहंतं ९ नन्वेल्पीयान प्रेशिनो नृपो वक्षिद्दे राम॰
वतकेनामकयभिप्रपद्विनस्त्यापाशंकानिरस्यति मुद इति मुरारे मुदे संतोषाय अमरैः कर्दभिः सुमेरोः शृंगैः करोरानीवीपर ४१

चितस्यवर्द्धितस्य आनीतैः फेनैः उपचितस्येत्यर्थः उपचयेकारणानां फेनानां गीमपीदानवनेकर्मत्वंयस्यशैलस्य उच्छ्रायअंशोन्नत्वंसोदर्थाव
तयोर्गुणात्र्युत्कर्षातु द्वाभ्यामपिशंखप्रगल्भवाचांकवीनांसर्वोपतइत्विस्वोपाःमिथ्यावाच्यानभवेतिमेरुफेनेगोसर्वगुणासंभवादितिभावः
राजसूयसूर्यमखोघेत्यादिनावदेः कावंतोनिपातः उत्कर्षः उच्छ्रायः उच्छ्रायइतिपाठेतेनोपसर्गस्यसमासोनोपस्यछाघअइत्यपरि
णीभुवोनुपसर्गइतिनिपमातमुदइत्यादिश्लोकसमूकेपकुदस्यदृष्टोपिशैलः सइत्यनेनान्यः मेरुफेनागासंबंधेपितंवंधवर्णनाद
तिशयोक्तिः १० पतइतिलोकपुराणान्निकेशानिअधनेमेहद्भिः सूरिभिः प्रभूतैः प्रभूतंप्राज्यंभूरीत्यमरः प्रस्थैःसानुभिर्मानविशेषैः
स्थपस्थोऽस्त्रीसानुमानयोरित्यमरः मतानिसंमतानिमितानिबुद्धिपूर्वाणिउद्धमीनिअमितानिअपरिमितानिरत्नानियतःशैला
दाढ्याधनिकातइभ्यआढ्योधनीत्यमरः प्रपणोमव्यवहारः प्रयोजनमस्यप्रापणिकोठाक्तीक तदस्यप्रयोजनमितिठक् पण्याजीवा
प्रापणिकोवैदेहकोनैगमाव्हेतेवणिजइतिवैजयंती तस्मादि वाजस्त्रंजन्यूहउपमालंकारः ११ अविवयतीति आसन्नमौलत्यास्तेनि ८
हितंअनतरावोदयतापेहुः सहाजपेरविंदधातेप्परविंदधानेऽरविंदधानइतिविरोधः अरविंदानांधानेनिधानेइतिपरिहारः धीयते
यस्मिन्नितिधानंअधिकरणेल्युट् शब्दश्लेषमूलोविरोधालंकारः यस्यगिरेस्तटेनिपीतरसानितरांपीतमकरंदानमंतितामरसा
निपंकेरुहाणिभारभूतयायपयासानमंतामरसापंकेरुहंतामरसमित्यमरः अगारावमतांमंगावलिः नारिवयतनरिवनाविदेदेवा
दिकात्कर्तरिल्युट् अन्योन्यसंनिधानेपिअरविंदाकरविहारातमधुकरात्सावेनाघरित्यर्थः १२ यत्रेतियत्रशैलेरजतस्यविकारो
राजतः प्राणिरजतादिभ्योञ्प्रत्ययः सचासौगंडशैलश्चगंडशैलाश्च्युताःस्थूलोपलाःगिरेरित्यमरः उन्निद्राणिविकसितानिपुष्पाणिय
तीतीवेस्पमितसमासः तेषांसहस्रंभजतीतितन्मणजाऽभिरूढेनोच्चैर्महीरूहाद्वनेराः सुराधिपेनदेवेंद्रावधिष्ठितोयोहस्तीमल्ल
इवतस्यहस्तिमल्लस्यैरावतस्यलीलांशोभांदधौरेवतस्यभावस्यादितिभावः हस्तिमल्लोऽभ्रमातंगोहस्तिमल्लोविनायकइतिविश्वः अन्नली

उदीर्णे दन इति धातोः कर्मणि क्तः नुदविदोन्दघ्रेत्यादिना निष्ठानत्वे विपन्नगाधिनत्तसंधीनभवंतीत्यविपन्नगा सपन्नगाइत्यर्थः ।

मा॰टी॰ लामिति साहश्यापेक्षात्मनदर्शनालंकारः १३ विभिन्नेति गरुडाग्रजेनारुणेनाविभिन्नवर्णा अरुणिमानमनापादिताइत्यर्थः सूर्यस्य संदेवस्यंदनरथे
८२ वहंतीति रथ्याः रथ्यास्वाः तद्वहति रथ यत् प्राग्ग्रासंज्ञामिति वत्प्रत्ययः यत्र शैले वंशाकरीरनीलैर्वंशांकुरश्यामैः रत्नैर्मरकतैरित्यर्थः वंशां
कुरेकरीरोस्त्रियामरः वंशशब्दस्याप्राणिनां हेतोरल्पनत्तादाः प्रतिपत्त्यर्थं वादयोनरकुलोन्नतरवेकार्यपदमवृक्षोत्यमिसत्काकारिक
हे लभकत्तात्ततंसादिभ्र प्रतिपत्तिविशेषकरेणुनदोषइत्याचामनः नविशेषवक्रेदितिपरितःस्फुरंत्याखा स्वप्रभयाकरोनपुनः स्वांस्वे
मिज हरितं वर्णमेवानिन्यिरे स्त्रानीताः नयतेर्द्विकर्मकात् प्रधानेकर्मणि लिट् प्रधानकर्मण्याख्येयेलादीनाहुर्द्विकर्मकादिति वचनात् अत्र (एमा)
विभिन्नवर्णोइत्येकस्तद्गुणः रथ्यानांस्वगुणत्यागेनगरुडाग्रजगुणाग्रहणात्प्रनस्तस्यागेनमरकतगुणात्यागादन्योलंकारःइत्यर्थः १४ यत्रेति
यत्र शैले समुन्नमद्भिः समुत्पतद्भिरंबुवाहैरुभितामिरद्भिर्मुहुः समुन्नसम्यगुन्नतिं स्त्रितामितिमर्थः तेषामविपन्नगानांनगानांर
तानां वनं विकपावकांतानाविकाशिसमुत्प्लवत्विपत् नवधादेमिन्त्वंवर्षानुषंगादिवाग्निदीप्तोविनाशमकिंचित्करइतिभावः १५ फल
भिदिति पःशैलमुत्संगभुकरावर्णादर्षकारसंपर्कात्सृत्राणां यदिदं कार्तिनवं [illegible] अप्रातेपंथामतेजःफलभिद्भिनदिभृङ्गाग्निः अर्कांक
रसामर्थ्याभिव्यंजकैरितिभावःपतंगकांतैः दृष्टां तत्रत्तेरिति भावः गुणानां संक्रांतिमन्यत्र संक्रमणं संक्रांतगुणामित्यर्थः पात्रगुणाकथा
रयुणासहकारादक्रांतःप्राप्तोगुणातिरेकः कार्यविशेषाधानरूपोगुणोत्कर्षोयस्यास्तांशशिसमप्रात्तपादपामासः अर्कात्विषां सर्वत्रसं
क्रमणविशेषेविमृष्यकांतेषुवस्वलनतन्नदर्शनात्सर्वत्रापिसंक्रमकारणगुणानामाधारगुणसहकारात्कार्यविशेषाधायकत्वमिति वेषिस्पर्णाविस
मिफल्गुपोऽत्रैवजायतःइत्यर्थः ततमसहकारशक्तिविरहिणीसहजशक्तिरनुपकारिणीतिभावः अत्रनुयाम्नोलंकारः १६ दृष्टोपी १०
स्वपूर्ववत्तेन तिमुहुर्दृष्टोपि सशैलोमुरारेरपूर्ववराद्धाद्भवपूर्ववशात्तुल्यंविस्मयावेदितः विस्मयमातता नः अप्रतिमरतीपइतिभावः नचाहि तशे सम
तोत्पर्यं २ तरोपसीदतांवीक्ष्याचं दिभौवः नवत्सामयवं भावं उपैतीतिपत नन्नवस्त्रोपगमनमेवरमणीयतायारूपंस्वरूपंलसतामि ८२
ग्रहणाद्यपरत्तद्गुणास्तु दृपजी वीतिस्वजातीययोःसंकरःतेनगिरेःसूर्यमंडलपर्यंतमौनत्यंवस्तुव्यज्यतेतद्गुणस्वगुणा १.

ति ना

सर्पः अप्सरसीव बलन्तरासम्यविस्तरपहेतुत्वसमर्थं दाक्षार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः १७ उद्धाराराज्इति अथ पद्यहरिर्विस्मयानंतरं गा
संवाक्यानां उद्धारहाजानाती त्यर्थाराजतः उत्कि कुशलः आनोनुपसर्गेकइतिकप्रत्ययः नेगृह्ये त्यादिना आकारादनुपपदकर्मोपपदे भव
तिविधेये धेनेति वचनात् दारकः कुसमलारण्यिः उद्धारः नताः रसांतः पत्रिगणा यासुतारणान्दिगणानहीतेयानंतेयरतीति अर्थं पर्वतेप
चायवत् अहार्य धरपर्वनाइत्यमरः द्रुहुमत्कंमुत्सुकं उत्कं उन्मनाइतिनिपातः उत्कं धरमौत्सुक्यात् उन्नमितकंधरं शोरिमवेत्यइतिवत्स
माशाकेमेतागाचमुखाचनहीगितज्ञोवत्सरेवलीदतिइतिभावः १८ इतः प्रभृतिपमकानंतरं श्लोके पूर्ववसंततिलकावृत्तविधमेनाह
आछादितेति आछादिताभिः आवृताभिः आयताभिर्दीर्घाभिर्शिरोवरं वंचदिगंवरात्तियेन तं अस्यश्राछादितंवासितमापतंदिशेवं
वरंचासौयेनतेन यो तं उच्चकैः रुन्नतांगाम्भुवमाकम्य व्याप्य स्थितं तं पाउदग्रात्पुन्नतानिविशालानिचयम्यगात्रिस्थिवेत्राणिप
स्पर्ते अयत्र तदग्रविशाले पंगोविषाणोपस्पतंउच्चकैरुन्नतेगांवृषभमाकम्याधिष्ठायस्थितमिस्यर्थः पंगं विषाणोपिरवरेगोः सं
स्वर्गविषभेरश्मोवज्रेचंद्रमसिस्मृतः अर्जुनीनेचदिग्वाशाभूवाग्वारिषुगोमतेतिविश्वः मूर्द्धशिखरे अन्यत्रशिरसि स्फुरंतीतुहिनदीधि
तेरिंदोः कोटिरश्मिः कलाचयस्यतमेनंनगेशंनगश्रेष्ठं रैवतकं कैलासनायकमीश्वरं चोहीक्ष्यकोनावस्मयतेसर्वोपिविस्मयतइत्यर्थः
नेयंतुल्ययोगिता प्रकृतविषयेतदनुत्थानात् नापिसमासोक्तिः तस्याविशेषणसाम्यमात्रोपजीवित्वात् नापिश्लेषविशेष्यश्लेषयोगात् षड्भयश्लेष
नतस्मात्प्राकरणिकार्थमात्रपर्यवसिताभिधाव्यापारेणापिशब्देनार्थांतरध्वनिरेवेत्याह उक्तं काव्यप्रकाशे अनेकार्थस्यशब्दस्य
वाचकत्वेनीयंत्रितेसंयोगादेरवाच्यार्थकृद्व्यापृतिरंजनमितिवृत्तलक्षणांतु उक्तावसंततिलकातभजाजगौगाइति १९ उदयतीतिवितता
ऊर्ध्वप्ररश्मिरज्जवोरज्जवइवरश्मयोयस्यतस्मिन्विततोर्ध्वरश्मिरज्जौ अहिमरुचौसूर्येउदयतिउदीयमानेअपगतातिनिरस्यास्तेनेवकेचि
दिद्धंतितनःशतारिसप्तमीतस्याविततोर्ध्वरज्जौहिमधाम्निचंद्रेयातिअस्तमयमानेयातेःशतारिसप्तमीअयंगिरिर्विलंबिना घंटा

२

मा: टी: द्वयेन परिवारितस्य वेष्टितस्य वारसौ द्रुमस्य नीला शोभा वहति स्म नीलामिव नीलामिति सा दृश्यपाले पाणिदर्शनेन तथा समर्पयंच द्रुमसावस्य कु
८३ ट्टिसमानकलो विभ्रमताविति महदो न त्वं स्वस्यते ७ स्थिता र तं स्व पानिनपुजरेफ लोपकारो पुनि वन नौजरगा स्व पुष्पिताग्रा २० वहती
ति लसमनादी प्यमानान वांशवो यस्य लसमानन वांमक: शैशिक: वद्रुपस्य: योचल्लसहरितास दूर्वा: हरितेति च दूर्वा याह रिद्रुतो पुंग
१ स्यवद्दिति विष्व: कनकस्यस्य नी: स्व रोमं मी: जानपदे स्या दिना स्वक्र त्रिमार्पेडीपु परितो वहति सरायो च ल्लो हरिता ल्लेन कर्बुरे समानं रा
न वमंगक वासो यस्य सहरिता लसमनन वांमक: पीता वरो भवान्निवराजते द्रुतविलंबितं र त द्रुतविलंबितमाह नभौ भरौ २१ याष्ट्रा त्वेति
इहाद्रौ सानुषु संनिषण्णा: स्थिता जना: शांतमलं कलंकस्य पुरो वर्ति त्वान्नि: कलंकं स्वतरा व सांद्रुतर मंमजाल यस्य तं संपूर्णं परिपूर्णं लक्ष्मं
प्राप्तं ल लना लपनोपमानं स्त्रीमुखसादृश्यं येन तं स्वानमं लपनं मुखमित्यमर: कुत: उत्संगसंगि हरिणस्यां कस्य मगस्य मगांका मगांच हृ
न्मूर्तिं यस्य तस्य मगांकमचंतं पश्य दृ स्यपश्यावं द: पाश्चात्य: दक्षिणा पश्चात् पुरस्तस्य कस्यवासो भागस्तं पाश्चात्यभागं पश्चाद्भागं प्रपूर्णति
पाश्चात्यभागदर्शनातिशयो तया तादृशो न्नत्यध्वनि: वसंततिलकावृत्तं २२ कांत्वेति स्वरा द्वैमि उरो पाः सिंदिनदी प्रवाहा: प्रवाहानि दुरोद्रु
२ र इत्यमर: कृतवलेद्रत्यादि वैसामान्यविशेषभावादपुनरुक्ति: पुंवत्त्वमि: तुल्यतेन तुल्यमिति वति प्रत्यय: उच्चैस्तुंग्यस्तटे म्य: पपात तत्वत
टो भृगुरित्यमर: ग्रावाणं शिलानां मूर्द्ध्नि पातं संत्वा पति त्वा जर्जरा: शकली भूता: यामाकाशं प्रत्यपतंतत: स्मरातीनांस्व र्लोकं तां वेवरीसा स्त्री
म स्मरता गात्रनिवीशां स्व गामि वृत्तिकु वेति स्व न्यरश्रा नामसमर्पस्य वान प्रस्थस्य जीर्णत: स्वग्वनिजलसंपातैर्जरत्तां प्रथी यत इति विहितं भ
गुमाति नांउस्तां स्वर्लोकगामिनामिहोपमानात्र शालिनी वृत्तं शालिन्युक्ता म्तौ नगा गो ब्धिलोकै: २३ स्यागवंती ति इहाद्रौ क्वचिदमूर्जा गाती
न्मूर्नी: जगतीभुवनेष्म माविति विष्व: शमिता स्व तका नामातं स्वरो येस्ते शमित वातकातं स्वरा: सर्वे सह दायतितमं बुवि वचातका नामिति रा॰न:
मूर्मिगात्मस्य तेषां विषत्वाद मोमां वुद्धने नोजी वयं ती त्यर्थ: क्वचित नि निलिता स्तुपमिता निकं तानिका तं स्वरा शिमुवर्णा निये स्ते तदि नु ८३

लितकांतकांतिस्वराः तद्विनस्फुरतो तेषामपि तद्वत्स्फुरत्तादिति भावः तेजलदाः स्यामंतिस्राच्छादयंतिस्फाम्नाच्छादने चौरादिकः क्वचित्स्फुरिता नि
उल्लसितानि चारूणि चामीकरराशिसुवर्णानि येस्ते स्फुरितचारूचामीकराः अप्रमीलवितुंकराः स्वातपाम्रकपिशयंतिकपिशांकुर्वंति क्वचिद्दृष्टिः
क्वचिदातपक्षेत्रिमहदाम्नाटमित्यर्थः शार्करयष्ट्यावनेसंस्त्रलेन सलोनेनमष्टामनी २५ कुलितिपूर्वमिति उद्धिन्नाः उल्लिप्ताः सितांशोश्चंद्रस्यकराः अं
शवो हस्तास्त्रावलंबो येषां तैः ऊर्ध्वमिलाम्बुनिचयैस्तैरुद्धूनिचावष्टम्भेत्यर्थः शिरोभिः शिखरैर्मस्तकैश्चातीवतरां अशार्तरं अतीशब्दोमद्धशार्थाद
व्यपादाम् प्रत्ययः उल्लिप्रमुखमध्यतमंतरितन्नभेयः सादृश्यादि त्यसनीयो निर्झरजलमिति व्यपदेशो व्यवहारोपस्यतन्न २८ तारोनिर्झरजल
धियं कुर्वदित्यर्थः अस्यादृत्तं टेबुविष्वक्समंतान्नपतत्निस्फुटं सत्यंद्रकानुरूनिचावष्टम्भ्य शिरोभिर्द्धिपमानामपिद्धुर्द्धरत्वान्द्र्स्यदंतरित
मेवेदं नतुजलं सादृश्यान्नु व्यपदेशोद्धवोर इतिमवेतः पातिनिर्झरजलं चोत्प्रेक्षातेतेनोत्से ध्यविस्तारावस्य व्यज्यते २५ राजतेतिराजतैकस्मिन्
भागेस्फटिकस्यपतटं तस्योसुभिर्भिन्नेनीराः मिश्रेषुध्वकोः शुभ्रजलाइत्यर्थः अपरावापरस्मिन् भागे नीलाइत्यर्थः अपरचापरस्मिभागेनीलाश्म
नामिंद्रनीलानां द्युतिभिर्भिन्दराशिमिश्रात्यंभांसियासांतानीलसलिलाइत्यर्थः इत्यद्देसरितः कलिंदस्यादेरियंस्त्री कालिंदी यमुना कालिंदी
सूर्यतनयायमुनाचयमस्वसेत्यमरः तस्यांजलैः जनितामध्रीः शोभायस्यास्तस्याः तत्संगताइत्यर्थः सुरापगायागंगायाः वैदर्भ्यांशोभासप
तेभजंतिविदग्धस्यभावः वैदर्भीयालितलादित्वाद्गुणवचनेत्यादिनाष्यञ् पस्यपः बिद्वोरादिभ्यश्चेतिङीप् सोपीत्वस्यवाहुलकत्वादिहविकल्पः
गृह२२ स्वतराववध्यसिल्करता दोकारोव " कुलमितितामनः अप्रत्रमितासितमणिगुलाग्रहणात्सरितो यमुना संगत गंगाशोभासादृश्यापे
क्षोपातकुतोस्यापितानिदर्शनाप्रहर्षिणी वृत्तं म्नौ ज्रौ गस्त्रिदशयतिः प्रहर्षिणीयं २६ इतइतिमेरोः समौवृष्टेतुल्यप्रस्यैस्वतएवास्मिन्न न
द्युविचलत्सनोमरामानुरागारत्नतटकांतयोविलसंतिप्रसरंति किंचनवं प्रेमयस्यतस्मिन्नववप्रेमरामायत्यो अनुरागोरामसहवर्तइति सा
नुरागाः सुरसुंदरीभिः समाः सरूपास्तिम्यस्मरतत्सतेनावलिसंति क्रीडंति अन्योन्यस्मानुरागितायोभिरूपा श्रेहविलासिनस्तदनुरूपाणि च
विहारस्थलानि संतीति भावः २७ उच्चैरितिइहासांद्रया सुप्रयात्रे पविशेषणमनेन वासवर्णाः समानवर्णास्योक्ति जनपदे स्यादिना
द्वे

मा:टी: समानन्यसमभावः स्वेपभेदमनेन सुवेतिवैजयन्ती महारजतराजिविराजिता कांचनलेखा त्वामिता स्रसौ पुरोवर्तिनी उच्चैरुन्नता दुर्वर्णमिती रजतमि
८८ त्तिः दुर्वर्णं रजतं रूप्यं महारजतं कांचनमित्यमरः भस्मना परिपांडुरितस्य स्मरारे रुद्रस्य हृत्कुलाद्रि लोचनमेव ललामं भूषणं यस्य तस्य ललाट
स्थली लांछनो भांस्वत्येति भजतीति निदर्शनालंकारः ललामं पुंड्रवृक्षभूषा प्राधान्यके तुच्छित्यमरः २८ स्रुवनिति: स्रुवंगिरितिजरठाः स्रुति
कठिनाः स्रुतिजरती स्रजरठः कठिनेजीर्णे इति वैजयन्ती प्रकामगुर्वी पेशलाः स्पोत्पदर्भरा प्रकामगुर्वी: गुरुस्तुगीव्यनोप्येषु रोपितरिदुर्भर
इतिशब्दार्णवे विस्पष्टपटुवस्पष्टवांप्म सकादयपोतिसमासः स्रलघुभिर्विलंबिभिः लंबमानैः पयोधरैर्मेघैः तैः पयोधराः पद्मा स्राबनाः
निर्वृष्ट पत्रस्त्री तनाध्योवयो धराविन्यमरः सततं सर्वदा स्रसुमतां प्राप्तमतां स्रगस्यरूपाः स्रभ्युन्नतत्वाद्गरोहस्वरूपाः स्रन्यत्र वक्त्वा
कुमनानहंविग्रहाः स्पजेदं स्रकुलो स्पन्नोवक्रांस्त्रीकन्यकांतपेति गमननिषेध्यादितिभावः पारेतालाहिपंदंलयहारिरोदि ढौरिरोदियोजा
त यासुतात्ताः वरिरोदिढारिकाः तिर्यंदं तप्रहारस्लोग्गजपारेतोमतइतिहलायुधः २नः स्निग्धामितिसमानांतः वृत्तपः स्रन्यत्रपारेताताकि
तीभूताः दिशोदंततनिविशेषाः करिकानरवन्द्रराम्प्रपासंताः दिश्छंदवर्तुलाकारं करिकानरवेतिपादवःतरी विभर्ति स्रवप्रकृततरी विशेष
गामहिम्ना स्रप्रकृहृद्गांगनाप्रतीतेः समासोक्तिः वृष्टिमसाव तमुक्तं २८ व्योमेति व्योमस्पृशोः शृंगकूटाः उन्निर्द्रविकसितेः पुष्पेविनाः उन्नि
द्रपुष्पचयाः तेनविलसंत्यचुपचनपादविनिचरणप्रत्ययतेचतेप्तपक्ष नवविंगधासोपिंगलवर्णैः कलधौतभित्तीः कनकतटीः कल
धौतं रूप्यहेम्नोरिति विश्वः प्रपपतापुकटवताः स्रवताव सोमेरवी सुमेरुसंबंधिनीभित्तं वशोभां करकेत्तवांसी स्राधिगतेन प्राप्नुवतागत्य
गमेः यौदकमकेस्याधिनौकर्तरिक्तः एतेनरैवतकाद्रिःरा भरतस्यराज्ञः इदंभारतारव्यं वर्षं भूखंडं स्याहृष्टेलोकपाले शेवस्तरेवर्षमहिप्पामि
त्यमरः इलावृत्तवदिलावर्षमिववभिभाती स्रुपमानवरव्या स्यजंबूद्वीपस्य हेमाद्रि दक्षिणभूखंडे हैमवतापरनाम कं भारतं वर्षं तस्ये वसुमेरु
योगात्सौमेरवा स्व्यमस्परवंडमिलावृतवर्षं स्रलावनाम्नेदं भारतं वर्षं हेमाद्रेस्तत्तदक्षिणांतेनहेमवतं नामपरेभवव्यवसुलयेतदिला व रामः
वृतं सौमेरवं सुमेरुपरितोहितदितिवैजयन्ती ३ धृमेति इहाद्रौ पुरोग्रेनर्गानाग्नेः सदृशिसमानेःजिन संनवर्णाइत्यर्थःहौ वर्गाः सुवर्णाः ८४

वत३ मा

विकारे तटे कुसुमसमूहे लीनानां स्थितानां भ्रान्दिश्यचक्रोत्ति निष्ठानत्वेऽलीनां भृंगाणां मालीमंवलीविभ्रान्ता: अतएव स्पोभीभूता अमी तरवो
धूमाकारं धूमसास्यंदधतीत्युपरूप अग्निवर्णांतिःस्वर्णांतटे यथा मास्तरवो धूमवर्ण्णा भी सुपर्जेल धरमालावृतं स्पर्ध्येगैः स्याज्जलधरमाला
मैत्रीस्याविति लतारता त ३१ रुचिरे ति स्वसौगिरी रुचिरेरुज्वलैर्भिन्नैर्नीनावर्णैर्लोमभिः शालेनाइति तेषां तैः परितः प्रचलितैः प्रसरद्भिः प्रियकाः
कंबलप्रकृतयो मृगविशेषाः प्रियकोरोमभिर्कुत्तोमदृष्ट्ये मसरोर्धनैरिष्टितैर्वजयंती तेषां वृजैः समूहैर्जंगतां चरिष्णूनां गतैर्विविधरत्नमये रव
यवैः सांगौरिव भूतिभातीत्युत्प्रेक्षा त्रुतविलंवितवृत्तं ३२ कुशेशयेरिति अत्र आजौ जलाशयेषु अधि ताः जलाशयेषु हृदेषु उषिताः वसंतः गात्र्योदक
मिके स्यादिनाबसै: कर्तरिक्तः संप्रसारणमतिवृद्धिप्रजायांस्यक्षोतिवकाराद्यमाना यांनाकेलभास्त्रिशब्दक्षेकाः त्रिशब्द षष्ठ्यलक्ष इति बेजयं
ती विकस्वरैर्विकसनशीलैः स्पष्टशभासपिसकसौवरच्य कुशेशयैः शतपत्रैर्मुदा प्रीत्या रमंते क्रीडंतीति कलविहारिणां कलनाकारा मृगपमाकर
इति भावः कंवकलाः अव्यक्त मधुराविकारोमानसो भावः सप्तमीजनमेषांतधिकाः उद्दीपकाइत्यर्थः कलभाविकस्वराः बहुदैपेषांतेकलभा प्र
विकस्वरैः सिद्धगणैः सुरसंघैः पोषितां स्वस्त्रीणां मंतेसमीपे उदारम्युच्चैः प्रगायतेच मस्वर्णापमितिति भावः ३३ आसादितस्येति इहाद्भुवमर्महो
मध्यपः शेषतेर्निपोगादस्मिन्काले ऽस्तमयति देवशासनात् तमसांधकारेणातत्प्रायेण व्यसनेन वासादितस्याक्रांतस्य पुनरपक्रमणेन पुनराव
बां - त्या कालेसमागमका लेनमा कांक्षतः पुनरागत्यसंगतुमिच्छत इत्यर्थः स्थिपत्युः सूर्यस्य संवंधिपरैःतेजों तरैः परुषांतरैःते फ्ला नभिभूतमतिरस्कृतंस्त्र
३ नुपद्रुतं च कलत्रस्थानं कलत्रभूतानां त्रिषांस्थानं स्थितिं वहतिनिर्वहंती त्यर्थः ह्रीसांशोभ्येवरतरां कायमितिभावः यथाकेनचिदापाद स्या
सीकृता निकलत्राणिसंरक्ष्य कालांतरे साध्यात्तस्प्राप्य छतितद्वदोषधयोपि त्विषः त्विषांपत्युः सूर्यस्यती सर्थः रात्रौ भासा सूर्यास्तमये
प्रज्वलनादुदयेविपर्ययाच्चोपवर्ण्यते अत्र विशेषणसाम्यादकीदीनामापन्नादि साम्यप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः ३४ वनस्पतीति अत्रादौ
वनस्पतयोव ता: वनस्पतिर्वृक्षमात्रे विनापुष्पफलद्रुमइतिविश्व: पतपपन्नस्फुरंतीतेषांस्कंधेषु प्रकांडेषु अंसेषु चनिषण्णासक्ता बालप्रवालाबा
लपल्लवाहस्ताइवयासांसास्तयोक्ताः मधूनिवृतयंतिभुंजतइतिमधुव्रतामध्यपा तेषां व्रातेन वृंदेन वृतैः छन्नैः अनिवारणं भिताः प्रापिताः लोचका
स्तारकास्तिकज्जलानिचयैः हेत्वीतैरिव संप्रेक्षाइवार्थे वाशब्दः तद्वदुत्प्रेक्षायां प्रपक्कं लोचकोमांसपिंडेस्पादक्षिताराचकज्जलेइतिविश्वः प्र

मा: टी: ८५

बैरीन्नरोरिवपुष्पैनतौरुपल्लविताः ब्रतत्यो लताश्चमदाइवलक्ष्यन्तइतिशेषः नवसिद्धेः क्रियाहारदोषद्व्याहयामनः लिंगाध्याहारवदिति ३५ वि
हगाइति कदंबैः सुरभिस्तुगंधिस्तस्मिन्कदंबसुरभाविहाद्रौ विहगाः पतिराश्चनुनेरांप्रतितेरां अनेकैबहुविधालयादिछेदा यस्मिन्कर्मणि
तद्यातथागाः वाचः शब्दानिस्पर्धैः कलयंति अर्जुनीनेत्रादिवाराम्भ वाग्वारिभुगौर्मतेतितिविश्वः किंचधूतानि नवानि नीपवनानिकदंबकानना
नियेनसधूतनवनीपवनः तूलेचनीपविपककदंवास्तुहरिप्रियइत्यमरः अयंपवनः मुहुरभ्रमेघंभ्रमयन्नुपेति प्रमितानराववंतं प्रमितात्
रासजसस्नैरुदिताइतिलक्षणात् ३६ विहंगदिति राजोद्रिः पृच्यानक्षेत्रे धिजातिवीलसराइवागमो निधिकल्याणंचशास्त्रंचसरावपरंप्रख्यानंये
षांतैरागमपरैर्द्विजादिभिर्नीतमंत्रारावेसाधनविधानैः कर्षचिद्दिरतंस्वरूपतः प्रकाशितं नास्तिनिश्चितांइदमित्यमितिनिष्पन्नपालिका
पौर्वेषांतैरनिष्पन्नतथाभिरन्येषांतत्त्वैः वस्तुत्यापिइहविधिरस्तिइदंकनहिमांसोमंत्रइतिवा सूत्रमुखवादकरंपापिकुर्वंहंदुःसाधनं अथवा
निदुरवान्येनांसिवहंतुंदत्तं समर्थंदुःखेनोपसनेष्यिपमितिवेतयंतीगूढःसंरतोपोधिनमभिध्येयं चयस्मिन् तंगूढापंनिधयोमंत्रा
इवान्यत्रनिधयइवमंत्रास्तेषांगरांविमर्तीतिजातिमंत्रगरामिवनिपितरांसिवविमर्तीद्दत्युपमार्थः ३७ विंबोष्ठमिति इहाद्रौतुरंगस्य
वक्त्रमिववक्त्रंयस्यतुरंगवक्त्रोदेवयोनिविशेषः सप्तम्युपमानपदस्यबहुव्रीहिरुत्तरपदलोपश्चेतिसमासः बिंबकल्पः ओष्ठोय
स्यतंबिंबोष्ठमितिलुप्तोपमालंकारः ओष्ठौष्ठयोः समासेवापररूपं वक्तव्यमिति ओकारः प्रियायाः मुखं चुंबंतं किन्नरं मानुषमुखं अपश्यंतं देव
योनिविशेषं वधूः गुरुपयोनतया मनुनेऽवबुध्यते तुरंगवक्त्रस्य चुंबनासंभवादितिभावः इनः किन्नरोऽपि तुरंगेन स्तनभरेणायोभंगस्तस्मान्दी
र्घश्यो पृष्ठास्तांनिजस्त्री स्वस्त्रियंबानसासोरितिविकल्पादियङादेशाभावः मुहुरपिलिंबंतं मानुषां गत्वा दालिंगं नतुरंगवक्त्रं वधूमनुते तुरंगवक्त्रः
र किन्नरस्याश्लेषसंभवादितिभावः उक्तंभंपिधंभवतीतिरहस्यं मध्वस्यामंगेपिसंगोक्तेतिपापोक्तिः उपमयाससत्स्यते पूर्वहिविवतमुक्तं ३८
यदिति अस्याद्रेरनुतटं तटे विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः नतांविस्तृताः अनेके तालतमालाश्च यस्मिन्तत्तथा नेकतमालतालंयदेततपुरोवर्तिवनं राम: ८५
विभातिस्थगितार्करश्मी तिरोहितातपेअनेतनाने अपारविस्तारे अत्रवनेकतमालतालता कालतांलमत्यंतं पुष्पितासंजातपुष्पानभवे

नीतिशोभः सर्वापि वृष्यितेत्यर्थः ॥ ५६ ॥ दंतेति ॥ अस्मिन्नद्रौ दंतानि कुंजा दशना एव दंता निकुंजे दशन इति विश्वः ते रुजवलाः सुरुचिराः सुसदृशाश्चाशि कट
कानि सानूनि वलयानि च यासां तासु कटकवलयेषु सानौ विति विश्वः अधित्यकासु ईर्ष्वं विधु भूमि रूढेत्यके उपत्यकाः उपाद्भ्यां त्यक न्नासन्नार
ढयोरिति शब्दात्यक प्रत्ययः विमलोपलाः उज्वलशिलाः उज्वलमराणि वा मेखलाः कांच्यो नितंबभूमयश्च मेखलाः खड्गबंधे स्यात् कांची
शैलनितंबयोरिति विश्वः नाभिरंतरं स्याः मत्तावबसितेतरस्य समाप्तावंतस्थ्यतं इति शब्दार्ती च वृहन्तो नितंबा कटिपश्चाद्भागाः शिखरशिखाश्च या
सां ताः नितंबोरोध्यससंकधे शिखरे पिकटरध्य इति विश्वः घनाविपुलाः कोमलाः श्लक्ष्णाः गंडशैलाः गंडस्थलानि स्थूलोपलाश्च यासां ता नार्यो
नुरूपमिद्धा सदृशंस्या समसदृशं बाधिवासं भजंतीत्यत्र नारीणां सत्र्यंविका नाचप्रकृतत्वात् केवलप्रकृतगोचरा श्लेषोऽमापि तातुल्ययोगिता
वि अत्र तराबोभयविशेषेणात्र यत्र विभक्तिपरिणामेन योज्यानि ॥ ६० ॥ अनतीति ॥ इहाद्रौ विरलं यथा तथा विकीर्णा बुग्नेशकलाय स्यां सा ध्योता
स्पर्धेन लध्वीन महीरजतभूमिः जलदेनानति चिरोज्झितस्य तत्तत्कालमुक्तस्य पयस्याति भावः चिरास्थितावि स्यापि नो वह इ स्त्रबुद्बुदा जल
स्फोटा पस्मितनप्रवसीमस्यः सकलामनुकृतिं समग्रसादृश्यं विदधातीत्यत्र मेघोज्झितजलस्य स्थिरबुद्बुदासंबंधेपि संभानपासंबंधोक्तेर
तिशयोक्तिः कुररीरतं कुररीरुतानजभूजेत्वगमुगितिल्लनगात ॥ ६१ ॥ वर्जयंत्येति ॥ रकांततराकांतेरह सौत्यर्थः कांतेतः कांतेन प्रियेण सार्थं तु
भयत्रापि सा वैविभक्तिकतासः संगमे सति सुवंतर्क यंस्या उत्प्रेतमाणायाथसाध्वं विहारं अकालेपेत्यर्थः अन्तराबजनैः संगं वर्जयंत्या कुतं स्मरेणास
ति नतापानित्राप्रज्वालानि अंगानि यस्यास्तया स्मरासन्नता पांगया अंगामात्रकंठ भ्य श्लेषं कृत्वान्मितिं यो विकल्पादि नि पदे टप सन्नता पांगो यस्यास्तयास
यो नतापांगयास्मरतापा लुंचितनेत्रांतया अनेकपायोषया अनेकाभिर्बाभिरित्यर्थः जातावेक वचनं स्त्री योषिदबला योषा नारी सीमंतिनी वधूरित्य
मरः रायोऽद्रिसेव्यते इह विहारस्यानानीहसंतीति भावः सपिवसीवत्तरेष्वनुभिर्येनास्वपिती संमतेति ॥ ६२ ॥ संकीर्णेति ॥ अस्मिन्नद्रौ संकी
र्णा मिथः संदष्टा कीचकाः वेणुविशेषाः वेणावकीचकास्ते स्युर्ये स्वनंत्यनिलोद्धताः इत्यमरः तेषां वने स्खलितस्येक वालस्ये करोन्मोविद्धदात

मा॰टी॰ कारानस्ताश्चीर्यौसाताभ्युमर्थ्यः मदुग्धसनोमदमात्तोगर्भेपेयान्तेभ्यस्तदीयांघ्रेभ्यः कीचकविवरेभ्योनिर्यतोनिर्गच्छतः स्वनस्यचत्पाप्त्रवरो
४९ नयत्सुखंतस्मादिवेतिहेतूत्प्रेक्षा चलितंनोऽस्फुटंतेवस्तुनस्तुवानलयिघत्वादितिभावः शाकधूबेत्यादिनातुमन्प्रत्ययः ॥८३॥ मुक्तामिति
इहाद्भावंतलीनानिमहानीलदलानिइंद्रनीलविशेषखंडायासुसिंहलस्याकरोभ्दुतामहानीलास्तुतेमतादितिभगवानगस्त्यः वापीषु
दीर्घिकासुश्रुभ्रेमेघैर्मुक्तंमुक्ताजोरंमौक्तिकमभंश्रुतयावतीरमिवस्थितंश्रुभः शास्त्री छुरिकास्यात्शास्त्रीचासिपुत्रीचछुरिकाचासिधे
नुके त्यमरः वह्न्यादिभ्यश्चेतिङीप् शास्त्रीवनश्यामैरंभुभिरंतर्गतेइंद्रनीलमरीचिभिरायुत्ततनाराभिवद्भुतंलोलितंछुरितमित्यर्थः सत्व
नीलीसलिलस्यनीलात्वोपधिपद्मरसस्यनीलिकालीकालीनीतकिके त्यमरः श्रुद्धांछायांकांतिमद्धतितस्सदृशीछायागच्छ
तीत्यर्थः अत्रोनिदर्शनालंकारः सचमुक्ताजोरंहीरमिवशास्त्रीश्यामैरितिचोपमानुयेणांतत्रीलमहानीलदलासुवापीष्वितिपदार्थहेतु
कंकाव्यलिंगंतेनोत्थापितेनांशुभिद्धुतमितितन्द्दूरोत्थापितइत्यंगांगिभावेनसंकरः क्षीरमिवस्थनेनइंद्रनीलानांसौभ्यंसूचितंक्षीर
मध्येक्षिपेन्नीलंक्षीरंचेन्नीलतांव्रजेत् इंद्रनीलमितिख्यातमितिलक्षणसंभवात् नवानीरसीयमानेननवर्णरवेतिसूचितंनीली
रसन्निभाः केचिन्मुकंठनिभाः परइत्यादिनाश्वागस्त्यरत्नशास्त्रेएवामेकादशविधाछायाभिधानादितिमततमपूरंवतंछेदैरंध्रैः मेघपत
गानननमपूरंमितितत्वशात् ॥८८॥ पानेतिइहाद्वावन्यवधांघ्रस्यांतरेभ्यः पंचमीविभक्तेरितिपंचमीरसाख्यंरंध्रैः श्वागमनंयस्याः सा
सारतरागमनाश्लाघ्यसंगमेत्यर्थः पाश्चीपतमानंतत्वपात्रैप्रपतमानंप्राप्स्यमानमित्यर्थः पतीप्रपतन्नेशानचप्रियंनयवौसातयाप्रतिकूलापि
क्षीरदः तेनप्रियेणसहानायतमानमदोर्घरोषपातपारतरांगसुरामिलापविभर्तिश्चपमतिमानवतीरपिसघराघोदीपयतीतिभावः दो
घकवृत्तंदोधकवृत्तमिदंभभभाद्गाविति लक्षणात् ॥८५॥ मिन्नेष्विति इहादौइंदोः किरणांकुरंदंचप्रावांचपत्रैतेरुयावचेः श्वनेकवि राम
४९

थैरित्यर्थः उच्चावचं नैकभेदमित्यमरः मधूत्तिंसकादिष्वच्योष्वनी चाचपाः श्रीमद्भावत्किंचनाकुतोभयामीतिलपुष्टोतिनिपातनात्साधुः रत्नाकर
शोभिन्नेषु भिन्नेषु अलराव तरुस्वसंख्यां मृगनेत्रेषु सत्तु नलिन्यः पद्मिन्यः नलं पद्मेन नले हराणि तिशोष्यतः अप्रसो प्रकाशमानः अप्रहिमांशुः
किलेति सहस्रकिरणात्वो सूर्यपरत्रेति संभावनायां ध्येयम् अर्थः वार्तासंभावनयोः किलेत्यमरः दोषापि रात्रावपि सपूर्वमर्थं अपदिवाकरो यदि दोषा च नक्तं च
रजनी अपीत्यमरः व्याकोचकोकनदतां विकचपद्मतां दधते नूनमिति उत्प्रेक्षा लाघवापि रक्तसरोरुहे रक्तोत्पलं कोकनदं व्याकोचविकचस्फुटाविपि
मरः इह देवभूमित्वान्नित्यपद्मानलिन्य इति भावः इह नलिनीनां दोनेन संबंधातिशयोक्तिमूलपातस्य दोर्क भातिनिमित्त त्वोत्प्रेक्षा प्रेक्षेति गद
लंकारः ५६ अपशंकमिति अपशंकं निःशंकं अकपरिवर्तनेषु उत्संगलुठनेषु उचिताः परिचिताः पत्निमर्तरि मुपेतं परोगप्र वलिताः प्रयाताः
आत्मजाः स्वसंभवा दुहितृ अपत्यनिम्नगाः नदीः कतिनदीनेन पत्रिलापहितलाविकृतेन क्रोशनेन निमित्तेनैषोऽद्रिर्वत्सलतया वात्सल्येन स्नेहेने
त्यर्थः प्रीमान् स्निग्धवत्सुवत्सलः इत्यमरः वत्सांसाम्यां कामबल इति वल च् प्रत्ययः अनुरोदितीव अनुक्रोशतीवेत्युत्प्रेक्षा रुदमश्रूपंचभ्य इति
गुणाः रुदादिभ्यः सार्वधातुके इतीड् ५७ मधुकरेति मधुकराणां विटास्तेषां पानं चुंबनमिति तांत्राप्राङ्गणे: कर्तरिक्तः विटपैः शाखाविस्तारैः
रानमिताः विटपानमिताः विस्तारोविटपोस्त्रियामित्यमरः तरुपंक्ती विभ्रतो स्यादूरोध्योनितंवोगान्ताषतता परिपाके नपिशंगी नीलतता
नीरजः पुष्परेणुस्तेन परिपाकपिशंगल तारजसा कपिशा पिशंगा तन्मुकास्ति माचाव नेषु पमार्गीतिर ष गुणा अर्द्धे वसुगुणा आर्या
गीतिरिति पिंगलनागः ५८ प्राग्भागत इति इहाद्रौ प्राग्भागत ऊर्ध्वप्रदेशात् उपत्यकातः अधः प्रदेशमुपत्यकाद्रेरासन्ने इत्यमरः उपाधि
त्यानि त्यादिनो पशाखात्यकन प्रत्ययः पततमङ्गारः सिंदूरादिभिः नमस्य संजातः अंगारितः अंगारः सुरत्नेनाट्यरसे दिग्गजेमद्युनइ
निविष्टः प्राप्तो दीर्घः तस्य महेभकरस्याभे याभा यस्य तत् विविध्य रत्नानां करैः रश्मिभिरनुविद्धमनुरंजितमिदमंभः ऊर्ध्वप्रसारेण पत
सुरापिपत्राचयमिंदूधनुः तद्वद्यारू संलक्ष्यते अत्रेंदुचापस्यार्धतासंबंधेपि संबंधोक्तेरतिशयोक्तिः अंभतो पमेतिमतानरं निरोहितं

मा

मा॰टी॰ ध्विवद्वावांतूपेंनस्यप्रसिंन्वाङ्पमेवेयं ५० दधतीति किंचेति कार्य॰ अनुष्या द्वेरे ताः शिरवराशि कं गात्रीव शिखा॰ केशपाशाः शिखा चूडा केश
४७ पाशाइत्यमरः विकशाभ्दिर्विचित्रै नीनावर्णैः कल्पद्रुमकुसुमैरलिंगंकितानग्रथितानिवस्थिताभि शुभ्रैताश्रलघूनिविलंबीनि लंबमानानि च पिच्छा
न्यवदामानित्समा देषु तान् शिखिनः केकिनयवशेखरान् आपीडान् दधतिशिखावलशिखिकेकी शिखा खापीडशेखराइत्यमर अत्र कुसुमगु
फे नाप्रेतालिंगेनपिच्छा क्षेनादामादिरूपसिद्धिः तत्कुस्या पितावोन्येहेतिसंकरः पुष्पितापावतमुक्तं ५० सवधू काइति आस्मिन्नद्रौ अवरैन्नमवंती त्यन
वेरा॰ केश्कः अनवरतमाः श्रेष्ठतमाः मंदराग तैरमरैः सदृशाः स्वरूपाः अनवरतममंदराग तामरसदृशाः अमंदराग त्वयेति रक्तानि तामरसानि पं
केरुहाणीव दृशो येषां ते। मंदराग तामरसदृशः रक्ताब्जनेत्राः पंकेरुहं तामरसमित्यमरः सुखिनोभोगिनः सवधूकाः सं तः तेन सहेतितुल्ययोग
इतिवहुव्रीहिः नवरतम्प्लेति कपरसवत सानुरागं … गुणेतागेद्भवेरसइत्यमरः नवरतंनूतनसुरतं नात्सेवं तइतिन किं त्वासेवं तरावेत्यर्थः संभाव्यनिषेध्य
निवर्तने द्वौ प्रतिषेधाविति वामनः विशिष्टसुरतानां सेवनस्यासामान्यतः प्रसक्तेरुपमालंकारः गतेपमावोगीति ५१ आदायेति राज्ञो द्विमाद्रि
तेपुष्पात्येवपट इतिप्रतिरूपकं तमाच्छा यांतःपटाभ्यंतरे आवसितिभिरमीक्ष्णं भ्रममद्भिः कुलमाश्रीदाः इतिशालिनिः गृहकपोतशिरोधरायागृहपा
रावतकंठस्यामेवाभायेषां ते शितिग्रुपमाः पारावतेकपोतस्यादितिविश्वः अगुरोः कालागुरोरिमागुर्वी कालागुर्वगुरूस्यादित्यमरः धूमरचिंधूमकां
तितत्सदृशीमितिसर्पः अन्तरावनिदर्शनाद्धाने नैवनीरदानांपटलैः स्वांगानिधूपायतीवेत्युत्प्रेक्षा रूपकोपमानिदर्शनाभिरंगैः संकीर्णतेधूपसंता
पइतिथ्यातोर्गुपधूपवद्धि पशिपणि भ्यआयइत्यात्मनेपदम् ५२ अन्योन्येति अमुष्मिन्द्रावन्योन्यं व्यतिरेके णाभिष्वक्तेन चारुभिः अन्तरावि
विचित्रैर्नानावर्णैरित्रसंततः आमदोषेसादृश्यैः नासोभिर्मलिदोषमपोहितिविश्वः वाभ्राश्रेयस्यादिनावेकल्पिकश्यन्प्रत्ययः तेभ्योनवमणिभ्योजन्म
येषां ते मणयःखेव्याकारोरचितं अजितिअकुंठ्यं अनाख्यारमिसर्पः चित्रकर्मविचित्रकर्मकर्तॄगगनसदः खेचरान्विस्मयशीलान्करोतितन्मि
कंपीस्मादिनारचप्रत्ययः अत्रमणिमयूखेषुखेचित्रभ्रांतिमतालेवाभिनितिचित्रकर्मेति अकारतोकार्यो त्यन्तिवर्णितात भ्रांतिमदलंकारेत्याग्रीतावि राम॰
४७

भावेनेतिसंकरः कारणेन विना कार्यस्याप्रसक्तिः स्यादित्याविभावनाप्रसक्तिरितीव तन्मुक्तं ५३ सखीरिति सखीरेणामाह तेन शिशिरः शीतलः शिरः सुशिशिरेषु वसन्तानि कामं
सुरबीनाम संतनसुरविनांसत्तां प्रणपवतां मुदं जयन्त्यां नमस्तां न पायेना पाणिन व्यावलीवलाहकनतीमेघपंक्तीरेव जवनिकाः तिरस्करिणी विभर्ति अनाहतेष्वपि
शिखरेषु क्रीडनं मयेरेवावरणातां संपाद्य मुदं जनयतीत्यर्थः व्रवलाहकनती स्वारोप्यमाणानां जवनिकानां मुदं जनयन्तीति प्रकृते पयोगिवर्त्तनात्परिणामा
लंकारः आरोप्यमाणस्य प्रकृते पयोगित्वे परिणाम इति लक्षणात् तद्रूपके रूपरंजकत्वमात्रमिति भेदः कृत्स्नोऽद्भुतगतिवृत्ते रसे ऽ सजसाजलौ द्रुतगतिरितिलक्ष
णात् ५४ मैत्रीतिरहु द्वौ समाधिं योगं विभ्रती समाधिभृतो योगिनः मैत्री करुणा मुदिता उपेक्षेति चतस्रश्चित्तवृत्तयः तत्रयुरूपकृतसमे मैत्री दुःखिषु क
रुणा सुखिषु मुदिता अमोदनं पापिषूपेक्षा मैत्र्यादिवृत्तीनां चित्तस्य परिकर्माणि प्रसाधकानि शोधकानीत्यर्थः तानि विदंति लभंते इति तद्विदः तन्मुनिजनैः ध्य
करणा१ नीशां तः मलाद्यर्थः अतः तावत्क्लेशाः पञ्च हानं विध्याय अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः पंचक्लेशाः तत्रानित्येषु नित्यत्वाभिमानः अनात्मनि देहेंद्रियादावात्म
धीरित्यादि विभ्रमोऽविद्या अस्मिता अहंकारः रागोऽभिमतविषयाभिलाषः द्वेषोऽनभिमते क्रोधः अभिनिवेशः कार्याकार्ये ग्रहः ते हि पुरुषं क्लिश्नं
तीति क्लेशाः क्लेशाहेतवः प्रचायच तेषां प्रहाणं नयक्तस्य वश्तिरात्वं तद्विधायक्लेशान् हि त्येत्यर्थः अतो लक्ष्यः सबीजः सावलंबनो योगो नानैषां तेलक्ष्य स
बीजयोगाः आलंबनमंत्र्यनक्ति सत्वेतिसत्वपुरुषयोः प्रकृतपुरुषयोरन्यतयाऽन्यत्वेनाभिख्याभिन्नत्वेऽख्यातिज्ञानं चाधिगम्य प्रकृतिपुरुषयोर्भिन्नायितिज्ञा
त्वेत्यर्थः प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकाग्रहणात् संसारः विवेकग्रहणान्मुक्तिरितिसांख्याः अपतां ख्यातिमपि निरोद्धुं निवर्त्तयितुं वांछंति वतरूपां तां निर्वीजं
स्वयंप्रकाशतयैव स्थातुमिच्छंतीत्यर्थः प्रकृत्या वुपरतायां पुरुषस्वरूपेणावस्थानं मुक्तिरितिसांख्यसिद्धांतः न केवलं भोगमनिरियमापितमुक्तिं तेत्रमयीति
भावः ५५ मरकतेति शृङ्गमरकतानां विकारा मरकतमय्यस्तासु मेदिनीषु स्थिरपाः पुंवदित्यादिनापुंवद्भावः तरूणां विटपाः पल्लवास्तेषामंतरैरवकाशैः
पतंतीतितपोकाः विटपः पल्लवे स्थिगोविस्तारे स्तंभशाखयोरितिविश्वः स्फुरितान्यरुणरेणूनां सूक्ष्मरजसां जालानि येषु तेभानोर्मयूखाः अवनतस्य शितिं
कंठ कंठस्य मयूरकं धरायाः लक्ष्मीं दधतीति निदर्शनालंकारः पुष्पिताग्रावृत्तमुक्तं ५६ येति अत्रानौ अयंतकालिमाकाम्येपस्यासातिकालिमा अतिशया
मेत्यर्थः नविद्यते लपोलयनं कश्चिदवस्थानं यस्याः साऽलयामवंतीत्यर्थः अत्रावस्थनेति भावः याऽलिमालाकलनोऽव्यक्तमधुरः वल्लकीगुणास्थानस्यवी
णातंत्रीशब्दस्य मानमुपमानं विभर्ति तंत्रीवध्वनतीत्यर्थः उपमालंकारः उपसीतया समीपेगानुप्रवृत्तयैव न तत्पूर्णागायत्येवेति भावः अदिकमीणात्तः वर्त्ते
स

ना॰ टी॰ इत्येवेति कर्त्तरि क्तप्रत्ययः तथा सति मालया मंगावल्या स्वानमालुखेना नमयितुमान्कुं शक्याइत्यादुरित्यादिना खलप्रत्ययः कावाली का तद्विषयेन नमयितस्वीयमानं
५८ विहाय सम्यः पुराम त्येवमन्वयो द्वीपक कृत्वी ज्ञानस्य त्वर्थः रघोद्गता वर्गरोजरविहाय्यो द्भूता लगाविति लतारात सायमिति हृद्गीवधाः सानवः यघोली सेन यो
ऽल्पमरः सा पंराश्री शशांक किरणो राहते स्पष्टं प्रद्युकांते स्यामि संदिनी प्रखा विता मीरनिकरेतज्जलसरेतत्क्तानि निबेकाः क्तन सनानास्यादिन्ववर्केपलेष्य उक्ल
सितेन स्थितेन वैद्रुमिस्तक्षणाः संततः तीव्रमगंड प्रस्थं महावृत्तं महातपप्रस्थं तीवेस्तु न्यूस्ता ५८ रातस्मिन्निति रात स्मिन्न द्रोऽप्यधिकपयः प्रियमजिकां जलसमृद्धि
वहं सः अन्य इत्तु स्वाधिकाः कपयः सुग्रीवादयो वल्पितिवेनया सुताः अधिकपयः प्रियपंगुरा लंका रादिशो प्राव हंस्यः पवनान्दवनीतिपवनमूल्लेनपव
न मुधावावघज न्येन जवेन संक्तो मंचलनं नीताः अन्यचतु जवे नवे गिनाज वीजविनवेगस्यादितिविश्वः पवं मे बाहनुमता संक्तो मभोजा संनीताहनुमद्दे
गवशीनयाप्राग्मध्यं नीता इत्यर्थः वा कयदेसर्वे जेवधीविपरिणामः कार्यः महासरस्यो महासमरासि त्रयहितो अवनिनोरामलक्ष्मणौ यामि सा सा अन्य
त्र तु रामेरमताः अरच्छितरामा अधिकरु रामलक्ष्मणा सारसयोर्जितो यासुताः केचित्वरहितरामा स्वनिमुक्ताली काः लक्ष्मणाः सारसा इति पुंपक्षिपरत्वे
न व्याचक्षते तेषां हंसप्यपोषिविरुष्टा सारसस्य तु लक्ष्मणा ल लक्षणो मधिसारस्योरत्याधमरकोशविरुवप्रकाशादिवाक्यात्तमियलस्य पेतविरोधः ता
सां वाल्मीके रिरां सा इत्यंद धातिः अत्र पवनभुवाजवेने त्यत्रैकनाला वलंविफलदयादश्मेकपदगतत्वेनार्थे द्वयप्रतीतेः श्लेषः अन्यच्च पद भोना
र्थे द्वयप्रतीतेर्न तु काव्य वक्ष्यद योरेवमिथ्यः क्लिष्टत्वा द्धुकृते वइत्युपमयसाहित्यात उपपन्ने पर्यं प्रक्षता प्रकृतगोचरः उपमानत्वं गमितिसंकरः ५८
इहेति इहाद्रौ मुदितैः इच्छाविहार संतुष्टैः कलभैः करिपोतैः कलभः करिशावक इत्यमरः दिशाद्दिशं प्रतिदिशं पस्त्वर्षयथी भावः अग्रपयो मा वेशा स्व
रतिप्रइति समासांतो ऽच्प्रत्ययः कलभास्ते भैरवफलकलभैरवोमधुरमी द्राः विशेषणाहोरापि कुपालितं वज्ज्वदे क्षितिको वसर्जनत्वाविवक्षयावि
शेषणसमासः रवो वंहणध्वनिर्मुहुः क्रियते वने वने अनुवनं वने वने चमरी चयः चमरी मृग संघ प्रस्फुरति किं चालाना कनकमंजरी सं मरीचवस्त्र।
स्फुरंति समवच्छिन्नकृत्य वरी ना लोलं कांशेवमकस्पा अन्यच्च वः इ लगितिस्थम्भितन्त्वद्वी त्वचिसारोपेवांतेत्यक सारः वंशाः वंशीत्वकृक्षार कर्मी र त्वचि
सारस्त्वणध्वजाइत्यमरः तेषां रंध्राणि तेषां वायुपूरतो तत्कापनेन वज्रागीतिर्गानमुच्चैः नसः मदितानि संस्थल नियमलानि प्राणगिरः कुंजे का ५८
नां कंवलमृगाणां कं च लीनां चागाम निशारीरा शितोयेन सः रखे कं कंवलमृगो कंवलेययी कीर्तितः इति वैजयंती हते तेन स्पर्शी सुखेमकं स्तूरिकामृगा राम॰

नोनिः स्वोपि अतो वत्स्यादिनामपूर्वस्य सकादिषु निपातनात्तत्पुरुषः किंचिदल्पमपि येदद्दुःखं शीतोष्णदुःखं ६०

लां विमर्दे नसं घर्षेतात्सुगंधिः शोभनगंधः पद्मविगंधस्यैक लेत्तदेकांतात् हृतां तथापि निरंकुशाः कबयइत्य पर्येनु योगः असावेवं भूतो वायुरागीव का
मी बविवमयेषु देशेषु प्रियादूयेषु चविबषः स्यादिंद्रियार्थे देशे जनपदेपि चेति विश्वः अधिकां सक्तिं व्यासक्तिमेति ६१ प्रीत्या इतिइह वै पुते अस्पुवा प
न अत्रते यां पूनां मां स्त्रिये त्स्येक शेषः प्रीत्ये व्यवहि ततन नास्ति रोहितार्कीः अतराव सुरतान्वेव क्रीडास्ताभिर्यः आयासो व्यायामस्तेन यः श्रमः खेदः श्र
मः खेदे ध्वरत्वादेरितिलल्लगात तस्य शमे वारो तोपटवः समर्थाः जलदाः येषु ध्वांतमेघावरणाद्धांध कारं दिवसे दोषा रात्रिमा त्वानेमन्यते
इति दोषामन्यं रात्रिमानिनं विदधे मेघावरणमहिम्ना दिवसः स्वयम्यात्मानं मन्यत इति दोषामन्यं किमुतोऽन्यइत्यर्थः दोषेत्यव्ययं तदुपप
ति दाम्नन्यते र्णी तो रात्मेमाने रवञ्चे वेश प्रत्ययः इह्यूनां दोषावद्विवापिविलंमविहारः संभवतीति भावः भ्रमरविलसितं वलंमे योगः स्याद्भ्रमरवि
लसितमितिलल्लगात ६२ मग्न इतिइहाद्रौ अस्यनागस्यनिर्यासः आस्रवः सदापुष्यत्यनतोनत्रोयेनगच्छतीत्यगोवतः दानतोयेमिदोदकैः स
हवर्त्तनेयस्तेनसदानतोयेनमत्तेनेत्यर्थः येनविषाणिनादंतिनामग्नस्तेन विषाणिना कोपितः कोपं प्रापितः असौ भोगः सर्पस्तीव्रविषाणि विषाणि
गरलान्युज्झतिमातिपर प्रतीकाराक्षमस्य क्रोधस्वापन्नयमेव व्याहरतीत्तिभावः ६३ प्रालेयमितिईश्वरः शिवोपि किमुतान्यइतिभावः सांद्र यद्दि
भचर्मतदेवबसनं न देवावरणं छादनं यस्यसः तथासन्नवलनावरणोपि शिथिलावरण इतिभावः शूलपादागतप्रालेयं ततआगतइत्याद्यके
कपमितिवृपुष्कलयानां पादादेरियइति यशब्दस्यादेशः तेनशीतंशीतलं अचलेश्वरं हिमवंतंमुखिशे नेतस्मिन्नशैलइत्यर्थः अग्निशीऽस्यासा
कर्मेति कर्मत्वं सर्वर्तुभिनिर्वृतिकरे सदा सुखकरे इहाद्रौवसनमुनर्नीति किंचिनास्त्यथ किंचैतौ येतिनित्यसन्निहितानाम्रतूनामन्यदोषनिवा
रकत्वादितिभावः दैवयुग्मं हिमो स्मादितिपुनं कलहोरजइतिवेजपंती अत्रोपमानाद्धिमाचलादुपमेयस्याधिक्यवर्णानाद्व्यतिरेकः ६४ नवेति
तथः शैलोरैवतकोनववानवनगवनरेखया तरुपंक्त्या श्यामे मध्ये मध्यभागोयासांताभिराभिः स्फटिकाशांकटकभूमिः तटप्रदेशैः करणेः
श्रीहरेवपरिकरोगात्रिकाबंधस्तंभजतीत्यहपरिकरभाजोश्रीहिनाक तावसत्कृपस्येत्यर्थः भवेत्परिकरोव्रातैः पर्यंकपरिवारयोः प्रगाढे गात्रि
का बंधे विवेकारंभयोरपीतिविश्वः भजोण्विभाक्त्वनेः भस्मभयैः बेकारिकोऽशाप्रत्ययः आनितिप्रकृतिभावान्नलस्तद्धितइत्तिनास्तिष्टिलो
पः अंतरागौरन्नलेपनैरधिगतश्यबलिम्नः प्राप्तशावल्यस्यमूलपादोयस्यतस्यमूलपादोरारीश्वरस्यप्रहरणार्पेभ्यः परेनिषादस्मर्प्योत्तः

भ्रियमाणानां प्रेयसीनां मंगादेवांगकात गात्राद्दंबरं वस्त्रं हरंतियाद्वापेन्ने हमधुपा नरतोत्सवेर्विस्रब्धं वहरंतीति भावः ९

मा॰ टी॰ अभिरव्या शोभा अभिरव्यानाम शोभयोरित्यमरः आतन्वा उपसर्गादस्य रूपं यत्नादयमनु करोतीति निदर्शनालंकारः मालिनीवृत्तमेतत् ६५ दधति

५८ स्मत्रादौ माधवस्येमेमाधवाः पादवाः विक्रयाविवारिजानि येषु तान्यवनिमयोस्तौ विकचवारिजाववन्नि तंत्रुमप तत्सादौ दधत्यं दिनदैः पुष्पवाहैः

प्राक्तत्वान्तनोनेघः प्रस्य करवोतसार्नदाः नर्मदां विनेत्याहुः विनोदितादिनत्तत्नोदेवांतेनदविहाराः अपनीताक्षिकसंततावाइत्यर्थः किंच ओावन

दस्यविकारैर्जोवनदैः कनकभूषयोः कृतरुचोजनितशोभाः संतः रसवनत्स्वादुवतरसोगरोरसस्वादइत्यविश्वः कादंबइत्नुः कादंबकलहंसे

त्वोरितिविश्वः कादंबरातिदलपोरमे दाह्लाति पृष्ठ तिले नादत्त इति कादंबरमेतवं पानमद्या तमाध्यकरवाद्भुरं तालवेत्तवमिति स्मरत्तात्स्त्रा

तेऽनुपसर्गात् कः मधुमदं रवं चमधुकादंबरश्राद्धयोः सामान्यविशेषपरत्वारयोनरु कथंचिदेकव्यापीत्वा तवितातांपेरवमेवनिरेधावितिभावः

हरतीति रतयेसुरतायेरहः पृथ्वी वृत्तंजसौजसयलावसुग्रहयतिश्च पृथ्वीगुरुरितिलक्षणात् ६६ दधतेति इहाद्रौ विद्रः द्वधराजन्निभत्वात्तपुरः सेव्यभि

तिषु कांचनकंदरागृहवर्तिरजतसानुषु पतितेसंक्रांतेघनसांद्रंयत्तिमिरं तन्मुत्त्यातीर्तितत्त्वस्फटक्षिपत्खिन्नेयोतिविस्वतेजसिकांचनकंदरा

सुमहः प्रतिफलतिसतिसंमूर्छितिसतिरम्यौरापहतवलतानोत्तरुतोः अस्सन्नत्वापि [illegible] कंदरानभिमुरवोपिवीर्यचवांचथापि

गुरोश्चकृत्वइतितिस्त्रियामप्रत्ययः अतररयमंदालत्तद्रीस्युपाद्वीडेत्यमरः तथापितनयस्त्वोत्वविवत्ताप्राग्वेन्द्रलकत्वान्नंदसकलंवचअतराद्विधोगरोः

स्त्रियोवहुलविवक्तेतिवामनः नयतिप्रापयतितिनिवस्यो हेरतेष्क्रेयेतिद्विकर्मकताअत्रकांचनकंदरागमसंपुरवार्केत्योतिः प्रतिफलनासंबंधेपिसं

वेधोक्तेरतिशयोक्तिः वंशपत्रपतितंवतंदिकम्रुनिवंप्रापयपतितेभरनमनत्तोगोरितिलक्षणात् ६७ अनुक्रतेति अत्रसानुपुच्चैरुन्नतोऽद्रिः रैवतकस्तव्या

प्यांगतेसतिअनुकृताशिरवरोघातांमत्रीर्यैस्तेनयोक्तेः शिरवरोघमतकारभिरितिभावः अत्रराजावत्रफ्त्रीरवस्त्रोरितिनिदर्शनयाचांतिमदलंकारो

व्यज्यतेद्रुतमरुताशीघ्रमारुतेनोपनुत्रैः प्रेरितैः अंतरायसहेत्तंसत्तोलमुन्नमन्दिरत्यतनन्दिः ध्वरनीतिध्वरः पचाद्यच् हलस्य ध्वरोवलभद्र

स्तस्यपटध्वानान्यं वराणिनवद्धपामलैः श्यामैः अंबुवाहैः निमितेनसरभसमभ्युतिष्ठतीवप्रत्युत्थानंकरोतीवेतिक्रियानिमित्तोक्तियास्व

रूपोत्प्रेक्षाविशिष्टनेभ्योन्नमनक्रियायांप्रत्युत्थानक्रियोत्प्रेक्षातातसंचोत्प्रेक्षानिदर्शनानुप्राणितेतिसंकरः करशब्दस्तुवत्यनुप्रासःमालिनी रामः

महो वृत्तमुक्तं ६८ इतिश्रीपदवाक्यप्रमाणपारावारीणश्रीकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचितेमाघव्याख्यानेसर्वंकषाख्येचतुर्थः सर्गः समाप्तः ४ ५८ [illegible]इत्यनिति ५८

सहशिरस्यमनेन प्रकारेणाद्भुतमस्यानुरिति स्यानुप्रत्ययः अथ व्यलीकाः अप्रियाहिताः व्यलीकं त्वप्रियेऽनृते इत्यमरः प्रियतमाः प्रेयस्य इव स्थिताः कान्तासे
मिताइत्यर्थः व्यलीकाविगतानताः सत्याः सन्ततनवप्रसारप्रियकुमारस्यपदान्तकस्यगिरः तद्वाम्भस्येव ततः अवशानं तरं तासां गिरामवसाने समाप्तौ प्रेति
रेतरं नीर्थ्यं नवतजिरे वपटल्लवसाने आच्छादयति वस्त्राच्छादनइत्यभिधानात् कतेरिल ठ्यान वादेशः गिरौ रैवतकादौ रंतुं क्रीडितुं मिये यत्र वसंति
कालमौजेगोगमः १ तमिति कदल्याः कदलिका वैजयंत्योरंभातरवप्लवकदलीवैजयंत्योश्चरंभा यांहस्तांतरेति विश्वः अभ्युल्लसंत्यः कदलिका
वैजयंत्योवनराजय इव पस्यस अन्यत्र रंभावनपंक्तयो पस्य तमिति पोऽस्य उल्लसन्त्यः ततः विस्तारेणाहृद्यवसुधः व्याप्तभूमिः अतएव प्रतिगिरेर्न्नमी
दपत्स्वयम अन्योगिरिविस्थितइत्यर्थः अलघुर्महान् वल्मीकः सेनासंघः द्विपे दैत्यतुलितानन्यतुलान्य प्रतिमानिद्विपेंद्र व्यतिरिक्त प्रतिमाराहित्यानि
उत्तुंगकंगाशिनस्य तंतर्यो तंत मन्यचलं रैवतकमनुदेवालतं प्रतिपयाविटत्पर्थः अनुलंदारोइति कर्मप्रवचनीयत्वात्तद्योगेद्वितीया अत्र प्रतिगि
रेः कस्यचिद्प्रसिद्धत्वाद्गिरिम्यमेयोगी वल्मीकः प्रतिगिरेर्लक्ष्मीमिव लक्ष्मीदध्यादिति निदर्शनामुखेन प्रतियोगित्वेनोत्प्रेक्षितत्वं उत्प्रेक्षैवेयं स्पष्टानुप्राणि
के तेतिशेषः २ भास्वदिति आशादिशो भास्वत्कर व्यतिरैः सदीप्तव्याप्ता उल्लसितां वराः प्रकान्ताकाशादेशाः अन्यत्र भास्वान भास्वरोभिरूपः भास्वान् ता
भास्करं सूर्ययोरित्यमरः तस्य हस्तस्पर्शनेन स्वस्ताः वस्त्रांचलाः अतएव महाजनदर्शनेन सापत्रपा इव लज्जासापत्रपान्यतरेत्यमरः अंबरविकाशि
व्योमव्यापि वासदृशोभिवा अंबरं व्योम्नि वाससोरिति विश्वः चमूषुसमुत्थं करभः उष्ट्रपोतः उष्ट्रेकमेलकमयमहांतः कलभशिशवरित्यमरः तस्यकं
ठ्दूलकत्यारः कपिलः कद्रारः कपिलइत्यमरः पृथ्वीरजः संविधुः संवधुराद्धायत्पामासुरित्यर्थः व्येन्संवरणेतिल्लिटिकृत्वा संप्रसारणोद्विर्भा
वः रारनेकाचइति परगादेशः स्त्रिणो वस्त्रापहरणोत्लजायापरिं [illegible] चिदाच्छादयंतीति भावः अत्राचेतनास्वासु शाप्तिषुविशेषरागहिम्नास्त्रीप्रती
तौरट भेदाव्यवसायोन संख्यानव्यवहारसमासोक्तिः सावसापत्रपोत्प्रेक्षानुप्राणितेति संकरः ३ आवर्तिन इति आवर्तोदशावर्त्तवंतः प्रशस्ताया
मिति शानित वबावुरस्योरशिरस्यो द्वौ वोवोरं ध्रोपरंध्रयोः एको भालेघपानेत्वदशावर्तोध्रुवाः स्वस्तिताः इत्युक्तादशाप्युवारव्यातिवहितः अन्येषा
मनंतरंनरमेवपश्याभिधानात् अन्यत्र तुजलभ्रमवंतः स्यादावर्तोभसांभ्रमइत्यमरः रोमसंस्थानतेतत्साम्यापदेशात्तदुक्ते आवर्तसाम्यादवर्तो

नै॰टी॰ ॥५॥ रोमसंस्थानमपि नाभिरिति प्रभफलानि त्वद्दाः प्रतयोमुक्तास्फोटाः नाभिपुंक्ताः मुक्तास्फोटे हयावर्तेष्वक्तिः शंखकपालयोरिति यादवः संपन्नाः समयाः देवमंश
योगलावर्तीः कौस्तुभादिदिव्यमणयश्च येषां ते श्रावर्ती रोमाजो देवमणिस्त्वेवमिगालस्तु गलोदेशः इति वैजयंती मताः पृष्ठे रंध्रभागाः पार्श्वदेशा निम्नप्र
देशायेषांते अतिशयितारोचमानाः कंठावर्तीः येषांते अतिरोचमानाः सं॰ठ॰जाहोव म्ला॰न॰ प्रस्वामी सोभाग्यवर्द्धन इति वैजयंती अन्यञ्च तेने दी प्यमा
नाइत्यर्थः ऊर्मिर्मिर्गतिविशेषेः वीचिभिः प्रपतंतः आध्यावंतः पंक्तीकृतानाम श्वानां मनोन्नमना कृतिः अतिवेगसमापन्नागतिरूर्मिरुदाहृता
इति वैजयंती इदृशोऽश्वाः पयोधयइव तु र्गो वसुमती पृथुः छादयंति स्म अपिधानपिधानाच्छादनानि चेत्यमरः अपिपूर्वाद्धातेर्लुङ् वष्टिभागुरि
रल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोरित्यकारलोपः राकानीलावर्तविफलदयवदेकशाद्वेनापिदययनीतेरर्थेप्लेषोयंप्रकृतायूकृतयोवरः उपमालंकारमिति
संकरः ८ अरत्नमिति पथिमार्गेइभोऽश्वस्यापतोऽस्योन्यस्मात्स्वविनिर्भीतः भीतवंतः जिमीमयेलङ्भियोन्यतरस्यामिति इत्वं वन्नेत्यनयोरपिभी
तिरिति खेदे विस्मयेवा स्वेदानुकंपासंतोषविस्मयामंत्रणेवतेत्यमरः भीतत्वेलिंगमाह शकःइभः आरन्कुंभयोरथस्तावमन्तंप्रविष्टं धि
ताग्रतीत्सा प्रवक्त्रं सृणिमंकुशं अंकुशोस्त्रीसृणिर्द्वयोरित्यमरः अवमत्याव धूयकृतःआर्तनादो येनसः अतिकर्कशं क्रंदन्नित्यर्थः जवेनपलाय
नपलायितवान् परामपूर्वादयतेर्लिङ् इनः उपसर्गस्यायतावितिरेफस्यलत्वं अन्यपुनरुक्तस्तु अस्तभारं निरस्तभारकं पपातपामहुरुदप्लुव
तउल्ललितवानलङ्गतौ स्वभावोक्तिः ७ आयस्तमितिजनपस्य लाङ्गूलपादस्वंचलपृष्ठं वेत्रांपपातपागच्छंतं शीघ्रं धावंतमित्यर्थः उच्चलि
तैरुल्लसितैः श्रामरैः श्रारूमपश्च मायस्तलसंपत्नमादतंपपालयायसपुपरले कतेरश्चांतेक्रियाविशेषणाशेष्वतईतनवानईतेतेर्लिङ् श्रावेजा
दीनामामेति वृद्धिः नागं पुनर्गजं तु सत्वीलं निमीलिते अखिलंशी पक्षिन्वकर्मणि तनत्व कुब्जीहोस्वकप्य लोमाल्यां गात्रं पश्चाद्धुमदंगच्छतमाय
स्तमेहतत्कपंशीघ्रमंदपोतुल्यदछिरतआह मर्वैः प्राणी अनुरूपत्वेष्टःस्वनात्मविततव्यापारः समुल्लीला तीतिप्रियःप्रीतिकरोभवतिरवतु
इगुपधज्ञाप्रीकरः कः अर्थान्तरन्यासः ९ नत्तइति करेणारिभ्याः करेणु रिभांसी नेभइत्यमरः भीताभ्यांतां भयहेतुरित्यपादानत्वं भीतः रव राम:
रोगदमः समस्तजनहासंकरोतीतितत्कर: सन्कृशोहेतुत्वादिनाटप्रत्ययः तावद्धधिप्रसमंभप्राप्नुलल्लयो वकारः इत्यपातपावब्लानस्या ॥५०॥

नचलितादासन्नाद्विलोलोऽप्रपस्तस्तस्मान्नितंबादिवस्तस्तंबस्तुप स्मिन्कर्मीणि तथ्यात्पा स्थुवरोधवध्वः प्रपात स्वभावोक्तिः ॥ ७ ॥ शैलेति शैलस्यै
वतस्त्वाद्रेरुपशल्यं प्रांतं प्रपयिग्रामान्तमुपशल्यं स्यादित्यमरः तथाप्युपचारादद्दोषः तत्रनिपततां ध्वावतां रथानां नेमयः पश्चक्रीताः चक्रं रथांगं
तस्यांतो नेमिः स्त्री स्यात्प्रधिः पुमानित्यमरः तासां ध्वानैः रश्मिभिः निष्पिष्टानां चूर्णितानां निष्ठुरशिलातलीनां चूर्णो गर्भे येषां ते तथोक्ताः
नभसि वज्ञानि पपोद्दचक्राणि पयोदाकारमंडलानि ये स्ते चक्रवन्द्रुमसंततिमस्यासीति चक्रिवान् गर्द्दभः चक्रीवंतस्तु बालेया रासभा गर्द्दभाः खराः इत्य
मरः अश्वसंदीवचक्रीवदित्यादिना साधुः ते स्पांगरुः ... धूम्रधूमलो कृष्णलोहित इत्यमरः ऋरेशावो विसस्कुः प्र
सृतीः चतुष्पदीति खुराः शफाशाशफं क्लीवे खुरः पुमानित्यमरः ते वाम निघाना दुष्टेन कृशानुशकलाः स्फुलिंगा येभ्यस्ते घुंटकप्रायाः खुरा
इतिभावः भूम्यां समानि समतलानि अथतानि चयानि शिलाः फलकानीव शिलाफलकानि ते राचितेष्वास्तृतेषु शैलस्य पर्यंतवर्त्मसु
प्रांतमार्गेषु महत्क्वाद्दर्दुरा ... वाद्यविशेषास्तेषां पुटानामुखानिवादयंत इवाविचक्रमिरे जग्मुः पादन्यासैस्ताडयां शब्दमकुर्वन्नित्यर्थः
पादविहरणाइत्याह नेपर्दे दर्दुरास्तोयमेके च वाद्यभांडादिभेकयोरितिविश्वः उत्प्रेक्षालंकारः ८ तेजइति तेजोनाम द्यापरनामास्त्वगुणाविका
रः प्रकाशकौतः सारविशेषः यथाह भोजराजः तेजो निसर्गजं सत्वं वाजिनोस्फुरणांतरजः ... इति ... द्विवि
धं संततनोत्थितं मयोत्थितं चेति यथाह स्मरावधारासुजितानां च निसर्गात्स्वरतां विना अविच्छिन्नमिवाभाति तत्तेजः संततोत्थितं कशापाशा
दिघातैर्यत्साध्वसस्फुरत्तादिति अत्र तेन वल्गाविभागकुशलेनेत्यर्थः कशाताडिनी अश्वादेस्ताडिनी कशेत्यमरः अत्र कशाघाताः स्तासां त्र
यमतमाधममध्यमाधमेषु यथासंख्यं मदु... निष्ठुरः सकृत द्विस्त्रिकारस्तारूपत्रितयं तस्य विचारः रातेषु निमित्तेषु अंगेषु गावंताऽपदाति वि
मर्शः तद्विदा तद्वेत्तेन यथाभोजः मदुनैकेन घातेन दंडकालेषु ताड्येत्तत्तीक्ष्णम मध्यं पुनर्द्वाभ्यां जघन्यं निष्ठुरैस्त्रिभिः उपवेशेध्य निद्राया स्ख
लिते दुष्टचेष्टिते वरवालोकनोत्सुके भव्य ... हुंगर्वितहेतिषु संत्रासे च दुरुत्थाने विमार्गगमने भये पिशाचात्त्यजस्य समये संजाते चित्तसंभ्र

ह

मा॰ टी॰ मेदं दुःप्रयोज्यो वाहानां कालेषु पादशस्य यंग्री वा यो भीतमाह न्यात त्रस्तं चैव वाजिनं विभ्रांतचित्तमध्यमेन्मुक्तं छिन्नं च ताड्येत दुष्क्रप्रछितं मुखे
५१ हन्याद् दुर्नीगी प्रस्थितं तथा जवने स्खलितं हन्यान्नेत्रमार्गे दूरस्थितं पः कुंठप्रकृतिर्वाजी तं सर्वत्रैव ताड्येत् इति राघवम् तेन पंचासादिनास
स्य कशया शास्तुं निपुणो वारितः उच्चैरुन्नतः स्कारदेः एव यो निर्देशविशेषः तज्ज्ञः स्पष्ट स्परद्गतः विशेषणामात्र प्रयोगे सागरां वरादिवत्तावेते
शे वार्धेष्यप्रतीतेरित्याह वामनः विशेषणात्र प्रयोगे विशेष्यप्रतिपत्ताविति च दुल्लच्य पल्लो निष्ठुरः पततु पत्र पाद प्रतेपो यस्मिन्कर्मणि तद्यथा
तथा स्वर्द्धपुलायितेन मंडलगति विशेषेणा चित्रमद्भुतं पदं यादक्रमं च कारणनाधि प्र मादन्नैर्मंडलायतवल्लितैः उन्मुखस्यापि मुरव्य
स्यगतिरर्द्धपुलायितमिति लक्षणां पुलानाम प्लुता घनेका पर नामाहा यानां गति विशेषः तद्क्तं हयलीलावत्यां प्लुतां प्लुवंगि तांमाहुर्या धाराप
लनामिल्पा पुनरेनां रयोत्तानां पुलामित्याह देशकः तल्लक्षणं च तत्रैवोक्तं क्षिपति समविशेषान्ततित्स न्यपादान्प्रसरति पुरतो यः
सार्द्धधारा पुलापुलाख्या विलसति सम पादा ते प्रोक्तं च नाक्रांकरणमिह गतिज्ञाः प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति ताभ्यां प्रधानं प्रविख्यातरा
गावालोपल्लापित्रत्पवहे प्लुताख्यामित्यादि पुलाख्या यामपि तत्र यनं गतिपुलायितं स्त्रयातो भावेक्तः तद्दृष्टार्द्धपुलायितं स्यात्रनुष्ठि
तमर्द्धपुलायितमित्यलं विस्तरेण १ नीहारेति नीहारजालवद्दुहिनव्यूहवन्मलिनः वध्रुतन विलोचनानां पद्ममालाः पुनरुक्तसं
ज्ञा द्विगुणास्ता द्वाः कुर्वन् स्वभावतोपि सांद्रत्वादिति भावः सपरविसकादित्वात् हिरसाष्पदुपसमासः तेषां पदनां वल्लेः सेव्ये
स्याः स्त्रदूरस्थितः दिवमाकाशमातनितुमिच्छुः स्यातांसुः तनोतेस्तनं तादुप्रमयः सनोवंतर्द्धेत्यत्र तनिपतिदरिद्राणामुपसंख्याना
द्वैकल्पिक इड्भावः तनोतेर्विभाषेति दीर्घः यांसुर्दिशां मुखमतुत्यपत्न्ह्याच्छादयतिस्मतनुपपत्त्याच्छादनेरहितध्यातोक्षेणादि काल
८ ११ उद्धिचेति इंद्रानुजस्योपेंद्रस्य हरेरनुचरा अनुजीविनो भूपतयो मगं ज्ञानसिंहाविद्विषः वप्रसमं प्रसक्षोद्धि व्यहत्वाव स्वभा श्रीन
नां मस्तकेषु निखातैर्निशितैर्नखाग्रैः सिंहनखमुद्वैर्मुक्तान विकीर्णान् मुक्ताफलप्रकरान् भजंतीति तथोक्ता निगुहागृहाणीव ५१

श्रीनून्नि २

गृहाग्रहारी वेश्मपंक्ति नतमासः विद्विषः स्वप्रशस्तिलिंगात् अथवा अत्युत्थ्यक्षितिवंतः उपाञ्चय्याङ्कुस इति हिकर्णे कत्वं वसतिवासे लुङि
लिलिचिह्निस्यार्ऽथ्यानुकृ इति तत्त्वे १२ विभाराचेति अन्येषु घनपापाचरवचायकोऽल्लक्रकः राताल्पातान्तनुक्ष्मीवेपावोलकौ
कुमापमइत्यमरः पापादिभ्यः कमिति स्वार्थेक नव्यस्य वः वहलेन पावकक्रपंकेनाघिगापिगल्लं पिकु वहमयाचचूडं अथोलंविकल्पाप
विभ्राशापाः अस्या वचूडा वचूडा व्योमकुर्वीश्रीमुखचूडाकावितिध्वजांगे वृहन्नापुष्यः चंचु स्तोत्र टिकमेरस्मि पामित्यमरः नस्याग्रेशा
दशा चन्द्रनोऽथ हिरेपताका यस्यां तया उरगाशनो गरुडः तस्य केतुयष्टिः तदलिवितो ध्वजदंड इत्यर्थः तयाऽभिज्ञानेनेति भावः
अनुमाधवध्यानह रिशिविरमनुस्वावासभागं स्वनिवेशादेशं जग्मुः प्रापुः दूरादेव गरुडध्वजेनमाधवध्यानं ज्ञात्वा तत्संनिहि न
ताणि यत्तदिक्कान्स्वावासान्निश्चित्य जग्मुरित्यर्थः १३ छायामिति जनानां समूहः जनता ग्रामजनबंधुसहायेभ्यस्तल्
महतीमपि वर्तमानानां तरूणां छायामपास्य परित्यज्य त्वादितिभावः आगामिनीं छायां जगृहिरे स्वीचक्रुः वर्द्धिष्णुत्वादिति
भावः नवप्राप्तत्यागो दोषाय त्यागस्वीकारयोः तेयवद्धिप्रवृत्तत्वादितिभावः सर्वे इति तथा हि सर्वो जनः उपगतं प्राप्तमपची
ग यमानं हीयमानं कर्मकर्तरि प्रयोगः आपन्नमेनो पैति किं तु अनागतमप्राप्तमपि वर्द्धिष्णुं प्रवर्द्धनशीलं आश्रयमुपैतिसामान्ये
न विशेषसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः १४ अग्र इति अग्रेगाते पुरः प्रयाते नरम्यां वसतिं निवासं वसिवाति भ्यश्चेति वसोः राग
ग दिकोतिप्रत्ययः परिग्रहः आपतंती त्यापापात्याः स्वयमाक्रमितु मौढ्यं तः भव्यगेये त्यादिनाक तेरिराय तो निपातः तेषां सैनिका
नां निराकरणो निरसने आकुलेन व्यग्रेराजुद्वाजुनाजुघतहस्तेन केनचिदितिशेषः अन्यतो यातो गच्छतः अत्र वर्णो स्वपूप्याः
प्लुतस्त्रिमात्रकं पयातस्याह्नतः स्वरोनादो आह्वानं यस्मिन्कर्मणि तत् यथा स्यात्तथा दूराद्धूते चेति दूराह्वाने प्लुतः विधानादितिभावः आ

रा

३

भा: टी: पुरन्ध्रीमुहुर्मुहुर्विरेजुः आहूताः हूयते स्म इति पूर्वकाले मेशि लिट् अभ्यस्तस्येति संप्रसारणं द्विर्वचनमुच्चैर्दे शश्च १५ सितेत्यादि अमृतरसेन सिक्ता
५२ इवेत्युत्प्रेक्षा मृदुर्जनानां कांतिर्दिदीपेऽतिशयितकल्पद्रुमवद्रत्नसेकाभावादपि तद्वदाल्हादका इति भावः शाखास्वबसन्ने लीने वसने राम
शोभाभिरामा राकत्रसेनाभ्यावितैरभ्यत्रस्वप्रसूनैः फलैश्चेति भावः वनवनस्पतयो वनवृक्षाः विचित्रफलैर्वस्त्राभरणाद्यनेकफलयुतैः कल्पद्रु
मैस्तत्र वीपीति शेषः सह विरेजुः तद्विरेजुरित्यर्थः सहेति साहश्येप सहसाकल्यसादृश्ययोगपद्यसमृद्धिष्विति विश्वः तथा चोक्तमलंकारः १६
पानादिति परिजनैर्यानाद्वाहनादवतारिमाणा अवरोपमाणाः रूहेर्णिचि तालभेशि लटः शानचादेश अवरूहः पोऽन्यतरस्यामिति पकारः नराणां
माल्लीकजनानां मपनयने अपसारणेऽ आकुलाः सौविदल्लाः कंचुकिनोपासनाः सौविदल्लाः कंचुकिन इत्यमरः स्त्रीता अवरोपणासक्तो भादपस
ता अवगुंठनपटानारंगीवस्त्राणि यासां ताः अन्तरावलतां लक्ष्यमाणाः वक्त्रश्रियो यासां ताः लक्षणोत्काः राजीवदृशः स्त्रियःपुंयोगादाख्यायामितिङीप्
जनैः सभयकौतुकमीलनस्मितापूर्णमस्पं कामात्कौतुकं १७ कंठवेत्तितुरंगाद्वराजाऽवरोधनवधूः राजाभवरोधस्त्रीरवतारयतोऽवरोहयतो
अधिकृताः अन्तःपुराधिकारिणः कंठेषु लकीयेषु वसनाभदवोबाहुलतास्तदीजदवोतत्रपोताः संतः स्फुरंव्यक्तमालिंगनान्याधुरेव अ
वपापुरवरोहत्वा व्याजात्वेति भावः आसां वधूनां गंधस्यल्लीः पुचितयास्वपंपद्मवर्जितत्वोगंध्यानो वैमल्या अनचुचुंबुः पावन्तेनैव कारि २
णः पद्मात्मनोनाभिचरंतीतिभावः अन्यत्रनुपापाचाराः पापलिंगाभिव्रकाशयंतीतिभावः १८ हंहेति अथसानहतल्लेविभाजितः कलाप
२ भरेवहंभारो यथा तां कलापोभूषणो बहेभूषणादित्यमरः जानयदेत्यादिनाऽहिंहेद्वेवेणुस्वेनासपदि चंद्रकाः अस्यसंतीति चंद्रकवान मपूरः द्रुमा
ग्रात्तपादुद्रुवत्त वद्रुतवान् द्रुगतौ लुङ् णिश्रिद्रुत्यादिना चंङ्कर्तरि चङ् देश आच्छ्रुज्यामित्यादिना द्वरुडादेशः तथाहिसंघर्षिणामसरिणा
कर्त्रीगुणाभ्यधिकैः गुणोत्तमैः सहद्दुरासंस्थासि तुम सहावमित्यर्थः आसेरकका मेकारीषदुरित्यादिना खल्प्रत्ययः तपोरेव कृतय राम:
त्त खलर्थौ इतिनिषमात् अचमपहेतु कस्यपन्यापनस्य कवरीदर्शनेन हेतुत्वमुत्प्रेक्षा तत्समर्थनासमर्थापमर्थान्तरन्यासः कृतशत्त ५२
व्याकीर्णेनाद्दिष्टेनमाल्येन कवरीशारांकवद्धकर्बुरःशारइतिहलायुधः तत्कथाः कवरीकेशपाशः कवरी केशपाश इत्यमरः ४

अस्य नयोगेन संकरः न हि जितैर्जैत्रु रंगे स्यात् मुचितमिति भावः १८ रोचि. छिविति रोचिष्मेबो रोचनशीलाः अलंकृञित्यादिना इष्णुच् प्रत्ययः तेषां कां
चनचयानां कनकचयानां राशीनां चोमुभिः पिशंगिताः पिशंगीकृताः आशा दिशो मस्ताः वेशानां तद्द्वारकुलानां ध्वजैः प्रतिनियतकुलिशकलशांकु
शादिचिह्नितकेतुभिः अन्यत्र वंशावेणवः तेषां ध्वजैर्जलदसंहतिमेघसंघातं मुल्लिखंत्यः पाटयंत्यः आयतं दीर्घं निरंतरं नीरंध्रं च निविडा संस्थि
तारथानामावलयो भूभर्तुर्वैतकादेः पादाः प्रत्यंतपर्वताः इव विभिवभुः भांतिस्म आशापिशंगीकरणादिक्रियानिमित्ता या तिरूपोत्प्रेक्षालंकारः छा
येति क्षितिभृतां राज्ञां निवसंत्येषु इति निवासाः निवासदेशाः छाविछ्यायिभिः कांतिनिकरैरेनातपसंपादकैश्छत्रच्छत्वनातपे कांताचित्यमरः अनुरुता
सपदं भूतीनां मस्मरचनानां शोभा येषां तैः भूतिर्भस्मनि संपदीत्यमरः उच्छ्रायिभिरुन्नमद्भिर्वहलैः सांद्रैः पाटलीरक्तपद्मप्रान्तरागो गैरिकादिरंजनं ये
चैह षां तैः उदारा तारावलीनां प्रौढमुक्तावलीनां विरचना येषु तैः मुक्तासारभूषितैरित्यर्थः तारामुक्तादिसंशुद्धो तरले शुद्धमौक्तिके इति विश्वः
दृष्यपदे तारावलिरत्न संतानि तारातके चित्तद्विरदेः दृष्यैः पटमंडपैरिव दृष्यं वस्त्रे च तद्गृहे इति विश्वः व्यारुचन्नरोचंत रमारुचदीप्तौ लुङि
न्ता तिपरस्मैपदं पुषादिद्युताद्यैर्लुरंडादेशः अत्राद्रिदानां दृष्याणां च प्रकृतत्वान्नोपमानामपि ह्वेषशब्दः विशेष्यस्य शेषणानां च केषांचिदप्लिष्टत्वा
त्तस्मात्केवलप्रकृतस्यापादातुल्ययोगितेयं इवशब्दस्तु सादृश्यमात्रानुवादक इति संक्षेपः २१ उल्लीत्यादि उल्लिप्त उद्धतो यः कांडपट को दृष्या
धोत्तं वीवायुसंचारार्थः पटः अपटी कांडपटः स्यादिति वैजयंती तस्यांतरे अवकाशे लीयमानेन मंदानिलेन प्रशमितं प्रमेणाध्वखेदेन प
तयमंत्रेयं स्वेदांबु येषां तै राजदारैः राज्ञां दारोद्वैः दवीरागाप्रतानः प्रचपरा वसहजरुचि मम्मा तत्तरां तैल्यं येषु तेषु वसनसत्पसुपटमंड
पेषु निद्रासुखं भेजे २२ प्रस्वेद इति अंगे गात्रे प्रस्वेदवारिणा सविशेषं सातिशयं यथा तथा विसक्तमानिक्लिष्टं कंकूर्पासकं चोलकं कं
चुकमित्यर्थः चोलं कूर्पासकोस्त्रियामित्यमरः दत्तानि पुनर्विदीर्णानि नखक्षतानि यस्मिन्कर्मणि तत्तथा तथा उल्लिपंती उन्मोचयं
ती अन्तरा वाविर्भवत्प्रकाशमानं घनं पयोधरवाडमल्लं पयोधरौ वा कुड्मले च यस्याः सा शातोदरी नातिमिक्तोदरेत्यादिना ङीप् पूर्ववद्

गी॰टी॰ ५३ शांतलतामुत्सवोऽभूत्तत्तेन यन्नां त्वरितं चेतादि करमिष्टवल्लवलोकनानि मितं कान्ताहमत्वल तरामेत्सुकं व्यज्यते नाधिकावसादितिप्र ॥ भाव ॥ २३ ॥ यावादिति
विपरीतविपणाव्यवहारसराचरावामस्तीति विपरीतो वाणिजो याव स्याद्व समयः सेनानिवेशस्ते राप्तेव तावत् हतागवसमं युगपत् अव्याकुलाः अव्यग्राः
संतः पटमयानि पटविकाराशि पटमंडपानीत्यर्थः अभितो विनत्य उभयतः प्रेरणाविनत्य विस्तार्य क्रमेण जीवतीति क्रयिकः वस्त्रक्रयविक्रया ठनिति
ठन्प्रत्ययः पर्यायतत्त्व परितः आधावन् क्रयिकलोकः केतलोकः यस्मिन् कर्मणि तत्ता आरोपरसंश्लेषैः परोपः वाप्यद्वयोः पूर्णा अपरापप्रसारणा
स्थानानि यास्तु ताः विपरीताः परापवीथ्यः आपणास्तु निषद्यायां विपणिः पण्यवीथिके त्यमरः विभेजुः अवसंकीर्णा निर्गमुरित्यर्थः स्वभावोक्तिरनुप्रासो
२४ अल्पेति अल्पप्रयोजनेनाल्पफलेनेति निमित्तेन कृत उत्तरो भूयात् प्रयासो येस्तैरल्पस्यैकस्य पशयापि ऽस्य भूपसा न किंचित्करादितिभा
वः उद्धूर्णाः उद्यताः लोष्टाः लगुडाः प्रदंडकाः खानि येस्ते पुंभिरितिशेषः पारितोनुविद्धः अनसः शकटस्य अक्षाग्नि घ्नतीति अनोवाहा वदाः तेषां
जालस्य मध्यात् उद्यान् मुत्थितं उत्क्षिप्तावाघातैः कर्तरि क्तः उद्धुतं पलायितं ग्राम्यं मृगविशेषं अपरापरतश्च वन्यैर्निवार्यरतन्न अनल्पं गुरुं महांतमुत्कर्षं हं हूर
मवापदयालोरनामिषलोलुपस्य सुकृतकीर्तीस्तु लभेदितिभावः २५ आसेति यासाकुलो जनदर्शनान्नपविह्वलः अतरावणकेतानन्निवेशांप नृ
रितः सर्वतः अभितः परितः इत्यादिना द्वितीया पादपतन्न्यावन्मृगो हरिणः केश्चिदपि धन्वभिर्धनुष्मद्भिः धन्वी धनुष्मान् धानुष्क इत्यमरः
वीक्षादित्वादिनिरिति स्वामी पुंभिः नानुवंधिनानुयातः वध्नातैः कर्मणि ल्युट् तथाप्यंगनानां मांकरतो पुर्णा विस्तीर्णा अत्रा कटाक्षवत्प्रयेन यना ना
न्येव इषवस्तैर्हताईनतराप्नीर्यस्यस अतः क्षचित् दृष्टिनतस्त्रैः किंतु वीर विशिखपाताभावेप्यंगनापांगविशिखपाताततपलायितरावे
ति भावः अत्रजनालोकनोपि भयहेतुकस्य मृगानुवस्थानस्यांगनांपांगेषुहतिहेतुकत्वोत्प्रेक्षा साच व्यंजकाप्रयोगात् प्रतीयमानेहेतोत्प्र
हतेत्तराप्नीरितिविशेषणाग त्योक्तत्वात्काव्यलिंगमितिसंकरः २६ आस्तीर्णेति तरोन आस्तीर्णतल्पंवेश्यावत्तैः शाव्याप्रध्यानत्वात् प्रा रामः
गेव सज्जितशय्यं यथा तथा रचिता वसथः कल्पितनिकेतनः स्थाना वसथ वास्तुचेत्यमरः कृतेननवप्रतिकर्मणा नूतनेनप्रसाधनेनक्षा ५३

म्यं स्पृहणीयः अविरतमतिः अप्रतिहतचित्तः आगमितार्थ्यवेदः दृढव्यवसायः वैश्रवणः कुबेरस्तेन च्छायामपि न प्रापितो गतो ययौ तत्स्तोमः तेनैव स्वाभ्यां वपुरनुष्याताम्नदृष्टां विरमि
वि इष्टवस्तुवे वनिस्पतिबहुल्यप्रसवेष्वपि रूपवती रमणी उपचारैः तांबूलसत्कारैः प्रत्यगृहीत वशीचकारेत्यर्थः २७ संसुरिति सेना पांसमेताः सेन्याः सैनिकजनाः से
नापावेतिश्शप्रत्ययः नगनिम्नगानां पाथिष्पः समुद्भवः तासामनुपभोगः उपभोगाभावः कुचिन्त्यतिपत्स्यप्रतिषेधे पिनसमासः दृष्टे तेषां अद
शीनमपश्रव शामनुद्वारणा मनुपलब्धि भावइत्यादि तेन पनिरर्थकत्वं निष्फलत्वं न देवदोषः तेनयः प्रबादोनिंदा तमननजन अप्रमार्जनमनूप
षेशो अपादित्वाल्लङि शपोलुक् मजेरजादौ संक्रमेविभाषा च द्वित्वे कृत्यैतिविकल्पात्तद्वृद्ध्यभावः मार्जनप्रकारमाह मम्लुः स्नानं चक्रुः पयः
पानीयं पपुः अमाद्यतोघेवापानेलिट् अवगाहने निजुः अत्रालयतः शिंजिरशौचे जुहोत्यादित्वाल्लङि स्तावितिद्विर्भावः सिंजमस्तविदिभ्य
श्रातिजेर्गुणादेशः निजां त्रयाणां गुणः श्लाविष्ठभ्यासस्य गुणाः स्व तानिविकाशिविसप्रसूनानिविकसितपुष्पराशियेषांविसप्रसून राजीवपुष्प
रंवुरुहाणिच्चेष्यमरः विसंसरणंतज्जन्तुः मत्तपाचक्रुः घसेर्लिटिगमहनेत्यादिना उपधायालोपे वत्वं शासिवसिघसीनांचेतिष्वत्वं स्नाना
घुपभोगेनोक्तैरष्टुकंनिराचक्रुरित्यर्थः अत्र दोषमार्जनस्य स्नानादिवाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः स्नानादि जीषामनुचयसत्वं
नामस्येतिसंकरः २८ गाभीतिह्रीणांनिम्नैः गंभीरैः नाभिरेवमंडकंवापंवापाविशेषः जलमंकेनयाशिनोम्पादितं परेणताडितं मंडु
कवत्स्वनतीतिप्रसिद्धं तेनवल्गुसुंदरं वल्गाभिपन्नलेस्तनतटे स्खलितानिस्खलनंगतानिगमितानिवाजलानिपूर्वोक्तं नगानिम्न
गासलिलानिमंदं जग्मुः अत्रजलमंदागमनविशेषणस्य प्रतिबंधादिपदार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः २९ आलोलेतिहस्त
नोसमूहाः हास्तिकानि अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् आलोलानि यानि पुष्कराणि हस्ताग्राणि पुष्करं करिहस्ताग्रमित्यमरः तेषां मुखैः रंधैः रुत्क्षिप्त
तान्युत्क्षिप्तानि तैरंबुवर्षैः खेदेनाध्वपारश्रमेणायतेनदूर्धीयसा श्वासितस्योच्छ्वासमारुतस्य वेगेन निरस्ता बहिरुत्क्षिप्ता येमुग्धाः
सुंदराः मूर्द्धन्याः मूर्द्धनिभवाः शरीरावयवाच्चेति यत्प्रत्ययः येचाभावकर्मणोरितिप्रकृतिभावान्नतद्धितइतिटिलोपाभावः वपुः
हृदेः परिणाहिनरयाणि वृषिद्वेगानि वहंत्यतिभिर्जघनैरेसेतुभिर्वारितानिप्रालहनगतिकानीत्यर्थः जलमेवद
ति वहन्ति: वै

मा:टी: रभीत्यां इत्यांवभूवुः सिषेचुः इतसेचने अदेशक्गुरुमतो नच्छ इत्याम प्रत्ययः गजैं द्वीमन्तवराहसं खमत्स्याहि प्वुन्मुन्दववेशुज्ञानिमुक्ताफला
५८ निपुषितानि त्तीके तेषां तु शान्मुन्दवमिवभू दिइतिअजनांमुक्ताकरत्वेप्रमाणं ३ पद्मिति पेपत्तिराः पल्लवं तं इं द्वेराश्छि न्नपल्लाइत्यपीः सं
२ सर्गोत्ति प्रत्ययः तेऽद्विपत्तयो मेनाकादयः प्रथममंबुनिधिंगताः प्रविशपेयिये त्विल्यपीइं द्वस्यपाशिनातुलित्तेन प्रेरितेनापुर्वेनवल्लिरा
ल्नपल्लाःछिन्नगरूतः तेऽद्विपत्तयो ध्यानिष्ठाम्प्रपनीताः केतवो ध्वजाः कुपाःप्रछात्तराणानिचपेषां प्रवेशपास्तरणं वराः परिस्तोमकु
थोदपो रिस्यमरः तेषांसैन्यगजानांछलेन सरसी दीर्घिकाकुविगाहितुं स्वरतिसूति स्पतिधजूदिनोवेति लिकल्यान्निपागमः नगमः
प्रवगजच्छलेनइतिछलशब्देन गजत्वमपहृत्याद्रित्वारोपणान्न छलादिशब्दैः समस्यत्वप्रतिपादनरूपोपहृवालंकारः तेनपत्तव
तामद्रीणां सागरबाणादर्शनात्तमस्तरात्त्वयमपि सलिलमवगाहमानाः सातात्क्षेनपल्लाः पर्वतारावेस्युस्त्रेतोव्यज्यते ३१ ग्रात्मीन
मितिमहेभोजस्य धैर्यं लाघ्रापस्वमहत्स्य मौप्रतिविंबितमंगं पश्यन्तमभिमुखोपनितं प्रभिमुखमागतं ग्रात्मानमेव ग्रात्मप्रतिविंब
मेत्यर्थः निरीक्ष्यान्यनागेन प्रतिगजेनाभिमुखं क्तोऽभिद्रुतइवातितत्त्वशंसमपमीनिर्भीकः सन्क्रोधात् दधावत्तत्र ग्रहोइतिमोठ्येन वि
स्मयः पुत्रंमहेमस्येति भावः ग्रभिमुख इवेत्युत्प्रेक्षा पाःप्रतिगजभ्रांतिनिबंधन त्वान्भ्रांतिमदुपेत्ता घोरं गांभीर्ये भावेन संकरः ३२
नेतिग्रन्यकरिराज प्रतिगजेन पुरुः नमदं तु नातिक कपापात्सुसोर भ्याम प्रकीर्तितोइतिकेशवः ग्रंभः ग्रादातुं गृहीतुं नैच्छतहा
तुमेकम पिनैच्छत् ग्रपिछत्तक्रोधपिपासाभ्यां मिलितिभावः घ्रातां कुंभेन स्मरजाता क्रोधेन तत्र तोयं वतारेगौर्वेन द्वेसातिजनोये
रिक्तानि उदपानानि पेषुते कराः पस्मिन्नक र्मति तानाम्याप्तपाथिरम्मात्त ग्रतिप्रतग्रावटुपवेसनेत्युलक॰ हत्ताद्वे पूरयि गजेन्४
नध्येऽन्यतरस्यामिति तिकशब्दस्य विकल्पादुदादेशः ३३ पयानमितिपंचानमाश्रुविजहीहिश्रोताकत्याजेनोदरेहित रामः
देशः पुरोसमन्तोपथ्वप्रतिद्विरदस्यकुंभो विशंकत इति नहिप्रांकिंचेतोपस्मरः कुंभभ्रांतिमाति त्यर्थः ग्रत्तरायभ्रांतिमदलंकारः ५८
स्याचछविविकल्पा टीकादेशः१

स्तंबेरमति स्तंबेरमः इभः स्तंबेरमः पद्मी त्यमरः स्तंबकरी पोरमि पोरित्यच्प्रत्ययः तत्पुंवद्भावे कृति बहुलमित्यलुक् कपारिणामुत्तिपक्व ग्रहणे इकुः
परिणामे सुः नमेः स्तनं तादुग्ध स्यपः तत्काचत्कपदे ह्रोनुप्रत्यया नादित्तो ८ प्रतिषेधः सूत्रसानुपेति पुरेति पाठपुरते ये तो त्यन्वयः रूपेव तो स्य
पीः पावक्युराभिपात पोत्वं इति न विष्य द ऐत्वं ८ इति विंजेः विटै विंगः पल्लविकोविदइत्यमरः काकि देव मुक्तरी त्या सस्तं स्तंमसस
त्वरमणव तगदिता ३५ कीलामिति अनेकपानां द्विपानां विगाह्य प्रस्तोवो मदेन तापः स्त्र्त्वरत्करोगः तत्स्पारूचः शमापश्नेमंदह
स्तैरनुकपोलं कपोलयोः कोरौ तौ पूर्वा कारौ करीपर्वतं त्र्या स्त्रपीदाभिविध्योरित्यव्ययीभावः उल्लसितमुत्पतितं विकाशिप
त्वांशं काशाकुरं तनुमंतेन सदृशं काशनी काशंनि त्यसमास त्वादत्वपदविग्रहः अन्तरं प्रतरपदे त्यमी निभसंकाशनीकाशप्रवि
काशोपमादयः इत्यमरः अंकुसितवामरस्यसादृश्यमापतुल्या यैरित्यादिवष्ठ्युपमालंकारः ३ उपगंडूषमिति लब्धः परवारसास्य
प्रतिगजस्यमारुतो मदगंधप्रवाहो येन तेन अन्तरा वसरो वयस्यात्तपायपसः वानीयस्यागंडूषं मुखवारिरां मुखांतर्गतं वपट्टस्यपीःगं
डूषोमुखपूरराट्टिह लापुषः द्विलिंगोपि पुल्लिंगस्तवाह वामनो लिंगाध्याहारादित्यत्रापुछितव्लात्यक वतानागेन गजेनाम गज इत्यम
रः अंभोधिरोधस्सिसरसितीरे दंतयोरुभयोर्मध्ये प्रतिमानमिति स्मत्तंपकुनाप्रतिमानभागेन रुद्धः उरूपोदंतोमुसलाविवत्योःप्र घातिवङ्कः
सरः प्रसारोयस्मिन्कर्मणि तत्त्वयो ग्रोमुसलोस्त्रियामित्यमरः निपैते निपातितं भावेलिट् क्रोधवेगात् त्वलध्यरोधः प्रहृत्यापारवस्यास्य
पेवाधोमुखः पपाते त्यर्थः कोधांधा किं नकुर्वतीति भावः ३६ दानमिति दीयत इति दानं धनं मदपक्ष्मदानं गजमदे त्यागइतिविश्वः
तद्ददतिवितरंत्यपि दातवे वीत्यर्थः सहसा अकस्मात्स्वरादित्वाद व्ययमिति विशीकटायनः जलेः जडैनीरैपक्षत्वं गोकलत्वे नीरे छीवे
रेवे जडेन्यवादितिविश्वः अधिरूढे आक्रांते सति विषमानगाति गिरिं तरवानृसमर्थपक्षकः उमानाभितेनत्रस्यात्तं उत्सहे तनको
पीत्यर्थः शकधवेत्वादिनातुमन्प्रत्ययः पयस्त्वानिमेदोर्मुकृमि छोःमस्तः स्तनंताङ्कप्रत्ययः दतिनकटोगः सकटाक्षःकपेर

मा॰ टी॰ इवकदाहः कूर्परस्तुपश्च्छिवेजनवंतीनस्यतनतस्प्रदेशादलीनां करट्टैः परितो मेदुरवाक् मतुदाक सपदिद्रुतमित्यमरः ३८ वालेत्युपमितं भा
५५ वेलुङ्चिराभावक मरोत्पित्रतोनुक विशेषणाभावात्स समर्थनहृदोर्थान्तरन्यास ३९ अंतरति जलौघे अंतर्जलौघं विभक्त्यर्थेऽव्ययीभा
वः अपवाज्जलौघंजलपूरं अंतरमंतरे अवगाढवतः प्रतिपन्नः गाहेर्निष्ठा नवतुप्रत्ययः ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपः गजस्य कपोलौ हित्वा हृ
शामंतरहेतु उपर्याकाशेवितत पदतिर्विस्तृतपदम् लः अम् लाद्वितनपतद्रुत्यर्थः अस्तीपदोतिः पदम् लड् इत्यमरः पताकिरितिवृत्यर्थः
अव्लितगतोगुशोपुरूवादिषु इत्यनाम्रायोपेअंतेषु द्व ला म्रये ब्रापि अप्रतसिद्धत्वान्न दूष्यसमवेतत्वादेकाथीनसमताकेषु सत्यपी
ने त्यर्थः पयसातः जलन जौंमपात्वाम्रपपरिहारेणास्थितोनीलोवर्णोनीलकू पङ्जस्यनीलिमेव राजगुरोम्र्लाद्यः पुसीत्यमरः अ
चालिजरोसादृश्याद्ज नीलत्वस्वाम्रपादन्यतोपलक्षिमिबीतयपपाक्षिप्तिविशिष्टत्वमुत्प्रेक्ष्यते ३८ संसर्पिमिरितिसार्द्धमहे भद्र
तो पयसि समर्पिमिलितात्सदिवमेवि सत्वरे गैरिकरेखावरावगतासे: करतोपमअंगवेगिनागाजांगसंगिना अंभोजगर्भरजसापटुलां
तपरागेणाचलमित्तेन क्रीडपालीलयोपभोगसंभोगमनुभूपान्योन्यमिषोवस्तुसोः परिवृत्तिविनिमयविधत्तां अकुरुतामिवदध्यातेलोटि
परस्मैपदे तसस्तामादेशः अत्रसरिन्महेभयोः प्रतीयमानन्नायकादेर्भेदाध्यवसानेनवस्तुविनिमयोत्प्रेक्षा ३८ पामितिगजैर्द्वाविव
सतः समंतात्पयसि निलविंदुवत्प्रसरतामदजलस्यचंद्रकैर्मण्डलाकारैर्मध्यस्ले महानदीनां पाने वपित्रविविदधुस्तकुलानेत्रमित्रयं
उत्तरं तो जलान्नि रोद्धं तो धौतेषु तालितेषु अंगेषु लग्नैः सकै: नवैर्नीलपयोजपत्रैः नीलोत्पलदलैरविलंबितं क्षिप्रमेव पुष्पवाड
प्रतिमेजिरे अपत्रज्ञानां नदीनां च समृत्रत्नेश्रपश्रीविनिमयोत्पासमपरिवर्तिरसोमतेतिलतरणाद ५० प्रतीतिः अन्यदंतिनं प्रतिपु
त्यन्यदं तिप्रति गंभिमुखमितिसर्यः लक्षणेनाभिप्रतीत्याभिमुख्येद्त्यव्ययीभावः चलितं धावितं अतत्व निषिते नांकुशेन दूरं गाढं प
यातपामिनं निर्यीरां मवोगदेशः अपांगदेशो निर्याणमित्यमरः तस्मान्निर्दलितैः सरदसकपस्मातं महेभं ते कुंग हितुनिषादीवं तापरि रघु॰ ५५

जा

वंहते प्रभवतीति परस्परः प्रभुत्वं हन्ते हे भो कर्तरि कृप्रत्ययः प्रभोपरि ग्रह इति नकारे कारयोर्निर्घातकारस्य दन्त्यं चवर्गिपात्यते अन्यथाऽत्वोप
स्यसर्वत्रासिद्धेरिवनादि घरत्त नो हल्लादेर्लघोरिति निकारादेशो नस्यादिति नस्यादिमनिच् प्रकारादेशो परि वृद्धिमान तेन समासः तमप
रि वृद्धिमानम सामर्थ्यमागात नप्राप्त इत्यो गाक्षलुङ्इति गादेशः तथाहि महान्वल्लीपानं स्वाकांक्षितो वल्लान्कारास्परस्पवशं नैनिसा
मान्येन विशेषसमर्थनरूपो र्थान्तरन्यासः ७१ सेव्य इति पंञा निसादिना स्वाकल्लनाय वधनापसानुनपं ससां त्वंनीतेन समीपं प्राप्ति
तेन गजेन वन्यगजदानैः कृतोधिवासो वासनायस्य सः तद्रूपी त्यर्थः शाखीरतः श्री ख्यादित्वात् लानिः सेव्योपि सन्नाभाजिना सेविभज
से ना पांक मितिलुङि चिसोलुगरविधिष्वाकिंतु केवलमभाजि ग्रभंजी त्यर्थः भंजो ग्रामर्द ने भंजे पश्चिली ति विभाषा न लोपः शेषं पूर्व
वत् तथाहि मानम तो ऽहंकारितो नान्यस्यपंगं धमपिसहन्ते किंतु किमुतेति भावः अतो वत भंजनं युक्तमेवेत्यर्थः पूर्ववदलंकारः ७२
अद्रेरिति अस्यैरवतकस्य कुंजे षु चरन्ति यत्तस्य कुंजचरस्यगंड्का बेरा कपोलकषणोन संक्रांतं दानम योमदां बुयस्य तस्य अतरावसे
नागजेन मपितस्य भग्नस्य वनपादपस्य निर्जेरालीयैः प्रसूनैः पुष्पैः निजमाल्मीपंनि त्यपरिति वेजपंतीमक्षे म्लानं प्राप्ते भावे लिट् अली
नो कुलेस्तु यथा गत तम गामि अगतक्रमे शौवगतां न तु म्लानमित्यर्थः श्रापद्याली पानाली पको भेद इति भावः गमे गत्यर्थस्य कत्रुक
मीकलाम्दावेल्लुङ् इह वनपादपानां विशेषणसामान्यादपन्नारोपस्य प्रतीतेः कथं चित्समासोक्तिरुन्नेयाः ७३ नेतिइभापदोंतात
त्वेष नममनुनावर्तते नदानीं आचारद्यौपदं त्वभिरभिहिताइमांछिंधीत्युपदिष्टाः पणुमूलशाखाः वंध्यापस्ववंधनायेवतरसावलेनात्मना
स्वयमेववाञ्छितुं नचैतद्युक्तमितिभावयद्याम्रूठानां युक्तमेवेत्याह अथ वेति अथ यामदोर्धैरात्मनीनं आत्मनेहितं नक्षिपतरावन्ना
त्मविषय जनभोगोतरपदात्तरवइतिरवप्रत्ययः आत्मान्मध्वानौरव इति प्रकृतिभावान्नत्वाञ्चितत्इति नटिलोपः पूर्ववदर्थान्तरन्यासः ७४ स्तो
केतिमनुजनरास्तो स्तोकाउक्तप्रकाराः प्रकारेणगावचनस्येति द्विर्वचनं कर्मधारयवत्स्युयोलुकवन्तान्श्रीकरान्सजतिमुंचतीतितथोक्तान्
उद्वेरुन्नतेषु ५

मा.टी. क्षिप्यन्तः प्रबलो भ्रमराः प्रवद्धतापानुगुणं विकचं उत्फुल्लं संफुल्लयोः त्वप संप्यानमित्युपसर्गे पिपक्तेर्निष्ठायां त्वं तस्य नीरन्ध्रलिनस्य नीलोत्प
५६ लस्योदरे तान्त्रभासः समानकान्तीन् कृत्स्नवर्णानित्यर्थः विशाल शिरसो विपुलमस्तकान् कतिचिन्नागान्गजानित्यर्थः हरिचंदने
ष्वंदनविशेषेषु तैलपर्णिकगोशीर्षे हरिचंदनमस्त्रियामित्यमरः वबंधुः अपरन्नागान्नहीनित्यर्थः दृष्टा भ्रांतिगजानागाः स्युभपचापि
वैजयंतीनिरासुनिः कामगानामसुः अप्रस्वत्तेर्लिट अचोभपेषामपि नागानां प्राकृतत्वात्केवलप्रकृतिश्लेषः ६५ कंठ्यपतदिति कटबु
वंगडस्थलं कंठ्यतः कलतः कंठ्यदिनोपक ततः शत्प्रत्ययः कंठ्यपतेर्भिधातृप्रकृतत्वाद्‌ भपपादत्वं करिणोमदेनसुगंधिशो
त भनगंधत्वंगंधस्य त्वैदेकातगृहतानादिपंतेकवयः नगस्यवत्तस्यत्वं धप्रकाय्यमनुनीलवतातवसंश्लिष्टेनेत्यर्थः लीयतेर्निष्ठेति
तः प्रत्ययः त्याद्यत्यतिनिष्ठत्वं स्थूलानामिंद्रनीलशकलानामावलिवत् कोमलेनमनोहरेणालिनांवल्लपेन कंठेगुणत्वं
कंठवलयत्वं अत्र ईमनकालंगादकामइपलुकभेजे प्राप्तं कर्मतिलिट आलिवलयोः इंद्रनीलमयकंठभूषणत्वारोपा
द्रूपकालंकारः ६६ निर्धूतेतिपंतानिपादीनिर्धूतं निरस्तं बीतं पादप्याशं कुशलतारतोपस्लिंकलेिोिलत पधातपाउल्ल संतमु २
त्सवमानमपिपादकमं पतंप्रोक्षयतमे कुशवारयाउभयंबीतमाख्यातमितिहलायुधः बालकं पंचवर्षं राजेषु चवर्षोगजो
वालापोजस्तदशवर्षकइतिवैजयंती शितामवशेनस्वकीयेनगजशाला व्यालवलेनक्रमेणावरिपावधारस्त्वा तनाग्रुपलालना
नितजीताः नसीनाः ताभिः शानेरेयशनकैः अव्यपसर्पनाम्नामकन्कूशकटेतिनित्वातैः अकचत्रत्यपुःशामशांतिमानेनाय
नपाहिसृजिनिष्ठितापात्रिपेषोतेतेषामिपर्षः मुशासंकेलिरिनेतिदप्रसंगसर्वचफल्नीत्यर्थः विभकृतानागरोवि
मकाइतिवृक्षेिनाप्यधीर्नत्विले स्पुवत्तैः अनतरावगम्यमानचेष्टावृत्तरपदस्याप्रयोगलनतालोमदःमाह ६७ सनई राम:
तिकरेणुस्वासौतनाचकरेणु गजेगजकरेणुः करेणुः नारानेतिमनपतिरगजेोव धन्यतेउभयपाणतगाहः सविमजचउज्वलनु ५६

ॐ खले खलं तंत्र्यं खलेच्छा चारित्वमवापनदे ग्रहकुचित्तं विपरिचितं महांतं तं भमालेच य नं आऽपं च सहसा मुखो वक्तं भस्यू ग्राज ३ त्यपोरिति
विपक्षः सरसः प्रादुं अग्रहस्तः पुष्करं पाणिपद्म वल्पलमत दनं दीप नहस्तिदानं धनं चापि तरा मति मात्रं अ व्यपादाम प्रत्यपः दलो व वर्षे स्पर्शः
पारतो वहाव दरा शिपक्षिमपा पति वद्धा यन्या निव अपरः पश्चिमपादः इति गजे प्रकरेणा इति वैजयंती ति गडा मितं खलानि अपमं खले
अंदुको निगतेऽस्त्रियामि त्यमरः अन्ताबीतं तु नातिम्ल तु मेछुदनेनु अस्तिसिचो पुक्त इति ईट इ इ टी निसलोपः अत्र करेणु राजप
दराज साधर्म्यं ध्वनिः विशेष्य स्पाति प्रिष्ठ त्वान्न फ्लेषः इत्युक्तं ५८ जन्म इति गंभीरं मंदं वेतीति गंभीरवेदी त्वगभेदात् फ्लाशित फ्लाबा न्मो
पो सस्य व्यथनादपि आत्मानं नं जानाति सस्यादुं भीरवेदिनी ति राजपुत्रीये चिरकालेन योवेतिमिलितां पारिचि तामपि गंभीरवेदो विरे
पः सगजो गजवेदिभिरिति मगचरमी ये तस्मिन् गंभीरवेदिनि कंरोदूं संरब्धः कुपितः हस्तिनपा नीति हस्तिपः स एव हास्तिपको
निषादी आधोरणा हास्तिपका हस्पारोहा निषादिन इत्यमरः नस्पनि ठुरामिफ्लो दनाभिस्तर्जनामिरपि मु कुलितानि मी
लितनेत्रं पद्यान स्या पुरः कवलं ग्रासं अनादराने सतिमं दोम ठोपि मूढ्रा त्या पट्टनि भोगपाइत्यमरः गजमे दोपि भद्रो मंदो
मगफ्लेषा वन्ने याछि विध्यागजाइति महीन्द्र लाधिकोऽवग घसाध्यो नाम नखनु इति जनैर्जनो शतं जानाति कर्मणि लिट
मेदो पीत्यादि वा क्यापि कर्म ५८ टेदि प्रमिति वारणापतिः कदाचरोमुकु परोगे नरस्त मि तुं कांडे न जगहे न स्वी च कारेति कटो
लट स्म ३ पगतो स्पलीपस्या करेणु करती चनापेत तेस्मन छातस्म इति भूतार्थं लट् किं तु परिमीलितां देय यान चेतिस्म सन् भावः
इष्पा विहारापेक्षा ते वन गा सारा वमहो त्व वा तेषां सस्कार तानेव चितं पानासे त्वर्थः अधीगर्थदये शां कर्मणीति कर्म
णि शेष त्व विवक्षायां षष्ठी न स्वच्छंद चारिणा निर्बंध्ये भागे प्रमेन स्पराजग्रा सत्यर्थः विधानं हस्तिकवलं इति वैजयंती नस्य स्मे
न: प्रवर्तत इति भावः वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ५ दुरखे नेति उत्तिपै ३
दं ६ ४

मा: टी: हस्तन्यायघृतादिनिष्यंदेन स्नपितवाहुरा प्लुवतमुजन्मोत्तेरंधिनात्के मे शिखाः स्वतिहि त्याव्रगागमित्वो द्रुत्स्वः स्त्राप्यापिता भोजे पिता स्वसे रंपिनास चतुंगा
५१ गकापं स्वभावतराव उन्नतो द्वि कायं स्वनादरेशानमंतंक वल्लग्रहणाय नतिमकुर्वीशांड भाषिराजं गतिवुद्धो त्यादिना स्रगिकतरोर्मिकमेत्वं
दुःखेन कष्टेन भोजयितुं शशाक स्वभावोन्नतानां नजाप्यहंकारग्रस्तानां को नमयितेति भावः ५१ फुल्लेति फुल्लं कोशकैः फुल्लं पदैः उपरिचि
तान्युपकल्पितानि स्वल्पबल्वल्लांशकोफ्रकाः सुभ्रमास्ते जोवयवाः स्वल्पइत्यल्पार्थेकप्रत्ययः फुल्लैः सौरूप रचितानि व्याप्तानि रश्मिभिः ग्रहैः
किरणोपप्लवितनानि नितान्तानि किरणाग्रग्रहैरश्मीत्यमरः चंद्रस्येवाकृतिर्येषां तानि चंद्राकृतीनि चंद्रमंडलनिभानि इत्यर्थः नराधिपानां वेश्मा
नि दृष्ट्वा शिशानिरंतराणि नीरंध्राणि रूद्धैर्गजमंडलिकाभिर्गजपरिधिभिः स्वार्थेक प्रत्ययः कात्पूर्वस्येकारः नीलाभ्रपंक्तिभिः परिवेषं परिधिं परि
वेषनमिति यावत् परिवेषस्तु परिधिरित्यमरः अधिजग्मुरित्युत्प्रेक्षा ५२ गत्वरेति विशिष्टगमनहीनामार्गगतयोऽध्वागमनानि येषां ते त
थाविगतोरुमार्गाः प्रस्थितः दूराध्वान इति विरोधः अपि किंशुथे गत्वरनामार्गाम्रगसंबंधिनी जातिर्येषां ते इति विरोधपरिहारः अनंतरवि
रोधाभासोऽलंकारः दर्पस्य तेजसोंऽतः सारस्योदये नोत्कटेनोल्लसितस्योद्वतस्य फेनजलस्य फेनीभूतोद्वतत्वे योदकस्यानुसरणमनुसा
रेणासंलग्नानि पल्ययनं वर्ध्राणामासनं वं जववन्निभ चारा तांपदातितनूद्दामल्लिनीभूतस्य लालयेषां ते तथोक्तास्तुरगा मुविवेल्लनाय
श्रांपरिवर्तनापचैरमंदं समाचकम्पिरे समाकृष्टाः श्वधपदमापनोदायेत्यभिप्रायः वद्धैर्नेद्रढबंधनायदीघीमवतीति वर्द्धं रद्धि
ब विम्या रन्मीत ओणादिके रन्प्रत्यये लघूपधगुणौ रपरः वर्धं व धृ रत्नबोधरिति विश्वः अपरस्तु नद्धीवद्धीवरत्रास्यादित्यादि
न दनीमोरणादिके कन्प्रत्यये पूर्ववद्गुणो परः पूर्ववलकारस्यारूत्व स्तापो घोष्य इति पल्वेषि त्वातिवृषामीकारः ५३ आजिघ्रतीति
वाजिरष्वप्पयोनिर्देशाद्भावः तजैवा जेम्लयशोवालि देरपइतिपाठे विशेष्याप्रयोगे गम्यमानत्वादित्युक्तं दिगादिभ्यो यदिति रामः
भावे येयस्वरुपः तदंताद्विषस्तुमरूपः प्रशांतमृदुनैमनि शिरसि कृतप्रणामेव आजिघ्रदिति गंधं गृह्णति चुंबतिव सति स्वभावात्कामार्त्तेति भावः ५१
नि

प मः गै

नानाविरोकंनानारं ध्रुवं तस्य पवनो निम्बा। तैलमिश्रितमनुद्धृतं तनीयस्तनुतरं रजस्तस्याप्य स्यांगारसंगमेन वेल्लनेन प्रवृत्तेन यस्तु रवं तस्यानुभवे
उत्सुका या रुत्कंठिता याः पथि ध्यारोगांच तानजगामेवेत्युत्प्रेक्षा सा च भूतुरंगयोः प्रतीयमानवेतनतनायकाभेदोध्यवसायादित्यवसे
यं विरोचते स्वनेनेति विरोचकं यस्य प्रस्य पः चसोः कश्चिदापनो रिति कुत्वं लिंगमविशिष्टं लोकायतत्वाल्लिंगस्येति नपुंसकत्वाद्विरो
चः स्वतराव च्छिन्नं निर्व्यैनरोकमित्यमरः रोकोरश्मो विलेन पुंइति वैजयंती रोकादीप्तो रोकमिति विश्वः प्रकाशपक्षे तु केनाप्यभिप्राये
णाविरोकपवनेति पठंति तेषां परोत्सर्गे जीविनामिति वदनीयायवचनप्रतीते रश्लीलाख्यो दोषः अश्लीलं तद मंगलव्यंजगुप्सा व्रीडधी
कारमिति लक्षणात् ५५ हेमेति हेमस्य लाख्यो देशः अश्लीलं स्वरतीभ्रमिवजानपदे त्यादिना अकृचिमार्थेडीप्रत्ययः परितःपरि परिहत्य
वर्तितः त्वा व पुर्धुन्वन् धूलिनिर्गमाय कंपयन्नाननं तरवद्गुवितनोविक्षिप्ताः अग्रपतां केशपंक्तीरोम संघातोयस्य स वाजीज्वालाः कणाः
स्फुलिंगान् तद्वदरूणारूचारकवर्णानरेणोर्निकरेणाउत्क्षेपतास्त्रत्युत्कंठं तं यावहरूद्रहतातेनसौ नसार स्यदं दस्पर्शोवेगाति रेके
णेव रागजउत्प्रेक्षालंकारः ५५ दंतालिकेति पुरुषकोऽश्वानां स्थानमेदः तदुक्तं पश्चिमेनाग्रपादेन भुविस्थित्वाग्रपादयोः
र्धप्रेरणा यास्थानमश्वानां पुरुषस्मृतं इति पुरुषवरा व पुरुषकः तेन पुरुषकेणारप्यानकेनोन्नमितः ऊर्ध्वं वस्थितोऽग्रकायो
यस्य स तथोक्तः स्वतरावेद यशोत्लस्यान् भ्रमितकादर्धमुदितोऽर्धोदितो हरिः सूर्य इव स्थितः इत्यर्थः अर्धप्रोदितिविशेषणात
उच्चैरुन्नतः क्षी वलएव पक्षीवदतः श्रावर्तविशेषः तथानवः पक्षीवदतकीवतोभवावर्तचतुष्टयस्य कंठे भवेद्यस्य चरो चमानः
पक्षीवदतको नामैपः स भर्तुः सपुत्रपौत्रार्थविवृद्धये स्यादितिलक्षणात् पक्षीवदतकीवतासि चेद्गोमावर्तोमुखेपि वेति वैजयंती दंतालि
कां मुखरज्जुं कंदं तालीराशिकारवेति वैजयंती तस्याः व्यरोग्रहणोनिश्चलं स्थितं पाणिपुअंभवस्यत्तं पाणिम्यां दंतग्रहीता

मुखरज्जु १ ह

स्तोके त्यादिना ततीया अनुपसर्गादिति विकल्पात् आत्मनेपदं उपमालंकारः ५६ रेजइति स्तपने न मिषेच ५७

भा॰टी॰ अयवन्नाभिरित्यर्थः वत्सभयात् उत्तमाश्च ये पत्नांवत्सभेदयितेऽप्यत्ते कुलीन स्त्रेतिवल्लभ इति विग्रहः स्तोके न नाक्रमत वल्गुग्रहणादा ग्रीवा स्तोके
५८ नापिनाभिभवितुं शक्तोऽभूदित्यर्थः इह स्न यपितुं तराम तमं तां गतान दंष्ट्रः रवमिह किंचिदित्यादि वद्यर्थस्य सामर्थ्यात् लभ्यत्वाद
पेरप्रयोगः अन्यथा स्तोकेन नाक्रमत किंभूयइति व्याख्याने निष्फलया शेषगमत्वादिति विशेषणावगत वाहकोशल्य प्रकाश
नता यथीमंग प्रसंगात्करतो चैनेन संइतरमाद्रमूर्तिः अनिमिष दृष्टिभिर्विलस्य पादनिमिषाहै जे जे दैवै रिव ताद्रुसिरीत्यमायाः
श्रियः शोभा पादेव्या अस्य संनिधाने नरमणीय तरः तत्र संनिहिता लक्ष्मीः संतिपत्रोतमाहपाइत्यागमादिति भावः उच्चै रुन्नतोऽ
उच्चैर ब्धोजलनिधेः समुद्रोत्जातरावज्ञातमात्र सद्योजात इत्यर्थः अन्ययोः साधर्म्यात् संभवादिति भावः माञ्च कार्ष्ण्यं अवधारणाइत्यम
रः उन्नतंमस्य वः। कीर्तिर्यस्य सः उच्चैरन्ततेपुत्र नक्षी करोति यस्येति वा समासः उच्चैश्च नाः शक्ताम्ब इव रेजे उपमालंकारः ५७ अश्नावीति
यरोऽग्रेहरिनकं हरितत रामपश्न न अनतरावग्री वाग्रे लोलाः पुलाः केलाः किंकरीकाः न्द्रे दूघंटिकास्तासानिनादेनमिश्रं दशना
नांदंतानां बुर्बुर शब्दं बुर्बुरध्वनिं दधत् अन्तरावमुदमादधानः उत्पादयन् अश्वः जातावेकवचनं तरो नवीनामपैः अल्पनिद्रोऽल्प
कुंडुभव स्नुपंतइत्यादिवत् शब्दधर्मः शब्दनेपूयच येन स्वभावोक्तिरलंकारः ५८ उत्खापेति दर्पोञ्चलिततेनोल्ललितेन अन्तराव
रज्वा पाशेन सकारी लं शंकु शंकावपि दयोः कीले त्यमरः उत्खाय उत्पाट्य तूर्णं विद्रुतं धावंतमन्यमश्चमश्चेत्यनुद्रुवन्तवड्वेति
श्रां त्या अनधावताप्रयत्नेपरेगृहीतं प्रपतमानैः विमानवैमुनुष्यैर्दुग्रहतां तुरंगेराकटकः शिविरमाकुल्यकाश्नाकुली कृतः
दिशः आदिभेदेन चतुर्दश विधानदुकं लीला बल्गुहित्ता शिथिला तच्चो लरवतीमंदाचा वेहाय सीविर्तिनोककराद्धं कं धरसमाकी रामः ५८
र॰

अनीतिनल्ललामानि तु लक्षे वंदष्टान्यानि विल्लाः भया नलितं व्ये तेनत्याविभागो विविधं प्रयोगः तत्र कुशलो वल्गा १

२४

गतिविभक्तातथा अनुलिप्तनलोद्भते रखनु तथा व्यागूढगो करीके वाहानां कथिता रतु दशविधावल्गाप्रभेदौ विभागकुशलस्तथिवद्धि

धप्रेरणाभिज्ञ इत्यर्थः वल्गागृहणस्य रगाद्युपलक्षकत्वात यथाह भोजः वाहनं प्रतिवाहानां वद्धिधं प्रेरणाविदुः राणा वल्गा कशापा

शापार्ष्णिप्रतोदरभवेदत इति कश्चित्तत्कल्पनवाहकः राक्ष अध्याकुलं समग्रं अत्रस्त मिति पावनाप्र कर्षेणा कृतं संज्ञितमित्यर्थः

तदुक्तं रथेः तोतरसुष्ठाधरौ स्मितफेनल्ल याभिरामफूत्कार बाष्पपदमुन्नतकंधरागं नीचोपकुंचितमुखं नवलोह साम्यम कुंच

लुष्क समसेमुखसिद्धमाहुः उत्तरथे पकमेव ष्वाधुतरकालक्षे धवितृप्रधो स्पंपञ्चकर्मक्षिप्रातदूयइत्यर्थः अव्यक्तिकीर्णरूपा अल्पकीर्णरूपाधा

रागतिभेदाः अश्वानांतु गतिर्धारा विभिन्नासा च पंचधा आस्कंदितं धोरितकं रचितं च वल्गितं तप्लुतं मिति विज्ञपतीगततो भूः पंचधाराइत्यमर

स्वअस्वशास्त्रेतु संज्ञांतरेणोक्ताः गतिपुलाच पक्षा चतष्ला म्मध्यजया परा पूर्णवेगा तथा चान्या पंचधाराप्रकीर्तिताः राकैकास्त्रिविधाधाराहृपसिता

विधोमताल घ्वीमध्यात पाद्दी धीत्रुता । स्वैतायोजये क्रमादितित था चपंचदशविधा भवंतिपंचधाराप्रसाध्यमिति तु नवसुवीथिषु संचारस्फल सुग

मयांवमत्र वीथयोनवा म्वानां सर्वत्र धारादार्ढ्यार्थाः परिमिताः प्रदेशा वास्ता सन्तिसइत्येके नवे त्येत च्चोत्तरपतमाक्षिप्तोक्तं कविनानवक्षिति

यथाह भोजः वीथ्यादिस्तोष धाराणां लघ्वीमध्योत्तमाः क्रमात तालांस्याऊनुवां मानमशीतिनवतिः शतां ष्टम ध्योत्तमानां तु वाजिनो वीथिकाः

स्मताः नवानां कथिताविध्या दुष्टानां क्रमशः क्रमेष्व न्येषामपिसर्वत्रगतिदार्ढ्यार्थमीरिताः समोन्नता सा विषमां बुकीर्णा पुष्पदान तागतरा विरू

ध्याढ्यास्थाणुप्रकीर्णो पलसंप्रकीर्णा पांस्वी नतारव्यानवधे वीथ्यः सर्ववीथिषु यो वाजी दृढ शिक्षामर्थकितः तेनराजारणोनित्यं समगयापांस

देवृजेदिति अन्येतु स्यादयोगत्रिविशेषाइत्याहुः उरस्यालीढपपुलो मध्यमानकः अलीढ शोभनैरंगैः प्रत्यलीढस्तथापरः इपथे पदः क्रं चपारवा

लीनसर्वगः निर्देषाविषयस्त्वेता इति हृ मुक्ता इतिमुक्ताविहारार्थमत्स्यषाः अन्तरावकटकं शिविरपारितः अभितः परितइत्यादिनाद्वितीया तथा

निवेरं तयोर्नः मनये नः नुद्दंतोष्ट्विदससुवितानतानिकासु पक्षंप्परजनमत्यतिसंगंभजंतीति तथोक्ताः अन्तरावसरोधेः पारवारिकैः किंकरैर्वीर्य

रघ्वाली३

मुखेमुखकर्मयोगासिद्धसिद्धिमंतमपंचकार्थ्ये गतिविशेषमुखेसंस्था
नविशेषादिविशेषणाविशिष्टमप्यमित्यर्थः ८

पादपाशा दामो चलं पादपाशइति वि॰ श्रव॰ दृष्ट्य चरगावंधनशंक वइति केचित् तेषां स्खलितेन लोलानि १

मा॰ टी॰ मारा: तुरंगाणां दामान्यालानानि पदानि यस्मिन् कर्मणि तत्तथा तथा समस्तु रूपसस्तुः ६१ उग्रीवेति उग्रीवेति भारमुत्तेरोपिता: उलपानां उल्वजं तृणानां आरोपे न
५८ यसो हृत्यपूर्त्तिः पयीपमुपसंपन्नं मूर्तं सोहि त्वमुच्यते इति हलायुधः तेनानि: सह तरेणाः त्यंतासहं वाहभारावतारे पं तरभोजनाद्रूभवतेस
थे: सहेलि: पूर्वीत्स चाघज्ञे तातरपुप्रत्यय: उलपांवल्वजा: प्रोक्ताइति श्रेरुकले याउग्रीत समूहेनगोत्रे त्यादिनायुक्त्वप्रत्ययः तरोरपस्ता त्तनस्त तलेरो
मंघ: पन्नूना वर्णितवर्वशोनमंघरंमंदवलंत्योगुर्व्यः साम्ना गलकंवलाप स्मिन्कर्मणि तत्पया तपासास्तानु गलकंवलइत्यमरः किंचनिमी लितिमु
खा मुकुलीनवंति अलसानि वेल्लगाणि यथा तथा आसांचके आसितं आसुउपवेशने भावेलिट् दयायासप्रत्यय: कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटी
तिकृञोनुप्रयोगः इन: मत्वा चानुप्रयोगत्स्वभावोक्तिरलंकारः ६२ मत्यिंडेति मत्यिंडैर्वीप्रक्रौलस्येर्मुक्तवेः शेखरिताः संजातशेखराः कोटयोग्रा ३
णिये षां ते रत्तरावशिखराग्रगतं उभयकोट्यंतर्गतं तलं त्यैव मल्लो यस्य सरावं मृतपन्नं तसर्द्धचंद्रं हसन्निरिवपति शायोक्तिभेदइत्युक्तं अनूनोत
पमेतिमतां तरं पंगेर्विघाशोतृ व्युगाउत्पतितपंगाकृता: उत्थिता: अन्यवृषभामति वृषभा ... गैस्तस्रतरावधीरंगंभीरं नदंतो गर्ज
तो महांतः उत्ताणोमहोक्षा: अचतुरेत्यादिना निपातनात्साधुः सरितां रोधांस्यपं चस्करिरे अलिलीषु: हर्षोद्रुरूमजुरित्यर्थः अपपूर्वात्कि
रतेः कर्तरिलिट् किरतेहर्षजीविकालाय करणोस्थितिवक्तव्यमितिहर्षार्थे आत्मनेपदं अचद्धतानिति गुणाः अपाञ्चतुष्पाच्छकुनेष्वालेखनइति
सुट्आगमः ६३ मेदश्चिनइति उज्ज्वलमस्यास्तीति उज्जैस्थलेनवालिनान्यो स्लाम मित्वेत्यादिना निपातः उत्ताणा वृषभेणा मेदश्चिना मांसलेन
अस्मायामेधास्रजोविनिःसरभः समत्वरमुपगताने अभिकाम पंतइत्याभिकान् कमः कामपिताभीकइत्यमरः अनुका...भिकाभीकः
कमितेतिनिपातः परानननुहो वल्ली वदीन्नुमुहुराहवे नयुद्धेन भल्का निर्जित्य जयेनोद्धुरे निर्भरे अरकूपरेत्यादिनासमांतः विशालेवि राम:
५ षाणो चयस्मिन्कर्मणि तत्पया तयानि: संलमपालपलं सुरभीणा मनुगवां पश्चतः कर्मवचनीयपश्चादइति द्वितीया जग्मेगतं गामे भी ५८

वेल्लिट ६४ विभ्रमरामिति अवयतिमती अवलिदैर्घ्यमती न च तथा दैर्घ्यमित्याह अघ्र्याइति अभ्यंतर पदजबंधग्रहात सफल्या नीत्यर्थः शिरोधीयतेस्या
मिति शिरोधिः ग्रीवा शिरोधिः कंधरेत्यमरः कर्मण्यधिकरणे चेति किप्रत्ययः विभ्रमं दधाना उद्गमुरवं पल्लवग्रहणार्थः मन्द्रो द्विपंजुषं श्रो
त्रकमुरुसम्महगोत्रो लोष्टः स्यादिना वुन्प्रत्ययः अतिशयितः स्वादो रसो यस्याः तामतिरसां प्रत्यग्रतामलिनवत्वं दधंति दधाति वा नपुंस
कस्येति वैकल्पिको नुमागमः अभ्रंलिहंतीत्यभ्रंलिहानि उच्चतराणि वा अभ्रंलिह इति खश्प्रत्ययः अरुर्द्विषदित्यादिना नुमागमः वा नपुंस
कस्येति वैकल्पिको नुमागमः तरूणां च पल्लवानि पल्लवोऽस्त्री किशलय इत्यमरः लोलोऽवंचयातया अलोलोघयोः समासे पररूपं वल्लव्यं
लिलिहे आस्वाद स्वादयामास जघाने त्यर्थः ६५ सार्द्धमिति उचितैरभ्यस्तैः अभ्यस्तोप्युचितन्याय्यमित्यमरः पिचुमंदपत्रैर्निंबदलैः सा
र्धं पिचुमंदः प्रनिंबेत्यमरः कथंचित्प्रमादादस्यांतरालगतं मुखांतर्गतं अप्रदीयो मधुतरमाम्रदलं चूतपल्लवं द्रासेरको ष्टुकरभराजिवादे
ष्ट्रेछैः संवलितं विप्रंयतगरादगरुत्मानिव निर्जगार उद्गीर्णवान् पुराकिल कुतश्चित्कारात्कश्चिन्महत्तो ते सहांतः प्रविश्यगलं पदहं
तविप्रगरुड उज्जगारेति पौराणिकी कथाशाजानुसंधेयो ६६ स्वच्छमिति वाहिस्थितवते प्यनुजीव... नायाशोऽवसरकांतिरो त्यर्थः रा
ज्ञा चेष्टाविशेषं तत्कालोचितउच्चित विशेषस्य स्वनिवेदयंततद्यंजकप्रबंधपाठैरिति भावः कलगिरोमधुरवाचो वैतालिकाः मंगल
लो पाठकाः अवसरे तदेस्फुटैः प्रसिद्धैः पदैः प्रकटः प्रकाशोऽर्थोऽभिधेयं यस्मिन्कर्मणि तद्यथा तथा उच्चैस्तरां भोगावली प्रबंधा
नूपेठुः पठंतिस्म अतराकहलमध्येनादेशादेलिठीतिराल्गाभासलोपैः ६७ उन्नम्रेति उन्नम्रे उन्नतैः ताम्रैः आतुरक्तैः पटमंडपैर्दूष्यैः
मंडितं आसमंतान्नीलैर्नागकुलैर्गजसंघैः संकुलं अनतरवसंध्यांशुचित्रैः संध्यारागसंभिन्नैर्मेघैः कर्बूरितचित्रीकृतस्यांतरिक्षस्य
लक्ष्मीविडंवयति अनुकरोतीति तयोक्तं शिवकीर्तनस्य मंगलकीर्तिः कल्मषस्य तच्छिविरं कटकमाबभासे मनोहरमभूदित्यर्थः उपमा
लंकारः ६८ धैस्येति वल्लैः सैन्यैराक्रांतो गिरिपतिः रैवतकः क्रीडाभिः विहरमाणोर्थः देव्या पितानां भग्नानां मुद्रीरुहाणां रवेः शाद्वैः नमि
२

अमुं हरिं निषेवितुं स्वतरु स्वस्व नियत ऋतुगतान् नातिक्रम्य यथास्वतरु विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः यथास्वतरुश्च स्थिता ६
पर

मा॰ टी॰ तेन श्रीपतिं हरिं तत्वेन त्वंधरस्योऽन्तीश्वरको सावितिजगांसि पूती तः प्रसिद्धः गोवर्द्धनधारणादिति भावः तर्हि किं किमर्थं अतिमरमतिभारवंतं
६ मामथः प्राविपद्यिपिषु प्रापयितुमिच्छुः प्रापेर्नेसनंताद्धुप्रत्ययः अस्तुच्चैरुपात्तवद्भव उपाङ्पूर्वोत्तमेः लुङ् एकाचनुपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्र
तिषेधः धुवस्तपोर्लोपः इति धकारः स्तिवेति विसर्कारलोपः शिवद्विरिती वृत्तेरसैरुद्धेकैलापगामासं भवनाशशिखरिरीतिलतराने ६ ८ ६
तिपश्रीपद्याध्यप्रमाणापारावो निराश्री महोपाध्यायकोलाचलमल्लिनाथसूरिविरचिते माघकाव्यव्याख्याने सर्वंकषाख्ये पंचमः सर्गः ५॥ अथ
ऋतुवर्णनं प्रस्तौति अथेति अथ शोनानंतरं गिरौ रैवतके रिरंसुं रंतुमिच्छुं रमेः सनंताद् उप्रत्ययः एतेन ऋतूनां वर्णनबीजं तेः प्रभुचित्तव
त्तिज्ञानपूर्वकत्वमुक्तं सतां साधूनां विपदंतं करोतीति विपदंतकृत् क्विप् तुगागमः तं विपदंतकृतं सेव्यमिति भावः प्रसवश्रीः पुष्पफलसंप
त्तिः यथा प्रसवस्तु फले पुष्प इत्यमरः शाकपार्थिवादित्वात् समासः तेन कृतयथास्वतरुप्रसवश्रिया यथास्वतरुकृतप्रसवश्रीये
त्यर्थः ऋतुगणेन युगपत् भुवि पादमादधे आहितं युगपदृतुगणाः प्रादुर्भूतः इत्यर्थः न ह्य वसरे सेवका विपंत्तीति भावः अत्र सर्गे सर्वे यम
कशब्दालंकारः तच्च तत्तत्तदुक्तं चतुर्थे अर्थालंकारस्तु यथासंभवमूह्यः अस्मिन्सर्गे द्रुतविलंबितं वृत्तं तमाह नभौ भरावितिलक्षणात् तं द्रुतविलंबि
१ अथ प्लोकद्वयेनाह वसंतमादौ वर्णयति नवेति सहरिः पुरोग्रे प्रथमं नवपलाशानि नूतनपर्णानि पलाशवनानि
किंशुककाननानि यस्मिंस्तन्नवपलाशपलाशवनं बहुपदे बहुव्रीहिः पलाशः किंशुके पर्णे पलाश इति वैजयंती स्फुटानि विकचानि
परागैः परागतानि व्याप्तानि च पंकजानि यस्मिंस्तत्स्फुटपरागपरागतपंकजं मृदुलाः कोमलाः अतएव तांताः आतपसंपर्केण किंचिन्म्ला
नाः लतांताः पल्लवा यस्मिंस्तत् मृदुलतांतलतांतमलोकयत्सुमनोभरैः पुष्पसमृद्धिभिः सुरभिं सुगंधिं सुरभिं वसंतमलोकयत् अत्र यथ
तसुरभिमंबपके स्वयोजातीफल वसंतयोः सुगंधौ च मनोज्ञे च याच्यवदिति विश्वः इह प्रतिपदं प्रथमाद्वेर द्वयात्परतो तत्र पादद्वि रामः
पदमकप्रक्रमा तुर्ये पादेपि तदेव यमकं एकस्मादव्ययपरमिति समानानीप संसृष्टिः २ विलुलितेति विलुलितानां अलकसंहतिः विधूत ६

चिकुरनिकरः सन् मृगमदशालिनाः जेश्रमवारिस्वेदमात्रशान्तश्रमजन्ममंदइतिभावः सरसं तनुमनुत्तरं गतवतीः दलंतिविकसंतिकुवलयानियस्मि
न्कर्णिके तस्या तयावलयनवालयनशीलनं इतिभावः मकरंदवसंत वातुरावयो स्वावातिस्म उतुलंतीतिकुरवक स्तवके व्यातिसंगिनि
लग्ने स्मरतरावणुणे तनः मृगलांगुणस्य कुरवकस्तवकस्याप्यपेक्षणीयाल ध्योनिजनीलिमगुणोत्कर्षायेन तस्मिन् धवले नीलस्य स्फुरणा
दितिभावः स्वनिलिंगे मलिनस्य भावो मलिनिमा नीलमामाध्य वयोषितां हरिवधूनां विलोचनानि तेषां तारकाः कनीनिकाः तारकाः ताः
कनीके स्मरः तुलनिस्म समाचकारन वद्धभाविन्यधीः तुल्याशाध्या स्य दशापर्यायान्तरकरोतेत्यर्पितान्नन्दस्मइतिभूतेलदश्यमालंकारः ७
स्फुरमिति उज्वलकांचनकांतिभिः मृदु स्वर्णाभमैः चंपकैः पुन्नं चंपकसम्नमध्यागतमिव स्पर्धः स्फुटं विकचं स्वशोकमशोकपुष्पमिदाभेदः
विच्छिदादिभ्योऽतां विभर्ति तस्य भिदामन्तोमिनस्य विरहिणां हृदयस्य हृदयपिंडस्यसंवेधिमदनाग्निनाकपिशितंकपिशिभूतं पिशितं
मांसइवशोभतेत्युत्प्रेक्षा ५ स्मरेति स्वाम्रवणस्य चूतवनस्य स्वाम्रमुकुलोरसा लोसौ सहकारेति सौरभदत्यमरः प्रसितारं तः शरे स्यादिनाव
ननकारस्यत्वा त्वरजः कणाः परागकणाः स्मरकृतोशनः कामाग्निः सततमनुमुरस्त्वणाग्निः मुर्मुरस्तुषानल इति वैजयंती तस्य चूर्णातां
धुरिवेत्युत्प्रेक्षा ततो मुर्मुरचूर्णत्वादेवपरितउपरिनिपतिताः तेरजः कणाः तंध्यानं गच्छंती निपथिकाः इति कन्दप्रत्यय तेषां वृजान् भरां
परितेपुः परितापमासुरित्यर्थः स्वतमुर्मुरचूर्णत्वोत्प्रेक्षणामितिभावः ६ रतिपतीति प्रपतमे ऋविषये रुजत्कुधः रूतरुषः प्रतिषारुदत्कु
धो हिंद्यामि समरः वधूरनुनापिकाकुपितास्त्रीरनुनेष्यंती तमुराबुलोक्षि यायांक्षियाप्यायामितिभविष्यदर्थेरावुल् प्रत्यय स्वकेनोभवि
ष्यदाधमर्ण्ययोरितिषष्ठी प्रतिषेधात् वधूरितिताहृतीयारतिपतिनाकामेन प्रहिता प्रेरिते तद्वाराम्ब्रवणमेवनासांकोपग्राहदर्शनादि
पमुत्प्रेक्षा बकुलपुष्पाणां रसेन मकरंदः सरवासवस्तेन नत्याप्रेनपेशलः बकुलनिर्मधुरसवनामधुपावलिः कक्षीनागच्छती स्वागत व
ाल्निरगात् निर्गताइत्यागत्यनुकीर्तिमादेशः ७ प्रिपसखीति गुरोर्महत्तो मत्सरस्येदवस्य घृष्टरवाढं सावित्रिनिदर्शितदेः करपका

मी: टी म्यगिराग्राहलबाचापरपुष्पा। कोकिलयाप्रियसख्यासदृशं यथा तथा किमपि परैर्दुर्बोधं रहस्यं हितं प्रतिबोधिता इयं दिवा अङ्गनाप्रियतमा
६१ याऽयाचितमप्रार्थितमेव वपुर्निजमंगमदुःखदं यामासुः ददते लुठि गाति स्येति आदिनाक्षिचोन्नुक कोकिलकूजितप्रवराणां तत्रमेव
त अंगार्पितादौ त्स्वयहेतुकाघनं तत्र्यापेन तथा किमपि प्रति बोधिते त्युपेता द मधुकरैरिति मधुकरैः कृतभिः अपवादं मगवंचनीय
त्यंघटादिकुत्सितवाधं कुर्वती त्यपवादकराः आधास्तोरिव वषिकाःहरिराइ इव परिवादिनी स्वरजिता बीणा विशेषध्वनिर्ज्ञीये त्यासघ्नमि
परिवादिनीत्यमरः जेः क्षिप्रतु कवचसोगीतस्य कलनयामाधुर्येणाकरतोनरतिताः आक्रष्टासंतइत्यर्थः रंजेरांपितात्कर्मणि क्तः रंजेर्णौ मृग
रमेराइत्युपधाया अकारलोपइहोपमानमृगं ... दीपयति किं मृगत्वमुपमेयेषु पथिकेष्वस्तीति अविरोधः स्मेति भुवः स्मरस्य मृगपात वि
प नाविर्वन्ताग्रहरागतें देशस्य च वशमापुः प्रपाप्याध्वगानामस्त्यागतेमृगापलं तित्कन्मधुकरहुंकाराक्रुष्टाः पांथाः स्मरस्य पारव
श्यं भेजुरित्यर्थः अनेकेवोपमेयं २ समभिरूपेति प्रमदपाकर्या कुसुमानाम वचिचीषया अवचेतुं कर्तुमिच्छया रंरंसयेतिभावः चि
नोतेः सनंतादुप्रत्ययादिति स्त्रियामकारप्रत्ययः विभाषायेति कृत्वादिकत्वाबीकृत्वा भावः रसाद्रागात्समभिरत्यसमागत्यावलं वि
नोहस्तेन गृहीतः तथापि अविनमन् नम्रतामगच्छन् अगतत्वकृपान्वकेधर्यं धैर्यमुन्नतोवनपादपः न तु भागरि... कउतिभावः नऽन्नाइति
अनतान्यस्यापा अनतयानुभीवोन्नता नयानतयाऽ पुंस्त्वेन नरोजस्यु पुमांसः पं वजनापुरुषाप्रूपानराइत्यमरः पः कांता
न करगृहीतोपिनमतिस नपुंसक एवेत्योकिं कस्तु तस्य पुंस्त्वव्यपदेशो मिथ्यैवेतिभावः १ अपूर्वमित्यर्थं गृहाण्येव सुरवापिप्रि
याम त्रिपातेन भावयन् निमिकुलके नोह इदमित्यादि तत्र भरेण साध्वनेनजितान्यांतलवकाभ्यां मानमंतीन वलताय पासानतयो
कातस्याः संवृद्धिर्जितत्तवकानमन्नवलनेते त्तवकानमन्नवलतोयमेत्यर्थः अनतरावेदं विराशिविरक्तिमदलिकदंबकं परागराशीपरा राम:
गवतीरागविरक्तिहेतुक्तिः अंबुरुहांतनीरगास्य तथाभिमुखं वल्लतेव ललितविग्रहा पल्लवाभ्यामादितिभावः तथाच भ्रांतिमदलंकारो व्य ६१

ज्यते ॥ अथ बाले स्वदभिमुखागमने कारणमाह सुरभीति तव सुरभिशीनि श्वसितै न्यासमारुतेन वसुधामधुरे अधरे च तव तल्लां दधते
दधानस्य बालेर्भ्रमरस्य मने वामद्रुवलम्ब्यमानो सुमनसां पुष्पाणां संबन्धिनौ सौमनसौ गंधरसौ गंधमाधुर्ये मनसो ततः कारणस्य मुदे नाल्पं
पर्याप्तो अनतस्त्वद्वदनं गंधरसलोभादागच्छतीत्यर्थः नन्वस्वतीत्यादिना चतुर्थी अत्र को नाम कर्तृत्वं गृहाण्य प्लवसुखवाप्यिनः प्रियस्य
तन्मद्यहेतोरत्वेरेवागहेतुत्वेनात्मदर्शनात्वेन मुखसौरभरसलोभैवैराग्यपेर्वशीप्रितुमोचित्याद्यमकानुसारेणाविकृष्टेनापिमन
शब्देनैव शब्दस्यान्वयः चलतेति नुखेन तव अलिभयादि वसस्वजे इत्युक्रमोपसंहारः अन्यामलेः प्रकृतत्वेनोपमेयत्वावगमात् पयांन
ध्येत वैपरीत्य तद्विरोधादि स्वल्पमहिबाल मोध्वरामनेन अत्रोपमानुप्रासयमकालंकाराणां तद्विदितीयानांसंसृष्टिः स्पष्टैव तथा
यमकानां अन्याणां चतुर्थपदादाकस्मात् अत्रालेरान्तवाम्बाञ्चिभिन्नपरतो लरतो लरत्रयावतिल तराणां स्थितत्वात्सजातीयसंस
ष्टिन्नेयष्ट ॥१२॥ इतीति इतीत्यागदेत प्रणयिनमनंतरं भुजपुगस्यो न्मनेन उद्यतरा वस्तुन्नतौ स्तनौ यस्याः सा स्वांगाद्योपसर्जनादि
तिङीप् वलयोविधेनेय स्यात्तयावलिभयावलिनत्या तुदि वलिबद्धे भेः मध्यप्रत्ययः उदरश्रीया मध्यशोभया उपलक्षिता अंगना
अलिभयादिवरभमात्सस्वजे आलिलिंग वस्तुतस्तु रागादेवेति भावः स्वजपरिष्वंग इति धातोः कर्तरि लिट् तन्ज्ञा मन्मथस्य
न्मध्येपेनायकामतेति ॥१३॥ वदनेति वदनस्य सौरभेणामोगंधलोभेन परिभ्रमतो भ्रमरेण हेतुना यः संभ्रमस्तेन संतम तशोभया
संपादितया प्रियया चलितया अलिसंभ्रमात्प्रस्थितया अन्तरा बालकैः अलकपातैः लोलदृशा चंचलाहृत्या अन्यया अस्य तरेणाकलोने
खत्नायाः कलकलः कोलाहलो निदध्ये विहितः अलिभयादपसरंत्याः कां चीगुणाध्वनिरजनि रातेन चकितमुक्तं चकितं भयसं
भ्रमः अनुप्रासयमकयोः सजातीययोश्चतुर्थपदादावेकस्मादक्षरात् गाम्भा परतो दरचयावतिल लं तोः स्थितत्वात्संसृष्टिः ॥१॥
१४ अनगराणिति कुकुरस्त्रियो यादवांगनाङ्गणाः शोब वहुशः वहुल्यार्थी एच्छ स्कारदन्यतरस्यामिति शास प्रत्ययः अग्रतः प्रणातेम
का

मा:टी: पिप्रियं जातावेक्ष्य वचनं प्रियमानितमर्थः अभिमानिनीनां भावो अभिमानिता तया अभिमानितया त्वन्तयोगुणवचनस्य पुंवद्भावो वक्तव्यः
६२ नाननगराणां गणपतिस्मगताम्भोरादिकत्वात् नरोगोचड्रिइच गुणाः अभ्यासस्य णाहिकमत्वात् कुकुरश्चि योमध्ये वसंते सति वर्तमाने म
धुपे वसंते चेति विष्वः मदनव्यथया विधुरिताः विह्वलिताः संतोप्युरि अग्रे अभवन्नवर्तत स्वचमेवमुरः प्रवताद् इत्यर्थः १५ कुसुमेति
गतमर्तृकाविषयोजिन्यः नद्युतश्चेति कप् अपरा अंगनाः कुसुमकार्मुकस्य कामस्य कार्मुके संहिते दुर्गैर्जवनैः शिलीमुखैः शरैः खंडित
मु विग्रहाः पाटितशरीराः संत्योमरणमपि प्रपेदिरे मुहुः पुनःपुनः मुहुरिति किमुवक्तव्यमित्यर्थः १६ अपरकस्याश्चिद्रोषितभर्तृकायाः बंधुज
नाश्वासनं त्रिभिकुलके नाह रुरुदिषेति हेसुजनमुभांगि अंवार्थनद्योः ह्रस्वः दीर्घोत्तरपदो बहुव्रीहिः अन्यथागुराम्यामुतरुरुदिवारो
दनेच्छा अश्रुमोचनमित्यर्थः रुदेसनंताद् प्रत्यये लपते तववदं नोमोहह स्कृतो ऽलंकरणायसत्वेरम्यातां विकृतिरपि श्रीयं तनोति
इतिन्याया दितिभावः गम्यमानक्रियापेक्षया चतुर्थी तदपि तथापि संप्रति मधौ वसंते संनिहिते सन्निहिते सत्येव सति अभ्युपगो ऽधि
गमे प्राप्तिः अभंगलं धिक्किंदती त्यर्थः धिक् मूर्खेन विंदयोरित्यमरः धिगुपर्यादिषु त्रिष्वितिद्वितीया अतो मारुतो देत्यर्थः १७ स्फो
नीतिप्रियतया इष्टतया अपशंकिभिरनर्घस्कोकिलाभिः प्रेमपद्यस्मितमपान्यपदेपि इतिभावः वांध्वै त्वपि वियोगदितानुक्षारि
ताकर्षं वनाशी बाला विरहवेदनया अचिरादस्मान् प्राणान् त्यजति वर्तमानसामीप्ये लट् इत्येवं विधागिरः उक्ताः हे सखि विगतं
तया त्वंयामांताः वितन्याः अनंताः वितन्यं त्वनंतं वच इत्यमरः बहुव्रीहौ विशेष्यलिंगता भ्रान्तगादित्वात् ह्रस्वः तत्रोन समासः अवि
तथासंत्याः वितथ्यामाता याः वयातिशोकेन माकुर्याइत्यर्थः विपूर्वीकृमोतेर्लुङि थासृतनादिभ्यस्तनथासोरितिविभाषा .सि रामः
चोल्लुक् अनुदात्तोपदेशेत्यादिना अनुनासिकलोपः नमाङ्योगइति अडागमप्रतिषेधः १८ नेतिकिंच अस्मोतैप्रणायी दूरगतो दूरस्था ६२
पिमहं वसंतोत्सवं मह उद्धव उत्सव उद्धव इत्यमरः नातिवर्तते नातिक्रामतेरवलु इतिवंधुजनयावंधुसमहेतराग्रामजनवंधुसमुहादेभ्यस्तलइतिः

२ गैः वदैः कर्मितान्तः अन्तैः स्वस्थैः वचनैः स्वच्छैः तपस्यन्तैः समाविष्यमरः वहिः पूराणि जिनः नदैः वदैः बादागतस्याच्च केठगतंशब्दं निशम्य प्रभु
त्वसामुदर्शनःन इति चौरादिकात्मकपूर्व स्यापिलसुपर्वौदिः प्रपादेशाः वधूरम्यैः सुधाभिः निर्वैवो निर्वचार वातेर्लिटि निर्वातो निवर्तितिं सुखं १९
मधुरयेति मधुमाधवसंतेन बोधिता विकासिताः पुष्पधर्मैनायथिते पुष्पितत्वात् तासां माधवीनां अतिमुक्तलतानां अतिमुक्तः पुंड्रकस्या
दासंतीमधवीलते त्यमरः मधुसमय्यामकरंदसमय्या समेधितमेधया संवर्द्धितप्रमयाः अतरावोन्मदयतीति उन्मदो मदकरः पचादि
च तेष्वानं विभतीति उन्मदध्वनिमरततया तमनु॥ तामधुकरांगनया मुहुर्निभृता हारं ललतरालिप्रियं नादं दयानाः येमासर्पाः अपवासर्वसद्धो
वर्णात्मकः वर्णात्मकविशेषाभावाद् अत्युद्धतिमनतमाश्रितो नं सर्वपश्चिनाकवयाइतिउन्नगेरचः कैर्गीतं गायतेर विवक्षितं कान्दावेलिद् वेध कर्म
वैषम्यरहिता समतायदगुंफनइतिलनरात्समताल्पगुराः २० अरुणीति अरुहितानि अरुणीकृतानि अखिलानि शैलवनानि य
यासां मुहुः पथिकान् अश्वागान् विरहिणश्च परितापिनः संतापवत विदधती उच्चैरेवो अवर्जितेरुन्नता अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्
टेरित्यकच्प्रत्ययः विकचा विकसिता या किंशुकसंहतिः पलाशकुसुमराशिः सा दवहव्यभुजः वल्लिपंदवाग्निशोभामुद्वहतनिदर्शी
नालंकारः इति वसंतवर्णनं २१ अपमृष्टकवर्णनमारभते रवीत्यादि प्रचंडो शिरीषरजसां रुचः कांतयः रविततुरंगतनूरुहतुल्यताम्
तीक्ष्णरोमसावर्णं पिदधाति हरिद्वर्णीभवंतीत्यर्थः अप्रसो प्रसूचिः ग्रीष्मः शुचिः शुक्रेरनुपहते कं गाराषाढपोत्सवाग्रीष्मकृत वहे पीत्यादि
तिविश्वः नवमल्लिकाः पुष्पजातीपुन्नतपः स्वलिंगाद्विहयप्रलइत्यमरः पुष्पमूलेषु बहुलमिति बहुलग्रहणात् लुक् ते च ते कुस्मला
श्चदलिताः विभिन्नाः कोमलासुंदराः पाटलकुस्मलायेन तस्मिन् वधूनां श्वासितं निश्वासे अनुविश्वासं विधत्ते करोतीति तं पोते
तादृशी त्यर्थः उन्मदा भ्रमंतपाक्षालयो यस्मिन उन्मदभ्रमदलो मरुति ग्रीष्मानिले वाति वहति सति वातेर्लटः शत्रादेशविन्तौमिः विल सन सि
ष शीलैः कामिभिः लोकषल्लैकपत्स्यभइतिधिनुशाधत्यपः मदेन लौल्यं चापल्यं मुपादधे मनोज्ञीतमित्यर्थः २३ निदधिरइति वरोरुभिः
पुष्पमूलेषु बहुलमिति लुपीति बहुलग्रहणात् लुप लुपि युक्तवचने भवत चिराचिरस्थापिनी सोरभसंपया सांताम्पिरगंधाइत्यर्थः विदधत् कुर्वन् उपापयोप्राप्ता २२ दलितेति पा

पाटलापाः कवपकाः पाटलाः पोकिलकरसेन ८

कन्दनरेणुः २४ चंदनपंकपङ्क्तिनृत्तांप्रतिदलशंबिचकिरे विकीर्णाः किरन्ते: कर्मणि लिट् अर्च्छन्ते तामितिपुराः क.२
२२
मा:टी: स्त्रीभिः ततवता स्नपनेन सद्यःस्नानेन वारितुषारधृतो जलशीकरधारी इत्यर्थः तुषारो हिमशीकरा वितिशाश्वतः स्तनाद्यपितोरसि भर्तुर्हृ
६३ दयेनिदधिरेनिहिताः तेषां संतापशांतये स्तना दूरतया लितिं गुरित्यर्थः किं चकरे तापालिना सैंसश्च दूरेणु वरोहमिति पाठस्तु उत्तरश्य
दादोपश्वइत्युक्तः प्रसंगाच्चेयः २५ अपयर्णा वर्णान्नाह स्फुरदिति इत्यादि मुहुः स्फुरन्तीः अधीरेचं चलैन त्रिती नयन इव तडिल्लयने यस्याः सा आग
लिता ऊरूपयोधरा नेत्राः यस्यां सा अन्यत्र ऊरू च पयोधरौ च ऊरुपयोधरं प्राणिपत्वाद्द्वन्द्वैकवद्भावः तत्क्षालितेन पलितं यस्यां सा जलध
रावलिर्मेघपंक्तिः अन्यत्र जलधरावलेर्मेघपयोधराणां चावयवाविभागात्र यय ककिर्दिशः अवतिपालितस्त्वसमया अनवेक्षितनिजवे
लाम तीरकवापीगृहादन्यत्रापि पीयेति भावः जगतीधरं रैवतकं भूधरं धियमिव समपात समागच्छत् पातेर्लङ् पयोधरजगतीशब्दयोः
पयायजंतेन धरशब्देन बहुव्रीहिसमासः अत्र विशेषणामहिम्ना जलधरावलेर्नायिकात्वप्रतीतेः समासोक्तिः सतिप्रियमिवेत्युपमांगेन संकीर्य
ते २५ गतेति नभसि स्त्राववरोमालि नभः श्रावणी नभस्य इत्यमरः अंबरे व्योम्नि जलदं धकमिव मेघकं श्यामलं कृत्वा श्यामलमेचकाइत्यमरः
उच्चैरेवोच्चैः कृतं तं नवांबुदं वीक्ष्य अंगनाः एकः एका पुनः स्त्री रागोपस्वत्तेराकारसंरक्षां तरं तिरस्कृतरसमित्यर्थः वक्त्रं मे पिपरहरा कांतेन चक
मेनका समयते स्मन त्यानाभिसमारस्तवैं वक्त्रं मे समर्पितन अंगनाचक मे अभिसमार चेति नवांबुदस्योद्दीपकत्वादतिशयोक्तिः २६
कामनपूर्वबत्वादति सरसस्यतयोरर्थ कमसली पत्त्वन्यायेन पश्चात्क वशात्पाठक्रमबाधेन योजना न्यायेन २६ अनुपयायिनि
घतेध्ननुर्वलनपस्य घृतं दूर्वापवलयस्य पयोनुयोमि पस्य संबंधी शवलस्य भावः बलिमा विचित्रतापर्य्यादिभ्य इमनिज्वावि
पयो: विधा नानावर्णानुपलानम राणयोः तयोंऽकुरलयोर्घृलिविताने न कांतिपुंजेन संवलिता मिलिता अश्राणोनिजनीलिमभासोपस्यतत्त्वया
कं शोषादिभावेति कप्रत्ययः बलिमानम् तु जोवना मुराहं कारापह रस्यहरेर्दैत्येरनुयपावनुचकार तद्वद्भाविस्य र्थः उपमालंकारः २७ राम:
दुतेति दुतेसमीरेणा शीघ्रमारुतेन चलैर्वारिदैः तरंगपतिता वसा अवहिता नालहितिन दुबहिनानरिकाविभावनिरोधानेत्यर्थः ६३

लवहृता सपदिजीवितसंशयं मरणमेष्यती निश्चितमरणे यथा ... नवोज्जिहितिरसमाव ७

लतानुलिप्तवत्समासः अचिरं रोचिर्विद्युत्स्यासां विद्युल्लतसमीरचलैः विटपैः शाखाभिः तमालतितं नवतमालनिभस्य नवतमालेन सदृशस्य
तद्वन्नीलस्येत्यर्थः नित्यसमासः नभस्तरुः रिव तस्य नभस्तरोर्मेघरूपगुल्मेषु इवाति तत्तुपमलंकारः अत्र नभस्तरोर्नभस्तरुरस्येति आरव्याने
न तरुशब्दस्य आप्नादिवच्छेष्य पदयोगे चरत्वात् तमालशब्देन विशेषवाचिना नीलसाम्येन तपो नरूपमिति वल्लभः तमालशब्दस्यैवं द्रुनीला
दिवन्नैत्यमात्रोपमानत्वात् तरुशब्दस्य सार्थवृत्तित्वेपि नयोनरूपमित्यन्ये २८ पटलमिति पथिकांगना काचित् प्रोषितभर्तृका सूतरां वसं
नयनांबोः सवाष्पस्य स्त्रीजनस्य संभ्रमात् लोभात् विधुरबंधुः संभ्रमदर्शनादिदूलबंधुजनासती अश्रुमुचापटले अश्रुबंधुरमशोभनं
दैन्यं नवनिमिपातयतरोतन ईर्ष्यते लज्जा १८ क्लिनतिरद्धिः इह विरहवेदनी ज्ञमपानादिकासानरतसाधनमेघपटलोवेदोरावर्शनापांत
दोगलतरात्तयोः कामसाद्दिविधान दुष्टोगस्तब्रह्माहुः दृष्ट्वानः संगसंकल्पाजागरः कृशतारतिः ह्रीत्यागोन्मादमूर्च्छाता इत्यनंग
दशादशेत्यवस्थासंग्रहः २९ प्रवसत इति कंदलीभूकंदलीद्रुमांपरिणिस्निग्धकदाकेदलेभूकंदल्यपातिशब्दरोविनस्यापुष्पाणि
कंदलानिफलेनुजिस्याणिलुकविदलानां कंदलानां कंपनेन धूननेन लालितरुपसत्तः मनस्विनीजनस्य मनसां नमनेन नमयि
तामानवनीमनभंजन इत्यर्थः कर्त्तरित्युट् घनमारुतो मेघवायुः वनानि नमयतिस्म प्रवसतः प्रोषितान् सुतरामुदकंपयन् ३० देजि
तवानमनस्विनीमानमर्दनस्य वननमनं प्रोषितकंपनं चाक्रियदितिभावः ३० जलदेति निजपाश्रालीपयांस्यनसंपदाकृतसमा
र्जनस्य मार्जनारव्यसंस्कारसहितस्य मर्दलमंडलस्य ध्वनिर्जयोपपासा तयोः कामार्जनेनाम मर्दलानां ध्वन्यर्थे भस्मनदितोति
न पुष्करलेपनं मेलदर्पात्किरन्मदम् ... मर्दकल्लविल्लायिक ... कदंबकं मयूरवृंदं अनर्तयत् न ... ३१ नवेति नवकदंबर
जोभिरुत्थितम रुती ... शिलिंध्राणां कदलीकुसुमानां यः सुगंधिः साराबाणस्तीति शिलिंध्रसुगंधिः तस्तेः गंधस्येव तदे
कोतग्रहणादि ... कंदल्यां च शिलींध्रस्यादिति शब्दार्णवे वनयायुभिः ...

व ध

मा॰ टी॰ धीभावः रागवती कामिनीनां मनांसि नव नवानंगप्रकारा गुणा वचनस्येति द्विर्भावः कर्मधारयबहुव्रीह्योः सुपो लुक् अनुरागितान्यदधे अनुराग
६५ उत्पादितइत्यर्थः ३२ शमितेति अंबुमुचो मेघाः प्रविरलैः अल्पसंख्यैः पृषतैः बिंदुभिः शमितं तापं उष्णं यो महीरजो निरस्तधूलिकं न तु पंकि
तमितिभावः सुगंधि मलमत्वात्सेकादुन्नतसौरभं इहलदे कोनत्वात् धस्येत्वं अच लीनसारैः यतकांगारां अंगारांवत्वरान्निर इत्यमरः
अंगनाजनेन सुखेन गच्छत्यस्मिन्निति सुगं सुखसंचारमित्यर्थः सुदुरोरधिकरणे इति गमेर्डप्रत्यये टिलोपः पुनर्नवक्रिरे इति नकिंतु च
३३ क्रिरइत्यर्थः तेन नतोऽपि प्रहत्यर्थगमयतः द्विरदेतिद्विरददंतवलतं अवलमित्यर्थः वलक्षो धवलोऽर्जुनइत्यमरः अगोमगइव तस्यच्छविःसा
स्फुरिता यस्मिंस्तत्तथोक्तं केतकाः क्रुष्णकेतकं पुष्पम् लेपुबहुलमित्यर्थो लुक् नदिवृद्धिलुक् तद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यापिलुक्
घनघनौ घाव घट्टनया निविडनिर्मेघोपधान तयादितां तरीताततम्पतं हाशाशिखं सन्दतमाग्रं शाशिनः स्वंइमिवालक्षपत उत्प्रेक्षा ३३ दलि
तेति दलितमौलिकानां निर्भिन्नशिरसां मुक्ताफलानां चूर्णाइव विपांडवः अतिपुन्नाग्नः स्फुरतापेन निर्गुतासां गुर्जुरांतांशीकराः करास्त
इवचारवः कुटजपुष्पपरागकणाः स्फुटं दधिरे गुणिविडंबनां दधिचूर्णानुकारं विदधिरे .... चक्रि
रेतद्वदनुरित्यर्थः पूर्वोपमानुरूपानु प्राप्तितेपानुपमेति संकरः ३४ न वेति नवपयःकणावतनवोंकवि बिंदुवत्कोमलानां मालती ६
कुसुमानां जातिपुष्पाणां संततिषु संततसंगिभिः निरंतरासक्तैः सुमनामालती जातीत्यमरः अतन वल्लितो दुर्मिलैः परागमत्तया त्सं
बसंनतचतुल्येरन्भुलेषेताः अलिभिः भ्रमरादनो मराल्परागपुंजाज्ञातः भ्रमरजो भरजः परिपीडिमाधवलिमा अपूरदर्शी क्रतः ३५
२ निर्जेतिविपविकुच्छवधूजनचेतसां कमतिवषी अनवनी अंह्लिरौ किंतुहंत्रीत्यर्थः अवतेंकर्मणि लुट् टिडीयाप् नवनीपवनाव
लिः नवकदंबकाननपंक्तिः ध्वताः पटेपमाः पटकल्पाः घनमुचो घनितलाः मेघपटवता इत्यर्थः तासां दिशां निजरजः स्वपरागं पटवा राम॰
संपिधानमिवेत्युत्प्रेक्षाविधानपटवासकरइत्यमरः वासयोऽखंतचीशेष्यापिपाभः पटवासक इति हेमः ३६ प्रणयेति प्रणयकोप ६७

रतो ऽन्तरायपराङ्मुखो ऽविच्छिन्नरागाद्यो पसर्जनादंसदेशोपधानादिति विघ्न त्यादी कारः सपदि वादि धरार वमीरवो मी ऽ तोस्ति पदइति शेषः अ
नंतरं गर्जिता करणानानंतरमेव प्रणयिनो प्रियान् परिरब्धुमुत्सुकाः ऽप्रालिंगिताः वलिरे चिता त्या लिंगनार्थमंगप्रसारणाच्चिवलिरिक्ती
चतानि मध्यमान्यवलग्नानि यासांताः सत्यो वलिरे परिरता ऽः वलंतेर्थकारादित्वा न्नशसददवादिगुणानामिति त्वा प्यासत्नोपे प्रतिषेधः ३१ विग
तमिति पयोदनभस्यतिमेघमारुतेवातिवहति सति विवाते त्नीटः शाखादेशः विगतरागगुणो ऽपि विरक्तो ऽपि कोन चलतिस वी ऽपि चलत्येवेत्यर्थः रा
वमलिभिरुच्चकैरुच्चैस्तरां ऽप्रसत्यमनतं न भवती त्यनन्तं तन्नास्ति ननु नत्तेसत्यवचने ऽभिहिते सति नवपदस्थैर्नेनतदवरत्यक्तमिवेत्युक्त्वा
नात्तेर्भावे लिट ३८ अरमयन्निति ऽचिरद्युतेः विद्युतो भयात् किं तनभयादिवनतु तत्प्रायाकिं तु रागादेवेति भावः किं ते त्पली केलवनादूमरा
गहाद्यपांतं निर्गंतुं ऽनिच्छवः भवत्यजातत्वेपि वयस्थिताइति भावः विद्युदिछ्दु स्त्वप्रत्ययांतो निपातः मन्मथेनं परमत्नं संभावतइति मन्मथ
मंथरभाषिताः कामपरवशाइति भावः तरुणीजनानां प्रकृतं पदं वरावनरेंद्रास्तेषां गणामरमयन्नरमयंतिस्म ऽत्र भयेन रागनिग्रहणा
वस्तुना मीलननाल्लंकारः मीलनं यत्र वस्त्वंतर निग्रहणमिति लक्षणात् सोप्याग्रं तु केनभयेनसहजरागतिरोधानादक्षांतु केनसहजंतिरोधानः ३९
ऽप्रपयार घरीनमारभते ददतमिति रिपावयवायुध ऽकाष्ठयो हरिरंतरितानि मदीधितिं तिरोहितोसांसं तयारवेकुलायेषु पक्षिसंघातं ग
कुलायेषुनीडे षुनीलिषतेः इति कुलायनिलायिनः कुलायो नीडमस्त्रियामित्यमरः तेषां भावस्तत्ता तां ददतं पक्षिसंचारंप्रतिबध्नंतमित्यर्थः
नाम्यत्ताच्छतुरागतनुमागमप्रतिषेधः दिशामिति कर्मणि षष्ठी ऽवोध कृतमवोधकारिणां मेघावरणोनपा थ्यादिविवेकं लुपंतमित्यर्थः
जलदकालं प्रावृट्कालं ऽपरथा प्रकारांतरे राणप्रापमेघोदयोपाधिना प्रावृट्व्यवहार भाजंतमेव कालं मेघान् पयो पाधिना श
रतसंभयोपलंभइत्यर्थः कालो ह्येक एवा समनेकोपाधिसंबंधान्नानात्वेनोपचर्यतइति दिदः ४० सइति ऽघानानाशकंनिवर्तकं कीर्तनं
पस्यसोऽघनाशनकीर्तनः सहरिर्विकचमुत्पलमेवचक्षुर्यस्यास्ता ऽ दृशंगत्वं समानेयपदस नंतस्योपमानादर्थं तस्य नमः यो

ण्याः घनाः मेघाः यस्यां सा तामतरां बलिष्ठितमहतां कमलतामुत्संगगतां दयितामिव तुष्टो साधारदमेहतत ६१ जगतीति श्रशीतकरो दुल्लोमुः करैः
मा॰टी॰ स्वांशुभिर्जगति लोके निशायां भवं नैशं निशाप्रदोषाभ्यां चेति विकल्पादाम्प्रत्ययः नमस्तिमिरमदुद्युतन्नूववियति स्थानेऽंत्तवानिस २
६५ यैः द्युतेर्लो चङ्ग्युपधाया ह्रस्वः सन्वद्भावः स्ववतिद्रवतिप्रसृत्रोतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वेत्यभ्यासस्य विकल्पादित्वं वियति आकाशे
॥ वारिदवृंदमयं मेघसंघातरूपं स्वार्थे मयट् तमः अदिद्युतत् जलजराजिषु निद्रामेव नैद्रं निमीलनं तदेव तमः अदिद्युतत् व्याधिम
हं तामहत्मनामयः क्वचन कवाताहताः अहताः किंतु सर्वत्र हतामवंतीत्यर्थः द्वितीयनिषेधप्रापितस्य प्राकृतार्थस्याहननस्य ल्लती
येनिषेधः पुनर्नञेति कशब्दस्य सामर्थ्यात् प्रकृतार्थः पर्वतवस्मानं तदेव समः अदिवे धर्माविशेषणासमर्थेनरूपो र्थो तरन्यासः ६२ समय
इति समय कालएवशरीरिणां बलाबलं बलाबलौ विप्रतिषिद्धं वानमिकरणावाचिनीति विकल्पाद्वंद्वैकवद्भावः करोतीति प्रणिगदंत इव निवा
दयंत इवेत्युत्प्रेक्षा तानेनं दंतदयंते स्मादिनाशगां शरदि हंसरवाः परुषीकृतस्वरा निषुरकृतनादाः मयूराः अस्मिन्नस्तीति मयूरमणीकृतस्वरमयू
रंयथा तथा रमणीयतां अवघः प्राप्नुः प्राप्तेर्लिङि लङः शाकटायनस्यैवेति रेष्ट्या देशो उस्मदंतादि ति पारूपत्वात् उल्लोपे पूर्वस्य दीर्घोगाः शारत्प्राद
र्भावैः समयूरकूजितेमाधुर्यमाधुर्य विपर्ययदर्शनात् कालरावप्राणिनां बलाबलं नियतमिति वकृत्वमस्य इत्यर्थः ६३ तनुरिति पुरो गृ धवलपक्षवि
हंगमाः हंसपक्षिणः हंसास्तेषां कूजितैः विजितध्वनेः शिखंडिनः मयूरस्य तनोरुहं तीति तनूरुहाणि गरुठानि बर्हाणि इ गुपध
लक्षणः कः प्रत्ययः अश्वतमपाहं सर्जितार्थं येवज्जगत्तुः गलितानि कालप्रवृत्तस्य बर्हं गलनं स्यात् नहे तु कत्वा स्वेत तत्र इति गुणाहे तत्वेना प्रकृतं चे
तदित्याह अरिभवः परिभवः सुदुःसहः अन्नसद्योहि परातपदः विनतस्यां गसादे व्युत्पत्ते इति भावः कारणेन कार्य समर्थनरूपो र्थान्तरन्यासः स
यस्य सामर्थ्यात् त्वेतावांसकोर्थः ६४ अनुवनमिति अनुवनं प्रतिवनं बहलोरागो यस्याः सा सा चासौ जवाचेति पुष्पं जपे स्पमरः पुष्पवजातीप्र रामः
भृतिभ्यो लुक्च पुलिंगतामेवाधरस्तेन चारुणि रम्ये वनराजिरेव वधूस्तस्याः मुखं प्रागभागः सस्यावस्तुखं वक्त्रमिति श्लिष्टरूपकं तस्मिन् रुचिराक्षा ६५

मीलरागानां समीलगानां विभ्रमइव विभ्रमः शोभा यासां ता विकचवाराः हलायलदोनीलीत्युत्पलपंक्तयः वारोऽस्त्री नीलमित्युत्पलवेतिवेजयंती अ
भिकं रुचिरे स्फुफुभिरे उपमालंकारः ४५ उनयेति कनकभंगाखर्णखंडादिपिशंगानि हलानि येषां तैः सहरजसा सरजसं अचतुरेत्यादिना साकल्या
र्थेऽव्ययीभावः समासांतो निपातनात् बहुव्रीहिपक्षे तु लवलरागां सरजसं सरजस्कादि त्वर्थः अनतावसरजसमित्यव्ययीभावइतिवामनः अथवा महाकवि प्र
ने योगः प्राचूर्यदर्शनादव्ययीभावदर्शी प्रायिकमितिपलाम्रवराणाहु बहुव्रीहौ यौ विसाधुरेवतथा च सरजसं सरजसा वा ये हराकेसतां लेम्लानभिः प्रियैः
विमानिताः अवमानिताः मानवत्यो मानिन्यः ताभ्यां पादहतो कोपात् ताडिताः सनिःसनेनेतिरासवैः अस्यते क्षिप्यते इति ... अ समनैः द्विपक पद्मसूनैः सर्जकासन बंधू
कपुष्पप्रियकनीपकाइत्यमरः अत्र पादाघ्ना तामानिनताभक्षादर्शयंतीत्यसनानिइत्यत्वयीनामकं दध्यौ दध्यौ दध्यौ ध्यातेः कर्मणि लिट् ४६ मुखेति अतो
न वातपोयेन तद्धृतनवातपं वाला नपतां अमितिलयर्थः अभास कमलं अभम् अस्यकमलं अंभोग्रहरां स्पलकान्तत्वामिव त्वयीं अम्लानतायोतना
र्थश्च एतेनेदपादलोचकोरदृशां स्त्रीणां मुखसरोजनरुचं मुखारविंदशोभामनुचकार अनुपराभ्यां कृञ इति परस्मैपदनियमः अतोऽनुकरणा
ष द्धे तोकेपमा समुत्सुकतां मुक्त्वा वनौकनकौतुकतां नालंभते अनागमपतसर्वेचालंभेदेवतत्स्मारकत्वादित्यर्थः एतेनोत्सुक्यवत्तुनाकार्ये ष
णाकारणाभूतकमलदर्शनोत्था मुखस्मृतिश्च त्यतेइतिवस्तुनालंकारध्वनिः एतेन मुखसादृश्यपतया कमलस्याधारेभसिद्धुस समुत्सुक नाम
लंभयादि त्रिरंगराजव्याख्यानेकाकस्यकाश्च्या तु वलः पंतादइतिवदसंगतमितिमंतव्यं अलंभपदितिलभ्यते तंयत् तालुकुलंभे केशत्रलभे
फेत्रेतिनुमागमः नप्राप्नयेलेतु वोपसर्जनकगात्सयित्वात इतिवृद्धीत्यादिना अशिकर्तुः कर्मत्वेहि कर्नकतागस्युपसर्जनकप्राप्स्यपीतेतु
वैपरीत्यमित्युक्तं स्मितेसितेनेत्यत्रमधुरगानः ४७ विगतेति इवे आत्वपुजर्नमि स्यादाखिनइत्येवोप्या अपुंजइत्यमरः कंमगोपीशालिगोत्री
साचासौ वधूश्च कमलेगोपवधूः स्त्रियः पुंवदित्यादिना पुंवद्भावः प्रुतश्चाकाशितः तयावध्वाईरितरवाग्रतो अग्रेनिमिषतिविस्मया
नंदाभ्यामितत्वमिमिषंरुपध्वलनगाः कप्रत्ययः तदीतरोपस्यतमनिषेतरोसस्पे नुमनुवाइछाजिघत्सा घसेरदानदेशादन्शानंतादप्रत्य

मा॰ टी॰ यादिति त्रियाम प्रत्ययः साधिरता यस्य विरत मस्य निघसं उपसर्जना द्ध्रस्वः स्त्रगन्नुनाघहृपत्न नाना ऽपन सिद्धे साध्यनप्रयोगादिति भावः श्र्वेदं
६६ ऽसाध्येमगनिवारणे काकतालीयन्यायेन सुखाधीस्य कारणं त्वं कथनाः समाधिरलंकारः कारणांतरयोगात्कार्यसुकरं समाधिरितिसूत्रं ४८
रूतेति शुभ्रनौबिषमाः छदपैर्पतिभ्रुवक छदाः सप्तपर्णाः स्तेषां गुच्छैः स्तबकैः सुगंधयः शोभनगंधाः गजमदगंधिन इति भावः अलिभिः भृं
गैस्तनाविलता ग्नाननिरो येषां ते अलिभिर्गीयमाना इत्यर्थः सततंगच्छंतीति सततगाः सदागतयो वायव इति यावत् कृतमदं जनितमदमतएवा
कुलीकृतजगत्त्रयं उन्नंकार्तिककः वाहुलीर्नौकार्तिकेद्वेल्मवरः स्मरबमंतेन जगदिति रूपकं निगदेनइवश्रूयमाणं छतीत्यावेदयंतीवववुः वाति
स्मसततमातेगाः जमनेप्येवंविधवायुसंबंधादियमुत्प्रेक्षारूपकालंकारः ४९ विगतेति शारदियदवीपादपाः यदुशब्दस्यायुशब्दवत्तद्यसं
श्री लक्षणा जयदशब्दनामतेंजल्वा द्रुपलुक् संभवादिति वृत्तिर्विगतवारिधाराः वरगाः निरतनेधाः वरगाः अतरायों अंबुसितानोपाद्युम्नाऽसि
व लेते वासिललतान्वदसिताश्यामाइत्युपमाकषिन्नीरदनीमेघैंतीः अप्साम्त्वपटलछन्नाइत्यर्थः अनंतरावें द्रुगजाज्ञिनमेरावत चम्मेतदेव के
ना चुकः कपीसकोपास्तानाइवस्थितान्युत्प्रेक्षा ददृशुः उक्तालंकारयोः संसृष्टिः ५० विनुलितामिति शारदे योगनाइतिरूपकं अनिलेर्विलु
लितां विलोभितान वतरोरुह वेशरसंभवपांसुलिं परागपरिहासविधिं स्यानर्मरीतिचिकीर्षं दधातेः सतं तान्त्रियामप्रत्ययेटाप् हरिव मा
धूभिर्विकिरितुं विलसितुमिव तुमुरागुलौंकिपायांकिवायाणनेनितुमन प्रत्ययः अतइत्थानोरितिकारप्रत्ययः उदलिपतत्रैरित्यवतीरूप
कालीवितेयमुत्प्रेक्षा किरतिमासंकीर्णमातां कर्मप्याहतः किरतिमारुतः क्वचित्तल्कर्तकोन्यकर्मवयाश्रयेतिविवेकः ५१ हरतेति अभि
ताम्नमुखी अरतामुखी लोगाक्षै त्यादिना विकल्पान्ङीप् कावलिं मिरन्दूशौर्दिविलता हरिद्व्रिपार्श्वमाकाशे विलताहारता नां हरितव रामः
र्णानां विकारो हरितपत्रमयी छिन्ना रागशित्यादिनाऽीवृतपाऽवनस्त्राः ग्रथिताः मनोरमपल्लवापस्यां सा स्वग्विवेल्नुत्प्रेक्षा नमधुरिपोः कृतस्य ६६
मुदंवित्तान ५२ स्मितेति सहरिः स्मितानि विकसितानि सततरुहा रोपवने प्रांतिपेषु तानि वनेराजलोलायाम्यांतां नयोक्तो अतिसितांगाः धवलपत्राः
नि

मेविहगमाः तैः हंसैती स्ववमानाघोर्मस्यां तोयारैस्तत्राविशेषेर्दै तुराण्युन्नतदंताहासा स्वशाभिदृता नानीति आवलत उन्नतउराजिमुरस्थपत्य
योमत्वर्थीयः ताभिर्दिश्यु खाभिस्यस्यां तोशरदं तुरादिःप्तुखायारदंसर्व तोमुदिताभिः वाकल्पयत सर्वत्र तत्र विकाशादिति लिंगैः हृष्टाभिर्वेतिम
३ स्यते स्यर्थः अत्र रूपोऽजहंसशरेष्वहैं हंसनरवैरोपराग ढू प्रकारः ५३ अयमाहे मंत नवराजमारत्वतेगजपतीति गजपतिः प्रमाणमासोत्ताः गजपतिद्व
घस्थः महागजप्रमाणाः प्रमाणेद्वयसदघ्नञ्मात्रचः इति प्रमाणार्थे द्वयसच् प्रत्ययः ष्ट्वा राजित्यादिना टीप् ताः अपि सरितस्तुहिनयन्त्र
मी कुर्वन् तत्त्वरोतीति संपतात्लवः शत्रादेशः हे मंते भानो हे मनः सर्वत्र राता लोपश्चेति हे मंतश्चाद्धा छषिकोरण प्रत्ययः तकारलोपश्चषणाविं
द्नांयतिवोपुः एवंतिविंदुपषतइत्यमरः अध्वानं गच्छतीत्यध्वगा पथिकाः ऊर्ध्वेतोध्वदूरपारसर्वानंतेषुडः तघोषितां प्रोषितभर्तृकाणां द स्यता
शामतनु तापकतं महासंतापकारिणी सलिलसंततिः अतनुतो स्ममन्थ्रत्यादयामासेत्यर्थः हे मंत मारत विरहदुःसहोजनीति भावः ५४ सर्व
दाविपोगिनामुद्दीपकस्यापिवापोर्हे मंते वैशिष्ट्यमाचष्टे इदमिति अनिलो वायुः अस्मिन्काले अन्यदा ग्रीष्मादाविति अर्थः सर्वकान्त्यत्या
दिनादाप्रत्ययः वियोगिनो वियुक्तान्गति वुद्धीत्यादिना अणिकर्तुः कर्मत्वं वरतनो वरतनुमित्यर्थः अभिगर्ध्यत्यादिना कर्मत्वेशेषवषष्ठी
स्मरयतीति वत स्मरतेरध्यानेमित्वात् हृस्वत्वं इदं स्मारकत्वमपि महदत्पेतमप्युक्तमेव सहकारिविरहादित्यर्थः अहो ऽ किं चित्कारत्वादि
स्मयः हे मंते तु हंत त्वमप्यसंभवादित्याह सनुहिनस्तु हिनसहितस्तु सपोवनाः पोवनपुक्तीः अनुराव सोष्माणः सोष्मपयोधराः पेकु
चास्तेस्मताधैत्तान्स्मतसपोवनसोष्मपयोधरान् वियोगिनो वियुक्तान् नष्याप्तकं चानीभितमिति कर्मत्वं हिनस्तु हं तु वा संभावनायां
लोट् हे मंते हिमसहकाराकुचोष्मकसाध्यदुःखोत्पादनसमर्था द्वियोगिमारकत्वमपि संभाव्यते ग्रीष्मादौ नतादृक् सहकारविरहात्
स्मारकत्वमप्युक्तमित्यर्थः अमारकेमारकसंबंधोक्तेरतिशयोक्तिभेदः सहजेकविप्रोढोक्तिः सिद्धयोरभेदाध्यवसायइतिरहस्यं ५५
प्रियतमेनेति अत्रादिपर्यायनासहसाऽऽरतित्रेधाविभागः अन्यत्रसरसैरपेकं पदंसरूपासरोषयायथाह्यिताप्रियतमेनसहनस्थितं

सहसा १ तेपूर्वोक्तमार्गात्तमेवपुष्पं सहसेनवर्तेत इति सहसा सहास्या सती अथो हसहास्यं चेत्यमरः त्वन्हसो वेति विकल्पाद्दामप्रत्ययः १
स्या २ त
मा०टी० नपुंसके भावे क्तः सा अग्रं गतो मार्गशीर्षमासेन मार्गशीर्षे सहा मार्ग इत्यमरः केवेपशुजनितकं पालती द्रुमो पुष्पिति अग्रु च पुष्पस्यपि सहसा शीघ्र
६१ तेरा त्वरादि पाठादप्यं तदिरंभ्याक्षिप्य तरलामपी त्यर्थः अन्यथा वैरं ते अतता सा नर्थे लभ्यार्थं त्वा दपेर पूर्वो गः अस्य पिनतुं नालमत को तेन ताशि
थिली कर्तुं नो सहते स्म त्यर्थः मानिनीमानभंजन तमो पमास इति भावः कलहान्तरितेयं नापि का को पातकां तं परासुप पश्चात्तापसमन्वि
तेति त्वहुता तं ५८ मशमिति अनावरता आवरतारहिताया अधरपल्लव इति वर्त्तते हिममारुते भेशामदूषत अनतप्यत दृष्टे दे यादि कार
न कर्तरि लिट् सा ततिः पन्तदोर्न त्व संबंधः शीतः तैः करैः भिः सितैस्त्वम्मेला दशानरश्मिपरागपरस्तेन करेण निवसितेवाच्छादिते वेल्पुत्रेला
द वसेराच्छादनात्कर्मणि क्तः स्वेऽगमः सुमिर्वीयो सुषु निर्वर्णन शीतन्तु राषाौतेति भावः हिमवनाध्वरनिर्योगा स्पशी त्करमाकस्य दर्शन
रश्मिपदा च्छादनेहेतु त्वोऽस्ति तम्भाद्भूपको त्रेत यो संकरः ५९ इत्यमे वाचिमपंतेरेगाह बूतो तिमदुतपामार्द्दवे नहेतुना हिममारुतेर्द्दु
तपावी इतपाटु दुपपाद्येद्इति ध्यातो सोनादि कर्तृ यात्कर्मणि क्तः ब्रतम्नतादंत भ्रमावस्यासु तनोः तया अधरत्वे स्वेब तया अधरत्वेव
पाव अयी सुतनोः कामिन्याः कलसी कृतेर्हि तुना स्फुरिताः प्रकाशिता येदंतमरीचयः रूपत्तन्म येस्फु मोवरतां आच्छादनं दधेवधृत ३
मत्येदा यांदधाते लमेति लिट् ५८ धृतेति धलासुखारकगाः हिमकराः येनतत्पन्न भस्त्वतः पवनस्य संबंधिनः तरुलताराः गुल्मयः
ताभिस्तजेनामियानि तान्येव विभ्रमाः विलासाः प्रपु विशालं इषस्य दवित स्यभुजांतरं भुजमध्यं ब्रदस्यले निरं तरमनवर्तमनितया अप्रा
प्रपागाढालिंगनमनन्यमानये पथेः इत्राः कर्तरि क्तः वनितया स्विया नृपिरेवाहिरेनसो ढा विरहिता याः तर्जिताइवनभस्वतोविष्पतीति
भावः ५९ हिमेति स्मरमयं स्मरादागतं स्मरप्रपुत्र मित्यर्थः तत आगत इति मयट् प्रत्ययः अप्रहिममनुराग सहजं प्रेमकचतिप्रकटि कुर्वी
योनत्कापि शास्वेदेने ति भावः पूतराब सुतरां मुपकारिणि परस्य प्रेमोत्पादकत्वा तस्य संदिरंसा जननतेभ्याः स्वानुरागप्रकाशनाच्चा संतोषक रामः
तेरी त्यर्थः तवमूते हिमसत्तो हिमते पिस्वेद संभावनारहितकान्ते पीत्यर्थः अस्य करि ति संहितः प्रहृति भावः ६० शीत्विनिति तिमशास्विदारा ६१

गोष्मरणा नशस्विदः इति मालविकोक्तिः क्षिप्त हेमंतो विरतशिशिरा स्वेदहेतुरेव तस्येनुरागहेतुत्वादिति भावः ॥ नात्यन्तमाधीरस्थवनतो विलासिनः प्रियान्
रमयति स्म हेमंतस्योद्दीपकत्वादतिपीतं हेमंतवाद्दीर्घरात्रित्वात्र अथ भवं कुसुम सह शमं तयं ते तम्ये ५ ॥ अपथि[illegible] वसंतस्येति कुसु
मप फलिनीति उपवनं वनं इत्यर्थः विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः तृतीयासप्तम्योर्बहुलमिति विकल्पादमभावः फलिनीः प्रियंगुलताः प्रियंगुः फलिनी फली त्य
मरः कुसुमयन् कुसुमवतीः कुर्वन् इत्युद्दीपकसामग्रीवर्णनं कुसुमयतेर्ण्यन्तात् प्रतिकारात्कृतिः तस्य तान्त्सटः शत्रादेशः स्त्रीविषयत्वाद्वेदितव्यमतो क
वि लीकमर्दं काशिशिरमिदं नवितं मामाश्रोरत्निनो रवैः हुंकारैः कृतं हुंकृतिः कृतं हुंकारः माधुर्यादुद्दीपकत्वाति दशायद्योतनार्थमेनिनीति स्त्रीलिं पि
गनिर्देशः शिशिरानिलः प्रियान् विप्रुवती कोपादिपुंजानाः याते शातरिथातोरुवस्यादेशः उजितप्रत्यति ऽीपप्रुवती वेधूः पुनः क्षिररितिति प्रत्य
यः निरमत्सितं तर्जितं स्वोष्ण्योरादिकयोरनुदात्तत्वादात्मनेपदं अत्र वायोश्चेतनधर्मो भर्त्सनमुत्प्रेक्षते साचालिनी हुंकारा ज्ञीवितेतिरूप
कसंकीर्णाव्यंजकाप्रयोगाद्गम्या च ६१ उपचितेति कालवशात् दत्तवानपि परेषु उपचितेषु प्रवृद्धेषु सत्सु अप्रसमर्थो नादोवेल्पं ब्रजतिहि य
स्मात्तपसि माघमासे तपामाघेथ फाल्गुणाः इत्यमरः मंदगाभस्तिः अभीषुमान् अंशुमान् अभीषुः प्रग्रहे रश्माविल्यमरः महतः उपचितस्य
हिमस्य हानिं करोतीति हिमहानिकरः तन्नाशहेतुर्नाभवत् हेमंतो हेत्वित्यादिना हेतुर्थे टप्रत्ययः विशेषणसामर्थ्यसमर्थनरूपो र्थांतर
न्यासः ६२ अभीति तुभितोभ्द्रतः यो सेस्मपरागः सेनातत्र इव विपांडुरद्युतिः प्रथवर्णो योलो धूरजश्चपांडु च नाम्नभि [illegible] रुपचितं से
नया अभिपातुमिद्धं तपस्सेन याभिगमनमरो तदभिषेणनमित्यमरः सत्याप पाशेत्यादिना सेनाशब्दात्तत्वाच्चितनाशं सभि हत्व रिसु
प्रत्ययः स्यादिच्च न्यासेन चाभ्यासस्येतिधात्वाभ्यासस्कारयोः बल्वस्मरमाल्पमेय स्यात्तवानिवेदयन्निव इत्युत्प्रेक्षाचक्रिः स्याः सः
अस्यति वक्षिल्यति म्योऽिति ब्रेरपादेशः अपंत्नो धूरजश्च पोदिश तिरयन् तिरस्कुर्वन् तिरः शब्दान्तत्करोतीति तांपतान्सृट शत्रादेशः ॥
विषवत्त्वादेरिलोपः उदभूत प्रकटीबभूव ६३ शिशिरेति शिशिरकालमपास्य वहाय शीतहरत्वोऽतिशीतहर स्पहरत्तेरनुघमने चइति
ने

पीत्वमुखेलते भ्रंजकाप्रयोगाद्रुम्यत्वंच ६५ अधीति लवंगोद्वधिलवंगं विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः सफलनसांपुष्पाणां दलेषु लवंगेति व्रतीष्वतीति सुमनोदलतालिनः

मा: टी अलप्रत्ययमनेोऽस्माकं कुचोष्मराः कुचोष्मकस्य कदवगुणाः किंफलं संपाद्यत इति शेषः गम्यमानक्रियापेक्षया कानिर्देशः इवशब्दोवाक्यालंकारे

६८ अतोऽस्मिन् शिशिरकाले सार्वविभक्तिकस्तसिः प्रियाः कांताः अस्तरुषो निरस्तरोषाः सत्योनमतः प्रणमतः अनुमतान् रावप्रियान् घनं नि

विडं परिरेभिरे आश्लिषवत्यः इति प्रियेति सुखार्थस्य परिरंभस्य कुचोष्मसाफल्यात् बाणिनिः अमी अलिनो मधुपाः रजसा परागेण

तवेनाच मलिनिताः मलीमसाः पापिनः म्लक्ष्ताः मलिनिता इति हेतोः पुरोऽग्रे सपदि कुंदलतां माघवल्लीमाध्यंकुंद इत्यमरः दलिता विक

न सिताप्रसवैर्निजकुसुमैर्नाहसत जहास स्फुटमुत्प्रेक्षा यां रजस्वलांगतां रंकामिनं सपत्न्योहसंतीति भावः कुंदकुसुमस्य धावल्याद्धासत्वेनो

त्प्रेक्षा ६४ अथ यमकविशेषकौतुकितया कविः पुनर्द्वादशभिः श्लोकैः वसंतं वर्णयन् आपेक्षतुर्भिर्वसंतं वर्णयति अतिसुरभिरिति अतिसुर

भिरत्यंतसुगंधिः संतानकः कल्पवृक्षः पुष्पस्त्रियांपुष्पसंपदां अत्तनु तरतया महत्तरत्वेन अतनुशब्दोत्तर वेत्तान्त्वप्रत्ययः अभाजीव अभं

जीवेत्युत्प्रेक्षानयानम्रइत्यर्थः भजे भ्वादिरितीति विभाषा न लोपे इपवाधापावृद्धिः चिरोलुक् किंचवसंतस्यानकोवसंतानकां दुदुभिरितिरूपकं

तरुशापरिभ्रंतस्तरुशाकोकिलः रागिरणी कामिनीरंतरेरा गवर्द्धनायत्वरमतनुतममधुरंचुकूजे स्पर्धः प्रभावतं स्वरयोरजिरन्नोरेप्रभेतित

त्वरागात ६५ नेतीति अमरमंतं तमीक्ष्यप्रसितेषु मधुकुममकरंदेषु वासेवसनेरसोराजो यस्यासाइब्मधुवासरस्तामधुपानप्रियेत्यर्थः अतरा

वालिनांमालिभिर्गपक्तिरीः प्रवृत्तिमानमिरासेदते कुशलंदुदीपकत्वादिति भावः मधुवासरेषु वसंतदिनेषु सारंतत्कालम्लाप्यमित्यर्थः

चूतंसत्कारं अतिरागादति लौल्यादुज्झितुं नालमत तत्र मैरबादिकाकुः स्वागतावृत्तं ६६ जगदितिप्रभाववतीति प्रभावतीसंपादयित्रीकर्ती

रिलुटिडीपमधुमीः कंद्री जगद्रशी कर्तुं प्रभोसमर्थे अस्यस्मरस्यानीकेसेन्येजयंतीजित्वरीकेतनवैजयंतीध्वजपताका तनवेवितारामि

तनोतेः प्रावृकर्तलेलोट्टेरेव त्वंरातरो आउत्तमस्यपिच्च आट् प्रेति वृद्धिः शतिमनीषयेत्रिशोषः इमाकदलीरंभातरून् तेनेवितस्तार कद ६८ राम:

ल्वीवारवारंभामो चाप्युभमत्पुल्लाइत्यमरः कदलीषु कामवैजयंतीत्वोत्प्रेक्षातत्त्वमुपजाति ६७ स्मरेति असती दुष्टा स्मरेण कामेनानिहिते

शुचिनाग्नीकेलापुष्पोजकं कचीत्यं नु विहारेण जलक्रीडयापि शीमूर्तं त्वं स्वतरां वनचिरं सुजल्लं वपुर्देहं गमिताः॥

नयोरागोरमणेशोत्सवनन्मयी तमिस्रा तमस्तोमः तमिस्राततिमिरे रोगे तमिस्रानु तमस्ततौ रूस्मपतनिशायां चेति विश्वः रवेर्वपुर्मंडलं परित्यज्य तारा
रश्वावबद्धात्र्यहनि रजनिध्वियं जनया मासेत्यर्थः परिपूर्वी स्तृणातेर्ल्यट् अवबद्धं पत्वमिति अर्थः कुतः परितः समंतात् नाररवे उच्चतरध्वनौ कोकि
लैरस्मति कूजति सति इत्युद्दीपकोक्तिः स्त्रीत्वियद्वत्यर्थः ज्ञाताविकवचनं दिवापिदिवसेऽपि सप्तम्यर्थेऽव्ययवशंगतो वश्य वशंगत इति पत
घ्वत्यपः नवश्यस्तनमवशं वशमागतमपीत्यर्थः प्रियमापस्वपमपि संसारेत्यर्थः जगद्जगायं तमपित्रिपं दिवापिमानम वगणय्य निषधं
वोल्लं घ्यसमगच्छत् तस्य त्वं राज्ञविमितिरोहितभानुमंडलभाभिन्य इतिरूपकोनु प्राणितो यं प्राप्तिक्रियानिभितापरित्तरपरिक्रियारू
पोत्प्रेत्ताश्रवश्यमिति वृजकवृंदोजका णाच्या श्रोपच्छंदसिकं वृत्तं विषमे संसजागुरु नमतो जरायाच्चौपच्छंदसिकमितिलक्षणात् ६८
अथैवं ग्रीष्ममाह वपुरिति प्रापिता गतिवुद्धीत्यादिना अप्राणिकर्तृः रमण्याः कर्मत्वं प्रधानकर्म रूपेण्यतादीना दुर्दिकर्मणामिति अभिका
हितत्वं च अनतरां वरमणीयतरा कमनीयतरा चिरांफुल्लता विफुल्लता तस्माच्चिरं वहचिर्यस्मात्सा अचिरांफुल्लता रुचिरस्पुपमादयं
तथाराग नुरागमितापापाडरागः कर्तरिक्तः रमणीरमणो नप्रियेतांकमुत्संगमनीयत नीहृरुषमप्युपवहिर्ग्रहामितिनयतेर्द्विकर्म
कतोशेषंपूर्ववत्तोटकवृत्तमुक्तं ६९ अथ ग्राम्यावर्षर्तुवर्णयतिमुदमित्यादीनामितिवृद्धिः नदीपपाट नद्यः प्रवहन्तीत्यर्थः अट
पटगतौ लिट् ज्ञाताविकवचनं अलिनाभंगेन सहसा पंभवः सापंतनः सांपंचिरमित्यादिना प्रत्ययः तुडागमश्चसंवासो दीपश्चत द्वत्
पाटलाभेपाटलप्रभेरसुपमालंकारः तस्मिन् शिलीध्रकदली कुसुमे अलिनी अरमत अभ्रमयूरप्रमोदप्राच्याघनेककर्क्रियायोग
यथाद्विलाध्विकरणाक्रियासमुच्चयरूपः समुच्चयालंकारभेदः गुणक्रियायायोगपद्यसमुच्चय इति सामान्यं लक्षणं श्रोपच्छंदसि
कंवृत्तं ७० कुटजानीतिशिखरीद्रुसमयापरैवतकाद्रेः समीपे अभितः परितः समयेत्यादिनाद्वितीयाश्रवनोप्रदेशोघनमदान्नमरा
दिश्रयसुवोमेयप्रभवानां अयांतनाभे वर्जेसतीत्यर्थः सहसामयूरामुदमानंदमयंत्रालभंत अपगौ

त्तीयसर्गः १

मा॰ टी॰ येषु तानि घनमदभ्रमराणि कुटजानि कुटजकुसुमानि वनौघेन पयःपूरेण नमंत्यभ्राणि मेघा यस्मिन् तत् वनौघनमदभ्रं पयः कीलालममृतं
९८ जीवनं भुवनं वनमित्यमरः गगनं च वीप्य शिखिभिर्मयूरैः गीतनिनदस्य गानध्वनेः समयातुल्यया तुल्यार्थैस्तिल्पादिना वैकल्पिका षष्ठी
गिरा वाचा केकयेत्यर्थः उद्वेःरराणि रणितं रणशब्दे भावे क्तिः चिरेणोत्सुक कुटजारतं समस्तं सामा वेदिः संयोगे कुटजारख्यमिति तल्लक्षणात् ११
न्यूपद्विमिशारदं वर्णोपति अभिरामिरामिस्यादि कामयत इति कामिनी कामपित्री कमनः कामयिता भीकः कमनः कमनोभिक इत्यमरः कमेकर्त्तॄ
रित्युटिङीप् योषित् जाला वेकववनं अनीचा उन्नताः काश्याश्वास्ववाला यस्मिन् अनीच काशेकाले शारदीत्यर्थः मनोजन्मसुखोदयेषु का
मसुखाविर्भावेषु धलाश्चाशास्वभिलाषो येन तं धृताशं अभीष्टप्रियं चिरायचिरकालेनाचिरायचिरराजाय चिरस्याद्यार्थकाइत्यमरः समु
गुद्धृतावुत्स्वषाश्चाशंकासंके यायस्मिन् कर्मणि तत्समुद्धृताशंकं सश्रूंयथा तथा अश्वासायथाप्यमुदासहवर्त्तत इति समुदसानं दासतीत्यर्थः
चकास्मिन्विलसिते अक्षयमुत्सुका इति योषितः प्राप्तिनिमित्तहर्षो यस्माः व्यभावाभवं घनोत्स्रेदतालंकारः समावनदभासन्नत्त्रेपामा नाभिवंधतेर का
स वस्त्रेयभ्रोजस्विसमहानानीतिलक्षणात् वृत्तमुपजातिः १२ स्तनयोरितिरसमानाः कुंजनशीलाः ला छीत्यव्ययो वचनप्राप्तिपुत्रानशा
रति न छीत्ये वा नवारसते यास्मेय दित्वा न्नशानवते सारसाः पक्षिविशेषाः यस्मिन् तेन रसमानमारसिनं समयेन शरत्काले नेत्यर्थः सा
रसानां तन्त्रे व संभवात् सारसो मे पुनीकामीगोनर्द्दः पुष्कराह्वय इत्यमरः अंगनानां स्तनयोः याजल्मानां तति शारदोप्यनन्मात्स्वेदो दर्विंदु
संदोहः श्रमितो नवजनस्तते रभिपूर्वालोकमितोलः नहोध्व इति धवलहारसमामुक्ताहारतुल्या कुचमंडलमंडनायमानेति भावः सा जल
ततिः रसेनरागेणाहेतुना वल्लीयसेति भावः परिरंभरूपिमालिंगनेच्छानाभिनत् नविभेदशारदस्वेदस्यापि काल्लकारत्वयाउद्दीपक
त्वागुम्फिताभिः सयत्नः शृंगारो विजयते इत्यर्थः अलरावरसनिर्बंध्यनात्त दसवल्लंकारः लक्षणामुक्तं पूर्वश्लोके श्लोपच्छेदसिक वृत्तं १३ राम
जातेति याश्रीवनांते अनुअनुवनांते विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः मधुरेणाप्तानेणसारसिकाकाकुरुतेनसारस्यरावसारसिकासारसांगनाः ९८

कात्यूर्वस्येत्येतासां काकुरुतेन विकृतशब्देन काकुः स्त्रियां विकारो यः शोकभीत्यादिभिर्ध्वनेरित्यमरः काकुप्लुतद्रुतं च तेन कामे कामकल्पे ग्रसि हो
देवदत्त इति वक्रोक्त्या प्रयोगः कांते प्रिये जातप्रीतिः जात स्नेहा अत्र मूलं रसिकारागवतीत्यर्थः अतइति ठ नार्थेठन् प्रत्ययः सा कास्त्री रा कांते रहसि
तस्य कांतस्य संपर्कं प्राप्य पुरा पुरुषप्रेरणात्पूर्वं रावकां मोहनलीलां सुरतक्रीडां न कुरुते सर्वापि स्त्री सर्वा नपि सुरतविशेषान् कामतंत्रप्रसिद्धा
न् विस्रब्धं चकारेति शृंगारस्य परा काष्ठा प्राप्तिरुक्ता तेनमपूरवृत्तं १४ अथैकैकं वर्णयन्नाह कांतेति सह लह इति सहः पचाद्यच् स्मरस्य सहः कामो
द्दीपक इत्यर्थः तेनासवेन तोषितः तेन स्मरसहता सव तोषितेन अतराव रसहासावल्ल इति रसहासवताराग हासवता अतराव प्रेमा गमनः सुप्रसा
दिते प्रमुषितेन वसता वसतेः कर्तरि क्तः वसतिक्षुधोरिडितीडागमः गतिबुद्धीत्यादिना सूत्रेच कारादर्तमानार्थेता कांते वजनः कांताजनेन जातिवे
कवचनं रहसि प्रसभं गृहीतकेशो वलात्स्वीकृष्ट शिरोरुहे रते सुरते हेमंते भवा हैमि न्यसुं हिमनीहारविद्रावीपसीष्व पीति भाकः सर्वत्रागाचत
लोपश्चेति हेमंतशब्दात् प्राणप्रत्ययः टिलोपः टिड्ढाणञित्यादिनाऽङीप् रजनिषु केषु वानः शेरते स्म स्वपंति के नापीत्यर्थः लटस्मइति भूते लट् रातेना
ति भ्रूभंगतः शृंगार इति व्यज्यते वसंततिलकावृत्तं १५ अथैकेन शिशिरं वर्णयति गतवत्तामिति अथ सकलाम लपल्लवलीलया अथ सकलाः अ
समग्रा विकाशितो मलानिर्मला पत्रा ये पल्लवास्तेषां लीलया न त्यरूपयेत्यर्थः विस्मयंगत वत्तामिव स्थितानामिवेत्युत्प्रेक्षा मधुकराणांम
धुरूतां संबंधिनी पुलवल्लीपुलता विशेषपुलपोल्लयनं स्थितिर्यस्याः सा लवलीलया अथावल्लिः पंक्तिः रसकलां रसेन मध्वास्वादेन कलामव्य
क्तमधुरां ध्वनीं तु मधुरास्फुटे कल इत्यमरः गिरं वाचमसकृद्वारं लपतं मधुहेतुकस्य मधुकरालापस्य पल्लवलीलया जानिता विस्मयहेतु
कत्वमुत्प्रेक्षितम् इति गुणाः हेतूत्प्रेक्षा द्रुतविलंबितं वृत्तं १६ कुर्वतमिति इतीत्थं पुष्पैरेवाभिभरेणामहारेणा [illegible] नततः कृते नवाशोरवेशान गान् वला
न्यवाचं ति इत्यवाचः नम्रान् अथ चैरं प्रवीनः त्विजत्यादिनाक्तिन्नर्थः प्रत्ययः कुर्वंतं मलिनां गानवावो गीतध्वने हुंकारस्य च न विरामं न विरा
मं च कुर्वंतं समस्तमनुत्सर्वान् अतनन् अनुसानुसानुषु विभजन्त्यर्थः व्यपीभावः विभ्रांति विभ्राणो इह गिरौ रैवतकाद्रौ विहर्तुम् फोमान् सहरिः म

मा: टी. मूरशिराके कपाश्रवोदित्रेरितः भगवानिह विहरणात् ऋतुगणानुग्रहारोत्तिप्रार्थितइत्युक्तेत्ता व्यंजकप्रयोगाद्गम्याच वसंततिलकावृत्तं ७७ इति श्रीपदवा
॥७॥ क्यप्रमाणपारावारीणश्रीमहोपाध्यायकोलचलमल्लिनाथसूरिविरचिते माघव्याख्याने सर्वंकषाख्याने षष्ठः सर्गः ६ इत्थं ऋतुगणप्रादुर्भावानंतरं
तत्परतया भगवतः सानुचरस्य वनविहारलीलावर्णनमारभते अनुगिरमिति अथ तु प्रादुर्भावानंतरं सह हरिणा गिरावनुगिरं विभक्त्यर्थे व्ययीभावः गिरेश्च से
नकस्येति समासांतः ऋतुभिर्वितायमानां वितन्यमानां तनोतेः कर्मणि लटः शानच् यादेशः तनोतेर्यकीति वैभाषिको ऽकारादेशः वनांतलक्ष्मीं विलोक
यितुं निरगमत् निर्गतः पुषादिना गमेर्लुङि च्लेरङादेशः ऋतुगणां भक्तिं कर्तुमिति भावः अभिराद्धुं आराधयितुं आदृतानामादरं कुर्वतामास्थावतामित्यर्थः
कर्तरि क्तः प्रयासः सेवायासः महत्सु विषये निष्फलो न भवति न हि महत्सु कापि नाम होत्तमः सेवा व्यर्थं यतीत्यर्थः अतो हरेः ऋतुगणानुग्रहार्थं निर्गमो
युक्त इत्यर्थः इति सामान्यविशेषरूपयोर्थांतरन्यासः सामान्यविशेषकार्यभावाभ्यां निर्दिष्टप्रकृतमर्थमर्थांतरन्यासः इति लक्षणात् अस्मिन् सर्गे पुष्पिता स
ग्रावृत्तं रामोयुषरजौजौ गिति लक्षणात् छंदसः ॥१॥ दधतीति पदद्वयोपादवाः व्याख्यातं चैतत्त्र बह्वीर्बहुविधा इत्यर्थः बह्वादिभ्यश्चेति विकल्पाद् ङीकारः
सुमनसः पुष्पाणि स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरः दधति दध्यंति वा नपुंसकस्येति अभ्यस्तात्छतुः वैकल्पिको नुम्प्रतिषेधः वनानि युवतिमताः स्त्री
सन्नेतारावप्रयात्नुमोवुत्सिष्ठंतिस्म अत्र हेतुमाह अन्यथा युवतिं विना भावेऽमीपदवः मनसि शेतेति मनसिशयः कामः अधिकरणे शेतेरिति अच् प्र
त्ययः फलदाः सप्रमाः सेनयाभित्युक्तमस्य मगताश्रुभूत्तं कुसुमपंचकं मत्रिपंचकुसुमानीत्यर्थः पंचानां संघः पंचकं संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्य
यनेष्विति कप्रत्ययः विसोढुं नालं न शक्ताः सकलसुमनसः समग्रोतारविंदादि पंचकस्य संभवः प्रमाणसिद्धत्वादिति भावः अतो युवतिभिः सह प्रया
णं युक्तमिति वाक्यार्थेन वाक्यार्थसमर्थनाद्वाक्यार्थकाव्यलिंगमलंकारः अरविंदमशोकं च चूतं च नवमल्लिका नीलोत्पलं च पंचैते पंचबाणस्य
सायकाः ॥२॥ अवसरमिति नमवसरं जिगमिषा कालं अधिगम्य हृदयंहरत्यो हृद्यंगमा नवंत्यः न च हि प्रार्थ्यमानं प्रियं भवतीति भावः यत्नेन कृतं राम
नमवत्यपलक्तः ततयाप्युज्वलं स्वरूपं यासां ताः स्वभावसुंदरमूर्तय इत्यर्थः अंगनास्तदानीं तस्मिन्नवसरे अवनिषु पदं न्यदधत निहितवत्यः ॥१॥
मेव

पादचारे रीबद्धचेलुरित्यर्थः दध्याते ल्लोमालनेपदेष्वनतइति उक्ता स्यादादेशः अंगनासु विभ्रमसंपदो विलाससंपदः पदं न्यदधत तदानीं विलासाः प्र
वृत्ता इत्यर्थः अंगना विभ्रमसंपदा चोभयेषामपि प्रभृता नामिव कुंदप्रहरणादिवर्णसाम्येनोपन्यस्यमानत्वात्केवलप्रकृत विषयात्तुल्य
योगितालंकारो वाच्यः तेनाव अंगनाविभ्रमसंपदामुत्तरोत्तरस्य पूर्वपूर्वविशेषणत्वात् एकावलीमप्यस्यत इति अलंकारेणालंकारध्वनिः ॥३
न्यदधत विभ्रमसंपदोंगनासु चित्युक्तं तारावप्रपंचयति नवेति ललितगतेषु मंदगमनेषु नवानां रुचिभिः प्रभाभिः रचिताः इंद्रचापलेखा यस्मिन्नक
र्मणि तद्यथा तथा गतागतं गतागतेयातायातं विपतिविद्धं वानं धिकरणतावाचीति वैभाषिको द्वंद्वैकवद्भावः दध्याना तरुण्याः भुजे वलति कालनाक
त्रीमुखराः कृताः इति मुखरिता ध्वनिताः वलया यस्मिन्कर्मणि तद्यथा तथा प्रयोनितं वे मुहुः स्खलन्त चरवाल अत्र नखरुचीत्यालंबनगुणा इ
त कंगतागतं दध्याना अस्खलनादिति चेष्टा मुखेरितवलयमिति ललितालंकृतिः तत्स्यास्त्वभावसंतादयः अन्ये च विस्तारावदयंत इति चतुर्विधोप्युद्दी
पनकमउक्तः उक्तं च आलंबनगुणाश्चैव तच्चेष्टा तदलंकृतिः तटस्थाश्चेति विज्ञेयाश्चतुर्धोद्दीपनक्रमा इति तत्र लंबने रसस्य बापि कारणे नायिका
नायकश्च तद्गुणा रूपलावण्यादि तच्चेष्टा भावहावादिः अन्यत्सुगमं एवमुत्तरत्रापि ४ अतिशायेति अतिशायेन पारिणाहवान् अतिविशाल
इत्यर्थः अन्यथा तज्जघनस्यापर्याप्तेरिति भावः परिणाहो विशालता इत्यमरः उपसर्गादसमासेपि णोपदेशस्येति णत्वं बहुतरमर्पिता आहि
तारत्नानां किंकिणीनां यस्मिन्सः नद्धतद्वन्नितकन्यपः कलानधुरा रावी निखिलाकलापोयस्यास्त्रियः अलघुनि जघनस्थले आश्विकंध्व
य निविततेने तदलंकृतिरियं यगुर्वीति गुरुर्गुरुत्वगुणाय कंनि विडं दृढं चैवनितं वं तदेवभारः तस्याक्रमणेनाधिष्ठानेन निपीडितमंगनाजनस्य
चरणयुगे कर्तृपदेषु पादन्यासस्थानेषु अलक्तकद्रवलेनेला हारसमिषेणस्वरसंस्रवद्रवेणवगुणोरागेद्रवेरसइत्यमरः अस्तकमिवाहि
न्नमयातपा असुस्रवत स्रवतिस्म स्रवते तरणार्थादयंतात्लुङि णिश्रीत्यादिना चङि धातोर्ह्रस्वउपदेशः द्रवदुव्यराजकर्तृकरणाय
मकर्मकः अन्यकर्तृत्वे तु द्रवद्रव्यकर्मकइति स्रवतितत्रसकर्मकः अत्रालक्तकद्रवलेनोत्पलक्तत्वापह्नवेन स्वरससारोपाद्धलादि

सा॰ टी॰ शब्दे रसत्वप्रतिपादनरूपो वक्रवालंकारः ६ अथ पक्षस्यापि खंडनमत्वयाः कुपितनायिकानुनयवचनं यं चक्षिकुल्लकेनाह तवेत्यादिना तामसंवीक्ष्य पदि सा
७१ तवसमीपतह्नानये अग्ने व्यापि वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवत् कर्तृभिप्रायमात्मनेपदं इति भयात्तस्यापतोऽप्यध्यापि अग्निहितंधातः कर्मेरि
ल्लुङ् अन्तोपुकिचिराकृतोरितिमुगागमः हेगुरुणो रिःगुरोः सोमागपदाक्षिणपादिभिः गोरिवार्वितोइतिरूपकं अतिरभसेनातित्वरया कृतोऽलघुमह
ति तीप्रशान्तदानपनार्थीयया तोमामन्ततगिरं अस्तत्पवाचं माकृथाः माकार्षीः मद्वचनं सर्वथा कर्तव्यमितिभावः करोतेर्लुङि तथासनमाङ्योगत्व
ङ्गामप्रतिषेधः १ ननु मत्प्रतिज्ञापिदुस्त्याज्येति निषेधमाशंक्याह नचेतिहे सुतनु पक्ष्मांगीदीर्घीत्तोत्तरपदात्संबुद्धिः अन्यपायुत्तःस्यात्व
म्अहं नवेद्मीतिन किंतु वेद्मेवेत्यर्थः किंनु वेत्सीत्यतआह मही यान्महत्तरस्तवनिष्क्रयः तदनेकेप्रतिज्ञापरेराजन्नोत्तरेण सुनिरसः सुखनो
च्यः अस्यतेः खलप्रत्ययः सन भवती स्वसुनिरसः इति यत्तदितिअर्थोत्लक्ष्यं उपदिश्येनाविधेयादेवाघ्रद्दक्ष्यस्याउत्तरवाक्यस्यत्वान्नपूर्ववाक्ये
नद्रु२ पद्मयोगइतिनिर्वचस्तथापि विदित्वेपि अस्मै मत्सखीमातुकदापिमद्वचोनविनयपतिनानतीकरोतिइतिसविष्ठुमध्येमेभिमा
नःस्वप्रतिज्ञाभंगेपि मत्प्रतिज्ञामेवपालयतीत्यहंकारान्विःशंकं प्रतिज्ञातमित्यर्थः ८ सततमिंभवतीत्यामनानयेत्यान्यानपितु मयाकृवे ति
सदा त्येत्यर्थः मयैततत्तेतेतवकर्मणिपष्ठी अनभिभावतां अस्मैसंभाषणोपरिपतितं भातीत्यभवतीमाने ई वचुरित्यौणादिकोऽवतुप्रत्ययः तुणि
तयोन्नित्रिङीपुतस्याः संबुद्धिर्हे भवतिसुभगेत्वयि नदितितदसंभावरांमस्थितिविरोधमिक्षितायांनिक्षितविरोधायांसत्यांवाहिता
नि न्यादिषुइतिविकल्पात्रिष्ठायाः परं यातप्त अस्तु हेजनोविपत्तवर्गाः सकामस्समनोरथः भवतुभवेत्प्राप्तकालेलोट् अस्मद्विरोध को
तिरामयमानंदकालप्राप्तः २ नकेवलमावयोर्विरोधः प्राणाहानिरपिमम स्यादित्याह गतेतिगतधृतिरधीराहं भवस्यास्तवानाल
पनातअसंभाषणात् आलपनं विहायेत्यर्थः ल्यबलोपे पंचमी अनन प्राणानधारयितुं नालं नशक्ता अलंभूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवा
चकमित्यमरः वतेतिखेदे मानिप्रशाया निष्ठिपेप्रसादबुद्धिंनेयदिना सिवेनयापिममजीवितेदयालुर्भवस्व हीत्यादिनातु चत्रत्वयः रामः
सच्चूतोपिमनत्प्राणानमनुगृह्यतइत्यर्थः ९ प्रियमितिइतिइत्यनितोमागसो अन्यासंगमापराधस्यस्मरतोन मतोवेअतरवकवापितेनोहि १२

तीक्ष्णेत्यपेते चालितो यस्मात् तथोक्तः ज्ञानिर्योसेचकषायोऽयमेवोरमेऽस्मोहितेत्यवदिति विवक्षः वनिता नायिका या चरणागता पाः पूर्वीक्तवाक्या
त प्रगतानाया: सख्या वचसो नुरोधात् अनुसरणात् किलेति किले त्यपरमार्थे वस्तुतस्तु रागादेवेति भावः प्रियं कथमपि कथंचिदनुकूलयांचका
र अमीमुखी चकार अनुजग्राहे त्यर्थः एवमात्र्यंवरिता नायिका तां तेनासंगविकृतं रखीतेर्ष्यां कलापितेर्दर्शोरूपकलनगणोत अतएव कविनाध्याऽ
गस्मरणास्य रोषकषायिताक्षीमुक्तरोषावासेभाय रणोचिता पूर्ति पयासा यनुभवती ११ अथ काचित्सखी कंचिदग्रेशो श्रुगामिनं पुरोनाह द्रुतेति
हे वयस्य सरखेद्रुतो स्यद्रुतवदंशी मृपदं अनं वयानलयामासा पासी: मामप: पातेलुंगे मातोप्रागादहप्रतिषेध: न न्वेनुयातीमनुगच्छतीसुतनु
मुखांगी प्रियामनुयान्तयमूर्तीत्य अपि अससौ विपदी घुमापास्यतं श्रीत त्वसीति नवद्वेतोऽधे न दीयमानन जघन स्याद्वहने विदित्तखेदमन्
मन्तल्लेशं नेति न किंतु वेत्ये वेत्यर्थः अतः कथं शीघ्रमायास्यतीति भावः संभाव्यनिषेध निवर्तने दोषप्रतिषेध्यावितवामन: १२ इतीति सखी
जन इति वदति सति अपरः कश्चिद्दयिततमामनुरागात्स्नेहाच्चिरंवती त्यतदनुगमवशात्तस्याप्रियायाकर्मो: अनुगमपश्चाद्गमनं तस्यवशाद
नुसाराद्भवनिमित्तानोमानं कुर्वाणामिवेत्य स्रेदितामाऽऽनटः शान्याद्देशाः फलाविति द्विभीवः अनायतायं तरालानि पदानि यच्छितनिहितवा तथा
जोल्कृत् लङ् स्याद्योरिश्वेति इकारसिच: कित्वान्न गुणः ङस्यादंगादिविसकारलोपः एषा चात्र नायिका स्वाधीनपतिका स्वाधीनपतिका सानुया
नम्रं चति वल्लभमिति लक्षणात् इष्टा चेयं १३ अथ काचित्पुरःप्रयातप्रियमेलनाय श्रीनुधावनं प्रार्थयमाना सखीमाह यदीति हे सखि मयि घ्रा
स्रो लयिमानमागतायां स्वयंगमनेन च वेद्याप्रायांतव अति रस्ति यदि संतोषो भवति चेत् त्वया तिसंतोषयेयो: इयमेत दवस्थे वसंप्रत्यस्मिन् तरोरावगता
स्मि इति वदं तीतिशेष: इति नागम्यमानार्थलादप्रयोग: अन्ययायो नरूक्त्यादिसालंकारिका: सख्या सह कोपपदेन कोपव्याजेन वस्तुतस्तु रागादेवेति
भावः व्याजोपदेशोऽत्र चंत्रिति तं व्यंजनंयदामित्यमरः काचिन्नायिका द्रुततरा: यदपाता: पदन्यासायस्मिन् कर्मणि तद्यथा तथा प्रियं वल्लभमायया
तानुधावति स्म एषा च स्वयं प्रवृत्तास्वलाघवशंकितया पूर्वं निर्वासिता प्रिया अथेदानीं स्वयं प्रवर्तते: पश्चात्तप्ता चेति गम्यते अतनकलहांतरिता कोपात

गी॰ टी॰ कांतेयरांउच्चयप्रलापसमन्वितेतिलकतरातर् १६ अविरलेति सहव्रजं त्याः पार्श्वमाश्लिष्य गाढं त्याइत्यर्थः तरुणाया सवंधी अविरलपुलकः प्रियासंगा
१२ त्सांद्ररोमांचराकतरोऽन्यतरः योऽन्यो द्वयोः सान्निकृष्ट इति भावः राकाच्छया चामिति द्वयोरेकस्य निर्धारणे इतरच् स्तनः प्रियस्य वक्षस्तटमिव भूः प्र
देशस्तस्यावतस्तट भुवि प्रतिपदि पदं पदं घटितः विघटितः संयुक्तः विमुक्तः पतितो यातितः सन्निति यावत् विशेषयोरपि मिथ्योगुणप्रधानभावाविवक्षा
यां विशेषणां विशेषेणा बहुलमिति समासः कंदुकविभ्रमं गेंदुकः शोभां गेंदुकः कंदुक इत्यमरः वभार अत्र विभ्रमस्यान्यसंबंधायोगात्सादृश्याक्षे -प
पे निदर्शना राधा च प्रियपार्श्वगामिनी इतः प्रभृति मदनरसे स्पृतः प्रागवत्समाप्ताः मङ्गलिकाः स्वाधीनपतिका हर्षा प्रागल्भाप्रथ्यनुसंधेया १५
अथापरस्याः अपरंगतविशेषं त्रिभिः कुलकेनाह अश्लिष्यतीमित्यादि अपरा स्त्री दृढं परिरब्धोगृहीतो वहुदाहितस्तनो येन तेन हृषिताऽवृदंचिता
तनूरुहाणि रोमाणि यस्य तेन पुलकितेन स्पर्शः श्लिष्टं तोतरवदो वहुव्रीहिः पुरुषेणोमस्वितोऽगात्मः भुजेन भर्तुः वामवाहुना अमदृढं वापयातमा
ख्यातिवद्यतिवर्जितं मृदुकोमलमेकवाहुं निजदक्षिणा वाहुं भर्तुः कंठे शिथिलं दृढं मवसज्य जगामेति भाविनासंवध्यते १६ मुहुरिति किंच
त्वामितंवसंउलेन करणेनमिलितनमति शयेन प्रसादिताप्रकर्षेणानदंतीकांचीमेखलायस्मिन्कर्मणि तद्यथातथा उपसर्गादसमासेपिणोप
देशस्येतिणत्वामुहुः असुमंथारोशानितांतमत्यंतमाघ्नतीताडयंतीहंतेराङ्पूर्वाल्लट् शत्रादेशोऽभ्यस्तकर्मकत्वान्नात्मनेपदं ताडनेत्यात्मने
पदं विषमिताविषमीकृता पृथुहारयष्टिर्यस्मिन्कर्मणि तद्यथातथाइतरं पूर्वश्लोकोक्तवहितस्तनादन्यं दक्षिणमित्यर्थः कुचं तस्यभर्तुरुर
स्यलेतिर्यक्तनिपीड्य पूर्ववत्संवंध्यः १७ गुरुतरेति पुनर्गुरुतरः सारतरसांद्रतरो वाकलोमयुरपक्षनपुरस्यानुनादो ध्वनिर्यस्मिन्कर्मणि तद्य
थातथा सललितं सनर्तितं व्यापादितं सव्यंपादपद्मं यस्यास्सा इतरदक्षिणपादमनतिलोलं भर्तुश्चरणस्खलनादनति विषमं वंतं यथातथाऽत्र
स्थाना विक्षिपंती मन्मथेन मंथरमलसं जगाम राधा च पार्श्वगामिनी १८ अथान्यासामप्येकैकेनातिविशेषणाहत्व न्यादिनाश्लोकचतुष्टये राम॰
नत्वन्यावलाक्षीनस्य प्रियस्य शोपीठे चन्नयोर्द्वयेन हिता दुग्मोपाशि पल्लवो यस्याः सास्तीऽभाद्दुदान्तो नित्यमतिपथकसूत्र कारणादेवसिद्धे १२

पुनर्नित्यग्रहणसामर्थ्याद्वृत्तिविषये उभयशब्दस्य स्थाने उभयशब्दप्रयोगः यथाह कैयटः तत्रोभादुदात्तो नित्यमिति नित्यग्रहणस्येदं प्रयोजनं वृत्तिवि
षये उभयशब्दस्य प्रयोगो मा भूत् उभयशब्दस्यैव यथा स्यादिति उभयपुत्र इत्यादि वन्दवतीति लघुनि द्रुते ललिते च पदे यस्मिन् कर्मणि तत् यथा त
था कठिनाभ्यां कुचकञ्चुकाभ्यां स्तनाभ्यां यः प्रणोदो निपीडनं तेन सह यथा तथा कञ्चुकं कुचाग्रस्यादित्यमरः तेन सह हेत्यादिना समासे वो
पसर्जनस्य सहशब्दस्य सभावः णोपदेशत्वात् णत्वं दइति णत्वं सविलासं च प्रियमन्विया यानुज्ञगामरणबोप्रगामिनी १९ जघनमिति का
चित् स्त्री स्थूलगुरू पीवरौ पीनौ चोरू यस्यास्तत् उरुमहान्निबिरीसो निविडः निविडं निबिरीसं दृढं गाढं प्रचण्डमतरं इति वैजयन्ती नेनिविड ज्विरी सद्वा
वित्तिनिशाद्वाद्विरीसच्प्रत्ययः सचासौ नितम्बश्च कटिपश्चाद्भागः पश्चान्नितम्बो स्त्रीकट्याः क्लीवे तु जघनं पुरः इत्यमरः स एव भारस्तेन खिद्यत इ
ति तथोक्तं अभीद्रोपशोनिः जघनं कटिपुरोभागं दयितं तमस्य शिरोधरायां ग्रीवायामवलम्बिनोल्लम्बमानयोः स्वभुजलतयोर्विभवेन साम
र्थ्येन करतलं रुद्रवाह वहेस्वरितत्वात्कर्तृभिप्रायमात्मनेपदं इयं च पथगामिनी प्रियकंठावलंबा २० अनुवपुरिति अन्या स्त्री वपुषः पश्चा
दनुवपुः स्त्रीदक्षभागे अव्ययं विभक्तीत्यादिना पश्चाद्यर्थेऽव्ययीभावः बाहुमूलयोः स्त्री कक्षयोः प्रहितावधः प्रसारितौ भुजौ ताभ्यामाक
लित स्तनेन गृहीत स्तनेन कपोल निहित दशनवाससा मान्यस्ताधरेणाकिंचिदावृत्तमुखया सत्या अपरेण कामिना विषमं प्रपायिसंध
यीतं क्लिष्टं वितीर्णपदंन्यस्तां घ्रियथा तथा बलादिवनिन्येनीताप्रारोप्यनीयमाने वगमवाचकः इत्यर्थः राबाभगोगामिनी २१ अनुवनमितिअ
परः कामी अनु वनं वनं प्रति सखीभिः सह पुरोगतायाः प्रसितभुवः स्वकान्तायाः पदवीमुरासिवदाक्षिसारस्याद्रीरागोलाक्षारंजनं यस्य तस्य पा
दस्य पारेखा विन्यासः सा प्रतिमोपमानं यस्या सातत्प्रतिमानस्य भावस्तत्ता तयातत्सदृशायेत्यर्थः प्रसंशयानोऽसंदिहानः शीडोलटः क
तरि शानचादेशः अनुपयो अत्र पादरेखा प्रतिमतयेति सादृश्यवस्तुना सुरतकालीनं पादताडनं वस्तु सरसरागपदार्थमहिम्ना प्रतीय
त इति यदंगतः स्वतसिद्धार्थः शक्तिमूलो वस्तुध्वनिः संलक्ष्यक्रमध्वनिभेदः २२ मदनेति मदनस्य रसोमदनरसः शृंगारः अन्यतरसोज
कपोलं चुंबतीत्यर्थः ६

जलोच्छ्वासीकृतारोमराजयो यासां ताः १

मा: टी: लं तस्य महौघेन महाप्रवाहेण पूर्णा नाभयो रावहृदास्तेषां परिवाहाः कृताः परिवाहिताः जलोच्छ्वासाः परीवाहाः इत्यमरः सरित्जलानि हृदानां पर्यप
१३ रितः उच्छ्वसन्तीति प्रसिद्धिः सविभ्रमैः सविलासैः प्रयातैः प्रकृष्टगमनैः प्रसादितानि जनानां येहंसकाः हंसपादस्तुकिंकिणी क्षुद्रघंटिकेत्यम
रः यत्र हंसारावहंसकाः मरालास्ते राव मुखरा निवासांता तास्त्रियः सरित इव विरेजुः मदनस्य रसप्रवीणेन त्वनेन नाभीनां तद्वदोधकत्वं प्रत्युपते
परिवाहित रोमराजय इति रोमतजीनां परिवाहत्वेन निरूपणात् नाभयः रावहृदा इति रूपकाप्त्राप्तां तासां सरित इवेति श्लिष्टविशेषणोपमया
श्लेषरावेक्ष्यत्वे २३ अनुतिपथेति अनु नदि नदीनां समीपे समीपार्थेऽव्ययीभावः अव्ययीभावश्चेति नपुंसकत्वे ह्रस्वत्वं तासिः स्त्रीभिः जनानां
समूहो जनता ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् इत्यादिना समूहे तल् प्रत्ययः तस्यां मनांसि वशारवंलंदुंलंत्यं मरत्यमित्यमरः तस्य ओ बध्यः व्यधजपोरनुपस
र्गे इत्यप्रत्ययः तत्र पटुः समर्थोऽयो मन्मथचापनादस इति शंकां मनं विदधति विदधानानि नाम्र लाघटनुरितिवैकल्पिको नुम्प्रति
षेधः स्तुतिपथपथ धुरा शिखापार्थात्यर्थः सारसानां रुतानि स्तुवि रेखुतानि सारसरुतस्य स्व वरामन्मथोद्दीपनमासीदित्यर्थः अ
त्र सारसरुते मन्मथचापनादभ्रमात् भ्रान्तिमदलंकारः कविसंमतसादृश्याद्विषयोपहितात्म निश्चयो भ्रमाद्भुतो भ्रान्ति
मन्मत इति लक्षणात् २४ सधिवितिउत्सुका अन्यासां भिभ्रमरकुलानि मधुमधन स्पहरे वैधुरा हृदयं स्वाकारपंतीवेत्युत्प्रेक्षा हृति
रा केरणाहुलं इत्यमरः शापूरचनोनिर्नत्यमिति हृदतेः शतुर्नुमागमः जगुरिलिपतस्तापवेलिरि वनानामावलिः नवपल्लवा रावांगुल
यः इत्येकदेशवर्तिसावयवरूपकं अस्यावनावलोनर्तकीत्वरूपकापस्तमिति कत्वादिति नामितस्तत्र अभिनयं व्यंजकं क्षेत्रासन तनुतेव
व्यंजकाभिनयो समाविष्यमरः अगोरालंबये हृदीते हस्तेनार्थं प्रवर्द्धयेदिति वचनात् गीतार्थस्याहानस्य व्यंजनं मंगुलिभिरकार्षीदेवे
ति किं यास्वरूपो त्रैतापूर्वी रूपकानुप्राणितावाहानोत्प्रेक्षा सा पदे तेपि सजातीयसंकरोपि २५ अवसकलैः मरुद्वनानिलैः अवसकलाः ति रामः
अवसमरगाः अवर्द्धिकचाः इत्यर्थः तासिः कलिकाभिः कोरकैरकुलीकृतानां संततानिलानामव्यलनेन विकीर्णा विदिशाः विकासि १३
नः केसराः किं जल्का येषां तेषामवनिरुहाणां जिपरजः परागं वधूभ्यः समुपहरन् प्रयच्छन् यथाकश्चित्कामी तिभावः वनमर्जयन् वनीलिवस्त्र

सरागत्वोः क्रियायाः इति हेत्वर्थे शतृप्रत्ययः कोरकाणि कुड्मलानि कलिकाः कोरकः पुमानित्यमरः कोशोऽस्त्रीत्यभिधाने प्रायिकाभिप्रायं कोरकं कु
ड्मले पि स्यात् कोलन्तरार्णो रिति विग्रहः प्रकाशादेर्नपुंसकत्वमप्यभिधानात् विचकार विकासयामास त्वर्थे विपूर्वात्किरतेः करोतेर्वा लिट् अत्र
कोरकविकासकरणस्य समुपहरन्निति हेत्वर्थे नशादेशः वधूः संप्रदानकपरागोपहरणार्थत्वावगमात् फलोत्प्रेक्षा व्यंजकप्रयोगाद्गम्या च २६
उपवने इति वने उपवनं विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः तत्र यः पवनस्तस्यानुपाते नानुसरणेन दद्वैर्विचरणैः अलिभिः पतत्ः कारणात् दंगनाजनस्य संवे
ची परिमलो गंधविशेषः विमर्द्दोत्थे परिमलो गंधो जनमनोहर इत्यमरः सरागविषयो भोग्यार्थः रूपं शब्दो गंधरसस्पर्शाश्च विषया अमी इत्यभि
धानात् अवलंबितव्यः लभतेः कर्मणि ल्युट् विभाषा विलम्बो रिति विकल्पान्नुमभावः अंतरावोपध्याव द्धिः न तस्मादुन्नतानां महतामनु
गमनेन पश्चाद्भावेनऽनुवर्त्तो च संपदो गूनक्ति वृत्ती त्यग्नतस्याः पुरोवर्त्तिन्यः खलु सुपिस्थः इति कप्रत्ययः अत्रानुगमनयोरभेदाध्यवसायात्
तेनो त्यापितातिशयोक्तिः अनुप्राणितो यमर्थान्तरन्यासः सामान्येन विशेषसमर्थनरूपः २१ रथेति सुमनसः पुष्पाणि रथचरणं चक्रं तस्य धरो धा
रयिता हरिः पचाद्यच् तस्यांगनाऽस्त्री सांकर्यं व्यतिकरः संपर्कः सरागवसंपन्नया लब्धं ६ पात्तं सौमनस्यं सुमनस्त्वं संतुष्टचित्तत्वं या सां ताः स
त्यः अन्तरा व सौमनस्यलाभ आदिर्यस्मिन् कर्मणि यथा तदादि ततः प्रभृतीत्यर्थः जगति लोके अर्पितः पूर्वोक्तावयवार्थात् परिस्फुटं प्रसिद्धादव
यवार्थमभिधानं सुमनस इति नामधेयं दधति पूर्वं लब्धकर्णादिवद्रूढमिति भावः आख्याह्वे अभिधानं च नामधेयं च नाम च इत्यमरः स्त्रियः पु
ष्पाणि अवचितुं प्रवृत्ता इति फलितार्थः नूनमुत्प्रेक्षायां अत्रोपात्तसौमनस्य इति सौमनस्योपादानस्य पदार्थस्य विशेषणगत्या सुमनसः पदान्वर्थ
ताहेतुत्वात्काव्यलिंगं स हृदयापिता चेयं तदादित्वोत्प्रेक्षेति संकरः तेनैवांगनाकराणां जगत्स्नाप्यतामुत्पन्ने २८ अभिमुखेति अभिमुखप
तितैः भंजनार्थमभिमुखागतैः उच्चलाममुत्क्षामुत्क्षिप्तमुपरि प्रसारमौन्नत्यं च दधानैः रंगनानामग्नाणि चरने हस्ताप्त्वेति सामानाधिकरणात्प्र

लैर२ ति

मा: टी: कर्षीद्धे तोरवजितमवधीरितं तत्किसलयपल्लवं पुनः स्मृत्वा तदंगच्छेदं पराजयं चानीयतनीतं प्रधानकर्मण्यारेवयेत्यादीनां कुर्विकर्मकाणामिति किम्प्रा

१७ लयस्यप्राधान्यादभिधानं अत्रायहस्तोपविश्लेषरामहिम्नाजितौ तुल्यकिसलयजालेजेतव्यत्वस्य चप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः २८ मुदितेतिमुदि

ताहृष्टामधुलिहोमधुपायासुताशाखा भुजेनहस्तेनवलितानिविक्कंखलानि अप्रतिहतानिशंखकानिवलयानियस्मिन्कर्मणितद्यथातथा

केयपत्या: भुवस्त्वांभुजविधूननइतिध्यानोत्सोदादिकाकुत्तरिङ्गीपूर्तिनिचेतिगुणाव ह्नी प्रतिवेधादुवङादेशः तत्ररतिशापितासौ दर्शिता तिर्कातोऽपरां

गतायपातस्याः कस्याश्चिद्दि तिशेषः शीरसिमुदे वतदतिसंतोषेणोवेति गुणाहेतुत्वेताप्युष्पवृष्टिं मुमोच ३० अनवरतेति अनवरततरसेना

विच्छिन्नदूवेणा यत्रानुवद्धृग्यंगारेणा उगभाजारक्तेनानुरक्तेन च करजपरिलतिपुनवत्ततिपुलध्यसंत्तवेनगापूर्वपरिचयेनसंस्तवः स्यात्प

रिचयइत्यमरः वध्वाविगतदर्पनिर्दयंयथातथाखंडितेनविराकृतेनचतरुणपल्लवेनन च किसलयेन पुनर्विटेन चपल्लवः किसलयेविटेइति

विश्वः सपादिमह्लम्नानंखलुपसिद्धेऽस्नापतेर्भावे लिट् अत्राभिधायाः प्रकृतार्थेनियंत्रितत्वादप्रकृतार्थप्रतीतेशब्दोक्तिमूलोध्वनिः नपल्लवः नवो

भयोः पल्लवयोरौपम्यंगम्यते ३१ अपासां पुष्पावचयकंगारचेष्टां वर्णयन् कस्याश्चिन्नेचुषाविशेषमेकेनाह प्रियमिति अन्यास्त्री प्रियमभिप्र

यस्यागूनइत्यर्थः अभिरभागइत्यमेरल्पेताणोर्धेकर्मप्रवचनीयत्वाद्द्वितीयाकुसुमेषु घतः कुसुमोचयतः कुसुमग्रहणार्थं पुत्प्लुतः इत्य स्,

र्यः प्रकृतिविकाराभावान्नतादर्थ्येचतुर्थीसमासः तस्यवाहोर्बंधनत्वेनततंतदेवमंगुलेनचारुसुंदरं मूलंकक्षाभागइत्यर्थः मुहुरितरकरेणाम

व्यपाशिनाऽऽहितेन निहितेनांशुकेनोत्तरीयेणापीनं स्तनतटं स्तनाक्रान्तियीनस्तनस्तटरोपितं तदवरसंपयथातथातिरोदधेतिरोहितं चकार स्वयं

२ चापलानाख्यद्वचारीतिभावः अन्या मम प्रकापारोणांचेद्धाणामंदेलक्ष्यावल्लेयनतसितिल्लतशाखोपोतनदेवं ३२ अथापरस्याश्चेष्टाविशेषं वभिः कुलके

नाहविततेत्यादिनाकाचिदितिनिर्मोत्रोन्मनाहिताल्लिघानिर्वलीभिश्चिवलिभिः विभाव्यासलन्यापापांडुरेखाकावल्लीचयानतालभा राम:

गास्ताभिः कृतपरभागा जनितवर्णोत्कर्षाऽलगावलिः रोमपंक्तिः नीलानीलानीलारोमराजिर्यस्याः सा लक्ष्मीलाहुहामपि स्वभावतरावेतिभावः अ १७

वलग्नं मध्यं मध्यमं वा वलग्नं च मध्योऽस्त्री इत्यमरः पुनः कृशतां नयती अपगुरुभ्यग्रहणाय गात्रविजृंभणादिति भावः तथा विपुलतरे उन्मुखे ऊर्ध्वमु
खे लोचने यस्याः सा अग्रपुष्पग्रहणार्थमिति भावः ३३ असकलेति असकलाभ्यामसमग्राभ्यां कुचाभ्यां वंधुरमुन्नतानतं वंधुरं तून्नतानतमित्य
मरः उद्धुरं निर्भरं दृढमिति यावत् उरः प्रभृतिभ्य इत्यादिना समासान्तः तस्मादुरसं संवसमाद्वलात्कारादिभिन्नोऽप्लिष्ट तनुतरीयवंधो यस्याः सा गात्रवि
जृंभणादिस्खलतः कुचावरणोत्तरीयः किं च अवनमतो नम्रीभवतो मानात् उदराद् दूरं संधिश्लिष्टं उद्भूतं यस्य तत् अतरावस्फुटतरं यथा तथा लग्नगंभीर
मगाधं नाभेर्मूलमध्यंतरालं यस्याः सा ३४ व्यवहितमिति पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टा काचित् दानानीतवैनमुखिववनांतप्रदेशो प्रशारं तरे स्यादनावर्न ब
नकारणात्वं व्यवहितं तिरोहितमाभिमुख्यभाजनमभिमुखं वा वस्थितमित्यर्थः तं वल्लभं प्रियमविजानती किल ज्ञानानाऽप्यजानानेव अपविट
पिमिर्हेतुविभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः सलीलं यथा तथा अग्रेवल्लीग्रवानि पुष्पाणि तेषामग्रहणस्य पदेनमिषेणाविस्तं विलंव्याधपूर्वाय त्वागप्रकाश
नार्थमिति भावः ३५ अपेति अपविलंवमानानंतरं अत्रास्मिन्नध्रिपे सखीभिः कथिते सति किलापमाप्ता इति निवेदिते सती वल्लभांसस
न्नमासंन्नमपरा इवापूर्वविपरीतव्यापारकरणादन्यैव भवंती बुद्धिपूर्वकारित्वमज्ञाननाटकेन वंचयंतीत्यर्थः शिथिलः पुष्पग्रहणान्निव
र्तितः कुसुमाकुलो कुसुमव्याप्तो ग्रपाणिः यस्याः सा तथोक्ता प्रतिपदं प्रतिपत्काले संपात्यमिलेन नियमिते न चरणे केनुवाक्सांव
तमंगं यस्याः सा तथोक्ता सती ३६ कृतभयेति किं च कृतः भयपरितोषयोः भर्तृदर्शनोत्थसाध्वसहर्षयोः संनिपातः संकरो येन ततमनसि
जातो मनसिजः स्मरः सप्तम्यां जनेर्डः हलदंतात्सप्तम्याः संज्ञायामित्यलुक् सरावं गुरुणाचार्यस्तेन नतनतरो तस्मिन्नेव लतागृहे उपादिष्टं तदेक
हेतुकमित्यर्थः किमप्यनिर्वाच्यं स्मोत्तरं लतरापाभावांतरं तत्त्वं हि किलाकिंचितारव्यविवाहितं २ कृतभयेत्यादिविशेषणेन कोऽथाप्युहर्ष
भीत्यादेः संकरः किलाकिंचितमितिलक्षणार्थस्य प्रतीतेरसेन रागेणाहेतुना भजंती अनुतरांसं चकिता भयात् ससंभ्रमा चकिता भयसंभ्रमः ब
साश्मिता हर्षात्समंदहासा वक्रवारिजं पश्री यस्याः सा सती अत्र सचकितत्वविस्मययोः पूर्वोक्तभयहर्षानुभवत्वेनोक्तिः ३७ अवनतेति अवन
तवदनेंदुः लज्जया नम्रमुखीत्यर्थः अधीरतया अस्थतया अव्यवधानं कांचिदव्यवधानं उपसर्गयोः किरिति किः प्रत्ययः इच्छंती यो इच्छतीव ते

दधातेः कर्मणि लिट् नगं महनं इत्यादिना नकारस्य णत्वं लोकप्रसिद्धलेख्यवेलनामायतिरेकालंकारः ८ नो

मा॰ टी॰ पाक्षाकुलासनी त्यर्थः आश्लिष्टनयोर्नु मितिविकल्पानुमभावः अस्मै प्रियाय अस्थिनत्वा मानं प्रकाशयंती स्थिते त्यर्थः तिष्ठतेर्लुङ् प्रकाश

१५ नस्येया रख्यायो क्ते त्वा मने पदं स्थाप्यो ष्ठि चेति सिचः किं त्वमि कार श्लधालो रंतो देशः किं बो नगुराः इति पदं के तोरस्य प्रियस्य चेतः सु

रामुप हरत तयाहि नये वस्त्रियो भ्रवयतिस्फुटं प्रसिद्धमित्यर्थः अतोऽस्यापि नयामूषित त्वादिति मनोहरत्वं वन्नमिति भावः कुलकौ शेय लं क ३

मर्थी तरन्यासः मध्यानेयं नापि कालज्ञा मन्मथ मध्यस्या मध्यादि चयो वनेति ३८ क्रिसलयेति किसलय शकलेषु वर्तमानाः इति शेषः

अबाचनीयाप्रसिद्धलिपिबेल त्मरणा वाचयितुमनर्हाः किं तु केवलं पुलकिनि दयितस्य प्रत्वा ततस्पर्शा देवरो मांचयंग के वपुषि नि च

धेयाविरहतापशां त्यर्थः नेतावता नुपकारित्वं चेत्याह तथापि दीपितार्थाः सांकेतिक संनिवेशवशादेवद्योतितानि धेयानि रथ्यत

इति लेखाः कर्मणि प्रत्ययः अनंगस्य लेखाः तन्मपुत्राङ्ग्यर्थः दयिते दे दयिता मिदं दयिते त्वमपुमां स्त्रियाङ् त्येक शेषः प्रशिदयिते प्रदि

तानि लिखितानी त्यर्थः ३९ कृतेति कृत कृत कस्पा कृत कृतिमरो षया कयाचि न्नायिकपा त्यमकुशला मान्यंयां प्रत्यनकुशला ना सी ति

सखी मया स्यानिरस्ता मनास्व पनेवा भिमत नभिप्रियानिमुखं सामिलाषमालिक तं भुजमूलं पक्षाधिन कलाप्रदेशं व पमान यामूर्ध्व

माला अवं धि वध्वास्वयं चस्वामि प्रापभ्ये उ का वे षा रूप मला पलात्यः प्रीय संचारी तिविशेषः नाधिका प्रौढेव स्मरमंदीकृत प्रोढा संपू

र्णयो वनेति लत्यामत ४० अन्यकोचि न्नायिका प्रतिसखिवचनं ग्रिमिः कुलके नाह अपि प्रस्त्वमिति मधुमकरंदं वृजंति भुंजत इति

मधुव्रता मधुपाः कर्मण्यण् प्रत्ययः ते वा पटले अभिमुखमनुपतति मा ति त्वं किं चिन्मा स्मामि दधाः न किंचिदात्मयमेनं मजे त्यर्थः स्मो

तरे लङ् नमाङ्योगइ त्यटूप्रतिषेधः मोनस्य मधुकर बाधनिवर्तिते फलमित्याह मधुवित्रिमधुनामद्येन सुरभिर्मुखवाडवस्य नांगधलासि

नेत्र ध्येलों मारस्त्रियांक्तिन् अनेन मधुवृतपटले न त्वयि अघ्र अथित्वत विभक्त्यर्थे अयीभावः त्वमायेक वचनं त्वेक वचनइत्यधि नि राम:

देशात्वादिह विभक्त्या भावेपि राज्यवृत्ते सुम्रदोर्म पर्यतस्य त्वादेशः अतरा वविभक्त्यभावान्न त्वादेशो न किंत्यः इति वक्तुभवचनं चिंत्यं अ १५

धिकमत्यंतं सर्वत्र त्यर्थः मा निपातिनि पात्यतां माबेत्यङ् दिग्विराद्धिः अत्रामिथा तासंबंधेपि तत्र संबंधो क्ते रतिशयोक्तिः ४१ सरजसेति

नवनागीकागीयां: ऊँनप्रीतनवद्दावत्रिनरयोरजारावलिपयोपया … जोधुष्ठ नेनतुषितसूया … वनीयाः अपि

मधुपिबतीतिमधुपोभ्रमरः मधुलिट् मधुपश्च ख्यातोनुपसर्गेकः अविशेषेह नीतिभूरुहांबहूनांभोमानांचेदेहिनांचसंबंधनीघसहस्रसा सौज
सं अव चतुरेत्यादि नाम्नांकन्यार्थे अव्ययीभावसमासो नो निपातः तेन सरजस्कं इति बहुव्रीहिः पर्यायलेख्यः मुख्योवा महाकविप्रयोगात बाहुल्याद
व्ययभावदर्शनं तु प्रापिकमित्युक्तं प्राकृतपाठ चसरजसंरजस्कं योमकरंदस्तेन निर्भरासंपूर्णासु न तु लेधरवदमतत्वे नापिसरजस्केनेति
भावः अन्यत्ररजः स्त्रीपुष्पेस्याद्रजः गुणमात्रेवि मित्यमरः तत्साहचर्येण मकरंदशब्देन पुष्परजोप्रतीतेः तेन पुष्परजोगीतं संनिपातप्राप्तावित्य
र्थः प्रसवविभूतिरुपपुष्पसमृद्धिषु तत्र अपरंपरा तु च विरक्तः निस्पृहः सन् अयमतं पिबतीति अयमतत्पदं इति नाम्नः वांछया सौ अयमतं बाधरमोष्ठ
माजिहीते आगच्छति भुवं तस्यामित्युत्प्रेक्षा अन्यत्र तु अयमतः पादेव इति नामवांछया देवभूपादेव तये त्यर्थः अपवादिनः कृत्यपसप्रत्यये
ये त्यर्थः अपवादिनः कृपसामतामित्यमरः भुवंशाख्वते अयंधरंधरासंबंध्वारहितं ममुपरलोकं अव्ययमिवचामचच अमुंबहुचासुत्रेचान्वे
ति इत्यादो लोके वेदे चेदं मदतो लीकदपेरूढिदर्शनात जिहीते अन्विष्यतीत्यर्थः ओहाड्गतौ वित्यस्य धातोर्लिटि एकादिवितिद्धिर्भावः ई
हल्यघोरितीकारः इह नायिकावदनसौरभहेतुत्वस्य मधुपागमेनस्यान्तपनामवांछा हेतोत्प्रेक्षितासा च भुवमिति व्यंजकप्रयोगाद्वास्या
सतीमधुपस्याधरोदेशासंबंधेपि संबंधोक्त्युत्थापितेति संकरः पूर्वोक्तोप्रकृतार्थं इतीति तु मधुपादिशब्दानामभिधायाः प्रकृतार्थेनि
पं त्रितत्वाच्छब्दशक्तिमूलो ध्वनिरेव नोत्प्रेक्षे इति अलं विस्तारेण ७२ इतीति इलीप्संसरव्यवजनस्तस्मिन्सखीजने वदसतीनिमीलं
स्योभयान्मुकुलीभवत्यो अन्तरावदोगुणो आवृतीयोपयोस्ति प्रियगोहिराव तेगुणास्त्वारतिशब्दादिजेपद्यामुख्यतें तु ष्यितिवैजयंती
तेक्ततेद्गुणीते अन्तरावसादृत्तरे उत्क्षिप्तमालेनेत्रलोमपंक्ती यस्याः साकाचिदितिशेषः अत्तिग्रहणस्य पक्षद्वयवैगुण्यलस्मीरत्नो
रेवेति योतनार्थत्वान्नवनोनरोक्तं अस्तिभयेन भर्तुरंके उत्संकमपतत् प्राप्नवती अहो म हत्वं द्वयपत्नीकोकादनिभयमित्याशंक्याहभ
वतीति अंगनानांन तु पुंसामिति भावः क्लीवताभीरुतागुणो भवति हि न तु दोष इति भावः अन्तरावजनसमतं भर्तुरंकारोपणमपिनदोष

मा:टी: इतिभावःपार्श्वस्थालेवादीनांनयानुभावत्वां कुलकालंकारोपमर्दीतरन्यासः ७३ मुखेति पूर्नाम्नमिनवोढवधूर्नवोढांगनापिबलात्कारान्मु
१६ खकमलमभिवेसुपमितसमासः तदन्वं मुखकमलकं अत्यार्पेकन् प्रस्मपः उन्नयो घम्मात्वयिलपुम र्षादित्व यादेशः अचुंबि चुंबितामिति
यावत् तचुंबनं विदग्धसख्या चतुरसख्या बालपल्लवाग्रागांग्रहोग्रहस्तांग्रहः दनिक्षिप्रगमचैत्यप्रत्ययः तत्वरतया तदासक्तया सत्या
किंचिद्यासंगं कल्पयंत्यर्थः नविदेपि किलनविदितमपि खलु नप्रकाशितं इति किमु वक्तव्यमित्यपिशब्दार्थः किलेत्यलीके वस्तुतो
वि विदित्वापि विदितेत्यैवस्थिता वैदग्ध्यात् अन्यथा लतयोर्विपर्ययं मे घातादिति भावः मुग्धेयं नायिका उदयद्यौवनाद्वैग्ध्यालज्ञाविहितम
न्यथेतिलक्षणात् ७४ दृष्ट्वेति दृष्टिकृत्वा वृत्तिः प्रतिवृत्तिः सपत्नी तस्यां वृत्तस्योत्तरस्याः वक्षि तु वृत्तमिलते त्यमरः तासांवितनयोज्ञा
त्वात्रि तामितिरेतायां सत्यां प्रियः प्रियायाः वदनमधयत् अपिवदिति यत् अयेटीमौ वादिकाल्लेट् तद्वदनपानमधरावलोपेन अधर
खंडनैतज्जनितव्यथयेत्यर्थः न त्वतौ फुल्लतौः कारयो र्वलयानो त्सविनितेन ध्वनिनायिव वैविरतं प्रकटीकृतं तदेव तस्मात्तदनुमापकमभूदि
त्यर्थः अत्रैकाङ्क्ष्याः परात्वौ योनिर्वेद वतीत्यनुसंधेयं ७५ विलासितमिति वधूः काचित्स्त्री प्रस्ता दश्येधरमारुह्यमधिरोहतीतिधराति
रुहाधिरूढ् वसास्तारुहे क्विप् तस्मात्तदाधिरूढः लतायाविलासितं वेष्टितं नपुंसके भावे क्तः अनुकुर्वती रावमित्याक्लेषप्रकारं अ
तः भिनयंतीर्नजुनयाअकुटिलनुकुङित्तयास्ववरवीनां उरोगेअकालि अविचारितफलमनुचितकरणमेव दोषोपस्मिन्कर्मणितत्प्र
यातथारमणांप्रियमालिंगराशाचह्यौत्सुकवती प्रौढा ७६ सल्लितमिति अन्यास्त्री उत्कंठेतोत्कंठायाउन्नतस्तवकजिघृत्यासल्ल
लितं सविलासं यथातथा सह चरं प्रियं पाशिनोचिस्याधामेनेतिशेषः अंसे वलं व्याबध्यसकलयोः समग्रयोः कलमकुंभयोः वि
भ्रमइव विभ्रमः सौंदर्यं ययोस्ताभ्यां स्तनाभ्यां रभ्याराणादुरसि अवतस्तरे आछादयामास सहचरामितिशेषः अभिमुखछादनकादिति रामः
भावःस्तनाने कतोरुह्लि ट्मतयक्षसंयोगादेर्गुणाइतिगुणाः सघृचात्ववधनुस्याभ्यासस्य सकारलोपः इयंचप्रौढैव ७७ सरभितिअन्याहो १६

ला रवेन भयो

उच्छ्वसन्मालाउन्नतकुसुमानामुच्छ्वसत्त्वमपचेतुमिच्छया उच्छ्वसत्तरोभिश्रीमद्याचितोते: सनंतात्स्त्रियामप्रत्ययटापविभावेशितिकुप्रविकल्प: मदुवरया
तन्नाग्रेणादुःस्थितत्वात दुःस्थितत्वात अपस्थितेत्यर्थः कुचकुंभैरस्वपुंसि संज्ञायांप्रत्ययः नसहते त्वंतमसहतरासहे: पचाद्यच्‌ तं तान्न
असमांतरपप्रत्ययः भरमसहमानेत्यर्थः लोग्ना कर्मेरिणाषष्ठी अपास्मिन्नवैरेनिरवलंबनेयथास्यात्तथाप्रियस्योपरिन्यपततनिरालंबनत्वात्य
पातेत्यर्थः राधाचप्रौढैवस्वभावोक्तिरलंकारः ४८ उपरिजेति उप रिजातानुपरिजानिनरोजातानियानिकुसुमानितानियाचमानां
उपरितनान्यवचित्यदेहीतिप्राच्यमानांप्रथितयघुपयोधरांप्रशस्तपीवरकुचांमुग्धवधूं अकुटिलधिपंक्षिप्रियपरिरंभलोलुपः आप्रेपलो
लयोन्यः कुशलतया वंचनायदत्तयात्वपंगहारोनिमयोच्चतात्वमेवायाचितुमिष्ठेत्यर्थः गम्यमानार्थत्वादत्केतिनप्रयुक्तं यो नरुत्या तदोर्भ्यां
मुदासउधतिस्म अयं चैकायत्वादनुकूलनायकः नायिकातुस्वाधीनपतिकाप्रौढैव ४९ इदमितिअन्यास्त्री इदमिदंग्राह्यमिदंयाह्यमिदं
ग्राह्यमित्युक्तेत्यर्थः भरुहां वल्लालांप्रसूनैःपुष्पैःपुरः पुरोमुहुरतिलोभयतानायकेनाहोऽनुरहसंशंकितेअन्वचनप्रारहसइत्यव्ययीभावः
समासांतः अनायिनीता तथाहिमनोभूःकामोजनंरंतुंत्वरयतिदेशकालानपेक्षयेतिभावः अतरावाष्पायमहोइतिपूर्ववन्नायकविवेकः
अपर्यातरन्यासः ५० विजनमिति अन्यास्त्री विजनमेकांतमितिहेतोरमुंवल्लभं तरांवलादुहीत्वा आकृष्यायांतिकेविपत्तंसपत्नीजनंविदन्य
लघुत्वभीतेस्त्वद्धतयाअभिपतितुमनोयस्यास्याऽवसर्तुंकामातुंकामभनसोरपीतिमकारलोपः वल्लभेऽमुंचन्नत्यजति सतिनस्याविपत्ता
नवेल्लरागादितिभावः अतिगोरवतीअभवत्भाग्यवतांसर्वंप्रियसेभवतीतिरहस्यं प्रौढत्वात्प्रगल्भैव ५१ अध्योति अधिरजनिरजन्या
मधिविभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः अस्यांसपत्न्याइत्यर्थः वडिंडिंलोनामग्रहणसहनाब्दतवृद्धेननिर्देशः धामगृहंजगामेतिरुषाहेतु
नाप्रियतमयाकस्मीस्रजाकरतोनावबद्धोपुवापरनापिअत्यंतसंयोगेद्वितीयंचाललतुंनसहेनशशाकतथाहि सहसाद्द्वसानांभयग्रस्ता
नोकिमिवाकिंबाइवप्राद्धोवाक्यालंकारेइवेत्तीषदर्थेयमोमेदोवाक्यालंकारे घ्रिगात्याख्यानेशक्तिंहरतीतिशक्तिहरःहरतेरनुघ

मनोजित्यत्र प्रत्ययः न भवतीति शेषः स्मृतिर्भवति परोक्षवृत्त्यमानोप्यस्तीति वचनात् भवतीति लट् पूर्वी चापौ तां संज्ञा सर्वस्यापि भीरुणां शान्ति
हरत्वादलात् न स्वर्गं वेधोपि न शक्तिहरमिति युक्तं इति सामान्येन समर्थ्य न रूपोर्थी तरन्यासः खंडितेयं नायिका तां तेन्यासंग विह्नते खंडिते
र्ष्याकषायितेति लक्षणात् न नायकस्तु दक्षिणः भय संबंध सहनादि तुल्यो नैकत्र दक्षिणाः इति लक्षणायोगात् इति परः स्वपक्षाचि त्वं खंडितानि
जकांतमागस्कारिणं पल्लवदनैः प्रसादयं तं च तुर्भिः समस्तैनमुपालभतने त्यादिना वयम मुख्यदानयोग्या न खलु किंतु याः सावेवासकौ त्वस्ति
काऽस्य यप सर्वनाम्नाम कच प्राक् टेरित्यकच प्रत्ययः रहो रहसि रहः स्त्रो पांशु चालिंगइत्यमरः त्वां पिबति घ्रानं करोति पाणाने भौवादिकः पा घ्राध्मा
दिनापि बादेशः पातिरक्षति च स्वन्यतो वारपतित्वेत्यर्थः पारतरी श्रदादि त्वाङ्घ्रपोल्लक् तस्ये कामिस्ये स्वसु विठान् पामीति विटं यं पल्लवं विटः
पल्लवे खिंग इति विश्वः ददस्व पद्धदा गार्दनइति भौवादिकाल्लोट् व्रजगह पतो दानाच्छिरापथिरकाल्ला तथा चराद्यौ च्यपमित्युक्तं सह शोरनुरूपयो
र्योगो भवति उभयोरपि विट्टत्वादिति भावः सपत्नकालकारो पं सायमात्रं कतिर्योगे वक्तुनोरनुरूपयोरिति लक्षणात् ५३ तवेति हे कितवधू
र्त वपाय पीने वाहितेः तत्कार्यस्यान्यतराव सिद्धत्वादिति भावः तव संबंधिभिः दितिरूहा व ल्लवाः पुष्पाणि च तान्येव कर्णपूरयंतीति कर्णपू
राः कर्णौ वतंसाः कर्णरायपल्लते नौ स्माकं किं न साध्यं न किंचिदस्तीत्यर्थः गम्यमानसाधनक्रियापेक्षया कर्णपूराणां करणत्वात् तृतीया युक्तं
च न्यासोद्योते न कवलं स्फूयमाणे च क्रियायामिति तु कारकभावस्यापि तु गम्यमानायामिति किं तु नन्वं गजने विदितेर्जने च प्रसिद्धेरितिस
प्तमी समासः तेन च पूजायामिति षष्ठी समासनिषेधान्न च नकंस्य च वर्तमान षष्ठी निर्देश्यः प्राधारत्वविवक्षायां तत्राप्तेः कयोगेष
ष्ठी [illegible] पूरितत्स्य पूर्णानि योगादलमेवेभिरित्यर्थः श्वेतः ३ तर वाक्यार्थस्य पूर्ववाक्यार्थे हेतुत्वेनोपनिबंधाद्वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंग
मलंकारः ५४ मुञ्च इति स्वलिन्नादेर्मुकुरूप हसितां प्रवारणार्थीति पारिहस्यमानामिव स्थितां मेनां कलिकां कोरकनात्वा कलिः कल राम॰ ११
हं च कल्ह च कलहे युगे कलिरिति वैजयंती स्त्री प्रत्ययपत्त्वविवक्षितः स्वेष नोऽस्माकं किं नयं वितरसि हे शठ गृढविप्रियकारिन् गृढविप्रि
यं करोपि पूरितेनित्यपूरमिव ३

यत्नाद्धृ इति दशरूपके तस्याः स्वत्तः प्रियायाः अस्मिन्भवने वसतिमुपगतेन त्वया देववर्त्मानो महान् कलिः कलहो दत्तः स्वदत्तराव महति
कलौ स्थिते किमन्येन त्वया अस्या अपि पूर्वमध्यार्थहेतुकत्वोपाध्यायार्थहेतुकं काव्यलिङ्गं सत्कालिकामिति प्रेषो स्थापितया कोरक क
लहयोर्भेदे भेदरूपातिशयोक्त्यानुप्राणितमिति संकरः ५५ इतीति इत्यादितन्वली उक्तवती अन्या सखी तथाकर्णितं स्फुटितान्मुकुलानि
मनोरमाणि पद्मानीव केसराणि अन्यत्र केसराणी बकुलपुष्पाणि पद्मानि च स्वत्तेन पश्य वराणि नियमितेन पञ्चचत्वतेन निरुद्धनासितानां बकुलेण
नीलोत्पलेन चतुर्बाचसमं प्रगवज्ञान ताडित वती नायिका नायकं लघुषु शः अक्रोगा निर्भयो पथः इति लक्षणात् अत्र पञ्चरूपकरतस्या
त दितुल्यत्वमैपस्योपमयोर सितं बकुलयोरुभयोरपि तात्पर्येन साधनं योगात्वेन प्रकृतत्वात्वे वलपञ्चतात्पर्यात्तुल्ययोगितालङ्कारो न क
५६ विनयतीति प्रसाधिनि प्रियेसुदृशः प्रियायाः दृशोर्लोचनादेकस्मादेवेति भावः कुसुमेषु भवं कौसुमं परागं रजः करात्तद्वेकमिति
भावः राघवरावरज्ञां सितेरभिहतामा पूरे पूरितेन त्वेकेन रजः कतो न किंचित्स्पृष्टमात्रमिति भावः पिपर्तेः पूर्यतेः प्रणाते वीकमेरानिल
उदोषपपूर्वस्येत्स्कारादेशपूर्वो रपथ्यायाः दीर्घ इयतः पूरी अप्राप्यापनद्दस्मादेवदेयादिकाल्कृतरि लिट् पूर्णमित्यपि अत्रान्यतो
रजोविनयस्यान्यत्र राजः प्रणाकारत्वात्वोयोगादकारणत्वमेव पूरणमिति विभावनालंकारः रूपकानुप्राणित इति संकरः ५७ स्फुटमिति
इदं प्रतिपृतेः सपत्न्या अभिधाने नामधेये द्रुमनाम्नानि मणि चारः परमाराकूर्मप्रयापिपने वाभिचरतपजैतैः तस्यमंत्राभिचारमंत्र सरावस्फु ति
टमिति स्फुटं प्रतापघस्मादरतनुः स्त्रीपत्न्याभक्तीमुनासपत्न्यानामधेये नोपहृपद्रुमकुसुमेन द्रुमग्रहणमचिराच्चितत्वयोतनायदेवतानिमं
त्रणादिसंस्काराणावंचोतपपितेन द्रुमकुसुमेनाथ्या हृताः मद्धितपद्भ्योरणापूर्वकं कुसुमताडनमपि मारकं सोऽभिचारमंत्रावसत्पननय
प्याकेवल कुसुमेपितत्प्रसंगादित्वर्थः ५८ समदनमिति प्रणायवतापि प्रियेणासुमध्यमानायाः प्रियायाः अधिकरीं करोति विभक्त्यर्थे व्ययीभावः समद
दनं सकापथ्याकुसुमैः वतंसितेत्यवतंसीकृते सति सपदि लघुतां हीनतामगुरुत्वं च वृजन्त इति समानः हिरण्यस्य विकारो हिरण्मयं दो
मे ति

मा॰टी॰ ऽनाथमनेनेत्यादिना निपातः । तन्मन्ये नं भारो वधूवत्किंचिदपि प्रेम्णा कांतस्य हस्तदत्तं श्लाघ्यं मन्ये नं संभवति । अत्र अन्य-मतान्यमपिहीनं भारप्राप्तं तु मंद न मित्र
७८ यैः लघुत्वगुरुत्वगुणविरोधस्पही नार्यत्वेन परिहारादविरोधाभासभेदः ५८ अवजितमिति विलासवत्याः स्त्रियाः । अवतांकुवलयं कर्णेऽहमनुना
तवाक्ष्णा रुचिरतया सौंदर्येणावजितमित्येवं वक्तव्यात्ततरावचलनजायाऽवनम्रभ्रमररुतत्त्वस्मिषतो त्यर्थः । अधिकर्णं कर्णेश्चाचल्गेऽइवेत्युत्प्रेक्षा ६० अ
वचितेति अवलीनां कुल्यानि अपचितानि पुष्पाणि निरूपातानि कुसुमानि यासां ताः । इत्यर्थः । वल्लीः पुष्पलाभाविहाय कोमलानि माल्यानि मलं तेषा
रयंतीति तासु मलमझधारणा इति धातो णिन्प्रत्यये अन्ते ण्योङी पृषवत्तिषुपदमुपदध्विरे निदधुः । तथाहि मलिनात्मनां दुष्टचित्तानां परिवर्धक्रि
रकालसाहचर्यं न वधानमपयोजकं किंतु मलिनरेवेति भावः । अतः परितः लतात्यागो नाप्यर्थमित्यर्थः । अत्र मलिनात्मनामिति कुसुमागस्य दुष्ट
चित्तत्वेन सहमेदाध्यवसायेनार्थांतरन्यासो त्यापिताद्भवप्रतीतोत्थापितातिशयोक्त्यनुप्राणितेयमित्ति संकरः ६१ अयोत्तरसर्गे जलक्रीडा
वर्णनात् दृष्टोद्यानत्वेनासां वनविहारो मदं वेश्ममातिरेकं सम्रमिकुलकेन दर्शयति स्नेह इत्यादिना शिरसि जाताः शिरसिजाः शिरोरुहाः सम्रम्यांज
नेईः क्लंताद्विवादिनाऽलंकृतेषां पाशाः कलापस्तस्य पातस्तस्य भारादिवेति हेतूत्प्रेक्षा नपादादेरवत्वादयमिति नामनी वयमिति पेष्ये । पीवरा
स्यपादादेप्रयोगः कवेरीदं ऽयात् नितरामतिशयेन अच्छपादानमय्र-यगः नतिमन्दिरं सभागीरूपलानि तानि निरितिविभावनासंबंधः शावमुत्तरत्रा
पियोऽस्ये न तांसत्वमुत्तमत्वीलो वनां पुनद्धे न महतां सांध्रिकतरैवाम् । तदा अग्लानताश्लीरा कांतपवः वपुषि सति ग्लाने यो ति भावः ताः अंगनाव
शाने हिरणपरवेदन ग्लानं ग्लापयतेः कर्तरि क्तः संयोगादेरातो धातोर्यण्वत्व इति निष्ठानत्वं वपुरंगमपकारोत्रैव नमं गलानं नतरारं भ प्रपद्मकांक्षेभ्युत्यो
ऽयेत्यमरः दीर्घा रांग पत्मरंगा मरेरो वेति पूर्वेव बद्धेत्त्रेत्तानामुकुलितनयनैः मुखारविंदैः अन्योन्येक्षाणी संसृष्टिः ६२ अपीमिति पुनः परिचितानां
प्रणयिनां परिष्वंगवनेरमियोगानां गतकुंकुमरेणुभिः अनतरावचिवकसंति वैमल्यात् प्रतिफलितिप्रशीतमरीचेरतस्ती द्वीरश्रमजालानि येषु तैः
अतः सेवध्ये संवेष्यानिशायोक्तिः अतराया विकमरुताभ्यामानमुहहद्भिः कुंकुमायापेयायातपं लंभनादत्तिल्लोहितैरित्यर्थः कपोलैः गंडस्थलैः ६३ रामः
अवासितेति पुनरवसिताः समेणापरिसमाप्ताः ललितक्रियाः सुकुमारचेष्टा अपिपयस्यातेन ललितनतरेणा मदतरेणतभीयसा ननु तरेणावाहो ७८

न   दै
पृगेन पृगेण पुनः सरसैः सान्द्रैः किसलयैरनुरञ्जितैर्बीः अनुरंजनं प्राप्तितैरीर्घुनरक्ताद्द्विगुणारक्ताभासो येषां तैः पुनरक्तमाभिः कलिसर्वैषामिति सकारलो
पः करकमलैः पाणिपंकजैः अत्रैतरञ्जनकरायेत्पाणुनरक्तरक्तत्वं स्वाभाविकमेवतत्रकिशलयरंजरहेनुकत्वमुत्प्रेक्षते इवार्थे वा शब्दः तदुक्तं
त्यापीवपुक्तः ६४ स्मरेति पुनः स्मरेण सरसं सानुरागं यथा तथा पश्चुरुरस्थलेन कठिनविनिमयेन व्यतिहारेण संक्रमितो गराराणोऽनुलेपनं तस्य रागो
नुलेपनरंजनं येषु तैः अतिशयेनोऽतिशयितो यः स्वेदः तस्य संपदा मध्ये विम्बेषु स्वेदात् प्रशमितरेतरं निघर्षैः परस्परं संम्लिष्टैः स्तनयुगलैः ६५ अन्त
नुरिति पुनः अन्तनुना महता कुचभरेण आनतेन नम्रेण प्राणेदेति भावः भूयः पुनरप्यन्तमजनिता ऽऽनतिर्यस्यैतेन शरीरकेण सुकुमारशरी
रेण किं च अनुचिताऽनभ्यस्ता अभ्यस्तेष्वुचितं न्याप्यमित्यमरः तथा गत्यापादचारेणावसादः कार्श्यं तेन यन्निः सहत्वमतनमनत्वं तद्धा
नैः गतुमशक्तैरित्यर्थः इत्रइतिनिः सहाः पचापजंतैनोपसर्गस्यसमासेत्वप्रत्ययः कलनकरोः करिहस्तादवरुबोमहान्तस्तैरूरुभिः सक्थि
भिः सक्थिक्लीवे पुमानूरुरित्यमरः ६६ अपहतेति पुनश्चिरायचिरं हितिगमनेनापहतो नवयावको नवलाक्षारागो येषां तैः पुनस्तैनेव
वितीर्णारागैः सौकुमार्याद्दुत्पातितरागैः परस्परं तस्य भ्रंशविनिवेशवशात् स्थिरन्यासबलात् रागं स्थिरंन्यासंनिवेश्य तदवदम्भेन इतरचा
लनक्रमेणानेत्यर्थः कथमपि महता पत्नेन कथमादित्याप्यं तपत्नगौरभोऽ येरित्यमरः चलन्द्भिश्चरणैः स्थलैः ६७ मुहुरितिनीतविनीभि
रुक्तं धर्मोपलन्हिताभिः स्त्रीभिर्मुहुरित्येवं वनविभ्रमाभिर्वागादनभ्रमणासंगात नदानितराम त्यंतनितरां तम्यतेरांपनाभ्यावेलुङ् नोदातोपदे
शस्यमातस्यानाचमेरितिवद्धिप्रतिषेधः पुरुषैवेतादित्याहमदुतरन्तनवोकोमलाजयलाश्चिपः प्रकृत्याम्लसाः अपचिरमपि प्रवासभाजयेन
क्लिमुतासुतरामलसाः स्पृरिसर्पैः अत्रप्रकृतनैसर्गिकालस्यकथनेनागंतुकस्यकैमुत्यन्यायासिद्धवर्णनात्कर्थापत्तिरलंकारः राकत्रव
स्तुनोभावाध्यवस्तन्यपदापयेत्कैमुत्यन्यायः साम्यादर्थापत्तिरलंक्रियेतिलतलात समभाश्रमचारी वाच्यः समारत्वेदाध्वरसादैः
स्वेदोऽस्मिन्नमर्दनादपइतिलक्षणं ६८ अथपश्चात् तानुभावं स्वेदं वर्णयति प्रथमाभिः अथ तासां स्त्रीणामप्रमजलंप्रथममुज्वलं गंडमंडलेषु मौ
ति

मा॰टी॰ क्ति कामं मुक्ताफलसदृशा मासीत पश्चात् कठिनकुचतटाग्रपातित्वात् अथ पतनानंतरं शतं शर्कराः शतशर्करं समाहारे द्विगुरेकवचनं वा
१८ दावत्त इति नपुंसकत्वं तस्य भावस्तत्ता तां शतशर्करतां शतशर्करत्वं गताम अत्रैकस्यैव अजलस्य क्रमेणानेकाश्रयसंबंध
निबंधनात्पर्यायालंकारभेदः क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारे वर्तते यदि एकस्मिन्नथवानेकं पर्यायालंकृतिर्मते तिलकरणात् द्वे
अमेमि कुचमंडलमविकलतशोभमित्याह विपुलकमिति यो वनोद्धतानां कामिनीनां कुचयुगं पुलकरहितमपि घनपुलकोद्
द्गमेन सांद्ररोमोद्गमेन कोमलं सदिति विरोधः विपुलं विस्तृतं तदेव विपुलकमित्यविरोधः प्रियैः प्रकामं परितो मलनस्येति परिमले
नत्कृतं परिमलितं मलिनीकृतं न भवति अथ च स्वच्छं स्वं मलमेव चकास्ति इति विरोधः परिमलं च कृतं परिमलितमित्यविरोधः मत्यंतातंत्
करोतीति शोभि कर्मशीलः शाविष्ठ बन्धादवेविरामतो लुक् अथ विशेषालंकारसंसृष्टिः १० अथैकस्याः प्रियकंठावलंबनमपमा
के नं भावमेनाह अविरतेति अविरतोपः कुसुमानामुपचयो हस्तेनावलंबनं हस्तादानं चौरस्ते येष्विति पनप्रत्ययः तेन यः स्वेदस्तस्मा
दुपकंठं प्रियकंठे विभक्त्यर्थे व्ययीभावः निहिते भुजलते यया तया विपुलतरो निरंतरमवलग्नो संश्लिष्टो चयोस्तनो ताभ्यां पिहितं
छादितं प्रियस्य वक्षो यया तया सकपाल्हिदा ललं वेल्लंविकृतभावेलिट ११ अथापरस्याः स्वांगभंगाख्यमनुभावांतरमाह अभिमतमि
तिसुतनुः काचित् नवीनो तोगुणवचनादिति विकल्पादनीकाश्रमिमतमभिमतः प्रियमभीप्सर्थः उन्नतिविनमोनत्ये नप्रतीतंविदेमी
वाप्यग्रहितोभोगप्रत्यया पार्श्वे निधानत्वाभावः निपातितः कुचयुगमस्मन्मय्य कलितं गमंगोगात्र विजृंभमाणयानया विज्ञितेमित्या
वेष्टितेयाः बन्धौ भुजलते यया सा नव्यतप्रेति कपूर्जमच्छलेन अमाप नोदकवेष्टाव्याजेनेत्यर्थः अभिलषितमालिंगनाद्यभिला
षंव्यवस्तुतप्रकटितवती वरोतेर्लेड् प्रोढोपमुग्धका १२ अथैकस्याश्चिन्मुग्धायाः प्रियचापलोक्तिघाराखेदे कुमं प्रकटयतिहि राम॰
मत्तवेति हिमसदृशो हिमकराणिभानप्रमोदविंदुन्स्वेदविंदुनःत्यर्थः मेयोदने त्यादिना उदकस्योदादेशः अपनय तापिलप्र १८

मार्गपतितवत्तु तत्परतात्पर्यमिति भावः तरलितेन पृथुना न तनोष्ठ्यबध्वाः कुचौ कलशाविव तौ च किशोरकाविवोल्लसनसाम्यादश्वशावाविव अश्व
शावः किशोरकः तौ कुचकलशकिशोरकौ उपमानपूर्वपदोपमितसमासः कथं चित्तजेनेशेन संप्रतिनिषेधमेव स्पर्धः तरलतया चपलत
त या उत्सुकौ च त्वरर्थः पश्यशात संशोत्सुकौ उत्सुकः कमिता लिंगनमुग्धे ॥ १३ ॥ अथ पद्मसर्गीतास्वेदोद्गमं वर्णयति गत्वेति प्रवदत्पदवसरितस्तासां
स्वेदाम्बुपूरः प्रवाहः जघनमेव पुलिनं तत्र ऊर्ध्वं गत्वा रुद्धः अधारतो मध्यप्रदेशो वलग्नभागः प्रवाहदेशमध्येन सः उरवः एवं द्रुमाभु
जाता वलनाते च तास्तताः उरुदुमभुजलताः आक्रामन् पूर्णां पूरितं नाभीनामैव ह्रदानां अन्तरम्यं तरमतो मध्यो वापेनसः पूर्णनाभीह्रदान्तरे फणा
मक्रान्तं वायुर्वा ति पूरे सर्पिता लक्ष्मीत्ताः यादांतेत्यादिना लुगिट् प्रतिषेधः निवातं उष्णो रू‍न्नतो कुचावेव तटे तत्यो भुवं प्रदेश मुच्च स्वरोमकू
पानरोमरंध्राणि तान्येव कूपान् प्लावयन् पूरयन् गंस्यस्यानि कतोलभागान् उन्नतभुभागाम् प्राप अवपतितसरित्वस्य तदवयवे
धिवावयवानां चरूपारां समस्तवस्तु विषयपस्यावयवरूपकं केवला नुप्राणितं मंदाक्रांता जलधिरवं युगे स्तीनतौ मुरुचेतिलक्षणात् ॥ १४
एवमवधप्रमानुभावं स्वेदोद्गमं वर्णयित्वा तत्फलमभूतं जलविहारेच्छामासां दर्शयति प्रियैरिति यदाऽऽगना नं प्रिय करपरिम्लानगात
प्रियकरस्पर्शात मजेर्घर्म स्वेदतोयोदयश्रीः स्वेदोद्गमसंपत पुनर्भूयो व्यधिकाराबभूततदा स्नानशोभा अंगनाकान्तयः वपुषि
स्नानेषीति भावः ताः अंगनावने विहरणखेदेनस्नानंस्नापतेः कतीरि क्तः संयोगादेरीतो धरावनन्तइति निष्टानत्वं वपुरंगं अवयकान्त्येन तोधा
मंगलानां तरारंभ प्रश्नकात्स्मिप्रवोधो चेत्समरः अंबोभिरभिषेक्तुं ईषुरिष्ट्वेति स्मर्इ षेलिटि अत्र पूर्ववीक्यस्यो त्तर वाक्यार्थहेतुकत्वे
ति नोपन्यस्तौ वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः मालिनीवृत्तमुक्तं ॥ १५ इति श्रीपदवाक्यप्रमाणपारावारीणश्रीमहोपाध्याय को
लाचलमल्लिनाथसूरिविरचितायां सर्वंकषाख्यायां माघव्याख्यायां सप्तमः सर्गः ॥ अथ वपुरभिषेक्तुं तास्तदंभोभिरीषुरित्युक्तं
तदेव वर्णयितुमारभते अयासादिति अथ तरलतने पृथुतरकुचैरिति माघहेलातिलन्नदिः नवाभिः प्रमप्रकासे वीशाद्यपमा

मा॰ टी॰ नैःस्तनशब्द इति धातोर्लट्शत्रादेशः अविकचलोचनारविंदैः अमनिमिलितानि पद्मैः आपासाद्य न विहरणे वेदनातां तानां योषितां तैः स
॥८०॥ मूहैः कर्तृभिः उच्चैः निमिनानि मिनिति प्रानिकुमिजले परा धातोः कर्मणि क्तः तथैव चलंति पदानि यस्मिन् कर्मणि तत्तथा उत्क्षेपलाश
तया भुवि वलाद्दानुष्यमाना चरामि त्यर्थः अभ्यंभे नभः प्रति कथमपि पूर्वे ल्पेप्र चलितं भावे लिट् स्वभावोक्तिरलंकारः स्वभावोक्तिर
सौ चारुयथावद्वस्तुवर्णनमिति लक्षणात् अस्मिन्सर्गे प्रहर्षिणी वृत्तं म्नौ ज्रौ गस्त्रिदशयतिः प्रहर्षिणीयं १ यांतीनामिति समंक्षिप्तो पं
यांतीनां आक्षीनयो नेमइतिवैकल्पिको नुमागमः असितभ्रुवां स्त्रीणां अंशानां नतत्वाद्धेतोः नितांतमहत्यंतरे अव कासेसत्यपि विपुलतया हेतुना
मिथःसंसक्तैरन्योन्यश्लिष्टैर्नितंबैर्वहद्भिर्विस्तृतमपि तद्वर्त्म संबाध्यते इति संबाधं शंकटं नातु संबाधइत्यमरः पद्यं तस्यापि विशेष्यलिंगत्वे संबा
धमनुवर्तत इति भाष्यकारादि प्रयोगादिष्यते वद्भूनतां सत्वमितंबवैपुल्योत्तरांसौंदर्यमिति ध्वन्यते असंबाधेपि संबाधेपि संबंधातिशयोक्तिः २ श
नीरंध्रेरिति नीरंध्रैः सांद्रैः द्रुमैः शिशिरां भुवं ब्रजंतीर्नगच्छंती लताश्रीः अतुहिनरश्मिरुत्सामः तरामनिलेनाकुलीकृतानां चालितानां शाखानां
नीरंध्रत्वेपि मरुदनिलचालनजनितैः रवकाशैर्मुहुः कौतुकादेतस्मुखादेव साशंकं परदारत्वात् सभयमित्यर्थः करैः पस्पर्श स्पृष्टवान् चलेनाकर
णहेतुकस्यतपनकरस्पर्शस्योत्सुक्यहेतुकत्वोत्प्रेक्षणाद्धेतूत्प्रेक्षा ३ अपकस्याश्चिद्धृतं क्षतानपत्रं चंदूरुल्लेखेनोत्प्रेक्षितेरा कस्या इति
वदनसरोजेन स्त्रीमुखपंकजेन निर्जितस्त्रीकृद्रमादत्तेन वदनसरोजस्य चंद्रविजयासरोजातावैलक्ष्यं चंद्रस्यातिकष्टत्वे चोक्तं अतएव सेवाये
तत्सेवनार्थमागत्य तपनकरैः करालिताया भीषिताया पीडिताया इत्यर्थः करालो भीषणोन्यवदिति विश्वः रात्तेन सेवावकाशो दर्शितः राकस्यां क
स्याश्चिदंगनायाः सपदि आतपत्रतां रावसीत्तोल्लवारतात्वं स्वयमेव क्षितात् तपत्रं विभ्राणः सन् प्रियं चकार इति क्रियास्वरूपोत्प्रेक्षा पराजितः कया
चित्सेविताया जेतुः चित्तमुपार्जयतीतिभावः ४ स्वयमिति राजाङ्कितोरुपरिरंभिकाया मूर्धितत्वं स्वकीयमुत्तरीयं वितन्वता विस्तारयता कौतेनाप्रेयसा रामः
प्रतिपदंपदेपदेवारितआतपो यस्याः अपरस्याः कस्याश्चिदंगनायाः सच्छत्रात् छत्रयुक्तादपरविलासिनी समूत्तसकाशात् पंचमीविभक्तिरिति ॥८०॥
६

वेलस्थात्यराज्यतमंनसः संकोचाद्धेतोर्योग्यात्‌। व्युत्क्रान्ते नाभिघातेन विलोलं यथा तथा आम्रु अपम्रु इति रित्यर्थः ८ स्नाति

पंचमी अधिकतराच्छाया यत्रातपः कांतिस्तत्र तदासीत्तच्छन्नच्छायातोपि कांतस्वहस्तधृतोत्तरीयच्छायैवानन्यसाधारणा यस्या पसीनु रवकांतिस्तस्या रा
वमभूयसीति भावः छायात्वेनातपे कांताविस्मरः एतेन सच्छत्रास्याधिकाच्छायेति विरोधोपि निरस्त इति विरोधाभासोऽलंकारः ५ संस्पर्शमिति कर
तलेलग्नो वल्लभो यस्यास्तत्र हस्तेन तद्धस्तग्रहीत्वा गच्छंत्या इत्यर्थः अतएव नीरन्ध्राद्याः सर्वांगे संस्पर्शप्रभवेन प्रियांगसंगसंभवेन सुखेनोपचीयमा
ख नेपोषं गमिते सति अन्तरावगाढतां दृढत्वं व्रजत्यपि विगलितनीविसुंदरवस्त्रात् विश्लिष्टग्रंथिकौशेयं दुकूलं अजस्रं सस्वेसेस्रस्तरा बाहुस्याहर्षित
रोमांचा इत्यगच्छतीरिति ह्रस्याहंसांगनाः अत्र संभ्रमं द्रागच्छती त्रस्तास्तन्वीः स्त्रीरवेदृपविस्मयं त्योगति सौष्ठवादिस्मयवत्योगतानि स्वयंलीलागमनानि
न विदांचिरे न चक्रुः लज्जयेति भावः तथाहि अपरेराजितं स्वगुरांबुध्वायीत्यर्थः करावकोवाऽपत्रपः सन् कैमविः कुर्वीत प्रकाशयेत् न कश्चिदपीत्य म
र्थः इदुपथस्य चापत्यस्येति विसर्जनीयपत्वं अत्रातिरक्ताविवेकित्वातिशयोक्त्या वागविकारणानिषेधः तत्समर्थनार्थो यमर्थांतरन्यासः ९ श्रीम
न्दिरिति श्रीमद्भिः शोभावद्भिः निविडावहं सौनितंव विवाः कटिप्रस्थाद्भागा येषांतैः माधववधूनां सामाधवीनां हरिवधूनां आरुह्यतइ
ति आरोहैः कटिपुरोभागैर्जघनेर्जितपुलिनाभिजित सैकतानि सिंधोरवरोधनानि समुद्रमहिष्यः नद्यइत्यर्थः नूनं नदीनां स्वाभाविकपाषाणा सव
रिति लितामुंगतैः वैलक्ष्यहेतुकलोब्रलगत्दुराहेतुः स्वेदा ८ मुक्ताभिः स्त्रीलोकः स्त्रीजनः कतीसलिलरयेणास्ताः ताभिर्मुक्ताभिरुरस्थाभिर्मुक्ता
भिर्मौक्तिकैः अथ मौक्तिकमुक्तेत्यमरः कृतरुचिकृतशोभं नदीनां सिकतामयं सैकतंपुलिनं तोयोत्थितं तत्पुलिनं सैकतं सिकतामयमित्यमरः
सिकताशर्कराभ्यां चेत्यणप्रत्ययः विगलितैः विशीर्णैः हारैः श्रारुभिः स्वैः पल्यंकैः शयनैः शयनं मंचपर्यंकपल्यंकाः खट्वयासमाइत्यमरः तुल्यं
सदृशं पारिकल्पयांचकार ममे उपमेयं प्रस्ताः ८ आघ्रायेति भृंगैः कर्तृभिः स्मरमजमध्वस्मनोत्थं अनिद्यगंधस्य माध्यगंधस्य वध्वं सह चरंत
दंतमित्यर्थः अंगनानां निश्वासस्वसनं निश्वासमारुतं अस्त्रमयप्रसिद्धं आघ्राय अरतोपभवाः आरताः सुमनसं पुष्पाणि तेनैषिरेनैष्टाः इष
इच्छायांकर्मणि लिट् अनुचितोपमकांडेः परिचितपरित्यागइत्यत्रआहविशेषं कामयतइति विशेषकामः शीतिकाभिलाला वरैःस्योऽसाइ

मा॰टी॰ त्रिणाप्रत्ययः कश्चिच्चित्राङ्गणापतिनकोपीत्यर्थः अर्थान्तरन्यासः ११ आपात्यामिति निजपवनेनावनादपांत्यामागतानांसशंकं सभयं अपरशि
८१ रंवस्त्रीजातिरीवहितांभरेण प्रवद्धतमाच्छादयंतंमपूर्वं पुरः आलोक्य कामिन्यः प्रियेष्वनार्जवं कौटिल्यं प्रदधुः विश्वासवत्यः
कुटिलाः पुरु..षा इति निष्क्रियकुशिलर्थः दधातेर्लुङि गातिस्थेत्यादिना सिचो लुक् आत इति उसादेशः अदंतरोरूपसर्गेव वृत्तिवत्
ध्येति पूर्व्वं दधस्य धातोः प्राक् प्रयोगः ११ आलापैरिति माधवीनां आलापैः कर्तृभिः माधुर्याज्जितास्तुलितरवाणि तिरस्कृतरवाणि अमल
पतत्रिणां हंसानां कुलानि उत्पलावलीष्वंतर्भीमंतर्द्धानमुपपपुः अंतःशब्दस्य विधिसमासेष्वुपसर्गसंज्ञा वक्तव्येत्यंतःशब्दस्योपसर्ग
ग त्वादातश्चोपसर्गे इत्यङ्प्रत्ययः पुनश्चैतदित्याह परेण जितः कइव इवशब्दो वाक्यालंकारे पुरोजेतुः अग्रेप्रादुःष्यात् प्रादुर्भवेत्
उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्चपर इति षत्वं अर्थान्तरन्यासः १२ मुग्धापा इति दयिततमेन प्रियतमेन निःशंकं निर्विचारं चुंबिता
या दष्टाया स्मरललितेषु चुंबनाद्यनंतरकृत्येषु सीत्कारादि कामचेष्टितेषु मुग्धायाः कृठायाचक्रवाक्याः समचिंतंयोग्यं सीत्काररूपं उ
त्तरं कृत्यंतरूस्यः स्वपं प्रारोज्ञानभिविधृतहस्ताः सत्योविधुः तादात्म्यभावनयास्वयंदृष्टा इव सीत्कारसंबंधेसंबंधातिशयोक्त्यात
त्रासामुद्दीपकमासीदित्युक्तं १३ उत्क्षिप्तेति अनुपानंतरमुत्क्षिप्तं स्फुटितसरोरुहविकचारविंदमेवार्घ्यमर्घ्यद्रव्यं यस्मिन्कर्मणि तत्
यथा तथा सरस्ते हंसविहंगरुतैरालपंतीस्वागतादिवचनं व्याहरंतीव स्थिता इत्युत्प्रेक्षा फेनइवहासस्तेनसहिता सफेनहासा स्मितपूर्वा
भिभाषिणीत्यर्थः सरसीपुष्करिणी प्रोत्या नारीणां ऊर्मिभिरेव हस्तैः पाद्यं पादोदकं वटनुत्रिच्छ्चीमर्घ्यो हि पादपचारिणीत्यमरः पादार्घा
भ्यां चेति यत्प्रत्ययः व्यनतनुलेव इनिरूपकानुप्राणितोत्प्रेक्षा दयसंकरः सापेक्षत्वात् १४ नित्यापा इति क्षितिभृतविहृद्गोनरकद्विषो
हरेर्महिष्यः करांगैः पाणिपल्लवैः करशोणरागेणारुणेन इद्व्वा ब्राह्मिवंसाभारमाचमन्त्याः पाः सदातन्याः निजवसतेः स्वानासादरविंद राम
तोऽरविंदानि रासिरेनिष्क्रमयांचक्रुः निष्क्रमंत्येतिपरत् उपसर्गादस्यत्यूहोर्वेतिविकल्पादात्मनेपदं अनेनजरासेनास्याः प्रियः साप ८१

लेसपत्नीत्वं ब्रासनगादित्वात् यमवृत्यपः व्यक्तत्वं निन्द्यः व्याक्षीच कुरित्यर्थः अवक्रीशब्देन रमाशोभयोरभेदाध्यवसायेन क्रीनिरासस्य सा
पत्न्य व्यक्तीकरणार्थत्वोत्स्वेते पप्रतिभो व्यापितातिशयोत्यन्न प्रारातेर्यं फलोत्प्रेक्षेति संकरः १५ आस्कंदनिति भीमत्वः प्रवेशभीरवो
योषितः प्रियकरे धीयेमाराहस्तात्प्रियकरावलंबाः सत्यपावत कथमपि नास्कंदन न प्राविशन् तावत्संक्रांतप्रतिमतया संक्रांतप्रतिवि
वत्तपातदंवकन्ह्येौ स्स्कयाद्भुत्कंठत्तपालरितममूरं तर्दध्याविवर्ध्वतंप्रायेशपादिवेत्यर्थः प्रतिविंबप्रक्रमणादं तर्धानोत्प्रेक्षालाणत्र
क्रियानिमित्तक्रियास्वरूपोत्प्रेक्षा १६ ताइति ताकामिन्यः कंमपि न कामुकस्य मनइव तज्जलं पूर्वं प्रपमं स्तचकितं सभयं यथा तथागा
ध्यमुत्तानमागम व्यागमनेनत्वात्वा पुरः प्रविश्य वृषमुखेन गाधमेतदिति परामर्शेयेत्यर्थः अन्यत्र दत्तमुखेन त्रात्वेत्यर्थः अपर्याने तरं
तदुपदेदपदं कृत्वा पदन्यस्य अन्यत्र तु स्वपंसंभावरणादिकं कृत्वेत्यर्थः अंतराभ्यंतराभ्यंतरमविशंत्य प्रविष्टाः सत्यः अन्यत्र रहस्यक
मेशाप्रवताइत्यर्थः सरागाः सानुरागे अत्र अंगेगात्रैरनरंजयांबभूवुः तद्वशीकृतं चक्रुः अन्यत्र रंजयांचक्रुरित्यर्थः श्लेषसंकीर्णोपमा १७
संदोभमितिमहेमकुंभपत्नीभाजातात्स्तद्दृशाम्नीभाजेत्यर्थः अन्तरावसंभवद्वस्तुसंबंधो निदर्शनालंकारः कुचयुगलेन उत्थितेनेति भावः
पयासिमुहुः संतोभं [illegible] नीयमाने प्राप्यमाने सति रथांगनाम्नोयुगं चक्रवाकयुगलं विश्लेषवियोगमगमत् वैगसदृशमपीतिभावः तथाहि यो
उद्धतउन्नतोवतपत्रउद्धतेवतंवर्तनं यस्येति उद्धतस्त्र अन्यत्र उद्धतवतउन्मार्गवर्तीति यावत् सकइवकोवा परेषांसुखकरः न कोपीत्यर्थः
अयंच श्लेषमूलातिशयोक्तिजीवितो र्थांतरन्यासः १८ आसीनेति शीतंन सहतइति शीतालुः शीतभीरुः शीतोलाभ्यातदसहनइत्या
लवबक्तव्याः अनंतरावसरासैंप्रवेष्टुं अनभिलाषुकाः अनरावतट मुवि आसीनाउपविष्टाः आसेकतरिशानच्चईदासइतीकारः रंभेक
दलीस्तंभाविवोरूयस्याः सारंभोरूः स्त्रीऊरूत्तरपदादौपम्येइत्यूङ्प्रत्ययः सलिलगतेनस्वयं सलिलं प्रविष्टेन भर्त्रा विलासान् अन्यत्र
अवतारितु २

ना॰ टी॰ क्रीडाः इति तं स्थिते निशाधः करयुगं धु नानाकं व पंक्तीध्वनो तैः कतेरिमानच्प्रत्ययः सिध्यते स्त्रासिका १९ नेति अमुना समं अनेन भर्त्रा स
८२ ह सरोवगाहं मगाहितुं स्वरति स्मृति स्पृहति धृ स्पृहितो वेति विकल्पान्नागमः नेहं नीलजायाः स्निह्यती नञर्थस्य नः शब्दस्य स्मृपे
ति समासः नञ्समासो वा अपसरवीभिः प्रतिनलं रोधस्तो रोधसः पंचम्यास्तसिल् ईरितान् आनवो ढामयेन चकिते तेरां संभ्रांत दृष्टि
रंभर्ती व यया तया वो ढौरंभां ध्रुव्यत आलिंगितं च वलीक्षिप आलिंगनइति धातोः ल्युट् छ्रुः कसः प्रत्ययः न धार्ष्ट्यादोषापत्तिरित्याह विपदि
अपातिक्रांता भूमिरतिभूमिः अमर्यादानदृष्टिता अपकर्षे ले नास्ति मर्यादेति न्यायादित्यभावः प्रपर्यांतरन्यासः २० तिष्ठंतमिति
सुतनुः सुभांगी अंससप्रमाणमस्य तत्समात्रे अंससप्रमाणे प्रमाणे दघ्नसचदघ्नञ्मात्रचः प्रत्ययः पपति तिष्ठंतं पुमांसं तत्पयः प्राप्य इति मात्रच्
नो पि सौभः प्रमाणे मस्य न दघ्नं तत्प्रमाणं प्रमाणात् दघ्नच्प्रत्ययः अवैनी जानती किल तथा संभावयंती त्वर्थः बाला संभावनयोः
किलेत्यमरः अवप् दीदिराः प्रातरिट् इत्तो दारीप्रसादेशः इति तच्छेते ती पृकिल शब्दस्यालीकार्थत्वे मोग्ध्याविरोधेः अतराव मे
मध्याद् विवेकाद् भीतिमीका सती अन्येतं पुमांसमतिगतं तु भि एव इष्ठा तिस्म अमनापुंसानिमज्जती तितुनामा क्षिप्यापि
ष्ट २१ आनाभेरिति नतमंबुवाहिनी यासरसि आनाभेर्नाभिपर्यंतं आङ् मर्यादायामिति विभाषोरिति विकल्पाद् समासः अवगाढे प्रविष्टे सति
गाहैः कर्मणि क्तः अपसरणमपक्रमात् ज्वालनादिव्यपिपाठात् घञ् प्रत्ययः तरंगैरेव हस्तैः उद्धाटो पस्मास्ती पुष्कापितुं न
ति मरस्तनयुगमध्य रोहि अधिरूढं मितुं कपाद प्रसारणात् पादादित्यभावः रोहतेः कर्मणि ल्युट् अपवानपा हीत्यर्थः लब्धस्पर्श
नो लब्धप्रवेशानामित्यर्थः कृतः कुत्रलावेविभक्तिकलत्तिः व्यवस्थान वीदामवतिनकुत्रापीत्यर्थः प्रावेशासर्वेष्वासंभवत्वे ब्रह्मचारिणा
रावेति भावः अचापल्यादितिद्वयोरपि लौल्यपोरमेदाध्यवसायमूलातिशयो अथातरंग हस्तैरतिरूपेणासरासिकानित्व प्रतीतेः समा राम॰
सोक्ति तदपजीविचार्यांतरन्यासः इति संसृष्टिः २२ वांनानामिलोलोर्मिचलोर्मिरा ततीपादिषुभाषितपंस्कं पुवद्भाव स्येति वि ८२
ति

कल्याणपुंवन्दावः पपासि महोत्पलस्मरविंदं कलेः प्ररविंदं महोत्पलमित्यमरः कांतानां मुखेरुच्या) हमे कमे वनापास्तो किं तु कुवलयमप्यपास्तमि
तिसंहर्षात्संतोषाद्वेतोरालिङ्गने गीपतत्प्रलिङ्गतरूपंगानं कुर्वन् इति रूपकं इत्यंमन्दतलदत्ताइति नतीयाननलेन दुःखं पंचभिः सहेतित्याया
देन त्यतिस्मिवच्चत्र ऊर्मिचलनहेतुके महोत्पल चालनेसालिनाहर्षहेतु कस्मान्नैत्वो प्रेनाा न क्रियाभिमित क्रियास्वरूपो प्रेक्षा
वीच्या २३ तस्यंनीति चलाः शफर्यो यानुक्रमत्याङ्गोष्ठीतु शफरीद्वयोरिव मरस्तेर्विघटिता ऊरू यस्याः सा प्रतरा वन्यसंनीति स्यंतीवा
प्राशेत्यादिना विकल्पेन स्यानिष्ठा तरिणद् वामोसुंदरावूरू यस्यां वामोरूः स्त्री संहितशफल दत्ता वामादेश्च पूङ् इत्यपः विस्तस्य विला
सस्यातिशयमापत्याहिरमत्योहे तोर्विनापिकारणं विनापि पघ्रविने त्यादिना विकल्पात्पंचमी लीलाभिर्विलासैः प्रसभं कामं तुष्यं
तिविलुंभते प्रहोनिःकारणात्तोमादा प्रयमित्यर्थः कारणो मतिकिमवयं व्ययव्यवप्रक्रमानिः कारण लोभ कथनात् सकारणात्तोभस्यक मु
त्पन्यायात्व ध्ववर्णनाद्दीपनिरलंकारः दंडापूपिकायार्थात रस्यापतनमर्थापत्तिरिति सूत्रे २४ प्राक्षेपेति प्रयानं तरमाक्रषाः प्र
तनवोवपुष्येवलतापेक्षेस्तरभिदः लवमानैः प्रसतानाश्रायतावितोलाश्च वाहवरा वपक्षा गरुतोपेषां तैरिति जारिप्यमीस्व पक्षवत्वस
नदेवपवेष्टपचारः ऊरुभिर्महमिदद्यौ विततोस्त्री शांउरोजैरेव गंडशैलैर्गिरिच्युतैः स्थूलोपलैः तस्य सरावश्रहाराः वक्षस्यस्तादंभः
स्रवेणभिः तोभितंतु मनने संपिनाचालुग्नातेः कर्मणात्तुङ्समस्तवस्तु विभ्रमं सावयवरूपकम् २५ गांभीर्याभिमानि गांभीर्यमगाध्यत्व
म्रविकारत्वं च यद्यपि गंभीरः सन्नपिरं तु विहर्तुं संगं प्राप्तुं वांगनाभिः जघन विघट्टने नजघनसंघर्षेण प्रक्षोभं चलनं चित्त विकार त्वं
नीतः प्रतरावविकसितं वारिजमाननमिव बाननं यस्य सः प्रभांसिध्वीवंतेऽस्मिन्निति तांभोधिः जलाशयः कश्चित्सुमोऽश्च ननुत्यो
गम्यते कर्मणापध्यिकरणो चेति क्विप्रत्ययः सपदि मर्यादां सीमानमोचितोचविलंघ्ययांवभूव तं लंघितवान् धीरोऽपि स्त्रीसन्निकर्षा

पीदि कश्चिद्विलासीव कसहवासिनां वकसहचारिणां पद्मानामित्यर्थः विलासमनुभवता द्योतनार्थमित्यर्थनिर्देशः १२

मा॰ टी॰ धिक्रीयते इति भावः अत्र गांभीर्यकलितो भोग्यविशेषरामामात्रसाम्यात् प्रकृतविशेषपुरुषप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः सा च प्रतीयमानभे
८३ दाध्यवसायमूलातिशयोक्त्यनुप्राणितेति संकरः २६ आदानुमितिसरस्थितिविततौः उन्नामितौः चलं स्पन्दशिरवा अग्रात्पेयांगुलपोपस्पतं
नच्छनत्क्रेति कपूलदमीवानवशोभावान् मार्दुधा या फ्नमतो वीपवादिन्य इतिमतुपो मकारस्य वत्वं कस्यापि कस्यचित्ले शहस्तः केशपाशः प
द्दहस्तपक्षकलापाद्याः कचार्द इत्यमरः हस्तादिति करमध्यवन्यते आरात्समीपे अवयातं मंतमंगनदयितमादानुमितवोर्मीर्यां लतामिराभि
प्रसार्यमाणोऽभितो ध्यापार्यमाणाः सन्नदराज अत्रादानुमितप्रसार्यमाणाः इतिप्रसारणस्यादानत्वोत्प्रेक्षा तारादिपदं क्रियानिमित्तक्रिया
फलोत्प्रेक्षा सा च चलदङ्गुलिरवांगुलिक इति रूपकानुप्राणिता या हस्तादितिश्लेषमूलपायान्यस्य कलापस्य प्रतीयमानात्वेनात्र्योद्भे दे
देऽभेदरूपातिशयोक्त्यानितिप्य्रद्वेति संकरः २१ उन्निद्रेति उन्निद्रं यत्प्रियकं असनकुसुमं सर्जकासनवंधूकपुष्पप्रियकजीवकाइत्य
मरः तद्विन मनोरमं कनकगौरमित्यर्थः रमतपोऽवपुः सरसिप्रकाशमेवजन्लमग्नमपि वेमन्यालादपमेवरेजेतत्या हिजलो घोजल
प्रौजन्लसंघोमूर्धजनमण्डलनीरमेदाते आक्रामन्नाबूरावन्नपि अनन्यया धिद्धिपन्नपि विमलनयावेमन्येन भुक्तानांमधुब्रा
नांतिरस्क्रियाये तिरोधानात परिभावनाच्चानंसमर्थौ नभवति हि श्लेषमूलाया भेदेऽभेदरूपातिशयोक्त्यनुप्राणितोप
तरन्यासः २८ किमित्ति सरस्याः रादेतन पुरोवर्ति तावत्सरोजं किं आहोस्वित् तु लप्रवस्यानुमुखमवभासत इति तयोः संशयप्यसंदि
ग्धशीः त्कोल्पपत्रपञ्चजविति अब्दुपत्रदेष्टः परोक्षैर प्रत्यक्षैरनुभवनैरविद्यमानेरितिपावत विवेके विलासैरित्यर्थः प
यपि विवेको नादवित्तिरेत्युक्तं तथापि विशेषवाचि आसामान्यलक्षणोत्पदोऽनिश्चिकाय विशेषदर्शनान्म रवमेव तनिश्च रामः
नवानित्यर्थः संदेहालंकारो यविशेषो विपयिणत्रसादृश्यात्कविसंगमात् संदेहगोचरीस्यातां संदेहालं कृतिष्मतेति लक्षणात् ८३

त्सोप्यंतेनिरुपायोऽन्नैर्नियम्यते: २२ अथ जलक्रीडासंभ्रमानाह मृगाराणीति द्रुतेन । तत्र निषेके नकनके नोज्ज्वलानि लिप्तानीत्य
वृ र्थः मृगाराशिक्रीडायां आशिषं गंधमुत्वेशिखरे चिह्नेक्रीडांबुयंत्रक इति विमृश्यः गंधाः कुंकुमादिगंधद्रव्याणि । अतरावकंसिवहुतं
चगंधस्तु सौरभेन्नस्येगंध केवली लेशप्रयोः सएव द्रव्यवचनो बहुत्वे पुंस्येव स्त्रनं दृत्यभिधानात् पृथुविशालं कुचकुंभसंगिकुचावर
णं कुसुंभेनरक्तं कौसुंभं तेन रक्तं रागादि । एणप्रत्ययः वासोवस्त्रं मृद्वीकायाः विकारो माध्वीकं दूर्वाभवाद्यवीकागोस्तनीद्राक्षाइत्यम
रः किंच प्रियतमसन्निधानं सर्वसाफल्यकारणमिति भावः इत्येतानि नारीणां जलकेलिसाधनानि जलक्रीडोपायाः । प्राप्तं चंद्री
पकसंपत्तिरूपा अत्र मृगादीनां केलिसाधनत्वरूपतुल्यधर्मयोगात् प्रकृतानां वाच्यकेवलप्रकृतगोचरा तुल्ययोगिता ३ उत्तुंगादि
न तिअनिलेन वेगानिलैश्चलांशुकाः चलद्वसना अंगना उत्तुंगनितंबाः ताभ्यदपदर्शिनां मयोन्नेदानां अन्नतोयां किं नाम नस्यपिः प्रियाणां चे
तोभिः सहतेषां तेष्वेवावधानादिति भावः गुरुभिर्गुर्वीभिः बालोगुणावचनादिति विकल्पाद नीकारः श्रोणिभिः हेतुना अवतीर्णमंदमु
तु त्पतंत्यः तोयेषु द्रुततरं निपेतुः गुरुत्वस्य पतनहेतुत्वाद्रुतपतनविरोधित्वाच्च शीघ्रपातोमंदोत्पतनं चेति भावः अत्र प्रियचेतःपाता
गनापातयोः कार्यकारणयोः सहभाविनोः सहभावोक्तेः कार्यकारणयोः व्यावापदि विध्वंसनरूपातिशयोक्तिरुपजीविना सहो
क्तिरलंकारः सहार्थेनान्वयो यत्र भवेदतिशयोक्तितः कल्पितो पमास्य पर्यतासा सहोक्तिरिहोच्यत इति लक्षणात् चेतोवत्ये तु रित्यौ
पम्यकल्पनया कार्यगतो मत्वभावप्रतीतेर्व्यमतकारहस्यतात्कालिकामुकचलनादि सूक्ष्मस्वभावविशेषप्रकाशना
त्स्वभावोक्तिरुक्तेति संसृष्टिः ३१ मुग्धत्वादीति मुग्धत्वान्मृदुत्वाद्विहिताः केनवप्रयोगामुखसेचनादिकपणचरणानियाभिस्ताः
अतरावसपदि पराजयं गच्छंत्यस्तानरूपाः कांतैः सहाभिसरणां स्वयमभिगमनं ग्लहो द्यूतं परोपस्यांतां परगोदे प्रग्लहइत्यम

मा॰टी॰ रः अन्येषु गल्लह इति ग्रहे रेखा नरो लत्वनिपातः अप्रत्ययपदत्यह हं हानि क्विगमन्त्वं त्वेव सिद्ध इति केचित् अन्ये तु गल्ल हिं प्रकृत्यं नर
८४ मंगीकृत्य प्रत्ययपक्षे व निपातो घञपवादनात्ः कः रपुष्करे: करकमलं शरीरे तेरं बुभिर्जी व्यावृत्ती व्यतिहारे सौ तरां परस्परात्पुष्त
रामिति स्वर्थः कर्मव्यतिहारे रा च विद्विपामिति चरम् प्रत्ययः रा च विद्विपामन प्रत्ययः टि ठु शास्त्रि त्यादि नाडी प्रत्या व्यावृत्ती नदी व्यनतया क्रीड
न्नित्यर्थः दिवकर्मे चेति विकल्पात् कर्मत्वं अप्रसिद्धिदित केत व प्रयोगस्य विशेषणात्वापतापकहेतुत्वास्पदार्थहेतुकं काव्यलिंगमल्लंका
रः ३२ योग्येति त्रिनयनस्कंधकः तुन्नादि कुचेति निषेधान्न बंपदा संज्ञा या मगड इति सात्याभावः तस्य तो बना [illegible] पालि [illegible] स्मर
स्य पापतना स्तासा मध्य [illegible] प्रापिपत्ये तदेव लक्षीत स्या योग्य स्या इस्य चैलो क्या विज्ञपितं स्या नेता दृशस्येव स्याप्य त्वा दिति भावः कांता
पाव [illegible] दो: स्मरस्मरत्वा दस्येति भावः करांवजलि रेव कलशस्ते नो घते रक्षिते [illegible] पदो भि मं हाभिषेकं का [illegible] कामी अकृत कृत वा न करोते [illegible]
डि तद्कृतनादि भवतेन यासो रिति लिचो लु [illegible] अवचनल की डा मे के महाभिषेक त्वो [illegible] ता प्रत्युपमानुरूपकानुप्राशित इति संकर ३३ सि [illegible]
त्या इति मनसिजङ्: रवेन स्मरपीडया दुर्वला या अन्तराव कर्षमपि [illegible] यौवन्य [illegible] संक्षिपतं मंक्षिप स्थिरे त्यादिना पादेशः सिं
चे त्याः अंगनायाः कराग्रात् [illegible] हिरण्यमयं वलयं कंकणं क कणं बलयो [illegible] पामि त्यमरः लंबरो वल्लाव [illegible] कोति विशेषः चातुर्वर्ण्य
दित्वात् तस्या [illegible] अत्यर्थ [illegible] हारा: [illegible] दामुक्ताफले गुच्छा [illegible] तरलत्वा मि वांतरा प्रति भाति पदं गे
श तत्स्वावराप मिहोच्यते तस्य प्रीसंपदे तस्याः शेषं अतिरिक्तं शरीरस्थं मितावशिष्ट मिति यावत् शेषः संकर्षणे [illegible] उपयुक्तान्तरे [illegible] बदि
ति यि पच: तदिवाया गलद् अपतत् शेषमिति [illegible] गुणमिति गुरा [illegible] सिन जाति स्वरूपोत्प्रेक्षा ३४ स्त्रिसंतीति कंदर्प प्रवयामन [illegible] बफ
चिता अत एव दर्शनात् [illegible] धाय [illegible] दृष्टिके त्वा सि [illegible] तीतिद [illegible] विशेषेण स्नेहं प्रकाशयंती [illegible] अपराजी सरव्याः सिसिदासे [illegible] मिछा राम ८४

तस्यालक्ष्येव्याजेन बद्धांजलिरेव तिष्ठन्निन नुसिंचति इति द्योतनाय सिच्छिन्नीत्युक्तम् सन्नः प्रयोगः प्रतिपुर्वं प्रयाने प्रति अनश्रेत्स्य व्ययीभावः समा
सो ततः मूर्तेन मूर्तिमता प्रशापरसेनेव इत्युत्प्रेक्षया कंदर्पस्य बलीयस्त्वादि बहु बद्धस्य व्यवहितान्वयः वारिणा पूर्णां अंजलिं च कार प्राप्येया
मासेत्यर्थः ३५ आनंदमिति प्रियस्य संभावनया हर्षं दधाने श्यामा या मध्ययौवना या स्त्रिया श्यामा यौवनमध्यस्थाइत्युत्पलः मुखे
दयितनमेन कज्जीकरोदकेनांजलिनाज्ञलेन सिच्यमाने सतीर्ष्यात्याः असहमानायाः परोक्षकर्ता नेत्रे व्याधिनिलन तारा इतरस्याः सप
त्न्याः वदनं मसिन्नमपि प्रियवेशोतिरोषः अनल्पेन स्वेदांबुना स्नपितं सिक्तं मज्जायतनं भवत ईर्ष्याजनतकोपकार्यत्वात् स्वेदादिनामिति भावः
अभिसिक्तमपि स्मक्षमिति विरोधः तस्य स्वेदारव्यकारणोत्कैरभासत्वं ३६ उद्दीप्येति प्रियस्य करकुड्मलाभ्यां पाणिपुटाभ्यामपविद्धैः क्षि
प्तैरंबुभिरभिषिक्तं अन्यनायाः सपत्न्याः बद्धोज्जृंभमुद्दीप्य वधूनीपिका अमर्षादीर्ष्या कृतकोपादन्नीयं च दोज्जृंभ्यं पश्चात्तरेणानेत्र
पुग्मेनमुत्केरं भोभिर्वीच्येमुहुरसिंचत् अभिषिक्तवती तन्मत्सरादेवेति भावः अतिवस्तुनालंकारध्वनिः लिपिप्राससिचिहू अतिसिंचते
र्लुङि चंक्रेरूपादेशः ३७ कुर्वन्निदिरितिमुखरुचिं मुखकांतिं उज्ज्वलां कुर्वन्निद्यैस्तोयैर्विलासी विलसनशीलः कामी वो कबलव्ययादिना
पिनुरागत्वयः वल्लभामज्जनसमसिंचत सिक्तवान् स्वरितेत्वादात्मनेपदं आत्मनेपदेप्यन्यतरस्यामिति सिंचतेर्लुङि चंक्रेरङा.
देशः शशधरदीधितिधवलैः शशिकरनिकरस्वच्छैः तैरेव तोयैः दूरात्प्रतिपुवते सपत्न्याः कालुष्यमाविलत्वं चैवरीचाकारि
स्वच्छतोयैः कालुष्यकृतमतिविरुद्धं कार्योत्पत्तिरूपो विषमप्रभेदः तत्रान्यत्रैत्यसंगतिः स्वच्छतोयैः कालुष्यकृतमिति विरुद्ध
कार्योत्पत्तिरूपो विषमप्रभेदः तत्रान्यत्रैत्यसंगतिकालुष्ययोरभेदाध्यवसायादतिशयोक्तिः तदुत्थापितेति संकरः ३८ रागेशोत्रिवि
पक्षानुरागेणांधीकृतनयनेन प्रियेण नामव्यपदेशात् सादिपक्षेनामग्रहणपूर्वकमभिमुखमीरितः दिष्टेव पुष्पिपतदानिसर्गमंदं
स्वभावजडं तथापि हृदयं भिदानो विदारयन्मदकमेव वज्रोऽशनिरूदवज्रः मंपोदनेत्यादिना विकल्पादुदादेशः मानिन्याविपक्षेनामयो

मा॰टी॰ जनाज्जनितक्रोपवत्या नायिकया नासाहि नसोढा तीक्ष्णयोगादतीक्ष्णमपि तीक्ष्णं भवतीति भावः इदं वज्रमिति केवलनिरवयवरूपकं
८५ ॥३२॥ प्रेम्णेति प्रेयसा पिनिप्रेम्णा प्रियया पापाउरः सिंचन्निति सिक्तं वर्तिकठिनकुचस्थलानि यान्ता दुग्धता: उत्पतितानवजलस्य विपु
षो विंदवः पतंतीति विंदुः प्रवतापुंसां सो विन्दुर्वा स्त्रियामित्यमरः तस्याः सिक्ता याः नायकं हीत्वा स्वादायासं न्नां सपत्नीपस्यामपरांग नां सपत्नी
मशमयात् तापयंतीस्म दहतेर्लुङि वदव्रजेत्यादिना सिचि वृद्धिः पत्वादिकार्यं तत्सेकादेवापरस्याः तापोदया तत्ता पस्यैवान्याध्यान मु
त्प्रेक्ष्यते व्यंजकप्रयोगाद्गम्या च ॥३३॥ संक्रांतमिति प्रियतमवदोसान्नकाशात्संक्रांते गाढालिंगनात् कुचतटलग्नमस्यावशंग्या प्रेयसा
गमधुनैव सरसिग्रभः कर्त साधुनिःशेषं हरिष्यते प्रमादर्पतिरावंतु स्फुटाइति बुध्वा संतुष्यसपादितन्नतस्मिन्नगरागेहते पिस्फु
टतरनरवलक्ष्मसौख्यतनरवचि क्षताः कस्याचिन्नायिकायाः संबंधिन्या सपत्न्या नेपेत प्रेमावेलिट तदिदमांत पार्श्वस्थछा
यामन्विष्यतोदारू रादंव दहन चे वनेपदं गरागमेवमदूषं न दोमायानरव दोत्तसा तात्कारइति अचसंतापप्रांत्यर्थं न विपदांग
रागच्छलनेनैंत द्विरुद्धसंतापोत्पादनात् विरुद्धकार्योत्पत्तिरूपो विषमालंकारः ॥३४॥ हृतायाइति प्रतिसरविसरव्यासमंती वसन
तेमिन्मर्षीः समीपायेऽव्ययी भावेनपुंसकह्रस्वत्वं कामिना प्रियेन अप्यन्यस्याः सपत्न्याः नाम्ना अन्यनाम्ना सर्वनाम्नोऽवर्तिमात्रेवृ
वन्दावः हृतायाः अतरावगत्न न्मुखेदकांते ःक्रिमन्यालज्जनायाप्रकस्याश्चिदिति शेषः सा सि दुतंशीघ्रं मंतर्द्धिरंतर्द्धानं प्रदते
रोपसर्गवत्त्वर्तिवचनादुपसर्गयोः किरितिकिप्रत्ययः कर्तृतत्वर्षैः कर्तृभिः पदांसि सरोजलानि मूमानंगानपि तुइद्धिं ब्रांचि प
तुंगतिवृद्धीत्यादिना अशीक र्तृकर्मत्वे प्राधान्यादभिधानं चर्इ विरेइवइ ध्वानिकिमुदस्यत्प्रेक्षेयमसृपातनिमित्तया दुर्मरराद् दुःखा
दपिदुःसहं सपत्न्याः दुःखमितिवस्तुध्वनिः ॥३५॥ सिक्तायाइति प्रसायवताप्रियेणात दंशांपूर्वमन्यासपत्नीमवसिच्यपश्चात्सि
क्तायाः अन्यस्याः प्रवलायाः स्त्रियाविवक्त्र कर्म मन्युः कोपरावक तीकालिम्नाकालुष्येणावेवर्णेन सहे तियावत्त वत्तेतिरवेदेसम राम
८५

धिन्नापोजनत् संपूर्वाद्ध्यातेः कर्तरि लुट् इति ण्यस्य योरित्वे तीकारः सिचः क्विबन्तगुणः कृत्वा दंशादित्वात्सलोपगलत् स्ववदन्त्र
द्रोणः संबन्धि अङ्गनाभः कज्जलोदकं अप्रमादं अवर्णनमपवादं प्राप कोपकालिमति तिरोधानेन स्वकालिमावप्रकाशनादितिभा
वः पूर्वेणवा कार्ये नोत्तरवाक्यापेक्षम प्रेम्ना बाध्यते गुर्वङ्का व्यलिगं ८९ ३ वो ढुमिति कनकविभूषणान्यु वो ढु मसङ्कोसो
कुमार्यादितिभावः अन्तरावसह अञ्चलीति मध्यूः तेन सह चरेणा करेण लिंगादिनाहिं अत्रत्यः सहस्यस ध्रुरिति सहश
ब्दस्य सध्य्रादेशः अग्निदितामित्यादिनानकारलोपः अचइत्यकारलोपे चाविति दीर्घः बलयितानि बलयीकृतानि पदानि
लसून्नारीमरालानां तेवो यस्य सः मरालकं तकंकराइत्यर्थः तथाप्यरूढ अरूढवान् प्रतिवनितायाः सपत्न्याकटाक्षराकभा
रो यस्य सः तथा लासूयं दृष्ट इत्यर्थः अन्तराबतरुणाः मुञ्जो बाहुः साधीयो बाढतरमिति क्रियाविशेषणं अन्तिकबाढयो
र्नेदसाध्याविति बाढशब्दस्य साध्यादेशः गुरुर्भरवान् श्लाघ्य भ्रा भवत् अत्र कनकभूषणाभावेपि तत्कार्ये गुरुत्ववर्णना
द्विभावाच्च गुरुरिति श्लेषप्रतिभोत्थापितातिशयोक्त्यनुप्रतितेति संकरः ७८ आनद्धेति दकस्य गाहोऽवगाहनं उद
गाहः मंथोदनेत्यादिना उदादेशः तमनवरतं भजंति यास्तासामनवरतोदगाहभाजां तासां स्त्रीणां संबंधी अवबद्धः
श्रोताः प्रचुरा भूयिष्ठाः पराध्यो मेत्रद्वापद्मकिंकिरोपायस्म स तत्योक्तः न प्रतनोतीति कपूमे खलाकलापः अम्रारांबध्यानंख्य
तनुतन्तयाहि सहजत्ने सहजलो जलाद्गुणाः सन्ति यस्य सः तथाऽलयोरभेदात् जडरावगुणा जड धर्मो जाड्यं तेन सहे
तिस जडगुणो जड पत्र नास्मिं कश्चित् नवामे खलाकलापेऽसि वागिरावा वो ध्वाननां च पटुत्वं सामर्थ्यं न कुत्रापीत्यर्थः
श्लेषमूला भेदादतिशयोक्त्यनुप्राणितोपमर्षा नरन्यासः ७५ परोपकृ इति परितः स्वच्छं अन्तर्गतवस्त्वतिरोधायकमित्यर्थः

तस्मिन्नसंरक्षितयतोपि संपृक्तो स्तोपरिध्याने कृते स्थानादपसारिते सति सुरतगुरोरमरोचलोलात्ते क्रोरापासनकृदष्टोसती
त्यर्थः लोलम्फलसततस्ययोरितिविग्रहः बहुव्रीहो सवक्ष्यदृशोः स्वांगात्वचः अपत्रपिष्णोरपत्रपमाणायाः लज्जीलायास्त्रपात्यतद्
त्यमरः मूलंकृजिन्यादिनाइष्णुच् त्रपेरपि ष्णुः त्रोणपाः प्रियायाः प्रस्तुतो चितानिर्देशोयं अनेनोनलिनी दुतंवीचिरेव हस्त
स्तेन न्यस्तेन दलं परामिववसनं तेनतद्दानेनेत्यर्थः सखीत्वमकृतसखीकृत्वंचकारेत्यर्थः अत्राभिन्यादिषु सखीत्वारोपा
वस्तुवतिसावयवरूपकं ७६ नारीभिरिति नारीभिः कर्तृभिः गुरुजघनस्थलेरहतानां स्वाश्वस्त्रीभिर्मुखशोभाभिर्विजि
तानिविकाशीनिवारिजानिपद्मानि येषां तेषां लोलैर्लोलः सततस्वासुलोलम्फलसततस्येत्यमरः तासामंगरागनपहरतां
लोलपतांचोरयतांचजलानांतोयानां जडानामायायोरुद्दोहदयेचकलुषोप्रसन्नः क्षुभितश्च संजज्ञे संजातः अपहर्तृताड
नेस्वहरणादिभिराशयःकलुषोभवतीतिध्वनिः अभिधायाः प्रकृतार्थेनियंत्रणान्नश्लेषः ७७ सोगंध्यमितिकामंपर्याप्तंसो
गंध्यंसुरभिगंधित्वं सम्यग्गंधित्वंगंधागंधकस्मामोदेलेशोसंवधिगर्वयोरितिविग्रहः दृश्यदृश्वहं दूरत्वात्तदूवं दूरस्यत्वाद
गनानामाननोपमानं मुखसादृश्यंपगतं दूरस्थापर्वतारम्याइतिवदितिभावः संप्रतिपुनः स्नानसा नेदीयोनेदिष्ठं मंतिकतमं
सदत्यंतिकं वाढयोर्नेदसाधाव अंतिकबाढयोर्नेदसाधावित्यादेशः जितं पर्यभूतमम्बुवमितिलज्जयेव महोत्पलमरविंदमालोलेच
लेपयसिमज्जयध्यादूरेस्ताम्भोनदृश्यमानो वेधुः संनिधावंबमाननैः कृचितलज्जयानिलीयतेनष्टदितिपयस्यलनके
नेअजिनजानेलज्जाहेतुकत्वमुत्प्रेक्ष्यत इति श्लेषम् लातिशयोक्तिहेतुत्वोत्प्रेक्षयोः संकरः ७८ प्रसंवैरिति सरभसं सत्वं राम
श्वंमसोऽङ्गानारावकीडंताभिः प्रवृद्धैर्जलावगाहक्षोभादंभसिव्यतैरविदलितैरविकासनापूषिकाःपीतयूपिकाहेमयूथिका ८६
व

परपर्याया विवक्षिता अन्यथापि संगत्यायोगात् रागिकापृष्ठिकां मुखासापीता हेमपुष्पिके त्यमरः नवकुंदमित्यर्थः तद्वत्थि
शगौरी हिरण्मयैः सौवर्णैः दंडिनायना दिनानि पातः वधूनामावंध्यैः मूर्धोः सरस्रिस्त्रीर्वोरिणपुत्रिशाकल्लैर्जलाशापत्याद्न्य
त्रापि सल्लिहितैर्वंशवानलखंडैरिवेत्युत्प्रेक्षा व्यराजि विराजितं भावे लुङ् ७८ अस्माकीति अस्माकमियमास्माकी अस्मदीया
अस्मत्प्रकारिकेत्यर्थः युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति चकारादणप्रत्ययः तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकाविति प्रकृतेर
स्माकादेशः दृष्टा राज्ञि त्यादिना ङीप् अस्मोच्चा या कांतिर्विमलेति सैव युवतिदृशा मनःपायिनी क्रियेतनोतिरामिरंत
नैः किमेतत्साध्यं न किंचिदित्यर्थः गम्यमानसाधनापेक्षया करणत्वात् तृतीया पुंकं प्रयोगेवं मत्वा उक्तं प्रकारे शांजनवैफल्यं
निष्फलत्वमित्यर्थः स्वतरा वगामिनात्रिदेवं व्यस्वगुणास्याविष्कृतत्वदद्रेमित्यगुणास्यापधानं तिरोधानं अपिधानातिरोधानपिधान
छादनानि चेत्यमरः क्रियापर्यावशिष्टभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोरित्यकारलोपः तेन साम्यस्सूर्यैः सैर्व्वैः पातुमर्हैः पानीयैः
अंभोर्णिस्वोपपानीयमित्यमरः तव्यतव्यानीयर इति विषदेरनीयरप्रत्ययः अंजनानि कज्जलानि दृत्यनेन स्वगुणप्रकाशानयो
गेनतया विवर्हितेन प्रकरणानिःशेषत्वरूपेणात्यर्थः विदधाविरेविधौ तानि क्षालितानीत्यर्थः धावु गतिशुद्ध्योरिति धातोः
कर्मणि लिट् ७९ निर्धौतेति हरिचंदनेरक्तचंदनेन जलौघे निर्धौते क्षालिते सति धावेः कर्मणि क्तः छ्वोः शूडनुनासिके चेति चका
रस्योडादेशः एत्येधत्यूठ्सु इति वृद्धिरौकारः अपांडोः पांडवर्णात् अंगनायाः स्तनकलशद्वयान्तर्गतपरभागपासावर्णात् वि
गतवर्णा कर्षिता अतरावसामान्यालंकारः सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वैस्वंतरकतेतिलक्षणात् हारयष्ट्याः कंप्यौ सहद
पासचितपैवेत्युत्प्रेक्षा निजपरभागहानि परिज्ञानवत्यैवेत्यर्थः अत्र पसपदिद्राकउटिसंजसान्हायस्यान्मंतुसपदिद्र

ना:टी: तमित्यमरः विच्छेद स्फुटनं उपेयेप्राप्ते हीनतीव नादृतीव नमेव वरमितिमतीयपेति भावः उपपूर्वादिराः कर्मेरिति लिट् अचविभेद
८१ हेतुकस्य हारविच्छेदस्य सहृदयहेतुकत्वोत्प्रेक्षासाचोक्तसामान्योत्प्रेक्षेति तेतिशंकरः ५१ अन्यूनमिति अन्यूनेसमग्रं अमत
स्पधी पूर्वस्य गुरानामाधुर्यादिकंधारयंती अगंधमथ्यकोरसंशी तत्त्वं चतत्रापहं अ इत्युच्चपश्य चतोयं गुणवद्व्यतइति उक्तो
दकगुणं च धारयंती निसरसी पदेविशेषणम् अमतं यद्याशेषः स्यात् पीयूषेसति तेषु तइति विषयः संफुल्लानि विकचानि उत्फु
ल्लसंफुल्लयोरूप संख्यानामित्यत्वं स्फुरितानि उज्वलानि यानि सरोरुहाणि रकचसहजानि अन्यत्रसंस्कारार्थीनि दानिना
न्यवतं सो मूषणायमानत्योक्तप्रेयोभिः सहनिषेव्यमाणानानपानाभ्यामिति भावः सरसिपुष्करणीवधूनां तविधतेस्मत
यासुराचव्यापितेतिधाजः कर्तरि लुङ् तङ् इहात्मा रुषवर्द्धनायनुङ् सेव्यत्वासृङ्गा राणीति त्रैलोक्ये सति लक्ष्मीडासंभारेषु मा उ
धीकमितितपरिगणना स्वसरसीव सुराया अपिप्रसक्तत्वंविवक्षायां तुल्ययोगितावकाशः तदपि वक्षायां यकं सुरेवेतिया
ठे त्वप्रकृतविलेवकायी अन्ययोपमानुत्थानात् न च तुल्ययोगितावकाशः इवशब्देन गम्यौपम्यत्वलक्षणासंगादिति ५२
स्नांतीनामिति स्नातीनां जलमवगाहमानानां रुचिरदृशां तु दृशां संबंधिनो वक्षोमंदिरमलेषु ओदावे कुचभिक्षितो मंथोदनेत्या
दिना उदकशब्दस्योदादेशः उरोजकुंभौ उत्सूत्रौ छिन्नसूत्रेहारणां मुक्ताहाराणां मणिगुटिकाभिः उपहन्यते उपस्पते
पीड्यते वा उपघ्न आश्रयः इतिहेतोरप्रत्ययांतउपघ्नालोयिनि पातः गुणावतो दाढ्योदि गुणावतः स्तनवतः उपघ्नस्य काम्या
आत्मन इच्छा गुणावदुपघ्नकाम्यतया गुणावदुपघ्नकाम्यया आत्मनो गुणावदाश्रयापेक्षयेत्य रामः
र्थः काम्यच्चेति काम्यच् प्रत्ययः प्रत्ययांतधातत्वादप्रत्ययादिति स्त्रियामकारप्रत्ययेटाप्समता दुपाश्रितो संश्रितावित्र ८१

रेजातेराजतेस्म फलराणां च सप्तानामिति विकल्पादेकाराभ्यासत्तौ पौगुणाद् फुल्लेन सूत्र च फुल्लेन सूत्रभेदेसूत्रांतरमाश्रिय
तेऽनिवृत्तौ तेः फेनानुप्राणितेति अतिशयो ह्यनुप्राणितेयमुत्प्रेक्षा ५२ आरूढेति स्वसंभवोप्याप्तसंभवोपि आरूढउद्धेस्या
नेगतउत्तमाश्रयपक्षपतितत्तथा भृश इति हेतोः आरूढपतितत्वादित्यर्थः स्वच्छानां निर्मलानां परिहरणीयतो स्यान्यत्वेऽ
पेतिप्रबन्धावसितो राज्ञो दास आमरणांतिक इति स्मरणादिति भावः कुतो यस्मादापः वधूनां करोंभ्यः च्युतमसितोम
८ लं स्वसंभवमपीति भावः वीचिभिस्तमनुतटं प्रतिनिरासुः विशेषणं सामान्यसमर्थनरूपोऽर्थांतरन्यासः सामर्थ्याकारा
तश्लेषमूलातिशयो न्यासंकीर्णः ५३ दंतानामिति तोयेष्वस्थितो यं विमुक्तपूर्वोऽव्ययीभावः अंगनानां मणावकेवदा
लितलानाराणां अधरं दंतानां पक्षमिदं न लतानि तथा अविलेपिनी धौतांगरागां तनुं शरीरं प्रत्यग्रनवानरवा कामक्रियमानिर्दयुः
प्राप पानासुः नीव लोहितो क्षेवेति वचनादिकर्मकत्वं तथाहि स्नातः सज्जनानां सुदरां अप्रियताः सदाप्रियताः पेके चिदित
शेषः विपादि विभवाभावकाले शोभायै वैभवाय भवंति कृपेः संपद्यमाने चतुर्थी वक्तव्येति लक्षेऽन्तरपरि निर्देशाद्वतु र्थीम्
प्यांतरन्यासोऽलंकारः ५४ कस्याश्चिदिति धौतपत्रलेखवलालितपगावल्लीकं कस्याश्चिन्मुखं अन्तर्मुरेवेन संवद्वं यथा
तथा संमुखमितियावत् ततीयार्थे इत्यंतोः कर्मप्रवचनीयत्वात् द्वितीया सलिलभरेणावलंविनिभिर्लेवमानाभिः अ
रा जैवंगनाभिरित्यर्थः किंजल्कव्याप्तिकरेण केसरमिश्रेणापिंजरांबराणि मध्यभागाभासांतासांतानि अलकाग्राणि
वद्दवर्यो मंजर्ये इवेत्युपमितसमासः वल्लरी मंजरीत्रियामित्यमरः तानि हल्लकाग्रवल्लरीभिश्चित्रपत्री मकरिकापत्रशो
भावलेख्यातेनेसंपादितानतेनोतेकर्मणि लिट अत्र चित्रस्यपत्रीरिवपत्रीरितिनिदर्शनाभेदः ५६ अथ श्लोकद्वयेन पुंसा

मा॰ टी॰ मप्यवस्थामेदवर्गी पतिवत्तोभ्य इतिवारिरुहरोजलंकृते पदूनां पादवानां वदनेभ्यः घनं सादनं अनलेपलं अंगरागं अहरत
८८ स्विनोत् अत्र वधूनामिति कोचित्कः पाठः वक्षोजानुये इत्येव क्षोमा च निर्देशात् उत्तरश्लोके तेनामिति पुल्लिंगपरामर्शाच्च
नेत्रासः मूर्द्धजेभ्य शिरोरुहेभ्यः उत्तंसान् पुष्पे खरान् अहरत नेत्राणां मदरुचिः मदरागः अत्र तेव तत्येव तस्यवासपिहा
रस्यापिरागजनकत्वात् इति भावः अत्रावरागह यस्याप्यमेदाध्यवसायेन तदवस्थानिर्देशादति शयोक्तिः तथाहि मि
दु तांच तुविमव कृता तुच्छः प्रियोऽस्ति जन्मप्रियोऽस्तिजे वक्तुभ्य इति विल्वशरीरावचनाच्चेति प्रत्ययः परेरलं घेदकृषि खलु
चदेतुभ्य इति श्लेषमूलातिशयोक्तिः तथा पूर्वोक्त वाचसंकीर्णाय मर्षार्थान्तरन्यासः ५७ पद्दति तेषां पदूनां बहिर्भवो वासः बहि
देवपंचजने भ्याक्येतिवचनाड्डुन प्रत्ययः योरागोऽङ्गरागः सरागो जलेस्ता पैक्यनिरासि निरस्तः खलु अस्यतेः कर्मणि लुङ् चि
त्रेयोरागः सतुसेवावस्था यस्मात् तदवस्परावननिरस्त इत्यर्थः अत्र रागयोरभेदाध्यवसायादतिशयोक्तिः तथाहि सर्वोपि
थ्वीराणां महत्तामंतः पातित्वाद तर्गतत्वादंतरंगत्वादेवेति यावत् परस्यापि भवनीयतां परामव त्वंन व्रजति अन्यथा व्रजत्ये
ति वेत्यर्थः पूर्ववदलंकारः ५८ फेनानामिति वधूनां भ्रूषभूषणानामपीति भावः पयसिविभूषणां पयसिपूर्णं समग्रमासीदित्यर्थः कुतः
फेनानां दिदिराणां उरसिरुहंतीति उरोरुहाः स्तनाः सुपीति योगविभागात्कः प्रत्ययः हलदंतादित्यलुक् तेषु हारलीलामुक्ताव
ली श्रीजातेति शेषः शेवलानां तु घनस्थले कुचैलश्रीर्वसनश्री वसनशोभा जाता अंगुष्ठ कपोलेषु शैवलाइ ति विभक्तिवि
परिणामादन् अंगः स्फुटरचना व्यक्त विनालापत्रवल्ली पत्रलता जातेति शेषः अत्र फेनानां हारश्री शैवलानां चेलश्रीरिवश्री रामः
रितिनिर्दर्शनाभ्यां शैवलाः पत्रवल्लीरितिरूपकेण च वाक्यार्थेक्यतुर्थ वाक्यार्थसमर्थनात् तेरेवांगांगिभावेन संकीर्णावा ८८

काव्यहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः ५८ अपपम्दिरितिवधूनां अंगोन्यो भ्रमपम्दिः पतम्दिः गुरुभिः सौवर्णत्वाद्गुरुत्वयुक्तैर्भूषणैः
लज्जः सलज्जया भंसपधकं यां हि पाइवेश्येत्रजलमभिअमज्जिजले अमजनं भावेलुङ् अपानं तरमेवनतु विलंयं वेति भावः नपाहि अवधी
रितीत्यपवंतिरन्यासः महांतः पदभ्रंशलज्जितता कुचिल्लीपंतेतु कास्वनिर्दोज्जाविजृंभंत इति भावः अस्पृगुरुशामजोतिलघूनि प्लव
ते इति परमार्थः ६ आमघाइति तिलकरुचः पत्रशोभाः अमिदिः आमघाखजोमालान्निरस्ताः वसनं कौसुंभं वासो नीरक्तं अरक्तं नीरक्तरागं
मित्यर्थः कृतमितिशेषः अंगरागोऽयपाकेतसर्वत्रजले रित्यर्थः इतीसंस्वपतव्याघाताततत्त्ववर्जितपातेः अनुपापवानतुतापलवेशुश्वेदाका
नः स्त्रीः स्त्रियः वाम्यासोरितिवङादेशाविकल्पात् पतेसवर्णदीर्घः सुतरांचारुः पूर्वेनोपिरमणीयाकारस्त्रीणांकामएवभूषणं
अन्यदेभवमेवेतिभावः ६१ शीतेनातिनीरैस्तोयैरासेकदासेचनात् शीतार्त्तिरतिशीतनयापांवलनवत्सुकुंडुपेछुषेवप्राप्नवतीवेत्युत्प्रेक्षा अ... तु
...तराव शिशिरसमीरकंपितेन शीतवातकंपितानवांसकेन कञ्चीअभिनवोपोपोवनोम्माङसत्वंनम्दाजारामाणांस्तनतट्यो
रासारयोः आश्लेषिआश्लिष्टं ससंभावेलुङ् सेकहेतुकस्यापकाश्लेषस्य शीतार्त्तिहेतुकत्वमुत्प्रेक्षितमितिहेतूत्प्रेक्षा ६२ इत्यमा ण
सांजलक्रीडामुक्तान् जलादुत्तरंतां वर्णयति अपानमिदिरिति अपजलक्रीडानंतरं अंगसंगात् गात्रसंपर्कात् आत्तमुपात्तं सक्ति
तिया वत् समधिकनितांत रक्तं तदनुमतमूर्तिमतलावरागमिवकांतिसारमिवेत्युत्प्रेक्षा अंबुप्रान्तम्दिः तरम्दिः लोभादिकं त्वान्न
धृपधाङ्गराः तरलाक्षपल्लास्तरंगान त्यक्ष्यानानिते अलीलानलनानिनासुनिस्मातैः कुशलैः निनदीस्नातैः कौशल्यइतिषच् भ्या
वासस्तैः वैस्त्राचल्लैः रुपल्लंति तैः प्रियातमूहैः स्त्रीसंघैः सरसोहृदात् उत्तीरे उत्तीर्णतमित्यर्थः तरतेर्भावे लिट् ६३ दिव्या
नामितिदिविभवादिव्यास्तेषामपिकृतविस्मयां सौंदर्यातिरेकेराजनिताद्भुतरसांस्फुरदरविंदाभ्यांचारुहस्तोपस्यात्ताप

मा॰ टी॰ नहस्तामित्यर्थः पुरस्तादग्रतः अम्भसो जलात् उच्चन्त्यास्तस्मिन् उत्पतन्ती निष्क्रामन्ती काचित् स्त्रियं स्त्रियमिव मन्यमाना समुद्रात्सद्यः
८२ प्रादुर्भवन्तीं लक्ष्मीमिवोद्वीक्ष्य शौरिः कृष्णो जलनिधिमंथनस्य समुद्रमंथनमित्यर्थः मंथो मौ वादिकस्यादित्वान्नुमागमः अधिग
र्थेदयेशामित्यादिना कस्मादित्वान्नुमागमः अधिगर्थदयेशामित्यादिना कर्मणि षष्ठी अस्मार्षीत् स्मृतवान् अत्र समुद्रस्थानस्मा
रकतया स्त्रियमिवेत्युत्प्रेक्षया सादृश्यालंकारः स्मृतेति स्मरणालंकारध्वनितेरलंकारेणालंकारध्वनिः ६४ कृत्वामिति एतयोर
वेरं तर्धीनार्थं किल छादनार्थं खलु कृतां स्निग्धं च दुकूलं परिहितमाच्छादितं उदकसेकेन समं संसक्तं तद्दुकूलं कर्मविमलतरो
नारीणां मूरु पीवरौ ऊरू वक्रतौ ऊरौ समुल्लसन्त्या स्फुरन्त्या भासा निजकान्त्या अन्तर्दधतुः आच्छादितवन्तौ नदेतन्नदीवकमीवशामितिभा
वः अत्र दुकूलालंकारेणावस्तुध्वनिः ६५ वासांसीति नाः योषितो यानि वासांसि न्यवसत निवसितवत्यः वस आच्छादने इति धातोः क
र्तरि लङ् शुभ्राभ्रद्युतिभिः स्वच्छमेघकान्तिभिस्तैर्वासोभिरहासि हसितं भावे लुङ् स्नपतेन गलज्जलानि स्रवन्तो यानि वासांसि अत्यालुः
स्यन्नवत्तः तैः पुनर्वाऽम्यूला अरुस्रुतिर्व्यंतैः अरोदीव रोदनं कृतमिव भावे लुङ् अत्र धावल्यगुणात् जलगलनक्रियानिमित्तं यो हासरोद
नक्रिययोः स्वरूपोत्प्रेक्षयोः संसृष्टिः ६६ आर्द्रत्वादिति आर्द्रत्वात् जलेन प्रेम्णा सरसत्वाद्दानशायिनी अतिशायवतीं संसक्तौ संश्लिष्टं परि
चयं चोपेयवद्भिः प्राप्तवद्भिः अतएव मसृणं भूरिशोऽवधूतैर्नीरस्तैरपि अनयनिष्कासितैरपि नवरक्तैरेव नवरक्तकैर्नूतनरक्तव
स्त्रैरेवानुरागिभिः प्रवासलोचनानां सुदृशां अंगेभ्यः विश्लेषः कथमपि प्रपेदे प्राप्तवतः रक्तत्वाज्ञातिषादेवेत्याशंकेति भावः
व अत्यासक्ताः कामिनो धनपरा गणिकावेश्याभिर्धूताः कथंचिन्मुच्यन्ति अर्थान्तर प्रतीतिः इति विशेषस्यापि श्लेषत्वात् शब्दशक्तिमूलोध्व
निरेव ६७ प्रत्यंसमिति राकास्त्रीणां त्यंसमंसयोर्विभक्त्यर्थे अव्ययीभावः विलुलितमूर्द्धजा विकीर्णकेशा सती स्नाना तूर्द्धबुद्धिराप चि राम॰
रमुदवाप यत अशोकपादिति लावत् वापयते रूपं तात्पर्यं आर्तिहीत्यादिना पुगागमः किलखलु तद्वपुः पुनस्तद्वपुस्तु अभिमतं प्रि ८२

पमंतिके अभिकीर्यत्येतां बुनाद्भवमादुईवशब्दः पुल्लादिवत् गुरोश्च सिद्धशानि मेघलिंगः आपो द्वाः सर्वाशिशुकमुखेन जुहोती त्यादि
प्रयोगाद भवंतरामतिशयेनामवदित्यर्थः तिङ्श्चेति तरप्प्रत्ययः किमेतिङ्ादित्यादिना तिङंताद्याम प्रत्ययः तद्धितस्यासर्वविभक्तिरि
त्यव्ययत्वं नाज्ञानात वा क्यार्थः कर्मतद्भइव भवनं नात्रासीदित्यर्थः अचिरतस्नेहाद् तामज्ञानतीस्मानादभवेतिमन्यमाना पुनः पुनर्वपु
रुद्गापयसेवास्तेति तात्पर्यार्थः अत्र वपुस्मलौती कस्यचीदं स्ववपुष्युपचारात इव गङ्गिपासमानकर्तृकत्वात्पूर्वकालता निर्वाहः राधा
च हर्षोत्सुक्यादि संचारि संकीर्णरोमांचादि सात्त्विक संपन्नास्मिता घनुभाववती चेत्यनुसंध्येयं अत्रो घापनयाकारतो स्मतिः अपिद्र
वत्वानिर्वतिरूपकार्यानुत्पत्ते स्वाद्रूपद्भइवत्वप्रतिपादनमुखेनाभिधानादि प्रोक्तिरलंकारः तत्सागप्रामनुत्पत्तिर्विशेषो क्ति
र्निगवतइतिलक्षणात् ६२ सीमंतमति निजमालीयंतं सीमंतं मूर्द्धजं मध्यपद्धतिं सीमंतमस्त्रियां स्त्रीणां केशमध्ये तु पद्धतिरिति
वैजयंती कराभ्यामनुवध्नातिग्रथ्नाति विभजंतीत्यर्थः अतरावासमंतात्अस्यास्तनतटे वबाहुमूले चयोभीगाः प्रदेशा यस्याः सा अन्यास्त्री
अभिलष्यता अभिलाषवता वाभ्राष्येत्यादिना वै कल्पिकश्यन् प्रत्ययः भर्त्रा मुहुर्निदध्येनिध्यानानिरीक्षितेत्यर्थः निर्दर्शानंतु निध्या
नं दर्शनालोकनेत्येत्यमरः अहोइति आश्चर्ये कौतुकमभिलाषश्रीशांती तिथिप्रपाविषयाः इगुपधा ज्ञा प्रीकिरः कइति कप्रत्ययः ते
भ्यो न विरमति इति उपभोगेपि न निवर्ततइति आश्चर्यं न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यत इति भावः जंपत्या विरामप्रमाक्षाप्दीना गु
मुत पसंख्यानमितिपंचमी व्याङ्परिभ्योरमइति परस्मैपदं अपीतरस्यासः ६१ स्वच्छेति स्वच्छेनांभसा स्नपनेनाभिषेकेण ानिर्धौ
तं विमलितं अंगं वपुः तांवुलच्युत्यातांबुलरागेणाविशद उज्वलं ओष्ठाधरः प्रतनु सूक्ष्मं यथा विकृतो विमलेवास्व अथवा विविक्तमेकांत
स्थानं च इत्येवं रूपइयाने तावानेव विलासिनी नामा कल्पः नेपथ्यमस्तु किमन्यै रित्यर्थः कुसुमेषुणा कामेन नम्र भ्यो यदि न चेत्तअन्य

मा॰टी॰ पाउद्वेजिता नाभिव कनकांभूषणा सपिपासा पतद्वेति भावः अनेन विद्वेत्वारभ्य आलंबनचेष्टारूप उद्दीपनविभाव उक्तः स्तोकमूछ
८. रायोजेपि विदुतिरतिगम्यत इति लतशणात् अयस्मानतांबूलादिपदोत्थापितविशेषणगत्या अंगादीनामाकल्पप्रतिपादनार्थहेतु
कं काव्यलिंगमलंकारः ७१ अथोत्तरसर्गे सूर्यास्तमयादिवर्णनं प्रस्तौति इतीति इती ध्यंसर सिमज्जनेन स्नानेन धौत पुरंध्रिमत्सरागता
लित मानिनीमानान् अभीष्टां अतिशेत इति अतिशायिनी अभीष्टो शानिः स्त्रियमाप्नुवतः प्राप्नुवतः अमलांशु भासो विमलांशकांतीन् वा
दवान् अवलोक्य तदेव शिशिरेतरशोचिषा उष्णांशुना पि अपरवारिराशेः पश्चिमाब्धेः अंतांतिकं पूरे प्रवाहे प्रवेष्टुं दीपरुद्धं भावेलिट
परचेष्टासात्कारो विशपिशंनाटक विषयाभिलाषं तराध्यतेरिति भावः अत्र भानोः कालप्राप्तमज्जनस्य पादवमज्जनावलोकनहेतु
त्वमुत्प्रेक्ष्यते अतिशायि निवर्तं अतिशायिनीमोऽस्यैवेनेष्टिकस्वरा इति लतशणात् ७१ इति श्रीपदवाक्यप्रमाणपारावारीणश्रीमहोपाध्या
यकोलचल्लमल्लिनाथसूरिविरचिते माघव्याख्याने सर्वंकषाख्ये अष्टमः सर्गः समाप्तिः ८ अथ सूर्यास्तमयं वर्णयति अभितापेति अ प
यतिमंतोनंतरं उस्नरुचिः सूर्यो निजतेजसामभितापसंपदं तापातिरेकं असहमान इव अपरांबुनिधेः पश्चिमाब्धेः पयसि प्रविविक्षुः प्र
पतितुमिच्छुः पत्तेः सन्नंतादुप्रत्ययः सनिमीमेत्यादिना इसादेशः अत्रालोपोभ्यासस्य लोपः अस्तगिरिमस्ताद्रिः अस्तंगतु
चरमः क्ष्मामदितप्तरः अधिरोढुमभ्युपनतः अभ्यधावत् अत्रासहमान इवेति कालप्राप्तस्य पयसि प्रपातस्य निजतेजोऽसहनहेतु
कत्वमुत्प्रेक्ष्यते अस्मिन्सर्गे प्रमिताक्षरावृत्तं प्रमिताक्षरा सजससैरुदितेति लक्षणात् १ गतयेति रतेन रत्यर्थं सुरते प्रसितेन तु
काम्यांततीया चेति सप्तम्यर्थे न तीयाम् अशांनुउत्कंठा कालाहेन त्वलतराभोत्सुकं दध्यतीयोषितप्रेरोऽग्रभागमुखं गगनं
पारं प्रतिजगाम अपरतनपाद स्नाः अस्तगिरेः सवितुः प्रमाणाङ्गलेभुवं मध्याकाशप्रदेशं मुद्रसिनीतमातिस्म हस्तमात्रमवशिष्ट रामः ८.

मरतिमात्रमवशिष्टमित्यादिमानकरणोनास्तमयंप्रतीक्षितवतीत्यर्थः नाडीलुडिक्षुन्निति द्विभावः मज्जामित्या दन्यासस्पोत्वरान्तस्त
मयप्रतिलेराभ्रमणादौ स्तु क्यानुभावों तरोपलन्तरां आश्रौ स्यु क्यं भाव वचनात्प्रयोत्नंकारः २ विरलेति परिणातिं परिहृतिं अप
त्रजरावस्यावगतः अतराव विरलो अल्पा आतपस्य छ विर्यस्य सः अन्यत्रलीशाप्रमः अनुलवपुः अप्यत्रयौवननवोल्म
पादीवदुक्षदेहः अल्लवणायवागुरितिवत् अल्पार्थे नञ्प्रयोगः परितो विपांडुरेकदम्ब आम्रपटल छन्नत्वादपरत्रपालिते क्षपां
अभ्र डुरैंमाकाशमेवशिरोदध्याः उदहन् परिमंदप्रशांतं अर्थग्रहणासमर्थंचसूर्परावनयनंयस्यसः दिवसः शिथिलः शिथिलवृतिः शिथिलो
गण्याभत अत्राभ्राभ्रशिर इति आघवयवरूपणाद्दिवसरावस्य विरइत्यवयवरूपसिद्धेरेकदेशवतिरूपकं श्लेषानुप्राणितं ३ अप
राह्णेति अपरोऽपरभागोऽभागोऽह्नोऽपराह्णोदिनोतपूर्वोपराधरोतरमेकदेशवेकाधिकरणाइत्येकदेशिसमासः राजाहसखिभ्यष्ट्
च अपराह्णइत्येभ्यइत्यन्हादेशः अह्नोदंतादिति णत्वं अथापराह्णे नशीतलत्तरैणा अनिलेनशाने लीलितास्फालिताः लतारावअंगुल
योयस्यतस्मै अतरावनिलयायानेवासायाहूयतेइव अंगुलिसंज्ञया आह्वानंकुर्वाणाइवस्थितायेष्ठ त्वदाशिविनेवक्षायरव
गकुलानिपक्षिसंघाः आकुलास्तुमुलाः गिरः इदइति प्रत्यन्तरा शिदयुरिवेस्तुत्वेनानुसंगाढस्येतो ४ उपसंध्यमिति उसंध्यंसे प
ध्यायाःसमीपेसमीपार्थेअव्ययीभावः नपुंसकत्वाद्ध्रस्वत्वं अप्रीतरुचः उष्णासोस्तनुः सूक्ष्मंकरजालंतत्त्वेरांतस्मिन्नस्तोतकाले
पीत्यर्थः अस्तंतसंयोगेद्वितीयासान्नमतोद्रुः शिखरेषु आत्ताअतिष्ठत् आसः कर्तरिलिट् सततामन्तामनयेनाशसमयेयिउक्त
तरमेवोन्नतमेवपदंस्थानमुचितंखलु अर्थांतरन्यासः ५ प्रतिकूलतामिति विधौ दैवे प्रतिकूलतामुपगतेसति बहुसाधन
ता अनेकसाधनता विफलत्वमेति महत्यपिसाधनंसंपन्नेनिःफलेवेत्यर्थः तथाहि पतिव्रतः आसन्नपातस्यापिदिनभर्तुः

बलि

मा: टी: करान्वंशवीहस्तापन्होहस्ताग्रावंकराइत्यमरः तैर्वंशसहस्रमप्यवलंबनायावष्टंभनायनाम्नतन्नोदेवमेवप्रवलाभितिभावः विशेष व
२१ रासामान्यसमर्थिनरूपोऽर्थान्तरन्यासः ६ नवेति अनुसारकरः ३ लोमशः नवकुंकुमारुणपयोधरया संध्यारुणामेघया ऽन्यत्रनवंकुंकुमारु
णाकुचयास्वकरावसनेनरुचिरांवरयास्वकिरणाक्रांतरुचिराकाशयाऽन्यत्रस्वहस्तलग्नचारु वस्त्रयावरुणास्यदिशापश्चिमदिशा
सहेत्यर्थः वरुणासंध्यात परांगनात्वमवगम्यतेवजोप्येनेतिसोत्रादेवयोगात्स हार्थीनामयोगेपिसहउक्तेप्रधानेइतिसहार्थेतृती
याअतिशायिं अतिसंनिकर्षअन्यासक्तिंचरात्मवाप्यमशमन्वरज्यतलोहितोरक्तोवाप्यामवतरंजेदैवादिकाल्लेतेरिलुङ्कुर्थिरंजेः पाची
यपरपरस्मैपदंचेतिकर्मकर्तरियाअत्रवारुणीदिक्दिनकरमहिम्नेवतयोर्जारभावप्रतीतेः समासोक्तिरलंकारः ७ गतवतीतिजपाकुसुम सो
न स्तवकयुतोलोहितवर्णादिकरेअवनतिमस्ततांगवतिसतिलंबमानेसतीयर्थः दिवस्यरिरलंकंकरांचयुद्धवन्यतेवकुलानुरागः
सांद्ररागः कुरुविंददलैः पद्मरागशकलैः प्रतिबंधः प्रत्युप्तोमध्योपस्यतदिवाराजतइवेत्युत्प्रेक्षा कुरुविंदस्तुमुक्तायांकल्माषव्रीहि
भेदयोः हिंगदेवपद्मरागेचकुलेपिसमीरि तइतिविश्वः ८ द्रुतेतिद्रुतंतप्तपतशातकुंभंतपनीयंशातकुंभमितिसुवर्णपर्यायेष्वि तपनीयं
त्यमरः तेनसदृशंसन्निभमितिनित्यसमासः पयसिसमुद्रोदकेअर्द्धंपद्यातयामग्नवपुर्भस्यतस्योष्णमतोऽर्कस्यवपुःमंडलंचिरं
चे ब्रह्मणोनरवेनभिन्नस्याद्विधाविदलितस्यब्रह्मतोमहतोजगदंडकस्यजगदाधारपकोशस्यचत्वाऽस्योकतरखंडमन्येत
रखंडदलमिवरुचेरराजन्नप्रतोपमानस्य ७ राणाप्रसिद्धत्वाद्रुपमालंकारः ६ अनुरागवंतमितिअपरादिक्पश्चिमासैवगणि
कावेश्याचारस्त्रीगणिकावेश्येत्यमरः अनुरागोलोहित्यमभिलाषश्चतंदंतमपिलोकयोः सुखयतीतिसुखंसुखकरंशांतत्वादभि राम:
रुप्याद्वदर्शनीयंवपुर्दधतमपीतिअतापकरमनोर्म्यादशाढत्वान्नासेनापकारिकेसुखस्पर्शोवातथाप्यपैतवसुंनीरश्मिनिर्धनं २१

लोचन पो: २

चादेवभेदेनलेरवेणोवसुरत्नेध्वनेचववस्वित्यमरःरविसूर्यविज्ञाम्यतेवियदाकाशमेवालयोगृहंतस्मात्निरकाशपलनिःकासितव
तीयनपराहिवेश्यानिर्गुणामपिधनिकमासरवस्वहरणात्चद्रमनुरक्तयरनुवर्ततेगुणावंतमपिहतसर्वस्वंनिर्वासयंतीसप्रराणवेतिभा
९८ वः अस्तंगतोइतिक्षाकापिःअत्रवियदालयादयरदिग्गणिकेत्येकदेशरूपणाद्द्विवर्तिःत्वरूपणावगम्यादेकदेशवर्तिरूपकंद्वौबो
पितद्व्याधितत्वादनुरागएवानुरागोवसुरवववसु इतिरूपकपर्यवसितएवेत्यर्थः ९ अभीतिनलिनीअभितिगमरश्मिसूर्यमभिमु
खंचिरमाविरमादस्तमयादनिमेषतयाअपक्ष्मपातं यादलसंकोचराहित्यनिमेषः अवधानेनाभिमुखावस्थाननिर्वंधेनरवि
नमलसंअतएवविगलन्निःसरन्मधुबिन्दुकुलमेवाश्रुजलंयस्यततअत्रैवमेवनयनंअमिमीलनमीलयतिस्मभ्राजभासभासेरा
दिनाविकल्पान्नोपधायाह्रस्वःअतएवनाभ्यासदीर्घः अनुरक्तोहिकांताकांतमनिमेषंपश्यंतीतद्यायेसतिनिमीलितास्ग्नीस्यादि
तिभावः अत्राच्चनयनमित्याद्यवयवरूपणात्सिद्धेरेकदेशवर्तिरूपकं ११ अविनाभेति अविभाव्यतारकमलदयनतत्र अदर्शेहिमद्युते
रिंदोर्विवंयस्मिंस्तत्तत् अघाप्यनुदितचंद्रतारकमित्यर्थः अस्तमित्यदर्शनेऽव्ययं अस्तमितोऽस्तंगतोभानुर्यस्मिन् तत्तराणलावतानिर्गुणमु
लंअपानिर्दोषमाह अवसन्नतापः अवश्यास्तमयात्प्रशांतसंतापंअतमिस्रमनुदितांधकारनभोंतरिक्षंअभातभातिस्मभातेर्लङ् ननिर्गुणा
स्यकाशोभेतिवाच्यं निर्दोषतापा अपिगुणात्वादित्यर्थो तरन्यासेनाहविगुणस्यगुणहीनस्याप्यपदोषतानिर्दोषत्वमेवगुणः अतोगुणा
वत्वाच्छोभामुक्तेतिकारणेनकार्यसमर्थनरूपोर्थांतरन्यासः १२ रवीतिरविधाम्नितेजोन्वितौसूर्येमतेरिदिवसपत्योपरलोकदेशंत
रंगतेप्रवृत्तेचसतिविततोनाम्नद्वास्तिवाऽज्वलनेविविक्षुःअग्निंवादित्यसायंप्रविशतीतिश्रुतेरितिभावः अन्यत्रमतेमृतेतथानारीसाध्वीजे
पापतिरतेतिस्मरणादितिभावः अग्निप्रवेशफलमाह इतप्राज्वलनाप्रवेशे अन्यजन्मनिस्मोतप्रीतमस्मसूर्यएवपतिः अस्त्वितिवा अस्मिन्
सजन्मनिपतिःस्वएवकपंस्तुलभःनकंचिदित्यर्थः उद्यतंवावादित्यमग्निःसमारोहतीतिश्रुतिः तेनैवसमोदतइतिस्मरणाच्चेतिभावः अतो

मा॰टी॰ स्निग्धविशेषोप्युक्त इति समर्थेनार्थान्तरन्यासो हेतुकं काव्यलिंगमलंकारः १३ अथ संध्याव्रीडाभावमाह विहितेति जनेन तपोजसमूहेन गामनने
८२ स्यादिनासमहार्थितन्यपूत्पपः विहिता न लिंकृत प्रणामो यथोः विकसत्कुसुमकुंकुमवदरुणानां दधतीरागस्त्वादिति भावः तदुक्तं स
गौपरक्तं रजसो पवंहितमितिप्रसूतइति प्रसूनी तार्जन पित्री प्रसूर्मातादृत्यमरः पितृणां प्रसूः पितृप्रसूः अथसा पितृसंध्यारूपिणी अस्मि
न्नवलनराः स्तन्नूमूर्तिमिवरमुडिता स्वक्षापि प्रकृतिं स्वभावं जगद्वंद्यत्वान्निजधर्ममित्यर्थः नोज्झत् न विससर्ज उज्झ विसर्गे लङ् आडजादी
नामित्याडागमः आड् वृद्धिरेचि वृद्धिः भूतपूर्वी पि महाजनपादपद्मः फलतीति भावः पितामहः पितृवदव्रताम्र्तिनां उत्ससर्जेत्यतः सा
पमागत्य संध्यान्वेषणापूज्यतइति अन्नमपि श्यपुराणमन्त्रप्रमाणं अत्र तनुत्यागरूपकार्यकारणभावे विरुद्धत्यागरूपकार्यानुदयाद्विशेषो
क्तिरलंकारः तस्मात्साम्यमनत्याविशेषोक्तिर्निरगच्छत इति लक्षणात् १४ अथेति अथ संध्योदयानन्तरं सांध्यैः संध्याः संध्यायांम
वाः संधिवेलानतद्भ्योः तामरुप्रत्ययः तैः किरणैः अरुणाभ्रताम्रीकृतेऽनन्तरावविरहात्प्रीविरहभ्यापदापदलनोदीर्घेनारागाद्दया
स्तेनद्रुमिते तास्तजामविरोधानुलिप्तमिवस्थितमित्युत्प्रेक्षाहरे विलोहिनिरापथं चक्रमित्यर्थः हे तिः शस्त्र --- रानविम्बः हरिहेतेर्हे
तिरिवहृतिरोहृतं पमानदुरहेतिहृतिः चक्राकूमित्यर्थः पतितोः पतन्तिरोः पतत्रिपत्रिपतगपतत्पत्ररथाण्डजाइत्यमरः मिथुनं चक्रवाक
द्वन्द्वमित्यर्थः दध्यक्षयावेनोपपातद्रुडुपत १५ निलयइति पङ्क्तेलेजन्मपद्मस्यतः नलजन्म जलजन्मेतदेव सततंमिदोनिलयं मध्यास्ति
पइतिप्रसिद्धं निकायनिलयालयाइत्यमरः तदपि नित्यनिवासभूतमपीत्यर्थः तथापि वपादिवसात्यये सायं काले मुक्त्वा त्यक्त्वा अहो
देवानामपि कृतघ्नत्वं यदापदि महोपकारिणस्त्यागइत्याश्चर्यं अथ चला चपलवतीस्त्री कमला चा चपला कमला विद्युत्पद्म
लीपिप्पलीषु चेति विश्वः सरावजनमपत्याजनैः जातेष्वा संतापैरोपाश्रिति चोनपतापिवं बन्धनवपातिषेधः तं प्रतितस्मिन्नित्यर्थः राम: ८२

अरुः इदं कृतघ्नत्वं चोक्तं ओदनीयं कपानि स्यादितिप्रयत्नवपल्लवी क्ष्वर्दमित्यर्थः स्त्री चपलेषु वाकि पदेति भावः क्षिप्ता मूलाशापो ऽस्यानुप्रा
शितो यमर्थान्तरन्यासः १६ दिवसइति दिवसोष्णासरः पुमांनिति विग्रहः मित्रं सूर्यं सुहृदं चानुमित्रं रासहे इत्यर्थः तृतीयार्थे इत्यतो कर्मप्रव
चनीयत्वात् द्वितीया मित्रं सुहृत्तु हि मित्रो ऽर्क इति विग्रहः विलयं नाशमगमद्गतः गमेर्लुङि पुषादित्वाच्च्लेरङादेशः अबलया स्त्रिया मया
रुचिभर्तुस्तेजोनिधेः पुमास्यदस्यायते क्षमा कस्य विरह धिग्गमातेत्यद्वा पेयं चनी विरहानं प्राप्यादी इत्यर्थः इह ह्यस्मिन् लोके किमास्यते कि
मर्थं स्थीयते आसे र्भावे लट् वर्त्तते निरवेदेइती त्यमालो अधेवेत्यर्थः अत्रार्थान्तरन्यासो ऽस्त्रीसंख्यायामिसपदि अगामी आगामीत्यर्थः गमेस्त्वा
परंपता ऽभावे लुङि मित्याङ्क स्वः स्वरूपं तादुपध्याव ङ्निर्यस्याङ्के नु मक्षिवि तस्मात्त्वार्थे शिजुत्या घोमितां कुस्वो पतो भवेत विगमशब्द
त्करोति रायंतालुङ्गिति केचित् १७ व्रजाधकारं पुरुन वर्णापति पतिते ति पतंगो ऽर्कराव मृगराट् सिंह इति रूपकसमासः स्वस्मिन्नि
जेन ब्रतिविंवेन रोधिते कोपित इवेत्युत्प्रेक्षा स्वप्रतिविंवे प्रति सिंहभ्रमादिति भावः अतएवाबुनिधौ पतिते सति तं जिघांसयेति भा
वः भावलक्षणा सप्तमी अयपतनानंतरं नाग पूगानि करिकुलानी वमलिनानि वर्णमानि तुपमानानि सामान्यवचनैरिति समासः
तमांसि जगल्लोकं परितव्याप्त तत्तारि आदादयामासुः सत्व्याप्तेः कर्तरि लिट् तत्त्वसंयोगादेर्गुणः अत्र यद्यपि नागपूगमलिनानि इत्युक्ता
नुशासनसे घोपमानानुसारात्यतंगमृगराजीत्यत्राप्युपमितसमासः प्रयोगे नोपमेवोचितातदुत्प्रेक्षापाः पतंगेऽसंभवात्सिंहे संभवाच्च
रूपकमेवमुक्तं तथाव रूपकानुप्राणितोत्प्रेक्षोयमुपमेति संकरः १८ व्यसरदिति वहुलपंकरुचिसांद्रकर्दमच्छवि दिवसावसाने दिनांते
पटुनः समर्थस्य तमसः पटलं भूधरगुहानामंतरोभ्यंतरादेत्यागत्य वहिर्वीत्थप्रदेशेव्यसरत्तंनु अस्ततं वा वहिर्वीत्थप्रदेशादेत्य गुहान्धिवं
भ्रशानं भक्ताञ्चा भजते स्म किं प्रविवेशचेत्यर्थः भजतेर्लुङि झलो झलीति सकारलोपः अत्र व्यापकत्वसाद्दृश्यात्वहिर्यादानकत्वसंदे
हालंकारः १९ किमिति प्रचुरीभव वहुलीभवत्तमं कर्तृ किंनवर विलग्नमाकाशस्थं सदधोभूतलं प्रत्यालंवतासंप्रसत किमिवा अवनी

मा: टी: तल्पतो भूतलादुच्चैर्मुपरिष्ठ ववृद्धे अतदिग्ध्यास्तिर्यग्विसृतारविस्तृतमितिनमितिधीरि अयल्लंवमानादीनामन्यतमनावधारितमि
८३ त्यर्थः धारतेः कर्मणि लुङ् अचापि पूर्वं संदेहालंकारः स्यगिते तिस्यगिते तिरोहिते अंबरह्निति लेयसिव तिमिरे परितो जनस्य दशानं
धयत्यंधीकुर्वते सुदृशः स्त्रियो पूर्वं नूतनं रसांजनं रसरागमेवांजनं सिद्धांजनं च दाधिरे दधुः अतो हेतोः प्रियवेश्मवर्त्म ददृशुः अत्र सांजनं
वाक्यार्थेन प्रियवेश्मदर्शनसमर्थेनाद्वाक्यार्थहेतुकं काव्यलिंगमलंकारः तेन सिद्धांजनधारणोत्तनिदव्यादिरूपमाध्वनिनादलंकारेण
लंकारध्वनिः २१ अवधार्येति सा दूतमंयत्संजमस्य व्यापकं तमः विष्वक्सं तमसमित्यमरः अवसन्नेघोम्यस्तमसइति समासांतः तत्वकृते सुतन्वोः
शुभांग्याः दयितोपगमे प्रियाभिसरणे कार्यगुरुतां संभोगकार्यस्यावश्यकत्वं अवधार्य निश्चित्य भयाघना भवत् स्तनौ च कुचौ च तनुः
कृशो वा रोमराजिः पंथा रोमराजिः पथो मध्यभागः तस्य वेपथवेकं पाप पुजितिपुष्वप्रत्ययः नाभवतो इतिपरिणामेनानुषंगः कार्यास कस्यत
त्वापिकामुकस्य कुतो भयक्लेषगणनानेति भावः अत्र संततमसकुचभारयोः कामिनितेभयकंपानुदयेकार्य जोरवाव धारणाहेतुकत्वो त्प्रेक्षणा
द्वत्प्रेक्षापमकेनसंसयते २२ सवितुरस्तियोगृहगणो अहनिसवितु स्विषानदृशेनलक्षितः सगृहगणः स्तमोभिस्ततां व्याप्तां तम्वंति अस्ता
मितितमी रात्रि रजनीयामिनी तमीत्यमरः अधिगम्य प्राप्य चुलिमग्रहीत ग्रहेर्लुङ् ग्रहोलिटि दीर्घ इति चत पाहि लघवाल्पाः त्रिच्छिट्रत्येल
घुरित्यमरः मलिनाभ्रयतोनिकषैक्तवणात् प्रकटीभवंति अर्थांतरन्यासः २३ अनुलेपनानिति तेन समयेन प्रदोषकालेन कर्त्रा अनुलेपनानि
कुंकुमचंदनादीनि कुसुमानि मालत्यादीनि तथाप [illegible] ति शुक्लेन न्यपवः कृतकोपाः अवलाः स्त्रियः तथा दीपशिखा दीपज्वाला प्रेत्तानिम
वौशाचिरसुप्रतस्य पूर्वं सुपित्तस्य मनोभवस्य बोधनमुद्दीपनं यस्मिन्कर्मणि तथा यथा तथा पूर्वं कमित्यर्थः इतरथा अनुलेपनादि बोध्यकस्य
वैकल्यं संभवाच्चेति भावः समं सहैवाबोधिता बोधिता निबुध्यादेशयंतात्कर्मणि लुङ् अत्र गंधमाल्यसंपादनश्रिमदनः प्रसादीपशीखोत्था राम:
दनानामधिवतेत्येकेनप्रिसदृशाद्वेनाभिधानात् क्लेषमूलनातेदाध्यवसाय रूपातिशयोक्तिरेका तथा सुप्तमनोभवबोधनमितिक्रिया ८३

विशेषणसामर्थ्यात्समतिनियोगपद्याभिधानाच्चश्मनो भवेतरबोध्यनवो: कार्यकारतौदो: सिद्धिपर्यरूपाचान्याद्दुग्धापेदत्वागंध्यमानात्वा
दीनां प्रस्तुतानामेव बोधनरूपैक धर्मसंबंधात्तुल्ययोगिता भेदध्वनीतिसंकर: २५ अथचंद्रोवर्णनं प्रारभते वसुधेति प्रथमत: प्रसंजनानंतरंव
सुधांतेनभूम्यांतेननिसतं बहिर्निर्गतं अहिपते: शेषस्य फणामणीनाम्हस्या गोरूचामासांपटलं स्तोमद्वेषम्प्रेताशीतरुचचंद्रदूस्पसेव विस्फु
रद्दुल्लसदंशुजालं मघोनइमांमाघवत्नीमहेंद्रीमपथवावृत्तमितिविकल्पस्यात् स्तु त्वादेश: ककुभंदिशंसमस्कुरुतभूषयत् प्राच्यादिशि
चंद्रकिरणजालंमलद्दपतेत्स्पर्धी: संपप्रदेभ्य: करतोपेभूधराइतिकात्पूर्व: सुडागम: अन्यासव्यवापेपीतिनियमात् २५ विशदेति विशदप्र
भापरिगतं प्रसन्नकांतिव्यासं उदयति अचल: उदय: पूर्वपर्वतइत्यमर: तेनव्यवहितमिंदुवपुरिंदुमंडलंप स्मिन्तस्यदिश: प्राच्यामुखमग्रभाग:
वक्त्रं चप्रतीपत्तेतदभेदेनोत्प्रेक्ष्यते अप्रकाशदशानानमलदपदंतं सविलासहासंसविलासस्मितमिवशनैर्मंदं विभिन्नौ २६ कलयेतिपुन:
प्राच्यामग्रभागे चतुषारकिरणस्येंदो: कलयाकिरणेन अन्ययोपलदितं परिमंदमल्पभिन्नामदलितास्तिमिरोघारवजटापस्यततगग
नंनमसास्यंगणाधिपते: प्रथमपतेरीश्वरस्यागणा: प्रथमसंख्याघ्याइतिवैजयंतीमूर्तिरितिजनैलदारामभ्यपद्यत गगनमष्टानांशिवमूर्ती
नामन्यतमेवेतिपन्नत्सत्समभिपन्नमित्यर्थ: कलामात्रोदितचंद्रइतिकलितार्थ: रूपकालंकार: २७ नवेतिनवचंद्रिकाभिरेवकुसुमै:
प्रकीर्णेनमरावककवरीकेशपाश: जानपदीत्यादिनाडीप् तांविभ्रतीतितभूतंहरेशऋस्यहरितोदिशोमुखमग्रभागरावमुखंवक्त्रमितिश्लि
ष्टरूपकं तस्यललाटतटवद्भिरमनोहरंहिमरश्मिनंदमिंदुखंडंमलयपेनवदनेनादर्शमिवददर्शा व्यावल्यामितिभाव: अत्रनवचंद्रिकाकु
सुमेत्याद्यनेकदेशविवर्तरूपकमहिम्नाहरिवधूत्वप्रतीतौत्सहगतम्लोषागतवक्त्रभेदाध्यवसते तमुखसंबंधप्रसादनादितल्ललाट
तटोपमोजीवनेंदुदलस्यानुपात्तनिजधावल्यगुणानिमित्तमलवजादृत्वगुणस्वरूपोत्प्रेक्षेतिसंकर: २८ प्रथममितिहिदीधितिश्चंद्र: प्र दे
पमंकलामात्रमभवत् कलानुषोडशोभागेत्यमर: अथार्द्धमभवत् अथोनंतरं अथो अप्येत्यर्थ: उदित: साकल्यादुप्सितेसन्अमहान्

मा॰टी॰ मज्जासंपद्यमानोऽभूत महद्भूतं तदभूत्तद्वैधिः हलंतत्वान्नकार्यांतरप्राप्तिः तथाहि घुतिशालिनो यते ज्ञिथस्य क्रमशः क्रमेणोर्वं उपचयं
२८ वद्धिदधतिसहसा त्रुटंति तु न दधति पुं वंसामान्येन विशेषस्य समर्थनरूपोऽर्थांतरन्यासः २९ उदमज्जीति उपनिदूपां डुरसरोजरुचा विक
चपुंडरीकस्त्रिया तु हि नघु ताम न्वंदुरा प्रथमं हरेः पूर्वमेव प्रबुद्धायाः अन्यथा तन्मुखं दृश्यतेति भावः नदराजस्तु तायाः सिंधुकन्यायाः श्रियाव
दनेंदुनेव इत्युत्प्रेक्षा वैटभजितो हरेः शयना त्समुद्रादित्यर्थः उक्तोत्प्रेक्षासंभवनार्थमित्थं निर्देशः उदमज्जि उन्मान उच्छ्रितमित्यर्थः ३० अपेतिअ
थोदयानंतरं लक्ष्मणा लांछनेन लक्ष्मणोन सौमित्रिणा चानुगतसत्तं कां तं वपुरतिशायद्दोषः दस्तुतशब्द भेदे नार्थद्वय रूपभासे पिजं तु का द्य
वदेकशब्दप्रतीतेः नतत्रम दंभंतारा तद्दीदोमह्मभालुकाइति चामरः परिवारितः शशपेव दाशरथिः दशरथपुत्रो रामः अप्रतइज नलधिं विलं
घ्यतिमिरौघरावराल सकुलं तत्र विभिदे विदारयामास भिदेः कर्तरि लिटि तङ् श्लेषसंकीर्णो वस्तुवर्तिसावयवरूपकालंकारः ३१ उपजीव
दधतोदयानस्यपनानाविधिरं तरिंते सावधिः परस्य विधिरिवेत्युपमितसमासः तामवतीर्णवतः प्रविष्टवतः उडुपतेर्नक्षत्रनाथस्य कस्य
चिद्धनिकः वणिज् कलाः षोडशांशान् मूलधन वृद्धिश्च कलास्या न्मूलजीव क्रोधित्वाद्दांवशमान्नके षोडशांशो पि चंद्रस्योति विश्वः उपचयाय
स्वावुरद्धये समद्धये चोपजीवते स्म अध्यैत्र लभते स्मेत्यर्थः यदा कयादिकुलो च कुशला न्महांतं लाभमाप्नोति तद्वदिति भावः श्लेषसंकी
र्णोपमुपमा उपमासंकीर्णश्लेष इत्यन्ये ३२ रजनीमिति शशी रजनीभवाप्यरुचिं शोभामाप अंसौ सोपि तां रजनीं व्यभूषयत् तथाहि सतां महद्धन श्य
तोऽचरितं अविलंबितक्रमं अविलंबितप्रकारं यथा तथा इतरेतरोपकृति मत् अन्योन्योपकारवत् अहो इत्यविलंवादाश्चर्ये अत्र रजनी प्राप्ति
नो निपुःशोभाकरत्वाद न्योन्यालंकारः तदन्योन्यं मिथो यत्रो पाद्यो त्पादककताभवेदिति लक्षणात् तत्समर्थांतरन्यासः इत्यंगांगिभावेन संक
रः ३३ दिवसमिति मगधरश्चंद्रो दिवसं दिवसे त्यर्थः अत्यंतसंयोगे द्वितीया भशमुत्सरूवंरुह्मी शोः पदेनांभनाष्ठिराच पादारस्पापि राम॰
२८

तुर्याशाद्यमरः हतां ताडितां अत एव अनवरतैरविच्छिन्नैरलिरुतैः रुदतीं क्रंदतीमिव स्थितां कुमुद्वत्येव वनितानां अग्रणीश्च तेकरा ग्रहत्व
न मेदैः समासमुद्रतिवामनः तैरग्रकरैरग्रांगुलिरग्रहस्तैर्मृदुरामर्शनं स्पर्शनं कुर्वन् विच्छसन्नुद्यन् उच्छ्वासतिस्म परामर्षानां पतिमिराच्छ्वासनीयत्वादिति
भावः श्वसिधातोर्णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः अभ्यासस्य दीर्घ वा दत्तेनह तामितिह ननासाधित क्लिष्टरूपकोऽस्पापिते यमलिङ्गते रितिव्यधिकरणपरिणाम
गभीरोदनोत्थैता सापेक्षेपमुच्छ्वासनोत्थैतेष कोविधिजीयसंकरः रोदनोत्थैता सापेक्षेपमुच्छ्वासनोत्थैतेति जातीयसंकरोऽपि ३४ प्रतीति सुदृशां
गनारमिमर्तृ भर्त्तारमभिलक्षतो नाभिप्रती प्राभिमुख्ये इत्यव्ययीभावः शशिरश्मिभिर्गलंतः स्रवंतो जलविंदवो यस्यास्तामिंदुमणिमयं चंद्रकांत
शिलाहैव दारूस्तस्यैव धूलन्मयी वधूः स्त्रीप्रतिमा स्मरज्जन्मयस्यते नस्मरजन्मना घर्मपयसा स्वेदांबुनोऽपचिता व्याप्ताः स्विन्नवतीत्यर्थः प्रतीकू
लाकामिनी सपत्नीति भ्रांतेति शेषः चकिता भीता ददर्श अत्र चंद्रशिलापुत्रिकायां सादृश्यनिबंधन यात्रतीकामिनी भ्रमना भ्रांतिमदलंकारः ३५
अन्वेति दोषध्यपातिरेव औषधिपतिश्चंद्रो दोषेयश्चेति श्लिष्टरूपकं अमतमेवामतमो बधिविशेषः तेनद्वैरादैः करैरेव करैः किरणाहस्तैः अदशा
मपमार्गमंगमरिमार्जनं विदध्यत कुर्वन्परितोविसर्पिसर्पव्यापिभंशेपरितापिसंतापकारी मानः क्रोधः सएवविषंतत्र वपुषः शरीरादवतारितः प
स अवशेषितवान् अत्र सावयवरूपकेरोषध्याक्षिप्तजांगलीकहस्तसंस्पर्शादिषमिव निशाकरकरस्पर्शो देवांगनानां वपुर्विरोषोन ध्वर इत्युपमा
व्यज्यते ३६ अमलेति अधिकमवभासितोऽत्रकाशिता दिशो याभिस्तासामिंदुरश्मीनिकरः अमला निर्मलमूर्तिषु तरुणीनां पेकपोलाः फल
कानि वतेष्वभितो मुकुरः प्रतिफलनं संक्रामन्सांद्रतरं प्रचुरतरं विततसार दर्पणसंक्रमणादिति भावः आर्द्रेंदुभासांकपोलायसंक्रमपि संक्रमो नैर
संबंधे संबंधो रूपातिशयोक्तिः ३७ उपगूढेति रजनीकरचंद्रः अलघुभिर्मिरेवकरैरुपगूढवेलायेनसावधंममपीति भावः सरिता
मधीशं समुद्रमपि स्वभावाद्दलोभ्यमपीति भावः अचुक्षुभत क्षोभयतिस्म लभ्यते गौचङ्युपधाया ह्रस्वः अनंगोनल्पघुंगतसारं यद्वत्पदवरागिरा
सोबांगराः अचुक्षुभदित्यद किमिवचित्रिंनकिंचिदित्यर्थः अक्षोभ्यमक्षिंतोभयतश्चंद्रस्पंदगाप्रायिकयामादवलोभकलोकरथापनेऽति

ना: टी: मवनेति परिमंदतया काकिल्वादसमर्थतया भवनोदरे कुग्रहाभ्यंतरे शयितः सुप्तो मदनो लालक तु खेलिप वातान् गवाक्षविवरप्रविष्टान् अत
८५ एवतत्सत्स्फटिकपट्टिकाहतिवन्कशोभाये वातान्स्फटिकद्युतिनिभान् इंदुकिरणान् अवलंब्य वाक्षस्थो द्विष्टत् उस्थितः अयं दोधो
त्थानपोरमेदनिवलापातुदोर्न कर्तुं शीतिइति परस्मैपदमिद्धिः रतदेवाभेदाध्यवसायमूलातिशयोक्तिः स्फटिकपट्टिकाचइत्युपमयासच
कृतया अवलंबेत्यत्र चलं वेलुत्थानं स्यावलंबके तुकेयो द्वितामप्रत्यापत्तेन तासां संकरः ३८ अविभाविते इति मदनोपि पूर्णचंद्रोदया
त्माक अविभाविते लक्षितइष्टलिखेपो गगललक्ष्येन स मो भवत् नूनमित्युत्प्रेक्षायाच यस्माद्धर्मध्यान्तिशीतकरे उत्तो उदिते दिशः प्र
कटपतिमिति अनुनामदनेन धनुराचकृष्य आकृष्य चंद्रोदयमहता दीपनो मदनस्याभूदिति भावः ४० अवकाशमिति पुष्पधनुः पुष्प
धन्वा वासंताय मानितिष्ठिकल्पानानऋतदेशः तस्य धनुः पुष्पधनुः पुष्पांतरं तस्मात्स्खलितो निःसृतः शिलीमुखं पे वाने शिलीमुखा
वाराः अलपत्र अलिवारो शिलीमुखो विषमरः तेषां गणः शशिनः उदयादिकाशमो सुखयं उन्मीलनं च गमिते प्रापिते सुदृशो हृ
दयेकुमुदे च अवकाशमाभ्यासमलमत उभयत्रप्रवेशं लब्धवानित्यर्थः अत्र चंद्रोदये कुमुदकामिनीहृदययोरपि प्रकृतयोः शिली
मुखवेशलक्षणैकधर्मयोगादीपनात् तुल्ययोगिता एकधर्मत्वं चात्र शिलीमुखेति श्लिष्टपदोपात्तयोरलिबाणयोरेकत्वाध्यवसायमूला
तिशयोक्ति प्रसादादिति संकरः ४१ ककुभामिति ककुभां दिशां मुखानि लहसाद्गुटिति उज्वलेन न उभ्दासपनरतये सुरतापाधिकमाकु
लत्वं औत्सुक्यं दधत पूर्नामितिशेषः अयमत्रतयेकामदेवे अकुलत्वमपक्षिज्वलनत्वदधत अचेः अभिमुखनयनप्रभवः अविनेत्र
समुद्भवः इति पुराणात् त्रिनयनप्रभवो न भव तीत्यत्रिनयनप्रभवः अपरः त्रिनयनप्रभवादन्यो दहनोग्निरिंदुः कुसुमेषुः कामस्तदीय राम:
पतदीपयतिस्म दीपयतेर्णौ चङि भ्राजभासेत्यादिना विकल्पानोपधाया ह्रस्वः अत्र प्रकृते कुसुमेषु दीपनं नाम प्रवृद्धिं तस्य तत्र प्रतीयमानेन ८५

प्रज्वलनेनाभेदाध्यवसायात्तन्निर्देशोऽन्यरतोत्सवनादिध्वनिसंबंधाद्दर्पदहनः इत्यसशब्दप्रयोगसामर्थ्याद्दहनत्वोत्प्रेक्षानेरूपक
मितिरहस्यं चंद्रोदयात्कामोद्दीपनमिति तात्पर्यं ८२ रावं चंद्रोदयारंभमुद्दीपनविभावमुक्त्वा सत्यसमाहुः इतीति इत्येवं सितेद्युतौ
उदपतिसति इत्यबलाह्रियो मिथुनाप्रियतमानामागति रागमनं कामिस्ताः सत्यकर्मप्रसाधनं कर्तुमुपचक्रिरे प्रतिकर्म प्रसाध
नमित्यमरः चंद्रोदयात्प्रियागमनं निश्चित्य स्वलं कर्तुं प्रक्रांता इत्यर्थः तथा हि समये काऽप्यकाले कृतमनुष्ठितं सर्वं सफलं कर्मोपका
र्युपकारकं भवति अन्यथा विफलमेवेति भावः अतो निश्चित्य प्रवर्तितां युक्तेत्यर्थान्तरन्यासः ८३ अथ प्रसाधनमेव प्रपंचयति
सममिति सुतनो हृदयाः उरोजतटो गुरुस्तनाभ्यां राकमेव हारमेव भूषणं समवेषम्येन दधुः संहततया संश्लेषतया राकमत्वेन
चजनितां निर्विवरतां निरंतरालत्वं च दध्नतो रिदं समभागित्वमेव घटते अंतर्भेदाश्रंतराया हि विषयोपभोगाः कुचयोस्तदभावात्स
वधूः मशो हारधारणं प्रक्रमितिभावः ८४ कदलीति कदलीप्रकांडरुचिरः भातं भगं भीरु ऊरु रेवतरुर्वेष्टनवतो यस्मिन् तस्मिन् अत्र कदली
प्रकांडस्य सौंदर्यमात्रोपमानत्वान्न वेष्टनयोग्यवत्त्वविभासके न प्र ... महती जघनस्य पृथ्व्यं च परिसरप्रदेशस्तस्मिन् रसनाकलापक
रावगुरारचनात्तेन मकरध्वजो मदनः स एव द्विरदः हस्ती तमाकलयद्बध्नाति रसनाबंधेन जघनमहती वमदनोद्दीपकमासीदित्यर्थः स
मस्तवस्तुविवक्षया वयवरूपकं ८५ अधरोष्ठेति मृदृशामधरेष्वोष्ठेषु अलक्तकरसोल्लासाद्भावः तथा कपोले मृदुविगंडस्थले विशदं मृ
र्वेते भ्राजः तथा नयनपंकजयोरंजनं च शोभावाप्नोत् हतास्यपसः दीरात्त नविभिदे भिन्नं नाभूत् कर्मकर्तरि लट् अध्यादिना हृ
तलाक्षारागादिकं शोभावनिहितं क्षीरवैसावसापोदापन्नपतोभेदेन दुग्धमभूदित्यर्थः अत्र पदेन तदैरारुणाकारत्वादिकं तत्कं खनिहितं क्षीर
त
घ

मा॰ टी॰ मिवेत्येकवाक्यतयावाक्यार्थंवाक्यार्थनिदर्शनालंकारः तेनाध्यरारक्तकादीनांगुणातरकत्वरूपः सामान्यालंकारेणाम्लते सामान्यं
९६ गुणसाम्येनपत्रवस्त्वंतरैकतत्ते मिलनगात् ५६ स्फुरदिति प्रमदाः स्त्रियः स्फुरंतश्चलंतउच्चलाफलानलाश्रयराजी छायावदलानिप
आशियेषांतैःकर्णिकाध्रतानिगुच्छानिगंडरावफलकानिपरितोविकसंतोदर्शनानांशवोदशनकांतपरावकेसराः किंजल्काः पुंजायेषां
तैर्विकसद्भिरास्यकमलैर्विविनुः आस्यकमलैरितिरूपरात्सुमदायेवसरस्य इतिक्षिप्यकेचिदेशाविवर्तिसावयवरूपकश्चाकुमुदेरि स्य
तिपाठेकुमुदस्यमुखोपमानत्वंकविसमयविरुद्धमित्येकावलीकारः ५७ भजतेति अपांचकेनप्रबलेनजितोविदेशोदेशांतरंभजते अथवा
कुशलोतदनुप्रवेशंतमर्जनमेव अस्मारणातयानुप्रविश्यजीवतीत्यर्थः अतोहेतोर्यंदुरुज्वलोकपोलौयस्यादिति मुखस्यविग्रहेण
योग्यतोक्तिः पदार्थहेतुकंकाव्यलिंगंसुदृशांमुखंप्रतिमाछलेनप्रतिबिंबव्याजेनाविशत्प्रविष्टः सादृश्यं दूरावयत्रप्रतिमाचंद्रइतिछ
लशब्दात्प्रतीतेःछलादिशब्दैरसत्वप्रतिपादनरूपोपह्नवालंकारः पूर्वोक्तकाव्यलिंगस्यपदइतिसंकरः तेनकपोलयोलोंकोत्तरत्वा
वयपदर्प्पणोपिम्यंचव्यज्यतेइत्यलंकारेणवस्त्वलंकारःध्वनिः ५८ धुवमितिमदनेषवोमहतिकठिनकुचतटेप्रतिहतिंप्रतिघातमाग
ताःप्राप्ताः धुवंयघस्मात्कुरिमाणिजभारेणप्लपितंकंपितं अवलग्नंमध्यंयेनतादृक्कुचतटमितरैरंगैस्तुल्यमितरांगवत् तेनतु
ल्यमितिवतिप्रत्ययः नतुतांकार्श्यंनागमंतोभग्नपूर्वादिसूचनांसंरस्यदेश्याः तदामदनेषुपातान्कुचातिरिक्तमंगानामंगंकृशमासीदित्यर्थः
अन्नकाठिन्यस्यप्रतिहतिहेतुत्वात्काव्यलिंगसंकीर्णगुणाभावनिमित्तक्रियास्वरूपोत्प्रेक्षा ५९ ननमनोरमेतिप्रियतमेगहमेष्यतिस्म
गमिष्यतिसतिइशोदराःस्त्रेहेतिशत्रोर्दृशःवैरेणविंदितारतास्यवेदिनांविवेकिनीनामपीत्यर्थः अनरावमुद्दृशांसम्यक्दर्शनीनांस्त्रीणां राम
मनःकर्तृमनोरमात्वपिवसनांगरागसुमनःसुगंधमाल्येषुइदमेतदितिइदंप्रशेवर्तिवस्तुरतं दसनमितिअनुलेपनमितिसुमनस ९६

इतिविशेषाकारेणाप्यारोप्यमस्याकंध्रुरणाहमितिचनचिरवेद्धनिरध्यारध्यारयत प्रियागमनस्पर्शीतिरेकादितिकर्तव्यः तामूठमभूदि
त्यर्थः चिनोतेर्लुङि तिङ् ते स्मिन्सार्वधातुकार्द्धधातुकयोरितिगुणः हर्षोपचयसंचारिनिश्चयसंवंधोक्तेरतिशयोक्तिः सुमनसः सुमनसइति
पमकतया आलिंगनसुखविशेषावतिसंसृष्टिः ५० वपुरितिवपुश्रीः परिरंभसुखस्यवधानभीरुकतया आलिंगनसुखविच्छेदभीरुत्वेन
कुंकुमरूपचर्च्यइतिकुंकुमनपत्र्यपदः वपुनौन्यलिप्तनानुलिप्तवती अंगरागमात्रव्यवधानइतिनसहतइत्यर्थः लिपतेः कर्त्तरिलुङ् अदो
वपुः प्रियसंगमेषुअनवलेपं चंदनेनानुलिप्तं मगर्वचेतिपत अपलेपस्तुगर्वेस्याल्लेपनेभूषणेपिचेतिविश्वः इदमनवलेपत्वमेवास्यव
पुषोवाठं नपुंस्त्वमेपुत्रं श्लेषानुप्राणितोयमर्थान्तरन्यासः ५१ निजेति अपराह्णेनिजपाणिपल्लवतल्पस्खलनादभिघाताद्वियिना
स सिकाविवरंनासारंध्रं प्रतिउत्पतितैरास्यकमलश्वनैर्मुखमारुतैर्मुखवासंमुखवासनाशनकैः परीत्यमुमुदेइयंवसितकसज्जिकानायि
प. का ५२ विघ्नतइतिदिवाआकाशेनसवैंसासपक्षिणापावपस्यसाचप्रोगेविघ्नतेविध्यारितेपरिपूर्णमंडलविकाशमिवशोभांवि
भर्त्तीतितघत्तस्मिनहिमधाम्नि चंद्रेचदर्पणतलेचमगदृशांस्त्रियः स्वमुखप्रियंपूर्वंत्रोपमानमृतानुत्तरत्रोपमेयभूताचेत्यर्थः मुहु
देदृशुः संपम्यपरस्परोपमितिभावः अत्रान्यप्रियोन्यत्रासंभवाच्चंद्रेतत्सदृशमितिसादृश्यपदेपादसंभववदस्तुसंवंधानिर्देशनात
च्चंदंदर्पणयोमुखश्रीनस्थानत्वेनप्रस्तुतयोरेवौपम्यस्यगम्यत्वात्तुल्ययोगतेतिसंकरः ५३ अधिजान्विति नमतिकपोलायेषांता
पछ्ठीभवतिकरपल्लवेपाणिपल्लवेर्पितनिहितकपोलतलंगंडस्थलंयस्यतंवाढमधिजान्वनुविभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः उपधायनिधा
यकूर्परेणमानुमवशमंयेत्यर्थः कंठेपरिवर्त्ततइतिकंठपरिवर्तीनतमुखोच्चारितमित्यर्थः कालमव्यक्तंस्वरहीनंतारयतिप्रत्यवद्रा
दिव्यक्तिमूल्यंहीनपदानंतस्वरयातदासकृपामंदंकंठेनैवावमतयेत्यर्थः कालदेपायमितिभावः अपंचोत्कंठानुभवः अपरपाणि

टि॰ मं॰ पाउदकंठितउत्कंठितं प्रियागमनौत्सुक्यमास्थितमित्यर्थः भावेल्युट् इति सोल्युट् अत्र कालमहिमत्वलदाराकांतं चारयतीति निवं
८७ धनाश्रेयोलंकारः परयापरयेति यमकविशेषश्चेत्यर्थालंकारः परयापरयेति यमकविशेषश्चेति संसृष्टिः राधा विरहोत्कंठिता
विरहत्यपवलीके तु उत्कंठितोन्मनाइत्यमरः ५७ प्रगाधेति अथ प्रसाधनानंतरं मुग्धतरो यतः कामसमोहितस्तरुणीजनप्रश्रा
यत्रकाशनविदोऽनुरागव्यंजनचतुर इत्यर्थः मधुरा मधुरभाषिणी अन्यत्रस्मात्कांतौ सुतरामभीष्टजनस्यस्विन्नस्य हृतोमनोहारि
णी सखी दृशा अनंकांतमनुप्रियजनं प्रति प्रजिघायप्रेषितवान् हिनोते लुङ् इत्येन सह समासवचनात् दृशा इवेति समासपूर्णोप
मानयासखीनां मासत्वादसंगत्वा कोप्यदर्शित्वादि व्यंजनालंकारवस्तुध्वनिः ५५ तथा काचिन्नायिकादूतीवाचिकमनुत्वेति
न चेतिसमेदयितो यथा मयि करुणां कुरुते यथा लघुतां च नावगच्छति न जानातीति गम्यत इत्यर्थः राधेदयितमुपागम्य तथाभिपुरतो
वदेत विध्यर्थे प्रार्थने लिङ् इतीत्थं काचिन्नायिकाभीति अभिलषितरोप्यर्थीभावनुसके हृत्वत्वं संदिदेश संदिष्टवती कर्त्तरि
लिङ् स्वरितत्वादात्मनेपदं नायिका तु कलहंतरिता कोपात्कांतं परानुच्यपश्चात्तापसमन्वितेति तलदरणात् ५६ दयितायेति मान
परयाऽभिमानवत्याऽन्तराधापरया नायिकयाग्रागादितादयितमानये तानुदुत्तापमहितिभावः तथाहि शोभनं हृदयं येषां तेसु
हृदो मित्राणि सुहृद्दुर्हृदौ मित्रामित्रयोरिति निपातः चोदिताः प्रेरिताः सन्तः सुहृदां प्रियो हृद्यो हितः प्रियस्करस्वार्थयोस्तं कुर्वतीति
प्रियाहिता स्थर्तः क्रतमेषामस्तीति क्रतिनः कृतकृत्या भवंति किमु किंतु वोदनं विनेव कृत्वा कृतिन इति भावः अर्थांतरन्यासः
नायिका च पूर्ववत् ५७ अथ काचित्कलहांतरिता कांतं प्रति विभिन्नेती संदिशति प्रतिमिथेत्यादिना अपराधकृतमागस्कारिणं कांतं रा॰ मं॰
प्रतिमिथ्यनिराकृत्यनिर्भर्त्स्य पुनर्मयैतत्स्मात् तु भूतिरनुसरतां क्रियते यदितावत् उचितैव पतिव्रतानां प्रायोभ्वरचितानुवर्तेदृश्नैत्यादि ८७

तिभावः किंतु सखि तनोतु वृत्ते मीमांसा न मनसं मानहीं चिन्तां कलयेत् ५८ तर्ह्येतादृशावापि विरहे सैवस्वीयतां तत्राह अवधीर्य धैर्येण
कलिता कलितधैर्या सती वा हिता त्यादि ध्वतिनिष्ठा यपरनिपातः दर्पितमवधीर्य तिरस्कृत्य तेन सह विरोधं विदधे करोमि चेति द
ध्यातेकर्तरि लिट् तज्जारा हे सखि तव किमिव निग्रह्यते गोप्यते न किमपीत्यर्थः किंतु कथ्यतां शवेति कथितवतीव सहसा बलेन व
र्तत इति साहसिकी ओजः सहोम्भसा वर्त्तत इति ठक् सा न भवतीति अत्र साहसिकी अहमिति शेषः इदं साहसं विरोधाचरणरू
पं साहसं कृत्यं कर्तुं शक्यं येषां यादिनानुमन सहत इति साहसमर्थापवादश्च नास्मि अत्र साहसिकत्वस्य विशेषणत्वात् साह
सेन हेतुना केपदार्थो हेतुकत्वे काव्यलिंगं ५९ तर्हि किमत्र कार्यमित्यत आह नादिति तत्तस्माद्वल्लभमुपेत्य मा स्मोपालभ व्या
नोपालभ तत्राह वयमस्य दोषमपराधमविद्म किल अजानाद्भवति ध्याम इत्यर्थः कार्याधिन कुतो गर्व इति भावः विदो लटो
वेति णलादयो वा इति संप्रत्यर्थे निश्चिल्प वध्वोनायिका विहितागसे कृतापराधाय परिमिताय प्रियाय दूत्या कथासु दर्शाना
यिकया कैर्ध्यो त्रपया हेतुना किंचिन्नाभिदध्ये किल नाभिहितं खलु किंतु निशातैरश्शरीरशरैरनंगवाणैरनिशं सततं कृशी
कृतं कृशमकृशं कृशं करोति तेरां प्रत्यभिज्ञाः साविषदम्दावेरकृतो ह्लादेलेथोरिकारस्य रेफादेशः निजशरीरं मंदेभे लह इति
तेरात्राविकलहां तरितामभ्यमाचत्रपया निजहृदयानविधानान्निजशरीरं दर्शनेन स्वावस्थानिवेदनाश्च तुल्यं तज्ज्ञास्मरत्वाव
गमादिति इयं च पंचमी कार्यावस्था कामावस्था वाङ्मनः संगसंकल्पाज्ञागारकुशला इति शील्यागोन्मादमूर्छिता इत्यनंगदशा
दशाः ६१ इत्थं नायिकाभिरूपदृष्ट्वा दूत्या किमनुवर्तितं तत्राह ब्रुवत इति प्रगल्भा दध्या मा नागर्भी प्रतिभासारायस्व जिरो यासां ताः द
क्षीतपमाहेतु ना किंचनाभिदधे राषाकलहांतरितामोह च ६२ नन्विति नन्ववसंदिशसंदेशं ब्रूहि इति उदितया दूत्या कथितयासु नायिकया क ५

सा॰ टी॰ त्योनरानन्यरूपानुपसत्स नरवन्तरैः पुंभिस्तुल्यं नरवत् तेन तुल्यं क्रियाचेद्वतिरितिवत्प्रत्ययः ब्रुवते स्म न चैतावता वैयात्यं दूषयामि त्वर्थः अ
९८ र्थान्तरन्यासेनाह सुहृदर्थमिति तथाहि स्वजिह्मप्रियामकुटिलबुद्धीनां सर्वथा सुहृदर्थ इत्यर्थः ९२ काचित्सखी कंचित्प्रियं प्रतिसप्रतिः
प्रार्थयते मनेत्यादिना यो मुवि मम रूपकीर्तिसौंदर्यं प्रयामहरत् इयं त्वत्प्रिया तदनुप्रसक्तहृदया तस्मिन्नासक्तचित्तेति हेतोस्त्वयि मत्सरादि
वमदनो निरस्तदयो निःकृपः सन् तां त्वत्प्रियां सुतरां हिरणोति न पयति खलु रातेन कार्श्यावस्थाक्रान्त्वचसा ताम्वि तिपदामृतनापकपीड
समर्थस्य मतसा नदीपनादिकार्यानो न्नाप्रत्यनीकालंकारः त्वच त्वयि मत्सरादितिवेतिहेतूत्प्रेक्षा स्थापिता वेतिसंकरः वलिनः प्रतिपक्षस्य
प्रतीकारं सुदुष्करे पक्षे तत्पक्षिपस्तिरस्कारः प्रत्यनीकं तदोच्यते ९३ नवेति सा त्वत्प्रिया तवकथासु गुणकीर्तनेषु मुहुरंगुलिमुखेनांगुल्यग्रेणाप्र
वणान्यंचविवरं पारिघट्टयति स्फालयति पद्रुष्ठ येति शेषः तेन पारिघट्टनेन भवद्गुणपूरपूरितं प्रवणांकर्णं तावकगुणगृहणानासंतुष्टतया
घनतां नयति बहुतं दुर्लभं मानार्थं प्रस्यादिवन्नू योगुणप्रवेशाय क्षमवतीत्यर्थः धुवमिति त्रुत्प्रेक्षा यां आचकंड् विनोदार्थं श्रोत्रघट्टनेन घन
त्वानयनमुत्प्रेक्षते ९४ उपेति स्खलघुतरासंतापाद्विकाङ्क्षिमा उड्ड त्वं ये यां तैः प्रवासितेन निश्वासे रुपतप्यमानं सितेतरसरोजदृशे नी
लोत्पलालक्षा प्रधरं नवनागवल्लिदलानां ताम्बूलीदलानां रागरसो रक्तत्वं द्रवता मार्दवं तं नेतुं न दमतेन शक्नोति राते न त्वराव छ्छोका द्र
वत्वाभसंबंधे प्यसंबंधोक्तेः संबंधे संबंधरूपातिशयोक्तिः सिद्धकवितोक्तिः सिद्धातिशयोक्तेरभेदाध्यवसायइतिरहस्यं ९५ दधतीति
रतिपते रिपवः शितताने शितं दधति स्फुटमित्युत्प्रेक्षा यस्मान्निरंनीरंध्रं बहुलकाठिनं च पल्लवमंडलं तदेवावरणं यस्यतत् तदपि ड
त्पलपलाशदृशः उत्पलाक्ष्याः हृदयं न भिदन् भिंदति स्म भिदेर्लुंङिङारतो वेति च्लेरङादेशः सावरणं न विभिन्नमिति विरोधो त्थापिते राम:
येस्मरशरे निश्चितो प्रेक्षा तथा च रंध्रान्वेषिणा कालेन निर्भीडयमानाया क्लेशस्या स्वद्विरहो जीवितसंशयमापादयतीति वस्तु ध्वन्यते ९६ ९८

त्नद२ त

कुसुमादिति स्मितदृशः स्मेराक्ष्याः अंगमात्रं कुसुमादपि सुतरां सुकुमारं कोमलमितीदृग्परथा अन्यथा न किंतु सत्यमेवेत्यर्थः यद्यस्मा
त्कुसुमेषुः स्मरोऽकरुणो निःकृपः सन् निशितैर्विशिखैः प्रबलतया बाणा विशिखा इत्यमरः कुसुमेषोरेवं यकरुणादीनं यथा तथा अनिशमुन्न
पतितापपतीत्यर्थः पततिरयं भ्वादिकः सकर्मकः कुसुमादप्यधिकसौकुमार्यगुणोपेतानां यतेति व्यंजकप्रयोगाद्वाच्या ६१ विषेति
अपक्रियया विपरीतप्रयोगेण निषेवितमुपयुक्तं सर्वममृतमपीति भावः विषतां विषवद्दाहित्वं समुपैतीत्यतः अदइदं विषत्वस
संभवं अनतप्तोऽपि स्रवते: क्षिपितुः हिमरश्मिनश्चन्द्रस्य पादाः भवतो विरहाद्धेतोः स्वपावि नासेवनादित्यर्थः अजस्त्रं तत्त्रि
यां दहतीति या पूर्वोक्तपासहसेवनादाह्लादप्रदातीति भावः एतेन विषपदेऽपरत्वावस्थोक्ता विशेषणसामान्यसमर्थनरूपोऽर्थांतर
न्यासः ६८ उदितमिति प्रियां प्रति प्रियामुद्दिश्य हृदयस्य इदं हार्दं प्रेम्णा प्रेमा ना प्रियता हार्दं प्रेमस्नेहः इत्यमरः तस्येदमित्यण् हृदय
स्य हृल्लेखयदण्लासेष्विति हृदयस्य हृदादेशः सहार्दं सस्नेहमित्युदितं विदेः कर्मणि क्तः वचिस्वपियजादीनां संप्रसारणं वचोदु
ति वाक्यं प्रियतमेन नम्रदृष्टीयता विन्यासते दध्यातेः कर्मणि लट् अदंतरोरुनसर्गे वचनाद्धर्दे प्राक्प्रयोगः हि यस्मात् पुरः पूर्वमेव वि स्य
दितं गते विदितपराभिप्रायेजने इंगितहृज्ञतो भावः इति सज्जनः ईरिता उक्ता गिरः सपदि लगन्ति सज्जन्ति खलु स्वयं प्रियाहृदयवेदित्वा
त्स्वबुद्धेः संवादेन इति कथितं प्रियाविरहदुःखं विसप्यासेत्यर्थः अर्थांतरन्यासः ६९ आकल्पहान्तरितान्तरावान्तमानाख्यो विप्र
लंभ श्रृंगारः पूर्वानुरागमानाख्यायप्रवासकरुणात्मना नाविप्रलंभश्चतुर्थोयमिति ३८ दयितेति प्रथमं चंद्रोदयात्प्राक् परिमृष्टतां
निजमनोपहारणीमार्गीनभिसूतामुपगते स्ततः पश्चात्तु णदाकरे चंद्रे उदिते सति सपदि लब्धपदे दृष्टचोरपदाच्चैरतोद

मा: टी: पिताभिर्हृतस्याकृष्टस्यापहृतस्य च मनसो सपदि अनुपदिभिरन्वेष्टृभिरन्विष्यमिति रित्यर्थः अतएव गाम्भो प्रत्नावसंचितस्ये र्य
९८ सागनिमित्ता अनुपदान्वेष्टेति निपातः अन्वेष्टानुपदी चोक्तः इ तिवैजयंती पु वभिः कर्तृभिः प्रत्यये प्रपाते पाते भीवेत्लिट अ
अन्वेषणीयेदं पापृणौ चोरग्राहिभिः पयस्यतेइत्यलंकारे गालंकारध्वनि १ अथ पूर्नां यहू ब्रह्मनंतरं वनांतं वर्णांपतिनि
पपातेति संभ्रमम् अतः प्रत्युत्थान संरंभि रायासित मुर्वांगनायाः अवरागात् प्रगादितालिकुलं कृतदलि पुंजं उपसर्गादसमासेपि
णोपदेशस्येति णत्वं वाटिकेहं अधरोत्पलं दपितावत्लोकेन विकसतीन पनस्य प्रसरेण प्रसारेण प्रगु णमिव पूर्ववत् ण
त्वं निपपात न पातसंभ्रांतमित्यर्थः अपसंभ्रमहेतुकस्य करणोपत्पातस्य नपनप्रसारकत्वमुत्प्रेक्षते राखा च हंसा ११ उप
नेतुमिति सह सोपानतो हठादागतघृष्मं न पुवा अतएव रभसे नोप्रिता अतरायः लतिमतांकुचयुगलेन करशोन पुरुष
दिवमाकाशमुपनेतुमिवोद्ध्रुतेपुमिवेति फलोत्प्रेक्षा उत्थाननिमित्तो नत्वं गुणानिमित्तं तरसा वत्तेन कालिता प्राप्तो
वक्षंप्रियां पारिरभ्यारूढ्तरुद्ववान् उपायवयान उर्ध्वादेपाजिवारितवानिति वार्थः रूघेलुङ् ङ्गुरितो वेति क्लेविकल्पाद अ
गादेशः राषाह्वारोमांचिता अनुभाववती वा १२ अनुदेहमिति अनुदेहं देहस्य पश्चात् अव्ययंविभक्तीत्यादिनापश्चा
दर्थेऽव्ययीभावः आगतवतः परितापकस्य परिणेतुर्भर्तुरित्यर्थः नपनेविंजप्रत्ययः उपसर्गादसमासेपीति णत्वं गुरू पूज्यां ति
भारती प्रतिमां प्रतिबिंबं उद्वहता पश्चात्स्थितस्यापि तदाभिमुख्यादिति भावः मुकुरेणादर्शेनमुकुरादर्शाविरियमरः वेपथुर कंत्री
तो न बोढ तया भवतइत्यर्थः भावेलुट् राज्ञा नमुग्धा अत्र बधूकरस्य भारसंबंधे इतिशयोक्तिः गुरूमिति श्लेषोत्थापितेति संकरः १३ ९८
संबंधेपि १

अवनम्येति अवनम्योपगूढवत्याः आक्लिष्यवतोः अतएव वक्षसि निमग्नकुचद्वये मदयिते नवतरुणीचलदुदगच्छत् रसनायाः क
लकिंकरणारवोपस्मिन्कर्मणि शालभञ्जिकाउदासिउद्गिरणाः आलिंगिते स्तनौ ॥ १४ ॥ करेणेति दयितेन प्रागतोविपागमने त्वराविरहि
तातनयावेगवत्या स्फटिकमयशिलाभूमुष्टिमत्येत्यर्थः कयाचित्प्रतिशोषः अतएवगलितं वस्त्रं अतएव कररुद्धं वेपथवसनं तत्राद्दृष्टा
हाटकशिलासदृशी हेमशिलाप्रतिमास्फुरन्ती ऊरुभित्ती ऊरुदेशौ यस्मिन्कर्मणि कि हिरण्यं हेमहाटकमित्यमरः ववसे आच्छादि
तंवसआच्छादनाया ण्यन्तकर्मणि लिट् ऊरुभित्तिरिवेत्युपमितसमासः अत्रोपमेयोपमासंसृष्टिः ॥ १५ ॥ पिदध्यानामिति नववधूर्नवोढा अन्व
गपश्चाद्दृष्टेत्यर्थः सोपिदध्यानं छादयन्तं प्रियं अयं दयितछादकः कंवदइति ब्रुवन्ते पदृशोलेजेनापगिरावाचाभिध्यातुं नाध्यवसते
नोत्सहते तत्रज्जयेति भावः अध्यवपूर्वात्स्यतेः कर्तरिलिट् किंतुपुलकैरगादत् गदितवती अत्रविप्रलम्भानरूपस्यार्थस्यलज्जाया
असंभवितस्यपुलकैः प्रकाशनात्सूक्ष्मालंकारः असंलक्षितसूक्ष्मार्थप्रकाशसूक्ष्मउच्यते इतिलक्षणात् ॥ १६ ॥ उदितेति अ
भिभर्तृ समीपोल्लसतोनाभिप्रत्याभिमुख्येइति अव्ययीभावः उदितउत्पन्नः गुरुः सादः कार्श्यं निन्द्यवतापस्यततः आतिवेपथु
मदतिकंपयत् एतेनविशेषणाद्येनप्रमुख्यानालिंगनविरोध्येयोनः स्तं भवेपथुः शालिकावुक्तोत्रयपायि पूरांविलहोरातेनलज्जा
संवारिणाप्रयवाकुंठमुक्तं एवंप्रतिपाद्यम्टमपिइतिकर्तव्यतामूढनपिसुदृशोर्वधूर्वाढं नसांमादरातिशयः प्रशंसिमुखरागादि
लिंगैरादरविशेषव्यंजकमनर्हत् सत्यादरेकिमुपचारैरितिभावः ॥ १७ ॥ परीति प्रमदा अधिवेश्मनिजवेश्मप्रत्युपचाराविधौप्र
त्युत्थानादिकर्मणि अलघीमहत् परप्रेमास्पदीभूतादत्यर्थः अप्रत्युत्थानादपिस्खलितगमनं नवप्रभुः प्रीतिकरमभूदिति

मा०ट० भावः स्त्रीणां सवल्लनं पत्युः प्रीतिकरमिति विरोधाभासोऽलंकारः १८ मधुरेति मधुरं मनोहरं पयानं यो गमुल्लक्ष्मीमेतत् भुवोर्थ
१०० त्विमिन्द्र तन्मधुरोन्नतमुगोस्मि –योरपसर्जनस्येति हुस्वत्वं दशोर्लक्षिते नयनचेष्टा सकर प्रयोगे हस्तामिन यस हितमदन तत्र तुरं
व च श्रवस्तनोः स्त्रियाः प्रकृतिस्थमेव पत्र स्वभावसिद्धमेव सदयेनिपुरोनानपुराणवार्ये गणमितमभ्यासितमतराव स्फुटं प्र तिस्थ
पन्नाश्वंतस्य लीलेवलीलाय स्य सतयोत्तमभव दिति निदर्शनालंकारः तथानर्जवधुप मागम्यते १९ अथ कस्याश्चित्सपत्नीनाम
ग्रहणेनाहुतायाः कांतोपलंभं विभिः कुलके नाह तदित्यादि अंगेत्या मंत्रणे विपक्षस्त्रजाविधावानतवई लगसह स्वत पं नेत्र सहस्वस
मूहः संख्यायास्त्र वपवे तयप् नक्तं तनसहस्रमिति पदं तदयुक्तं येन प्रकारेण मयि विषये स्फुटं प्रत्यक्षमेव गोत्रभिदा नाम्माभिहिता।
अद्रिभेदिनः गोत्रनाम्नि कुले चादृताविति विपक्षः त्वयेति शेषः अत्र इंदुता जगति प्रकटीकृता खलु अत्र गोत्रभिदेति श्लेषानुप्राणि
तमसहस्रानमिंदूत्वमुत्प्रेक्षते ८ नेति अनिशाम तिगताचतुः सन्निकृष्टामपि दृष्ट्वामि वेल्सवगम्यते दैवादिति गतमित्यमरः
मामतिसमीपतयाभवान्नविभावयति शेषं प्रपद्यन्त इति प्रपमवरूपवह्निपसंनिकृष्टामपि नलदात विरोधाभासस्तत्रेदृशान्वः
परमार्थस्तदैव्यतादतिसामीप्यत्वाद्यतिभावनं न चित्रमिति भावः अभीष्टतमा पुनर्हृदिस्थहदयानपेत अंत हितामिति च
गम्यते अत्र रावविरोधाभासको पिश्रावः वहिः पुरतो कथं भवानां नतेइदं तु चित्रं अतिसामीप्यतु स्थानस्यापि दर्शनप्रति
बंधकत्वात्मात्प्रेमास्पदं वस्तु परीदप मपि अपरोक्षमीक्षते इ तदूदपरोक्षमपि परोक्षमेवेति तात्पर्यार्थः विरोधाभासयोः सं राम:
करः २१ इतीति इत्यभिधाप्रयोगं तु मिथुः न गांदृष्ट्वा वातेन विकसद्वदनां परस्परदृष्टिमागतकोपामिस्पर्धः कोचिन्नायिका १००

भावे

नी

तरुणोपुवा स्वकरावलंबनं प्रियकरेणाग्रहणं तेन विमुक्तामुक्तं बंधनात्प्रतरावगलंती स्वपरनीकलामधुराकांचीयस्मिन्कर्मणि त
थ्यात्तथा चुलुंबे तन्निर्गमप्रतिबंधार्थमिति तं लक्षमित्यर्थः चुलुंबादेर्भावे लिट ८२ तरोपि नाम्निकोकल्पयन्नपि कृतकोपमिति ज्ञान
न्नपि दृष्टशाकुनेन स्खलितः किल निरुद्धावसथ्यवः सन्निर्वेदात्तावस्थोचितः नागतइत्यर्थः उभावपि समानानुरागाविति भावः
रणाचकलहांतरिता ८३ आलोकेति मानवत्याकोपवत्याहि प्राह्वी रागमीर्ष्या कृतः कोपित्वोन्माहंगतिकमोप्रियतमस्यालोक
सिध्यासमानकर्तृकत्वान्निर्देशः अभ्युके विनीवौ प्रियालोकनादिगलितबंधे सति भाषितं पृष्ट्वा प्रवन्धावः स्त्रीकटीवस्त्रबंधपि
नी वीपरिपरोपि चेत्यमरः नम्रितमुखेंदु यथा तथा तस्थे स्थितमिति तत्तस्मान्नम्रमुखी वस्थाना हूतं सखीं प्रियालोकेनदत्ते
रावे त्यर्थः अपत्रानमाप्यितस्य प्रयाता तस्य कोपस्यपदं चिह्नमवलोकयां बभूवे अन्वेषितमित्यर्थः लज्जानिमित्तपासु
खेन तेरन्वेषणार्थमुत्सृष्टं तते पूनमिति मानामितिमानं गंधोप्यस्तमितइति भावः ८४ मुग्धइति सरसमार्द्रं तन्नमितिया
वत तेन व्यलीकेनापरापराधेन तप्तः शतत्रिविध्यानितं प्रापिसुदृशस्तनभारस्तस्य वेगेन अतिदाहदशामभेवेत्यर्थः अभिप्रवृत्तव्यालिंगि
तवतः प्रियस्य कथनपिकंपवा कुतो हेतोरित्यर्थः न खं पचतिकपापमितिन खंपचः मितं न खे चेतिस्वशप्रत्ययः अरुंद्विषदजंतस्यमुमि
तिमुमागमः नो भवत् तयोस्मद्देवदुर्भोपिनाभूदित्यर्थः प्रियसंगमनप्रतीकारं खल्वकामिशंसे तापादितिभावः तादृशो हस्पमलसंवंधो
तेर त्रिशयोक्तिः ८५ दधतीति ऊरू महदरीतलं स्मरयौवनोन्नततत्स्यमुखस्मरोजद्वयं कुचयुगं दधतीति भुवस्तत्लगतास्वयंसालोदु
वींशीवस्थितेत्युत्सृष्टा काचनस्त्री अप्रतिमेव वभौ तां प्रतिमेन कामस्मरा स्त्रीयासौ दर्पणानकांतेरतिशयोक्तिः तयोपमकेनसंसृष्टिः
८६ इयमनेनप्रकारेणाइदमस्वमित्रमुत्पन्नसपदिशांतः शमितोमानकोपरावांतरायोयाभिस्ताबादातेसादिनाशमेरापते ह्यांते
मितिइत्यर्थ तिइत्यपि ति

मा: टी: तिनिपातः प्राले यां शोभ्यद्रुस्परूवयः नारीः कामिन्यः प्रियतमे तो कष्टः पर्यापि वचनेष्वलमर्थ्येष्विति तमन्यस्य स्य: कामं प्रकाममलस
१०१ मर्थ्याः आसन्निवेश्यर्थः विलसंतो मन्मथपत्नीविलासा मरिणितसीत्काराति रेक विकारायाभिस्ता हरिवधूरहो विभ्रमस्त स्य प्रशम
नेनि वारसेन कुशला ये स्ते आभिरिति सीधवो मदिरा स्त्री हेतौ धुगित्यौ रणादिको धुक्प्रत्ययः आसांरतिषु आचार्यत्व मा
चार्यकमुपदेशं चक्रुः नमे सरव्याइ वेति भावः अत्र प्रथमार्द्धे प्रस्तुतचंद्रभासां मानशांतेः कामि घटनपाटवविशेषण सामान्याद प्रस्तु
तइतीत्व प्रतीतः समासोक्ति द्वितीयार्द्धे तु सीधुपारोपितस्य चान्वयस्य प्रकृतोपयोगात्परिणामः तयोस्तावेला संकरस्तेन षट्
त्रिनम सरवायैमीधुव निः इत्तरसर्गे मधुपानरतो स्ववर्णशापास्वापने वप्रस्तावः मंदक्रांता वृत्तः मंदाक्रांता जलधिषडगौ म्भौ नतौ
ताव द्गुरूचेत् ८१ इतिश्री पदवाक्यप्रमाण पारावारपारीण श्रीमहोपाध्याय कोलाचल मल्लिनाथसूरिविरचिते माघकाव्यव्याख्या
ने नवमः सर्गः ९ आचार्यत्वं रतिषु शीधवश्चक्रुरित्युक्तं तत्प्रपंचकावात्मिन्सर्गे मधुपानं तावद्वर्णयति मज्जितानीति अथ पान
गोष्ठी प्रस्तावानंतरं सज्जितानि पावकतालनादिना संस्कृतानि सुरभीणि पयोवयोगं स्वभावसंस्काराभ्यां सुगंधीनि पानानि वारी नि
रुहांतीव अथ वनपानानी वा इरहाणि वास नार्थं निपूतानि तान्युत्पलसं नि पेषु तानि तथोक्तानि सुघटितानि सुष्ठु स्वमुखे यो जितानि
शोभनस्थानवत्त पानि मितानि वायुपतमवदनानि पूर्णानि सुरापाः पात्रतां पानभांडत्वं ययुः प्रियामुखसंपर्कजनितरसास्वादलोभा त्ता
त्र सामुखसुरामेव पपुरिति भावः अत्रवदनेष्वारोपमा यायाः स्वादात्मनतेषां पानसाधनतादिने नप्रकृतबदनोपयोगात्परिणामालं
कारः आरोप्यमाणस्यप्रकृतोपयोगे चेपरिणाम इतिलक्षणात् तेन पेक्षसंकीर्णोपमा व्यज्यते अन्यैःसर्गेस्वागता वृत्तं स्वागतेति राम:
रनभाद्गुरुगौ तं १ सोपचारमिति अथपानीकरणानंतरं तेद्भवा नःसोपचारं सपाद्यं नं उपशांत विचारं निरातंकं विवादमिति पाठे १०१

मानमधुपेषु नरस्कि: वारंवारमि त्यनुप्रासक्रमभंगत्वेस्याल स्यानुमधे सत स्नाव यथा तथा अनुत यत्य तयनेत्य नुतं श्री मधं मधे अनुत
षिसे त्यौत्रे त स्माभिलाषलोरित्सुभमयच्चा यिविय्च: तस्य पदेन कुले न मूर्तं मूर्तिमत्प्रेम स्या: स्वीया व चूमु हूर्तं द गा स्मानं कोपम वधू
पापीयान् पापयं तिस्मा ध्ववते रौचिद्रि ल्लोप: पिवति री वा अभ्यासस्येति धात्वाकारलोप इत्यभ्यासस्य न या द्र षष्ठी स्यादि ना निगरगा
र्थमिति परस्मैपदा जषेध्येपरा चष्के त्यात्मनेपदं वि कल्पात्या हिकं परस्मैपदं गतिबुद्धीत्यादि ना वधूरित्यणिकर्तुः कर्मत्वं अनुतर्ष
यये दनेत्यनुतर्षी पकुवेन मूहूर्तं प्रेमचोत्र्वेतरणा कता का प्रयोगा च प्रतीयमाना सापकु वोल्पेला २ क्रां तेति क्रांतसंक्रांतं क्रांतं वदन
प्रतिविं वे यत्मिन तस्मिन ने त्र अनिर्वृति करइत्यर्थः अभ्यासि प्राबाल सहकारा मृतविशेषपल्लवा: आम्रमञ्जुलरसालप्रसहकारोतिसोरभइत्य
मर: तै: सुगंधो सुरभिरिणि घाणतर्पणइत्यर्थः त तीयादिषु भाषित्यं स्कं पुंवत्गालवस्येतिपुंवद्भाव: स्वादुनि मधुरे रसना कपी शी त्यर्थ: प्रतादि
तालि निगुंज नम धुकरे स्तुति सुखइत्यर्थ: रावं पं च विषय सनमयो मधुनि मध्ये दृद्विवर्गस्य तु रादिपं चकं निर्ववार निर्वृतम भूत अत्र
क्रु परसादिपरार्थानां मधु विशेषणा भावेन निर्वृतिहेतुत्वा त्यदार्थ हेतुकं काव्यलिंगं ३ कापिशायनेति उन्मद उद्रिक्तमद: अतराव
न विघूर्णितमत्रषडंघ्रि: षट्पद: कापिशायनेन सुगंधसुरभि: कश्य कल्पं तत्पानभ्यमेरयं कापिशापिनि मिति वैजयंती फुल्लदृष्टि
विकसितनेत्रं वनिता नां वदनं स्वशेन नासनार्थेन चारुचषकं यान पात्रं च चषको स्त्री पानपात्रमित्यमर: अधिशाखितु मध्यिषाद्
समशेतु समशेत इदं भजामीदं भजामि वेति उभयत्तोभार्धदोलाय मानमनाआसीदित्यर्थ: अत्र प्रकृतयोरे व वदनन षकयो: षट्प
दाभिलाषस्यत्वरूपेक धर्म योगा दीपमस्यगम्यता याती तुल्ययोगिता भेद: ४ विवितमिति भतायरिलुतवारुणीयस्मिन तस्मिन्
परिस्फुटरगात्मजेइत्यमर: भातने वलायां आननपात्रे विंवितं प्रतिविंवितं अवलाया आदि देल जमिति ज्ञान न्माद श्यात्तया

मा॰ टी॰ भ्राम्यन्नित्यर्थः भ्रमरो भ्रान्तुं पतीति तस्य तथाकृतिः भ्रान्तिर्भ्रमरतां विपरीतज्ञानं च तत्माजि विवेकः विचारः केनचित्तिन क्वापीत्यर्थः अत्र भ्र
१०२ मरस्या-- जलभ्रान्ते भ्रान्तिमदलंकारः न संभवीकत्वात् श्लेषमूलातिशयोक्ति रुत्थापितार्थान्तरन्यासः तेन सहांगांगिभावे न संकरः
५ दत्तमिति इदत्तमपादत्तं मधुमद्यं कर्तृ पिबतः पत्युर्वीढरसवत्त्वां प्रेयसीकरस्पर्शो दति ष्वाद्वुतामाप अतिशायनेमतुप् बाढं मधु
बमित्युत्प्रेक्षाकुतः यथस्माच्चेतना विरहितैरचेतनैः मधुवर्णमकुटांशुभिरपि मधुनि प्रसक्तैरिति भावः पीतंपीतवर्णं पीतं चासीत्
अत्र पीतमिति श्लेषमूलातिशयोक्त्यापीतिमत्वः क्रियाभेदाध्यवसायाभेदेनान्युक्तपानं क्रियानिमित्तक प्रेयसीस्वहस्तदानाहि
तरसवत्वोत्प्रेक्षा तथा च यद चेतनानामपि देयं तच्चेतनानां किं वक्तव्यमित्यर्थापत्तिध्वनानादलंकारेणालंकारध्वनिः ६ स्वादनेति सु
तन्नोः कर्त्री स्वादनेनोद्भूतः आस्वादितरसः स्वादो च मधुनि अविचारादसंप्राप्तसमचरिष्णु संक्रान्तः संपूर्वोऽचरते लुङि रोचस्पर्शानं
तरमेव रसान्तर प्रादुर्भावाघनंतरं न्यायात्तदसंक्रमोऽत्रेतासाचाविचारादिति व्यञ्जकप्रयोगाद्वाच्या ७ विमतावितिरागिभिःका
मिभिः अतिमात्रं मधुरतो स्वादुतां प्रियत्वं च विभ्रतो मधुरं रसवत्स्वादु प्रियेषु मधुरेष्ववदिति विश्वः विकसत्सुद्विकसत्तीति
अविकसन्दिः तत्मम लाविजृंभमाणौः नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चान्यतरस्यामिति नपुंसकैकशेषः आननेमधुरसोमधुरसः ना
सिकाभिर्घ्रीयौ रसितमल्लागंधश्च युगपदेलपपातेपीतो भिन्नेन्द्रियग्राह्यावपि गंधरसौ युगपत् द्भुपासंबाध्यात युगपद्गृहीतावि त्स्वं
त्यर्थः अत्र नभसमाप्तुसंध्यारागयोगपद्याभिमानः शतपत्रशरत्न्यतिभेदवदित्यनुशायुपरिमाणा वादिनः वास्तवमेवयुगपद्यमिति
मध्यमपरिणामा वादिनः मर्दपद्यीनास्तु कवयः इति अलमवद्रसाध्यागमनेन अत्र रसगंधयोः प्रकृतयोरेकपानक्रियासंबंधात्तु रामः
ल्य योगिताभेदः ८ पीतवतीति विदिदंलोचिदंशुमिक्षो उपदंशानित्यर्थः उपदंशस्तु भक्षणाङ्गमित्यमरः दंशोऽस्य नन्तादुप्रत्ययः क्रिया १०२

संबंधेष्वलाभे मधुना तुल्यं स्वादं तु न्यरसं बहुतानाच्चे अन्यपा आविलनदेरार सस्य अनुपदंशत्वात् अघोरुचक आभरणामिवेन्दु
पमितसमासः रोचना यो चरुः चकं सरुः आभरणामाल्ययोरिति विश्वः तमोघ्ररुचक मोघ के षं पीतवति सति विपन्ना अपगाढ्वतापि
इत्यो लटः शत्रादेशे इत्यो यशातिपरादेशः पुट् स्यापवर्तेः हितिहु एवक्षेत्रे निवानदीत्वादाडागमः पावकेनाल्लकेन परिस्कृतपाद
तनिष्पीडनकृतेनरागोत्रा हेतुना आत्मा स्वरूपं लभ्यते स्म लब्धः पुनरुद्भूतमित्यर्थः अत्राधरपानादपगतस्यापि यावकस्य रागा
प्रादुर्भावनिमित्ताविरोधगर्भोत्पनेरुन्दवो इदंतरा व्यंजकाप्रयोगादप्याचेकस्यचिद्धिति समदनं यथा तथा मदयतीमदनीया
ती मदकारिकमल्लुटो बहुलमिति कर्त्तनीयर प्रत्ययः तस्य प्रेयसीवदनस्य पानपरं प्रध्यानं यस्य तस्य कामुकत्वाद्विपामुखपानाशक्तस्य
कस्यचित्कामिनः सकृदिवत्वादितः अवाहुत्येन पीतः इव शब्दो वाक्यालंकारे आसवरा व प्रत्युतवैपरीत्यमिति तात्पर्यार्थाने।
नरां विदंशपदे उपदंशास्थाने भृतः अन्येषां मधुपातलोलुपानां मधुरास्वादतु पदंशः अस्य त्वधरपानपरस्य मद्येचोपदंश
इत्यर्थः अधरपानस्योपदंशत्वसंबंधाभावस्यद संबंधेपि संबंधइत्यतिशयोक्त्योः सापेक्षत्वात्संकरः १ पीतेति पीतसीधुनि
पीतमद्यानि अतरां वमधुराणि मनोज्ञानि तैः मिथुनानां स्त्रीपुंसानामाननैः प्रत्येकं तः पात्राभ्यंतरे चषकोः स्त्रीपानपात्रमित्यम
रः परिहतेत्यक्ते नीलनीरजं वासनार्थैरिति नीलोत्पलं ब्रीडयापरिहारः लज्जया अलिविरावैः रुददिवाध्यस्तादगच्छत् अत्र तत
त्यापगमनिमित्तस्य नीलनीरजस्यायोगमनस्य रोदनविशिष्टलज्जाहेतुकत्वोत्प्रेक्षा सा चालिविरावैरिति व्यधिकरणाकारिपरिणामो
जीवितेति संकरः ११ अथ मदानुभावान्वर्णयति प्रतिभमित्यादि चपारांगरसकास्तां समाहार त्रिसरके त्रिवारमधुपानं सरकं सी
धुपात्रेस्मात्सोधुपाने च शीधुनी तिविश्वः तद्धितार्थ इत्यादिना समाहारे द्विगुः पात्राद्दित्वान्नपुंसकत्वं तेन त्रिसरकेणा त्रिपानान्मदा

मा॰ टी॰ तिभूरितिपानान्मदातिभूरितिपानरूपस्मिन् प्रतिमैव प्रातिभं प्रतिभासविशेषः प्रशं... दन्तोत्स्वो धीराः ॥ तत्प्रातिभं तासां तान्त्रिविकारमधुपानो
१·३ त्कटमदोद्बुद्धसंस्कारप्रभावितप्रागल्भ्यं गतानामित्यर्थः अनुयांमीशां चक्रुर्वाक्यरच नारमणीयः प्रतिकूलवाक्यप्रयोगरस्य गूढा
निभृतं लज्जया संकृतानि सूचितानि संप्रतिमदेन विकाशितानि रहस्यानि गुह्यान्यवयवं वक्षःस्थलादीनि यस्मिन्स गूढसूचितरहस्यः
स चासौ हास्यश्चेति विशेषणसमासः वैकल्पिकविशेषणविशेष्याभावात् हासो हास्यमित्यमरः परिहासो नर्मकेलीत्यादि मिथावक्त्र
इविकेलिपरीहासाइत्यमरः प्रवर्तते प्रवृत्तः इतः परं नर्मसंचारी १२ गावेति तरुणीनां कटेन पूनाचमदेन कामिनेवतज्जोत्स्याया स्व
पिबन्त्याः किमुत प्रौढानामिति भावः गावगारिमनोहरं हसितं हासः वचनानां कोशलं प्रागल्भ्यं दृष्टिविकारविशेषाविलासविशेषाः
चक्रिरे कृतानि प्रसवनीयं भ्वेलाति तापो ढिनीति मर्थिः अवहसितकौशलविका राणां गुणयो सा मनुष्यवः गुणाक्रियायोगपधं
समुच्चयद्योतित तरां तस्योपमयोगेन संकरः तेनापीरंपेइत्यत्र किमुत प्रौढानामित्यर्थापत्तिर्व्यज्यते १३ प्रसन्नमिति अपराद्धरि आग
स्कारिणि राधवेत्त भ्रत्ययपर्यो विषये अननांजनं कलुषं लुमितमित्यर्थः कोपदीप्तं कोपेन ज्वलितं सुरी कल्पयैर्थ आंगीकृत्यका
ठिन्यं उरीकृतमित्यमरः ऊर्यादिश्चिडा वश्चेति गतित्वात्कुगति प्रादयइति समासः वचन्नाहदर्पं मधुवारे मैघनर्दीदैः मधुवारा मधु
क्रमाइत्यमरः नालितं धौतं नु क्षालितं निर्वापितं नु द्राविर्तं दूवीकृतं नु अन्यथा तादृगप्रसन्नतादीपृतां काठिन्यतालोहठान्निरत्ति
त रितिभावः अत्र नालितेत्यादीनामनेकत्राविरोधादसादृश्यधनसंसृष्टालंकारः सति सादृश्येपन्निरुद्धानेककोटिगोचरा तत्स्यकिंत्वप्र
सन्नत्वादिनिपतनिमित्तदर्शकानालितत्वाघुत्प्रेक्षात्रयं नुशब्दानुपदतेः तस्या प्रसन्नत्वाघुद्देशिनां नालितत्वाघनुद्देशोमिद्धेया रात्र्यः
संख्येनान्वयमपेक्षते ते इति यथासंख्यालंकारशांसकीर्णत्वे १५ संततमिति मधुमदः प्रमदानामगौवघाजत ... ... स्मात्प्रमाप १·३

विधिरित्युक्तलक्षणोपकृत्याख्याशब्दरूपेचिरंसर्वदासत्वमेवराकत्वस्यभावात् अन्यत्रयानेकार्यस्याद्भावात् ॥ मातम ॥ शंकात्वाद
प्रस्तुतत्वात् अप्रसक्तत्वादित्यर्थः अप्रकाशितमव्यंजितं विभ्रमं विलासं धातोर्भीवादिके लीनं गूढमर्थं ज्ञपयेयं ऽनुरागः आदरिवादिषु
तत्वद्योतयति स्म घुणगौ चऽन्यपथापाद्गत्वः घुणेस्वाप्योः संप्रसारणामित्यभ्यासस्य संप्रसारणमिकारः उपसर्गस्य धातुलीनार्थद्योतक
स्य मार्ग्यताले स बंधानादावनुसंधेयं उपमालंकारः १५ सावशेषेति सावशेषाणापर्द्धोक्तानि पदानि यस्मिन तदुक्तं मुक्तिवीकां स्वकेलेषु मा
ल्यवसनाभरणेषु येता अनादरः अकारणतोऽकस्मादेवांतर्मुखितमुत्थानं वा आसांस्त्रीणां मदविभ्रममदविकारं द्योतयति स्म राते
रनुभावैरसामदसंचारी ज्ञातइत्यर्थः अत्राद्योत्यादीनां स्वेकधातिकयामदद्योतने प्रवृत्तत्वात्तत्कारकाणां द्वितीयसमुच्चयः खलेकपो
तन्यायेन बहूनां कार्यसाधने कारणानां समुद्योगः सद्वितीयसमुच्चय इति लक्षणात् १६ मद्येति मद्येन मद्यपानेन मद्यमल्पं विग
लंतीत् यायस्यतत् अतराव इषत्तदुक्तिमिश्रितानि पदमाहितलोमालिचयस्य तस्य तत्कदेथत्सा नववध्वा नवोढाकामिनः प्रियस्य मुखम
धोमुखयैव नमितवदनयैव सांयोगात्योपसर्जनादिति विकल्पादनीकारः प्रानकैरसंभ्रमेणावीक्ष्यतेस्मेति यंगीन्दितमित्यर्थः अ
आपि मदनमनाम्यात्र येव वलीयसी तिमोऽन्याददितिशाणोक्तिः उद्योवनामुद्रा लज्जा विहृतमन्मथा १७ येति याच्ञीकयंचन
कछेणा सखीवचनेन सखीप्रेरणायाप्राऽन्नदालमूर्ध्व अभिप्रियतमं मत्युं समतं अभिमुखेऽव्ययीभावः प्रज्ञान्ते प्रगल्भतेस्म सास्त्री
मघयिव तीति अज्ञोन्यसर्गकः व्रीडाऽऽडयमोऽन्यगमनजन्त व्रीडयागंतुकधर्मे स्वभावमभजदित्यर्थः तथाहि सर्वोऽज्ञनो मदाद्धेतोः स्वोस्व
कीयांप्रकृतिमेति स्वभावेंगच्छति स्वाभाविकधर्मप्रकाशनं मदधर्मः सामान्येन विशेषसमर्थनरूपोऽर्थान्तरन्यासः १८ छादितेति र
मणायः प्रियं प्रतिरागः प्र पविषयाभिलाषः चपया चिरायोतः संवृतः असा ... ऽन्नवसरे चारुणीमद विशेकं मपम

मा: टी: देन निःशंकं चन्द्रषोनेत्रादाविरभूदिवाविर्भूतः किं अत्ररति रागमदराग्यो रभिलाषणाद्ऽनरूपयोः प्रेम प्रतिनो स्थापितामेदाभ्य
१०८ वसायम्लानि तिशयोक्ति महिम्नायोत्तरा लोरागः स एव चिरविरोधाद्धः संप्रति मदोद्याटितेत्रपाकपाटया चन्द्रदेराव हिरुम्भिन्न
इत्युत्प्रेक्षयते आविर्भूतोऽर्थव्यानंकविः स्वातंत्र्यात् १८ आगतानिति आगतान्स्वपक्षान्नतथाप्यगणितान्कृतेस्वपं प्रतियातान्
इति स्नातानुलिप्तपूर्वकालसमासः तान्चन्द्रभानमिसिसारयिभूरां संप्रति चंद्रोदयेस्वयमेवाभिसारयितुमभिसर्तुमिच्छन्तां अ
भिसारयतेः स्वार्थेरायंता सनं तादृश्यन्तः सुभ्रुवास्त्रीशंचे तसिसवि प्रतिसारेः होविलस्याभिरकार्यमिति पश्चात्तापयुक्तेसति
पश्चात्तापो नुतापश्चविप्रतीसारइत्यपीत्यमरः सरकेणसीधु नामधुपानेनवासरकं सीधुपात्रं स्यात् सीधुपाने च सीधुनीतिवि
श्वः अवसरः प्राप्तिप्रासः स्वयंगमनसौकर्याय मधुपानं च कुरु इत्यर्थः अत्राभिसरणस्य पश्चात्तापकरणाकस्य मदयोगासौकर्योक्तिः
समर्थ्यलंकारः समाधिसुकरं कार्यं कारणांतर योगनात्काव्यप्रकाशे २० मा वुन इति मदेन विमोहितं चित्तं भूमितं चित्तासति
अहमितिशेषः आगस्कारिणामपराधकृतं अन्नकलकमीत्यादिना विसर्जनीयस्य सत्वं नंपुनर्भूयोऽभिसरयाणिसरेते: स्वा
र्थे णौचऽपुपधायाहूस्वः दीर्घोलघोरिति अभ्यासदीर्घः इतिइ सा लो ध्येसर्पः मेति मसना नार्थं वाद प्रयोगः अन्यथा योनरू
त्यमित्यलंकारिकाः योषित्काचित्स्त्री तालांसुरां सुराहलिप्रियाहालेत्यमरः नाभि लाञ्छ तथाहि सुरया दयिमानोदुस्त्यजः
खलुः अतोत्यकारणाद्धिकार्यहानिरिति नाशंकनीयमिति अभूतांतरन्यासः ... इति समुच्चा दन्तः प्रमादवृद्धिकेमने
दंपेत्रवस्वरमितिभावनापूर्वकमितदर्थः अन्यथा महोदयरा नस्यात् दैवज्ञेभेषजैगणामितिअयादि ... नाव: मेवित्तमुख रा.न:
मुक्तमिति हे तो मेधुनासांमयपावफलदमासीत कृतः हीविनोदकीडाऽनास्यमह ... ति मुख ... मुरते मुरतान्ते वा १०८

पदयितानामंतिकं निनाय अत्र हि हरत्यांतिकं नयनं वा क्वाप्यां फलदानं वा क्वाप्यादेले वा क्वाप्यर्थहेतुकं वा लिंगमलंकारः २२
दत्तमिति अत्र मदनमाहितमदनं यथा तथा दयितेन दत्तमन्नरसवातिशयिकेनातिशयप्रचुरेण विनयादि अथवा रसेन स्वादे
नम्यान्नं स्वादुन्नरमित्यर्थः मुखसुरामुखसुरंगंडूषमद्यं विभासेनासुराछायाशालानिशा ॥ निर्मितं नपुंसकत्वं च कृष्णमदोपसातास्यः
प्रमदास्यः स्त्रीस्यः रुच्यर्थानां प्रियमाणा इति संप्रदानसंज्ञा सत्वदेरुरुचे प्रीतिकरमभूत् यथा कर्तरि लिट् अत्र तरावतदेव तासामद
करं वासीत् सतां नामेति रुठ प्रागफ्य कर्मगादिवदस्तु त्यचे नामापि प्रमदेति नेमध्ये यंकुह्र पादि मुख्यमलं जातं नयोत्कर्षमदयोगा
त्प्रमदे त्यन्वर्थनामत्वं भवेत् तथा तान्नानमायान्ति त्यर्थः पयते रत्यंत लोके तरि लुङ् पिपते पदइति चिण प्रत्यये चिरलोलुक
प्रमदाभिरिति पाठे सत्वदे स्वादयां चक्रे इत्यर्थः स्वादनमशनं मदनाम हितो भोजनं स्वदनमित्यतिहल्लापु धेस्वदिता स्वाद्योरे कार्यत्वा
भिधानात्कर्मणि लिट् अत्र पूर्ववाक्यार्थस्योत्तर वाक्यार्थे प्रति हेतुत्वात्काव्यलिंगमलंकारः २३ लब्धेति लब्धसौरभगुणो मेलना
त्प्राप्तसौरभ्योत्कर्षः अत्र तावन्मोदितानिः आनंदित भंगः मदिराणामस्या नामंगनास्यं मेव बकंतस्य च गंधो गंधगुणाः इत्तरे तरस्य योगा
ते मिश्रणादन्यतामपूर्वतामभजत अतिशयं नतत्रैवोत्कर्षवा अनतत् पक्वकर्दमादौ घ तां तकुं कुमादौ चोभयथा विदर्शनादयं संशय इ
ति भावः अत्र तावत्संशयालंकारः २४ मानेति मानभंगपटुना कोपशमनसमर्थेन स्मरते क्षांतं न्वतां मदनोद्दीपकेन दर्शितरागमारुरोप
प्रीतिं च वर्ष्ययतावकाशयतान् अंतरं तः करणभावयतारंजयता मदेन पराणि नैव बोधितः स्त्रियः लेभिरे व्याप्तः रागमितिपंल्लव ।
मूत्तातिशयोक्तिसंकीर्णोपमुपमा २५ पानेति उपालि अत्यासमीपे समीपार्थे व्ययीभावः अलिः सखी वयस्या चेत्यमरः अत
रावानिभतं चुंबनदत्ताः गूढचुंबनचतुराः सुभ्रुवः पानधौतनवयावकरागमधु पानक्षालितनूतनलाक्षारागं स्वमं धरं प्रेयसा

मा॰ टी॰ मधरेषु योरागस्तां बूलरागदूवररंजुः किल श्चन्यगुरा स्मान्यत्रा धानाम हरंजेत्यर्थः किलेत्यपरमार्थे तेनयानश्रोतरागेषु स्वाधरेषु प्रेयो
१०५ धररागसंक्रमणानादितकेन सखीसमक्षमेव प्रियाक्षंचुवनं कारयामास्रु रित्यर्थः अवागंतुनारंजनेन चुंवननिगूहनान्मीलनालं
कारभेदः मीलनं वस्तुनापरवस्तुनः निगूहनं २६ अर्पितमितिदयितेनान्यवृवतेः सपत्न्याः नामग्राहं नामगृहीत्वा नाम्मादि
शिग्रहोरितिराणुल् प्रत्ययः अर्पितं दत्तं मधुरसितवती आस्वादितवत्य पिरसं तेरा स्वादनार्था तत्केवती उगितश्चेतिङीप् काचि
दितिशेषः मदमुक्तोतिस्मानममादेत्यर्थः इतरातुसपत्नीतु मधमपिवंत्यपिक्षीवदक्षेत ममाद मत्तामनोनिर्वृत्तिरेवमदहेतुरिति
भावः अत्रपूर्वार्द्धपानेपिमद इति विशेषोक्तिः उत्तरार्द्धे तु पिवंत्यपिममादेति विभावना कारणेन विना कार्यस्योत्पत्तिः स्यादिभावना
तत्सामग्र्यामनुत्पत्तिर्विशेषोक्तिर्निगद्यते तयोः संसृष्टिः २७ अन्ययेति चित्तनाथं भर्तारं अन्यवनितागतचित्तं सपत्नीसंक्रांतचे
तसं अभिशंकितवत्या अविश्वसंत्या अन्यया कयाचित्स्त्रिया पीतमूरि सुरा[illegible]नमेदेनमत्तमाद्यते भोवेलिट तथाहि मनसोनिर्वृति
मेदहेतुर्हि सामान्येन विशेषणसमर्थनादर्थांतरन्यासः रागानवोढा भीरु अत्र अन्याया सा यांकायाः पानाद्यनादिति २८ कोपवती
ति कोपवती सरोषा अतएव प्राग्गनुनयान् प्रियप्रार्थनानि अगृहीत्वा अनादृत्य अथोसंप्रति विरहखेदितचित्ता यस्मान्नापत स्मा
काचि मधुमदेनाहितमोहा कृतचित्तविभ्रमा सती कांतमेव कोपितमात्मनासेवितं कलयंती जानती अनुनि[illegible]राधाहं
तेमस्वेति प्रार्थितवती मत्तेषु किमसंभावितमिति भावः रागाकलहांतरिता २९ कुर्वंतेति मुकुलितानि मुद्रितानि [illegible]दितजाधो
कुंचितगिरा मासां स्त्रीणां अंगसादं शरीरनिश्चलतां कुर्वता क्षुपिहरुनामदेन ईर्ष्या वद्यस्येव नष्टाप्ति यागुरात्तदृशा [illegible]मीलन राम॰
वा क्याहंस सादरूपः त्वपम कारिकृतः ह्रीमदयोस्तुल्यानि विकल्पात् इति भावः ३० गते ति प्रतिमेंदुः प्रतिबिंवचंद्रः सदृशीवृत्त्व १०५

समानवर्णासु अंचितदृशां सुदृशां गंडभित्तिषु पत्रपानास्वेन व्यंजनाभेदि तदेकतायत्याच्च द्विविक्त तयोः हीन इत्यर्थः अ
तरांव सामान्यालंकारः सामान्यगुण साम्येन यत्र वस्त्वंतरे तिलतराणत विपूर्वाद्दंजेः कर्मणि ल्युट् अञ्जनादीनामित्याऽगमः
पक्षांत्यानानं तरं पाने नपानमदेन पाटलिता पाटली कृता कांतिर्यासां तासु गंडभित्तिषु लोध्रचूर्णस्य लोध्रपरागस्य यति
लकपत्रिचकं तमालपत्रतिलकचित्रकाणि विशेषकः द्वितीयं चतुरीयं चनस्त्रियामित्यमरः तस्याकृतिरिव अयाकृतिर्यस्य स अ
सीत्येवं वर्ण्यद्विविक्तरावासीदित्यर्थः तिलकाकृतिरितिनिदर्शना पूर्वोक्त सामान्यसंसृष्टा ३१ उद्धतैरिति उद्धतैर्वृद्धैरिव कुच
कुंभैः परस्परसंघाद्न्योन्यसंघर्षाद्भयतई रितान्याकृष्टानितथाविभ्रमातिशयं विलासातिशयं प्रसंतितानि नपुंसके क्त
ति बहुल इति नुमागमः योषितां वपूंषि पूर्ववन्नुमागमः सांतमहतः सकोयोगस्यैतिदीर्घो विशेषः अतिमदेन तु पूर्णाः दृप्त
संघर्षतटस्थयीत्रकारः यथा वृषभकलहाद्दुस्थपादभंग इति भावः ३२ चारुवेत्येति अर्थासां योषितां वपुष्यारुतासौंदर्य
ममूषयत तोचारुतो अननन वयोवनेयोगः संपूर्णयौवनसंपत्तिरभूषयत तां मदस्ते वदयित संगम इत्यर्थः वक्ष्मानसा
रातीमदस्तामपि वल्लभसंग इति छायया प्रयोक्त्य विशेषणत्वेन प्रयोगो महाकवीनामननुदेगात यथामारवेः प्रयो
के गः मुचिभूषयतीत्यादि क्लौंसनयायादितसित्वसिद्धिभूषराइति प्रयोक्त्यैसनयापादितसिद्धिभूषराइति अचो
ला तरपूर्वा पूर्वविशेषैदेकावली पदुत्तरोत्तरेषांस्यात्पूर्वपूर्वं प्रतिक्रमात विशेषकत्यकथनसमावेकावलीमतेतिल
देशात ३३ श्रीमतेरामानुजायनमः श्रीअस्मद्गुरुभ्यो नमः श्रीरामजरामजरामज श्रीराम ॐ नमः शिवाय शिवतमा